

**UNIVERSITATEA CREȘTINĂ „DIMITRIE CANTEMIR”
„DIMITRIE CANTEMIR” CHRISTIAN UNIVERSITY**

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ

**„DIMENSIUNEA ENCICLOPEDICĂ ȘI UNIVERSALĂ A
OPEREI LUI DIMITRIE CANTEMIR”
EDIȚIA A II-A**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**„THE ENCYCLOPEDIC AND UNIVERSAL DIMENSION OF
DIMITRIE CANTEMIR’S WORKS”
SECOND EDITION**

VOL. I

**BUCHAREST
26TH -27TH OCTOBER**

*VOLUMUL I. ESTE SUPLIMENT LA REVISTA COGITO, NR.
3/SEPTEMBRIE 2012*
*VOLUME I IS A SUPPLEMENT TO THE COGITO JOURNAL
NO. 3/SEPTEMBER 2012*

Revista Cogito este indexată în BDI
EBSCO, PROQUEST (recunoscute de
CNCS) și în BDI Index COPERNICUS.

The **Cogito Journal** is indexed in the
following IDB: **EBSCO, PROQUEST**
(approved by CNCS) and **INDEX
COPERNICUS**

*Fiecare autor răspunde pentru originalitatea textului și pentru
faptul că nu a fost publicat anterior.*

*Each author is responsible for the originality of his text and for
the fact that it has not been previously published.*

**UNIVERSITATEA CREȘTINĂ „DIMITRIE CANTEMIR”
„DIMITRIE CANTEMIR” CHRISTIAN UNIVERSITY**

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ

**„DIMENSIUNEA ENCICLOPEDICĂ ȘI UNIVERSALĂ A
OPEREI LUI DIMITRIE CANTEMIR”
EDIȚIA A II-A**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**„THE ENCYCLOPEDIC AND UNIVERSAL DIMENSION OF
DIMITRIE CANTEMIR’S WORKS”
SECOND EDITION**

VOL. I

COORDONATORI:

Prof. univ. dr. Corina Adriana Dumitrescu
Conf. univ. dr. Gabriela Pohoățã

CONSULTANȚI ȘTIINȚIFICI

Acad. Alexandru Surdu
Acad. Alexandru Boboc
Acad. Teodor Dima

Copyright © 2012, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE	9
FOREWORD.....	11
SEMNIFICAȚIA AXIOMELOR ÎN CONTEXT ISTORIC LA DIMITRIE CANTEMIR	13
Acad. Alexandru Surdu	
THE SIGNIFICANCE OF AXIOMS WITHIN THE HISTORICAL CONTEXT IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS	18
Acad. Alexandru Surdu	
DIMITRIE CANTEMIR – PUNTEA DE AUR ÎNTRE UMANISM ȘI ILUMINISM.....	23
Prof. univ. dr. Corina Adriana Dumitrescu	
DIMITRIE CANTEMIR – THE GOLDEN BRIDGE BETWEEN HUMANISM AND THE ENLIGHTENMENT.....	32
Prof. Corina Adriana Dumitrescu, Ph.D.	
CONTRIBUȚII LA ISTORIA SCRIERII ȘI PUBLICĂRII LUCRĂRII LUI DIMITRIE CANTEMIR „ISTORIA CREȘTERII ȘI DESCREȘTERII IMPERIULUI OTOMAN”	41
Prof. univ. dr. Victor Țvircun	
CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF WRITING AND PUBLICATION OF DIMITRIE CANTEMIR'S <i>HISTORY OF THE GROWTH AND DECAY OF THE OTTOMAN EMPIRE</i>	49
Professor Victor Țvircun Ph.D.	
SOME NOTES ON OTOMAN ADMINISTRATION IN MOLDAVIA AND WALLACHIA POST CANTEMIRIAL AND BRÂNCOVEANUAL ERA.....	57
Cezmi Karasu Ph.D., Sercan Akiniz	
THE HELLENIC ELEMENT IN THE WORLD OF DIMITRIE CANTEMIR	69
Prof. Mary Koutsoudaki, Ph.D.	

IMAGINARUL ISTORIC ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR	75
Dr. Mihai Popa	
HISTORICAL IMAGINARY IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORK	84
Mihai Popa Ph.D.	
CONȘTIINȚĂ ȘI MORALITATE ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR	94
Prof. univ. dr. Cristian Sorin Dumitrescu	
CONSCIENCE AND MORALITY IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS	100
Prof. Cristian Sorin Dumitrescu, Ph.D.	
RAȚIUNE ȘI CREDINȚĂ ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR	106
Conf. univ. dr. Gabriela Pohoățã	
REASON AND FAITH IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS.....	115
Senior lecturer Gabriela Pohoățã, Ph.D.	
TEORIA „ADEVĂRULUI DUBLU” ÎN OPERA FILOSOFICĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR	125
Lect. univ. dr. Cristina Nicolaescu	
THE DOUBLE-TRUTH THEORY IN THE PHILOSOPHICAL WORKS OF DIMITRIE CANTEMIR	131
Lecturer Cristina Nicolaescu, Ph.D.	
DIHOTOMII ÎN SEMIOTICA ALAIULUI DOMNESC DIN SECOLUL AL XVIII-LEA	137
Prof. univ. dr. Octavia Costea	
DICHOTOMY IN SEMIOTICS OF ROYAL PROCESSION OF THE EIGHTEENTH CENTURY	149
Professor Octavia Costea Ph.D.	
MUZICA MILITARĂ ÎN SCRIERILE LUI CANTEMIR	161
Dr. Victor Ghilaș	

MILITARY MUSIC IN CANTEMIR'S WORK	173
Victor Ghilaș, Ph.D.	
DIMITRIE CANTEMIR – PRECURSOR AL ETNOGRAFIEI ȘI AL FOLCLORISTICII ROMÂNEȘTI	185
Dr. Rodica Raliade, cercetător	
Dr. Mihaela Șerbănescu, cercetător	
DIMITRIE CANTEMIR - PREDECESSOR OF ROMANIAN FOLKLORE AND ETHNOGRAPHY	194
Rodica Raliade Ph.D., researcher	
Mihaela Șerbănescu Ph.D., researcher	
DRAGOSTEA ȘI TRADIȚIILE DE NUNTĂ ÎN BALCANI: DIN ORIENT ÎN OCCIDENT	203
Lect. univ. dr. Dragoș Marian Rădulescu	
LOVE AND WEDDING TRADITIONS IN THE BALKANS: FROM ORIENT TO OCCIDENT	213
Lecturer Rădulescu Dragoș Marian Ph.D.	
IDEI DE ECONOMIE POLITICĂ ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR	222
Conf. univ. dr. Radu Cristian Mușetescu,	
Conf. univ. dr. Adina Mușetescu	
IDEAS OF POLITICAL ECONOMY IN THE WORK OF DIMITRIE CANTEMIR	234
Senior Lecturer Radu Cristian Mușetescu Ph.D.	
Senior Lecturer Adina Mușetescu Ph.D.	
ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ ȘI PROCEDURA DE JUDECATĂ ÎN DREPTUL CUTUMIAR ROMÂNESC	247
Conf. univ. dr. Sorina Siserman	
JUDICIAL ORGANIZATION AND LEGAL PROCEEDINGS IN THE ROMANIAN CUSTOMARY LAW.....	259
Senior lecturer Sorina Siserman Ph.D.	

SUFLETUL RUS – CARACTERISTICI ȘI PERCEPȚIE..... 271

Lect. univ. dr. Dumitru Emil,
Dumitru Ecaterina Ștefania

RUSSIAN SOUL – CHARACTERISTICS AND PERCEPTION 277

Lecturer Dumitru Emil Ph.D.,
Dumitru Ecaterina Ștefania

**NORME DE CONDUITĂ ȘI MORALĂ ÎN OPERA LUI
DIMITRIE CANTEMIR ȘI EVOLUȚIA LOR 297**

Lect. univ. dr. Elena Paraschiv,
Asist. univ. drd. Ramona Paraschiv

**RULES OF CONDUCT AND ETHIC IN DIMITRIE
CANTEMIR'S WORK AND THEIR EVOLUTION 305**

Lecturer Elena Paraschiv Ph.D.,
Assistant Ramona Paraschiv

CUVÂNT ÎNAINTE

*“Sufletul odihnă nu poate afla până nu găsește adevărul,
carile îl cearcă oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri.”*

Dimitrie Cantemir

Conferința Internațională “Dimensiunea enciclopedică și universală a operei lui Dimitrie Cantemir” este un eveniment științific cu semnificații deosebite pentru comunitatea academică a Universității noastre pentru că are ca reper opera “Prințului filosof”, patronul spiritual al acestei instituții.

Aflată la cea de-a doua ediție, această Conferință are ca scop **reintegrarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în cultura europeană și universală contemporană.** În consonanță cu aceasta, obiectivele acestei manifestări științifice urmăresc: **cunoașterea și cercetarea operei lui Dimitrie Cantemir din perspectiva enciclopedismului și universalismului; abordarea personalității și a operei lui Dimitrie Cantemir în istoria ideilor din România și în context european; receptarea lui Dimitrie Cantemir în contemporaneitate; actualitatea gândirii lui Dimitrie Cantemir în contextul preocupărilor pentru modernizarea învățământului românesc.**

În Universitatea noastră există un Institut de Studii Cantemiriene a cărui activitate este concentrată pe cercetarea operei și personalității lui Dimitrie Cantemir.

În decembrie 2010, la Bruxelles, Parlamentul European l-a celebrat pe marele cărturar, titlul generic al manifestării fiind **Dimitrie Cantemir: Homo Europaeus.** Din partea Universității noastre au participat Rectorul universității, prof. univ. dr. Corina Adriana Dumitrescu și dl. Constantin Barbu, directorul Institutului de Studii Cantemiriene.

Punctul culminant al evenimentului a fost dezvăluirea unui bust al marelui cărturar Dimitrie Cantemir în incinta Parlamentului European.

Pe data de 9 octombrie 2012, la Bruxelles, în cadrul Centrului Spiritual Român, a avut loc inaugurarea bibliotecii de carte românească ce poartă numele **Dimitrie Cantemir.**

La acest eveniment deosebit pentru cultura românească a participat și Universitatea Creștină “Dimitrie Cantemir”, care a donat cele mai de seamă lucrări ale lui Dimitrie Cantemir, precum și un număr impresionant de cărți ale

autorilor români. *Inaugurarea Bibliotecii „Dimitrie Cantemir” are menirea să atragă atenția asupra importanței pe care o are cultura românească dincolo de granițele țării, mai ales în orașul unde-și au sediul instituțiile europene. Totodată, evenimentul și-a propus să întărească legăturile culturale și sociale dintre românii din afara granițelor și comunităților locale în care aceștia trăiesc. Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” a donat Bibliotecii din Bruxelles 500 de cărți rare, care pot fi consultate atât de către românii care trăiesc în Belgia, cât și de cetățenii europeni dornici să aprofundeze valorile culturii românești. Cu acest prilej, au fost prezente personalități deosebite din România și din străinătate, printre care: Doamna Nela Păvăloiu, Președinta Fundației „Valențe umane”, doamna prof. univ. dr. Corina Adriana Dumitrescu, Rectorul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, europarlamentari: Norica Nicolai, Ciprian Tănăsescu, Corina Crețu, personalități ale vieții culturale și politice din România: Cristian Dumitrescu, Marian Oprișan, președintele Consiliului Județean Vrancea, domnul Ștefan Popescu, director în cadrul ICR, care a transmis un mesaj din partea președintelui ICR, domnul Andrei Marga, profesorul și scriitorul Constantin Barbu, renumit cantemirolog, care, a subliniat importanța și dimensiunea europeană a personalității lui Dimitrie Cantemir. Proiectul cultural dominat de figura de dimensiuni europene a lui Dimitrie Cantemir a fost posibil și datorită implicării noastre, pentru că spiritul lui Dimitrie Cantemir domină universitatea pe care am fondat-o și care se constituie într-o invitație permanentă la educație și cultură.*

Președinte
Prof. univ. dr.
Momcilo Luburici

Rector
Prof. univ. dr.
Corina Adriana Dumitrescu

FOREWORD

*“The soul shall not find its rest until it finds the truth,
which it shall seek no matter how hard it may be for it to find”*
Dimitrie Cantemir

The International Conference “The Encyclopedic and Universal Dimension of Dimitrie Cantemir’s Works” is a scientific event with very special significance for the academic community of our university, having as its landmark the works of the “Philosopher Prince”, the spiritual patron of this institution.

At its second edition, this conference has as its aim the reintegration of Cantemir’s work and personality in the European and the universal contemporary culture. The objectives of this conference are: knowing and researching Dimitrie Cantemir’s work from the perspective of encyclopedism and universality; approaching Dimitrie Cantemir’s personality and work within the history of ideas in Romania and within a European context; the reception of Dimitrie Cantemir within the realms of contemporaneity; the actuality of Dimitrie Cantemir’s thinking in the context of the preoccupations for the modernization of the Romanian education system.

In our university, there is an Institute for Cantemirian Studies whose activity is focused on the research of the work and personality of Dimitrie Cantemir.

In December 2010, in Brussels, the European Parliament celebrated the great scholar, the generic title of the event being Dimitrie Cantemir: Homo Europaeus. The representatives of our university were Prof. Corina Adriana Dumitrescu, the Rector of the “Dimitrie Cantemir” Christian University, and Mr. Constantin Barbu, the Director of the Institute of Cantemirian Studies.

The climax of the event was the unveiling of a bust of the great scholar Dimitrie Cantemir at the European Parliament.

On the 9th of October, 2012, in Brussels, at the Romanian Spiritual Center, there took place the inauguration of the Romanian book library, which carries the name of Dimitrie Cantemir.

The “Dimitrie Cantemir” Christian University took part in this special event of Romanian culture by donating the most prestigious writings of Dimitrie Cantemir, as well as an impressive number of books written by Romanian

authors. *The inauguration of the “Dimitrie Cantemir” Library is meant to draw attention on the importance that the Romanian culture has beyond the borders of our country, especially in the city where the European institutions are based. Furthermore, the event aims at strengthening the cultural and social bonds between the Romanians living abroad and the local communities where they live. The “Dimitrie Cantemir” Christian University donated the Brussels Library 500 rare books which can be accessed by the Romanians living in Belgium, as well as by the European citizens wishing to deepen the values of the Romanian culture. On this occasion, remarkable Romanian and foreign personalities were present, among whom: Ms. Nela Păvăloiu, the President of the “Human Valences” Foundation; prof. Corina Adriana Dumitrescu, Ph.D., the Rector of the “Dimitrie Cantemir” Christian University; European Parliament members such as Norica Nicolai, Ciprian Tănăsescu, Corina Crețu; personalities belonging to the cultural and political life in Romania: Cristian Dumitrescu, Marian Opreșan – the President of the Vrancea County Council, Mr. Ștefan Popescu – director at the Romanian Cultural Institute (RCI), who transmitted a message on behalf of the RCI President, Mr. Andrei Marga; the professor and writer Constantin Barbu, renowned Cantemirologist, who emphasized the importance and the European dimension of Dimitrie Cantemir’s personality. The cultural project dominated by the European figure of Dimitrie Cantemir was also possible due to our involvement, because Dimitrie Cantemir’s spirit dominates the university that we founded and which constitutes itself in a permanent education and culture.*

President

Prof. Momcilo Luburici Ph.D.

Rector

Prof. Corina Adriana Dumitrescu Ph.D.

SEMNIIFICAȚIA AXIOMELOR ÎN CONTEXT ISTORIC LA DIMITRIE CANTEMIR

*Acad. Alexandru Surdu,
Academia Română, București*

Abstract: *Young Cantemir's interest in logics and his studies in this field with the Greek professor Ieremia Cacavela. Applications of logics in his literary and scientific works. The significance of axioms. Application of axioms in Cantemir's historical works. The concept of logic of history. The five axioms used in history presentation.*

Keywords: *logics, history, logic of history, axioms, historical axioms.*

Interesul pentru logică al Principelui Dimitrie Cantemir are mai multe explicații. Ca și în alte cazuri, pasiunea tinerilor pentru anumite discipline științifice, arte, îndeletniciri se datorește instrucțiunii primite și, respectiv, admirației pentru anumiți instructori. În cazul nostru este vorba de profesorul Ieremia Cacavela, grec de origine, cu studii la Atena și Padova, retras, ca și alți compatrioți ai săi, la Academii Domnești de la Iași și București. Ieremia Cacavela a fost profesor de filosofie la ambele academii. Știm că învățământul la aceste instituții era deosebit de elevat. Aici se retrăseseră continuatorii lui Teofil Coridaleu (1570-1646), ultimul comentator grec al operei lui Aristotel. Filosofia se preda după comentariile acestuia. Avându-l ca profesor pe Ieremia Cacavela, Cantemir a învățat bine greaca și latina, iar din filosofie în special logica. Profesorul avea o lucrare (*Institutio logices*), din care s-a inspirat și Cantemir, elaborând în limba latină o logică prescurtată (*Compendiolum universae logices institutionis*). Ieremia Cacavela acorda logicii, în spirit aristotelic, o importanță aparte nu numai pentru filosofie, ci pentru orice activitate intelectuală. Acesta este și motivul pentru care și Cantemir va face uz de instrumentele logicii chiar în primele sale lucrări (*Divanul și Istoria ieroglifică*), în care folosește frecvent termeni de logică.

Modul de aplicare a logicii în scrierile literare ale lui Cantemir se bazează pe utilizarea operațiilor logice și mai ales a celor argumentative ca mijloace doveditoare, în cazul unor controverse sau discuții, a corectitudinii sau a lipsei de corectitudine, fără

apelul direct la confruntarea enunțurilor cu stările de fapt la care se referă. Mai ales în cazul incorectitudinii este vorba de încălcarea unor principii ale gândirii, cum ar fi cel al noncontradicției. Astfel de principii sau legi sunt numite de către Cantemir, în manieră aristotelică și neoaristotelică, *axiome*. Axioma, consideră el în *Scara tâlcuitoare din Istoria ieroglifică*, este o "dzisă filosofască carea în loc de canon, de pravilă să ține".

Termenul "pravilă" are semnificația cea mai apropiată de "lege" (*nomos, lex*, cum apare în *Divanul*), "canonul" având mai mult semnificația de "regulă". Când este utilizat însă, ca în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, cu semnificația de principiu sau lege, este considerat "regulă adevărată și neschimbată".

În *Hronicul*, de altfel, este un capitol special, intitulat: *Canoanele, cum vor putea să se adeverească lucrurile odinioară adevărat făcute, însă în istorii târziu și rar pomenite*. Aici este exprimat punctul de vedere după care istoria românilor, după "descălecatul romanilor în Dachia", va fi tratată din perspectivă rațională ("înainte puind noi socoteala"). Această manieră, care presupune și "puțină învățătură cititorului nostru să dăm", adică o instruire corespunzătoare prin pravile și canoane, constituie procesul prin care "adeverința istoriei mai luminată i se va arăta".

Altfel spus, Cantemir încearcă aici, alături de metoda clasică a expunerii de documente referitoare la evenimentele istorice, și o metodă demonstrativă, rațională, bazată pe principii axiomatice. Reiese din expunere faptul că datele au prioritate ("de pe fapte a lucrurilor ființă se cunoaște"), dar în același timp că (demonstrativ) lucrurile, atunci când au ființă, nici nu se pot petrece altfel. Ceea ce "adeverește", adică justifică logic cele petrecute. Metoda, să-i zicem de "prezentare axiomatică a istoriei", nu se substituie dovezilor (documentelor), dar când acestea există cu adevărat, atunci le și adeverește. "Adeverește lucrurile odinioară adevărat făcute". Le face altfel spus și *evidente* din punct de vedere logic.

Conceptul de "logică a istoriei" va apărea mult mai târziu, legat și de statutul de știință al istoriei, care presupune neapărat și discuția despre existența legilor în istorie. Din această cauză trebuie bine precizat ce înțelegea Dimitrie Cantemir în acest context prin "lege" (axiomă, pravilă, canon).

O parte dintre canoane, "pentru o mai curată înțelegere a Hronicului", respectiv "pentru lesnirea cunoașterii adevărului", sunt legate de restricțiile fixate de Cantemir în legătură cu utilizarea corectă a denumirilor referitoare la țările românești.

Aceasta, din cauza confuziilor repetate ale istoricilor care foloseau denumiri necorespunzătoare, producând astfel confuzii ("nu puțină confuzie în cunoașterea și deosebirea denumirilor fac, un nume pentru altul luând...").

Este vorba de cinci canoane. Primul se referă la precizarea faptului că Moldova este considerată Valahia mare, numită și Valahia de către istoricii polonezi și ruși. Al doilea se referă la Valahia mică, adică la Țara Românească, numită în genere Valahia de către istoricii latini. Al treilea se referă la ambele țări, numite în trecut Dacia, și pe care el le va numi Valahia. Când va vorbi despre cele două țări, le va zice Valahia mare și Valahia mică. Ultimele canoane se referă la procedee de interpretare a relatărilor străine, mai vechi sau mai noi, care folosesc denumirea generică de Vlahia, ca fiind, în funcție de context sau de apropierea geografică, proprie uneia sau alteia dintre cele două țări.

Cantemir precizează și cu această ocazie faptul că aceste canoane, de fapt precizări terminologice, nu afectează conținutul relatărilor ca atare. Chiar confuze, acestea nu presupun "primejdia minciunii", ci numai greșeala în precizia denumirilor ("greșeala de numere").

Spre deosebire de acestea, canoanele propriu-zise, ca reguli adevărate și neschimbate, nu sunt valabile numai în context istoric, ci oriunde și oricând. Primul dintre acestea este formulat astfel: "Tăcerea nici nu pune, nici nu ridică lucrul". Chiar prin formulare, se observă generalitatea enunțului. Dar Cantemir vine cu adaosuri: "Când vreun lucru în lume sau este, sau se face, iar despre dânsul precum este sau precum s-a făcut, cineva nu pomenește, atunci lucrul acela nici nu se adeverește, nici nu se tăgăduiește". Și, în continuare, este dat exemplul unui fel de pește de mare. Acesta, chiar dacă se află acolo, dar n-a relatat nimeni despre el, prin aceasta nu înseamnă nici că i-a recunoscut existența nici că i-a negat-o.

Al doilea canon, de aceeași generalitate, este opusul acestuia: "Zisa pune și ridică lucrul". Zisa fiind de două feluri, afirmativă sau negativă, adeverește sau tăgăduiește lucrul. Pentru prima alternativă se revine la exemplul cu peștele, despre a cărui prindere se relatează, confirmând-i-se existența. Pentru a doua alternativă, exemplul se referă la contestarea faptului că ar exista "doi sori în ceriu".

În același context este vorba de canonul formulat astfel: "Tăcerea după zisă adeverește zisa odată". Din explicații reiese că:

"un lucru odată în lume făcut, cunoscut și povestit fiind, dar pentru sute de ani sub tăcere adâncă stând, acea tăcere, până nu va avea altă zisă împotriva, alta nu face, fără numai ce adeverește tot acel lucru, carele odată s-au zis, și câtă vreme stă tăcerea, stăpânește zisa dintâi, care mai pe urmă se tace".

Cum era și firească, Dimitrie Cantemir recurge în continuare la exemple din istoria românilor.

Într-un alt context, Cantemir mai introduce două canoane pe care le numește "axiome", pe prima numind-o explicit "axioma filosofilor". Este vorba de enunțul: "Ridicându-se pricina, se ridică și fapta". Aici este vorba, evident, despre relația dintre cauză și efect. Pe plan logic, ea presupune așa-numita implicație strictă sau implicație cu sens, față de implicația obișnuită. Astfel, dacă o cauză produce un efect, atunci în lipsa cauzei nu se mai produce același efect, față de situația în care același efect poate să fie produs de o altă cauză, iar din lipsa cauzei se poate produce orice efect.

A doua axiomă, ca și în celelalte cazuri, este opusul față de prima, adică se pornește de la efect către cauză. "Când un lucru este făcut înțelegem că lucrul acela pricină înainte mergătoare au avut, căci nici un lucru fără pricină să se facă nu se poate". De data aceasta enunțul vizează implicația obișnuită: q , deci p implică q .

Dacă menținem pentru primele cinci enunțuri denumirea de "canoane", iar pentru ultimele cinci pe cea de "axiome", atunci putem conchide că, la Dimitrie Cantemir, canoanele sunt restricții terminologice referitoare la utilizarea corectă a denumirilor. Ele se referă la relatări, pe care nu le contestă, dar pe care le determină contextual în spațiu și timp. Canoanele au o certă valoare istorică, dar mai mult explicativă decât demonstrativă.

Axiomele, numite și "filosofice", sunt în schimb mijloace demonstrative. Din perspectiva logicii simbolice, ele sunt numite legi sau tautologii, adică formule întotdeauna adevărate, indiferent de termenii cu care vor fi înlocuite, corect firește, variabilele predicative sau propoziționale. Ele, în cadrul unor sisteme logico-simbolice speciale, pot juca și rolul de axiome, adică acela de formule din care pot fi deduse, prin anumite operații de calcul, alte formule valabile în cadrul sistemului.

La Cantemir, axiomele filosofilor au o semnificație mai extinsă decât cea istorică, după explicații și exemple fiind vorba de principii sau legi universale. Din această cauză nu pot fi numite

"axiome istorice" sau "ale istoriei", ci axiome cu valabilitate și utilitate și în istorie.

Specificul însă, explicit formulat, al uneia dintre axiome, denotă caracterul ei restrictiv (cu referință la implicația strictă). Dar nici în acest caz nu se poate vorbi despre un specific istoric, pentru faptul că în majoritatea domeniilor științifice este vorba de corelația cu sens a componentelor din cadrul legăturilor cauzale. Mai mult, chiar în domeniul istoric se vorbește uneori de intervenții supranaturale, adică de producerea unor efecte fără cauze determinate, ceea ce Cantemir nu presupune în acest context.

Utilizarea axiomelor cu această semnificație este un procedeu logic, ceea ce nu îndreptățește însă generalizarea, chiar dacă el ar fi fost utilizat mai frecvent decât o face Cantemir, căci, oricum, termenul de "axiomă" îl sugerează pe cel de „sistem” și, într-un fel sau altul, pe acela de "deducție axiomatică". Or, Cantemir nu procedează deductiv, adică nu pornește de la axiome spre teoreme obținute prin operații logice, ci folosește doar metoda substituției, adică a înlocuirii variabilelor (desemnate prin expresii ca: zisă, faptă, lucru etc.) prin adevăruri sau tăgăduiri ale unor stări de fapt sau ale relațiilor dintre acestea. Cu mențiunea permanentă, a lui Cantemir însuși, că mijloacele logice sunt auxiliare față de datele reale, căci "de pe fapte a lucrurilor ființă se cunoaște".

THE SIGNIFICANCE OF AXIOMS WITHIN THE HISTORICAL CONTEXT IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS

*Acad. Alexandru Surdu,
Romanian Academy, Bucharest*

Abstract: *Young Cantemir's interest in logics and his studies in this field with the Greek professor Ieremia Cacavela. Applications of logics in his literary and scientific works. The significance of axioms. Application of axioms in Cantemir's historical works. The concept of logic of history. The five axioms used in history presentation.*

Keywords: *logics, history, logic of history, axioms, historical axioms.*

The interest in logics of the Prince Dimitrie Cantemir has several explanations. As in other cases, the youngsters' passion for certain scientific subjects, arts, trades is rooted in their educational background and, respectively, arises from their admiration for certain instructors. In our case, it is the professor Ieremia Cacavela, of Greek origin, educated in Athens and Padua, retired to the Royal Academies from Iassy and Bucharest, just like other compatriots of his. Ieremia Cacavela was a philosophy professor in both academies. It is well known that instruction in those academies was extremely elevated. The successors of Teofil Coridaleu (1570-1646), the last commentator of Aristotle's work, had retired here. Philosophy was taught following his commentaries. Having Ieremia Cacavela as a professor, Cantemir learned Greek and Latin very well. As far as philosophy is concerned, he extended his knowledge in the field of logics. The professor had a piece of writing (*Institutio logices*) from which Cantemir drew his inspiration to write an abbreviated book of logics in Latin (*Compendiolum universae logices institutionis*). Ieremia Cacavela, in the Aristotelian spirit, used to attach a special importance to logics, not only for philosophy, but also for any other intellectual activity. This is the reason why Cantemir made use of the tools of logics, even in his first works (the *Divan* and the *Hieroglyphic History*), where he frequently used terms from logics.

The way in which Cantemir applied logics in his literary works

was based on the use of logical operations and especially the argumentative ones as pieces of evidence regarding the accuracy or inaccuracy of some controversies or discussions, without appealing directly to the confrontation of the statements with the facts underlying them. Especially as far as inaccuracy is concerned, he refers to the non-infringement of some principles of thinking such as the one of non-contradiction. Such principles or laws are called by Cantemir, in Aristotelian and non-Aristotelian manner, axioms. The axiom, he argues in the *Interpreting Scale* from the *Hieroglyphic History* is a philosophical statement which belongs rather to the law (“pravila”) than to the rule (canon).

The term “*pravila*” has the closest meaning to “law” (*nomos*, *lex*, as it can be found in the *Divan*), the term *canon* having rather the meaning of “rule”. But when it is used with the meaning of principle or law, like in the *Chronicle of the Romanian-Moldavian-Vlachs’ Antiquity*, it is considered “a true and stable rule”.

In the *Chronicle* there is a special chapter entitled: *The canons, how the things which really happened formerly but were later and rarely mentioned in history can prove to be true*”. Hereby the author expresses the point of view according to which the history of the Romanians after the “dismounting of the Romans in Dacia” will be looked upon from a rational perspective. This manner which also implies “to provide our reader with a little instruction”, that is an education through laws and rules, represents the process by means of which “the truth of history will be clearer to him”.

In other words, Cantemir is trying to use here, next to the classical method of presenting documents regarding historical events, a rational demonstrative method based on axiomatic principles. From the exposition arises the fact that dates are prioritized (“the existence of things is known from facts”), but at the same time the fact that (demonstratively) the things, when they exist, cannot occur differently. In this way he ascertains the truth, that is justifies logically the events. The method, let’s call it “of axiomatic presentation of history”, does not replace the proofs (documents), but when they really exist, it bears them out. “It confirms the things which had really occurred formerly”. In other words, it makes them *evident* from a logical point of view.

The “logic of history” concept will appear much later, also connected to the status of science of history, which necessarily involves the discussion about the existence of laws in history. That is why we must clearly state what Dimitrie Cantemir used to

understand by law in this context (axiom, law/“pravila”, canon).

A part of these canons, “for a clearer understanding of the *Chronicle*”, that is “for getting to know the truth”, are linked to the restrictions put by Cantemir as to the correct use of the names referring to the Romanian Countries. And he did this because of the repeated confusions made by the historians who were using inappropriate names that led to confusions (“not little confusion do they make as to the knowledge and difference of the names, mistaking one name for another”).

The author refers to five canons. The first one states the fact that Moldavia is considered the great Walachia, also called Walachia by the Polish and Russian historians. The second one refers to the small Walachia, that is to the Romanian Country, usually called Walachia by the Latin historians. The third one refers to both countries, which used to be called Dacia in the past, and which he called Walachia. When speaking about the two countries, he used to call them the great Walachia and the small Walachia. The last canons refer to the procedures for interpreting the more recent or older foreign accounts that used the generic name of Walachia as appropriate for one country or another, according to the context or to their geographical proximity.

On this occasion, Cantemir also states the fact that the canons, in fact terminological clarifications, do not affect the content of the accounts as such. Even if submitted to confusion, they do not involve the danger of lie, but only an error in the accuracy of the names (mistake of numbers).

Different from the above-mentioned ones, the canons themselves, with true and stable rules, are valid not only in the historical context, but also anywhere, at any time. The first canon is formulated in the following way: “Silence neither establishes nor improves the thing”. The generality of this assertion can be inferred from its very formulation. But Cantemir adds: “When something in the world either exists or occurs but nobody mentions it, then that thing is neither confirmed nor denied. And he continues with the example of a sea fish. If the fish is there but nobody mentioned it, it means that his existence was neither acknowledged nor denied.

The second canon, with the same degree of generality, is opposed to the first one. The assertion establishes and improves the thing. The assertion being of two kinds, either affirmative or negative, it bears out or denies the thing. For the former alternative we come back to the example with the fish, giving the account of

catching it and thus confirming its existence. For the latter alternative, the example refers to challenging the fact that there would be “two suns in the sky”.

In the same context the canon is formulated thus: “The silence after the assertion bears out the assertion once”. From the explanation it results that: “a thing which has once been accomplished, known and told in the world but which has been kept in deep silence for hundred of years, that silence, until challenged by another assertion will not do anything else but bear out that very thing which had once been mentioned and, as long as the silence is kept, the first assertion reigns, which later becomes silent”.

Naturally, Dimitrie Cantemir went on resorting to examples from the history of Romanians.

In another context Cantemir introduced two more canons which he named axioms, calling the first one explicitly “the philosophers’ axiom”. It refers to the statement: “By removing the cause, the deed will be removed, too”. It refers, obviously, to the relationship between cause and effect. Logically, it involves the so-called strict implication or meaningful implication, opposed to the common implication. Thus, if a cause produces an effect, then the lack of the cause does not produce the same effect, compared to the situation in which the same effect can be produced by another cause and, in the absence of the cause, any effect can be produced.

The latter axiom, as in the other cases, opposes the former, that is the starting point is the effect towards the cause. “When something has been accomplished, we understand that it had had a previous cause, as no thing can be accomplished without a cause”. This time, the statement envisages the common implication: q , that is p implies q .

If we keep the denomination of “canons” for the first five assertions, and for the last five the ones of “axioms”, then we can conclude that, in Dimitrie Cantemir’s works, the canons are terminological restrictions referring to the correct use of denominations. They refer to accounts which they do not challenge, but which they determine contextually in space and time. The canons have an undoubted historical value, but which is more explicative than demonstrative.

The axioms, also called “philosophical” are in exchange demonstrative means. From the perspective of the symbolical logics, they are called laws or tautologies, that are formulas which

are forever true, regardless of the terms they will be replaced by, accurately of course, predicative or sentence variables. They can also play the part of axioms within some special logical and symbolical systems, that is the part of formulas from which others formulas valid within the system can be inferred by means of certain calculus operations.

In Cantemir's works, the philosophers' axioms have a wider significance than the historical one, the explanations and examples accounting for worldwide principles or laws. That is why they cannot be named "historical axioms" or "of history", but axioms with validity and utility in history.

But the specificity, explicitly formulated, of one of the axioms, denotes its restrictive character (with reference to the strict implication). In this case we cannot speak about a historical specific either, due to the fact that in most scientific fields the meaningful correlation of the components within the casual links is stated. What is more, even in the field of history, supernatural interventions are sometimes mentioned, that is the emergence of some effects without determined causes, what Cantemir does not take into account in this context.

The use of axioms with this meaning is a logical procedure, which does not entitle us to generalize, even if they had been used more frequently than Cantemir actually did as, anyhow, the term "axiom" suggests that of system and, in one way or another, that of axiomatic deduction. But Cantemir does not act deductively, that is he does not start from axioms to theorems obtained by means of logical operations, he uses only the substitution method, that is the method of replacing the variables (designated by expressions like assertion, deed, thing etc.) by confirming or denying some states or the relationships between them. With the permanent mention, belonging to Cantemir himself, that the logical means are auxiliary ones in comparison with the real dates, as "things are known by means of facts".

DIMITRIE CANTEMIR – PUNTEA DE AUR ÎNTRE UMANISM ȘI ILUMINISM

*Prof. univ. dr. Corina Adriana Dumitrescu,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București*

Motto: „Istoria unui popor nu este decât ocolul acela magnific prin care ajungi la cele șase – șapte genii străbătătoare și stăpâne”

Nietzsche

Abstract: *Man and his intellectual education founded on an exquisite moral basis, or even vice-versa, the moral-man who is extremely well trained, constituted the almost omnipresent theme of Cantemir’s works.*

Cantemir’s view on man and his ethics are permeated by a Humanistic trend which manifests itself either in the formal framework of anthropology and the Christian morals or, overcoming this framework, in emphasizing man’s dignity as a rational and free being and the role of reason in moral life.

This ambivalent approach of man places Cantemir somehow between Humanism and the Enlightenment.

Keywords: *homo universalis, encyclopaedist, knowledge, education, moral man.*

Nicolae Iorga afirma, întemeiat desigur, despre Dimitrie Cantemir că a „crescut între cărți înțelepte” care au constituit fundamentul unei educații timpurii deosebite. Șansa de a avea și un profesor particular pe măsura acelor cărți, așa cum a fost eruditul călugăr grec Ieremia Cacavela, a contat la fel de mult pentru formarea inițială intelectuală a aceluia care firesc avea să devină „cel mai învățat bărbat din Rusia în timpurile lui Petru cel Mare”.

Cărți care cuprindeau tezaurul cultural al umanității, ajunsă deja la milenii de existență, cărturari drept profesori ai unui tânăr însă genial, la rândul său. „Sămânța” inestimabilă a culturii universale a dat roade extraordinare în mintea prințului-filosof care, în respect față de Antichitate, în admirație față de aceasta, dar și cu o sete de cunoaștere ieșită din comun, a reușit să

dobândească mai întâi, să desăvârșească mai apoi, pentru sine, o formație intelectuală demnă de un encicloped: filosof, istoric, geograf, pedagog, lingvist, sociolog, etnolog, etnograf, muzicolog, arhitect, teolog, matematician, jurist, diplomat, practic atingând, alături de puține alte genii, condiția de *homo universalis*. Avea o minte atât de deosebită încât a reușit să învețe unsprezece limbi printre care latina, greaca, turca, araba, persana, franceza, italiana și rusa, fapt ce i-a îngăduit să studieze, adesea în original, operele cele mai reprezentative aparținând culturilor popoarelor ale căror limbi le stăpânea și să înțeleagă astfel, direct, profunzimea înțelepciunii atinse de către acestea din perspectiva acelei concepții potrivit căreia înțelepții își dăruiesc înțelepciunea spre a fi asimilată mai întâi de către propriile popoare care mai apoi, la rândul lor, o dăruiesc omenirii.

Exegeții operei cantemiriene, tot mai numeroși aceștia, au identificat, în adevărate tratate, apartenența aceluia, supradenumit de către Nicolae Iorga drept un adevărat „Lorenzo de Medici al românilor”, la tezaurul inestimabil al scrierilor anticilor Pitagora, Platon și Aristotel – ca să ilustrăm doar cu câteva dintre cele mai importante personalități.

Fascinanta Lume a Moralei, populată de către aceia care au reușit să atingă, în devenirea lor, statutul de *uomo universale* a reprezentat acel „magnet intelectual” căruia i-a făcut „jocul atracției” spiritul lui Cantemir la fiecare „întâlnire” cu Antichitatea. Starea de bucurie, de euforie, de împlinire intelectuală proprie lui Dimitrie Cantemir este resimțită de către cititorul operei sale în permanenta sa evoluție și este datorată deplinei „trăiri spirituale” pe care a avut-o în relația sa culturală cu Antichitatea. Putem vorbi despre un adevărat cult al lui Cantemir față de creațiile unice ca profunzime ale clasicilor filosofiei antice grecești mai ales, căci cum altfel am putea caracteriza legătura specială pe care Cantemir a materializat-o cu atâta decență și cu atâta „adorare intelectuală”?; a învățat greaca tocmai pentru a reuși să pătrundă în fibra ultimă a „înaltului spirit unic” ca primă etapă a practicării acestui cult; și-a modelat un caracter demn de idealul moral al filosofilor greci, ca o a doua așa-zisă etapă, a generat CUNOAȘTERE tocmai pentru că această cunoaștere a sa să aibă parte de o meta-întâlnire cu acea cunoaștere sau cu acele CUNOAȘTERI ale lui Platon, Aristotel și ale discipolilor acestora.

De o asemenea „binecuvântare a spiritului” nu a vrut să se îndestuleze de unul singur, așa că într-o manieră a unei

desăvârșite „generozități intelectuale” a prezentat cititorului său „adevărata tehnologie” pe care acesta ar trebui, la rândul său, să o urmeze pentru a accede la cea mai „înaltă întâlnire” la care spiritul uman, încă renașcentist, ar fi putut să viseze.

Omul, educația acestuia, intelectuală „așezată” pe o desăvârșită bază morală sau chiar invers omul-moral deosebit de educat a constituit tema, aproape omniprezentă în cărțile cantemiriene. „Construcția” sau poate mai corect, „reconstrucția” unui asemenea „tip uman” și-a găsit o largă tratare în scrierile lui Dimitrie Cantemir, veșnic preocupat parcă de ideea că, odată cu trecerea sa în „ne-ființa-i” nu va mai avea cine să vină la magnifica ÎNTÂLNIRE-REÎNTÂLNIRE cu lumea fabuloasei gândiri elene. Iată încă o preocupare-argument pentru cultul său față de genialii gânditori, față de „părinții” gândirii omenști Platon și Aristotel.

Ca să îl atragă pe acel OM MORAL pe care la rândul său l-a conceput și mai mult pe „tărâmul cunoașterii desăvârșite” reprezentat de filosofia antică grecească, i-a „dăruit” acestuia o reconsiderare și o temeinică „așezare” a istoriei sale. Cum altfel am putea aprecia sufletul acela pe care Cantemir l-a dăruit scrierilor sale referitoare la istoria poporului său și la cultura poporului romano-moldo-vlah? OMUL MORAL, aparținând acestui popor, a primit drept „zestre intelectuală” știința despre propriile-i rădăcini plină de vibrația sufletului românesc al principelui-filosof.

Limba aceluiași OM MORAL – care a reprezentat poate cel mai valoros proiect cantemirian a fost la rândul său îmbogățită, pusă în valoare ca frumusețe și ca bogăție de sensuri în scrierile lui Dimitrie Cantemir; primul roman al literaturii române stă astfel mărturie. Limba devenită grație lui Cantemir limba română literară era astfel menită să-l afirme și mai deosebit pe acel OM MORAL aflat în centrul preocupărilor, al frământărilor unuia dintre cei mai valoroși redescoperitori ai antichității grecești.

Ramuri noi ale cunoașterii științifice precum etnologia, etnografia, antropologia, sociologia și pedagogia au fost create de către Cantemir cu aceeași dublă motivație de a-și consolida propria-i condiție de geniu creator și pentru a înnobila, prin opere de referință la rândul său, spiritul omenesc.

Iată, pe scurt, evident o primă parte a personalității renașcentiste, umaniste a aceluia la care Iorga aprecia și dragostea și dorul de propria sa țară. Această dragoste și această stare de dor au fost, la rândul lor generatoare de creație umanistă.

Latura desăvârșită a umanistului Cantemir este, fără îndoială, reprezentată de împlinirea idealului postulat de către Platon:

„Până când regii nu vor deveni filosofi sau filosofii regi, lucrurile nu vor merge niciodată bine în această lume”.

Da, - Prințul-filosof sau filosoful-prinț, astfel cum îl cinstește posteritatea, a reușit să întrupeze în personalitatea sa de excepție realitatea visului platonician: a desăvârșirii intelectuale, a practicării unei existențe superioare, a trăirii într-o Lume a Înțelepților – izvor de lumină pentru toți ceilalți, atât contemporani cât și cetitori, peste veacuri, ai operei cantemiriene.

Am îndrăzni, din această perspectivă, să-l completăm pe Platon în argumentația sa legată de semnificația existenței prototipului de prinț, rege-filosof considerată de către părintele Academiei importantă pentru buna – guvernare a contemporanilor acestui om superior; în plus, modelul împlinit strălucitor de către Cantemir demonstrează influența educativă care poate avea o „viață veșnică” asupra tuturor celorlalți. Sigur că această observație este posibilă, accesibilă oricăruia dintre aceia care i-au fost contemporani lui Cantemir sau, mai apoi, până astăzi i-au citit și înțeles opera. Acea operă despre care Blaga afirma: „Despre opera literară, filosofică, științifică, muzicografică a lui Dimitrie Cantemir se poate susține fără nicio exagerare că echivalează cu aceea a unei întregi societăți literare și științifice. O sută cincizeci de ani înainte de întemeierea Academiei Române, Dimitrie Cantemir prefigurează, prin opera și activitatea sa, această Academie, constituindu-se oarecum în întâiul ei reprezentant simbolic.”

„Omul-academie” iată, plus-valoarea prințului-filosof căci, nu-i așa, noblețea caracterului său îl obligă să-și dea măsura cosmică de-a dreptul a genialității sale: prin întreaga sa creație „să acopere” râvna unei întregi academii. Nimic nu-i poate sta, așadar în cale omului superior sălășluitor în ființa prințului-filosof capabil să învingă și în meta-bătălia pe care trebuie să o poarte spiritul său desăvârșit: aceea cu unicitatea-i și cu propria-i singurătate intelectuală. Predestinata-i menire de a înnobila ființa umană, oriunde ar viețui doar aceasta, este spectaculoasă în sine, dar devine fabuloasă atunci când „se atinge”; realitatea unui asemenea spectacol intelectual i-a lipsit lui Platon atunci când a „fixat ștacheta” desăvârșirii, până la urmă a constructului uman al fiecărei ființe: erudiție împreună cu un nobil caracter. Ființă superioară, prințul-filosof a fost „mandatat” parcă de către „părintele-filosofiei” să arate CALEA ființei umane obligată de către

un destin marcat de îndoieli să-și caute menirea în Univers. Cantemir a reușit, strălucitor, să-și ducă la îndeplinire acest dublu mandat, până la urmă, moral și intelectual, oferind lumii întregi SENSUL unei existențe superioare. Dintr-o asemenea perspectivă, profund umanistă, același Blaga, afirma despre același Cantemir: „O domnie a casei Cantemir ar fi grăbit, cu alte cuvinte, cu cel puțin 100 de ani renașterea politică și culturală a poporului român”. Ar fi „grăbit” așadar, cu prinosul din graba – creatoare a tânărului prinț-filosof obsedat parcă de *Ars longa, vita brevis*, a acelui tânăr prinț filosof care, spirit umanist, și-a asumat întreaga neștiință a poporului său căruia a reușit să-i dăruiască TOTUL, acel TOT necesar pentru formarea „spiritului național” dar, mai ales două „lumini esențiale”: „lumina” propriei rădăcini, a propriei istorii, adică „răspunsul” la fundamentală întrebare: „noi cine suntem?”, „lumina graiului propriu” atotcuprinzător.

Prințul-filosof Dimitrie Cantemir a fost și un prinț al „luminilor” pentru că a înțeles să așeze la temelie întregii sale creații, mai ales aceleia de natură filosofică RAȚIUNEA. Aproape un secol mai târziu, Kant, dornic să prindă „trenul intelectual al iluminiștilor”, încearcă să surprindă esența acestui adevărat curent de gândire.

„Iluminismul reprezintă punctul de pornire al omului pe calea de ieșire din minoratul de care se face singur vinovat. Minoratul este incapacitatea de a se servi de rațiune fără a fi condus din afară.”

Contemporan cu Leibniz, de a cărui admirație s-a bucurat, Cantemir a argumentat rolul rațiunii călăuzitoare mai ales în *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea* sau *Giudețul sufletului cu trupul*.

Înăuntrul facultății acesteia supradenumită Rațiune, prințul-filosof a identificat „substanța-divină” care îi îngăduie ființei-om să pătrundă marile taine care îl copleșesc: cunoașterea de sine, cunoașterea lui Dumnezeu, cunoașterea Lumii.

Asemenea „cunoașteri” aveau, au și vor avea nevoie de un „loc aparte” în care, odată descoperite, să își aibă veșnica și propria, propria și veșnica trăire și reflectare și îmbogățire și influențare reciprocă, adică „o viață propriu-zisă” care să „întrețină” și să „sustină” viața adevărată, abia de-acum încolo a ființei-om, „smuls” cu atâta bună-credință și dăruire de către înțelept din „capcana” unei vieți, inițial, netrăite.

Analiza sumară, din perspectiva iluministă a acestei opere presupune câteva considerații importante:

Identificarea RĂULUI într-o lume creată de către Dumnezeu, rău care a reușit să ia în captivitate „trupul”, aproape paradoxal, acesta aparținând aceleiași creații întemeiată pe ideea de BINE.

CALEA de eliberare din „ghearele răului”, tensionată, aparent străină oricărui principiu estetic, propusă de către Cantemir, în această lucrare de referință pentru creația iluministă, devine frumoasă prin modul superior în care a fost concepută, prin multiplele „daruri” pe care le va primi acela care va reuși să o străbată.

„Busola” ființei-om pe această cale o poate reprezenta numai adevărata, întreita CUNOAȘTERE întemeiată pe RAȚIUNE, „activată” într-un triplu demers: cunoașterea lui Dumnezeu, propria cunoaștere și cunoașterea lumii înconjurătoare.

Dumnezeu-lumină, Dumnezeu-creator, Dumnezeu-nemuritor, Dumnezeu-zeu, Dumnezeu - îndătător de Dumnezeire spre ființa-om pornită pe calea propriei sale umanizări sub caldă și sfânta oblăduire a aceluia care L-a creat; iată cine și cum este la originea menținerii vie a RAȚIUNII umane.

Ilustrarea aceasta excepțională a raționalității umane fără îndoială că, până la urmă, ar trebui să „angreneze” în procesul devenirii cât mai multe ființe-om dar ... adesea RĂUL „veghează” să nu se întâmple așa.

Paradoxal totul, adică paradoxală în „neangrenarea” unora, multora dintre ființele-om pe calea dobândirii adevăratei condiții umane, cu atât mai mult cu cât la finalul ipotetic al acestei adevărate „lupte” cu sine și cu cei din jur „bonus” la această victorie a spiritului stă libertatea, e drept relativă, a oamenilor deveniți astfel.

Acest așa-zis bonus, în cazul rar dar fericit al omului-umanizat-înțelept devine o libertate absolută. Cantemir însă „avertizează” că nu se poate ajunge la starea de libertate absolută dintr-odată, fără parcurgerea firească a tuturor „treptelor” necesare devenirii umane proprii fiecărei etape din viața omului. Ideal ființa-om parcurge șapte perioade ale vieții în dezvoltarea sa: pruncia, copilăria, adolescența, tinerețea, maturitatea, căruntețea și bătrânețea.

Trăirea adevărată, la modul relativ încă, a primelor etape ale propriei existențe presupune, în primul rând, dobândirea părții de zestre umană care va contribui, spre finalul vieții a celor curați și dreți la „zestrea zestrelor”, aceea a Omului-Înțelept pe deplin liber, stăpânit de rațiune și stăpânitor al rațiunii. Pledoaria

explicită sau implicită propriei lui Cantemir, care se regăsește în opera filosofică și în cea pedagogică, pentru spiritul liber, înalt și demn de libertatea absolută îl înscrie pe prințul-filosof în galeria iluminiștilor de seamă.

Kant, mai târziu, într-o epocă oarecum post-iluministă în faimosul „Manifest Iluminist” luând act cu superioritate și poate cu mahnire despre mediocritatea destinului majorității oamenilor neîmpliniți răspunde unei posibile întrebări legate de cauza deșertăciunii existenței acestei majorități:

„Lenea și lașitatea sunt cauzele care explică de ce atât de mulți oameni, după ce natura i-a eliberat demult de sub orice diriguire străină, rămân totuși de bunăvoie minori de-a lungul vieții, ceea ce le permite altora să se erijeze în tutori ai lor. Este atât de comod să fi minor!”

„Nu celor leneși, ce celor ostenitor Dumnădzău darurilor sale dă” afirma, cu aproape un veac înaintea lui Kant, genialul Dimitrie Cantemir în al său Divan, deci găsisese deja și acest răspuns, doar altfel formulat, de către acela declarat sau, adesea, auto-declarat „părintele iluminismului german”.

Mai mult, tot bărbatul-înțelept Cantemir spunea la vremea sa tuturor, „Împotriva lumii adecă a diavolului, vitejește de vei sta, birui-l-vei”; deci curaj, mult curaj la postamentul propriei auto-construcții, „constructul uman” trebuie să aibă o temelie puternică, și aparține, până la urmă aceluia care se vor dovedi a avea tărie de caracter.

Dacă Immanuel Kant a avut șansa-neșansa să nu fie contemporan cu începuturile iluminismului, Cantemir a avut acest privilegiu al trăirii dar și al contribuiri la strălucirea Epocii Luminilor; practic epoca de re-valorizare profundă a Luminii CREATORULUI nostru.

Leibniz a împărtășit, în epocă, un destin intelectual oarecum similar cu cel a lui Cantemir: istoric, filosof, jurist, diplomat, matematician și fizician, logician, latinist. Preocupat de operele lui Platon, Aristotel, Virgiliu, Titus-Livius, vorbitor de limbă greacă, cetitor în aceeași limbă a lui Aristotel pe care a vrut chiar din copilărie să îl completeze.

Viziunea despre Dumnezeu a celor doi geniali reprezentanți ai gândirii iluministe care își cunoșteau scrierile are multe puncte comune dar esența acestuia o constituie reprezentarea acelei lumi a unor ființe spirituale și morale care știu să acționeze „sub comanda divină”.

Mesajul comun sau un eventual mesaj comun din această perspectivă ar putea fi următorul: Dumnezeu a creat o lume a Binelui pentru OMUL creat la rândul său, dar RĂUL aproape că a ajuns să o stăpânească; originea RĂULUI în natura umană trebuie căutată astfel că OMUL trebuie, cu vitejie și determinare să alunge RĂUL din lumea sa.

„Soldații BINELUI” au fost, sunt și vor fi oamenii superiori, cuceritori de proprie libertate căci numai liber fiind te poți înrola într-o oștire de-a dreptul a lui Dumnezeu.

„Toate cearcă și ascultă, cele bune oprește, cele rele izgonește; că cele bune, adevărate, din cele rele, adevărate pământești, mare deosebire au”.

Mai trebuie să fie, pe lângă viteaz, liber, superior și drept soldatul-binelui, adică nemuritor căci aflăm de la Cantemir: „Dreptul în veci nu va muri”!

Valoarea socială fundamentală a dreptății a fost și ea în centrul operei acelora care au creat iluminismul.

Dreptatea socială a constituit obiectul multor scrieri din epoca iluministă care au conceptualizat această categorie și i-au definit împlinirea. Regăsim acest demers intelectual atât la Jean-Jacques Rousseau exprimat în faimosul *Contract social*, dar și la Charles Montesquieu în lucrarea *Despre spiritul legilor*. Valențele dreptății ca virtute socială au fost pe larg tratate și de către prințul-filosof Dimitrie Cantemir.

Exegeții perioadei iluministe au avut și au căutări, uneori imposibil de satisfăcut intelectual legate de chestiuni de genul cine de la cine a preluat o idee sau alta; răspunsul este adesea important dar mai importantă, de departe a fost și rămâne influența covârșitoare a corifeilor acestei perioade asupra civilizației și culturii umane.

Cantemir rămâne în galeria geniilor umanității un solitar, un fenomen unic cel puțin din trei motive: a fost primul și până acum singurul prinț care a împlinit idealul uman a lui Platon, a contribuit semnificativ la opera umanistă iar, după ce, prin scrierile sale a reușit să proiecteze condiția umană „i-a dăruit” omului superior „lumina rațiunii”, pentru a deveni nu doar auto-construct ci și propriul stăpân.

E mult, e puțin? Este sigur tot ceea ce ar fi visat Platon din partea regelui-filosof și parcă ceva în plus: un SUFLET MARE, așezat la temelia templului propriu spiritual.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Opere*, București, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic.
2. Kant, Immanuel, (2011), *Manifestul iluminist*, Pitești, Editura Paralela 45.
3. Leibniz, (2001), *Scrieri filosofice*, București, Editura Bic-All.
4. Niță, A., (1998), *Leibniz*, București, Editura Paidea.
5. Robinson, D., Groves, Judy, (2000), *Câte ceva despre Platon*, București, Editura Curtea Veche.

DIMITRIE CANTEMIR – THE GOLDEN BRIDGE BETWEEN HUMANISM AND THE ENLIGHTENMENT

*Prof. Corina Adriana Dumitrescu, Ph.D.,
“Dimitrie Cantemir” Christian University, Bucharest*

Motto:

*“The history of a people is nothing
but that magnificent detour through
which one gets to the six-seven winning
and leading geniuses”*

Nietzsche

Abstract: *Man and his intellectual education founded on an exquisite moral basis, or even vice-versa, the moral-man who is extremely well trained, constituted the almost omnipresent theme of Cantemir’s works.*

Cantemir’s view on man and his ethics are permeated by a Humanistic trend which manifests itself either in the formal framework of anthropology and the Christian morals or, overcoming this framework, in emphasizing man’s dignity as a rational and free being and the role of reason in moral life.

This ambivalent approach of man places Cantemir somehow between Humanism and the Enlightenment.

Keywords: *homo universalis, encyclopaedist, knowledge, education, moral man.*

Nicolae Iorga stated about Dimitrie Cantemir that he grew up “among wise books”, which constituted the bases of his special early education. The chance of having a private teacher who reached that level, as the erudite Greek monk Ieremia Cacavela was, weighed just as much for the initial intellectual education of the one who would naturally become “the most educated man in Russia in the time of Peter the Great”.

Books that comprised the cultural thesaurus of a humanity which had already reached millenniums of existence, scholars as teachers for a young man who was, in his turn, a genius: the inestimable “seed” of the universal culture bore extraordinary fruit in the mind of the philosopher-prince who, out of respect and admiration for the Ancient times, but having at the same time an

outstanding thirst for knowledge, managed firstly to get and then to develop for himself an intellectual worthy of an encyclopaedist: philosopher, historian, geographer, educator, linguist, sociologist, ethnologist, ethnographer, musicologist, architect, theologian, mathematician, jurist, diplomat; he actually reached, together with a few other geniuses, the condition of *homo universalis*. He had such a great mind that he managed to learn eleven languages, among which Latin, Greek, Turkish, Arab, Persian, French, Italian and Russian, which allowed him to study, often in the original version, the most representative works belonging to the cultures of peoples whose languages he could speak and thus he could understand directly the depth of the wisdom that these peoples had reached, from the perspective of the view that wise men offer their wisdom to be assimilated firstly by their own peoples which then, in turn, give it to the whole humanity.

The more and more numerous interpreters of Cantemir's work have identified in their tractates the affiliation of the one who was called by Nicolae Iorga the Lorenzo de Medici of the Romanians, to the invaluable thesaurus of the writing of the ancient Pythagoras, Plato or Aristotle – to illustrate just a few of the most important personalities.

The fascinating world of Morality, populated by those who managed to reach the status of *uomo universale* in their development process, represented that “intellectual magnet” with which Cantemir's spirit played the attraction game in each meeting with the Antiquity. The state of joy, of euphoria, of intellectual fulfillment which is so characteristic to Cantemir, is sensed by the reader of his work in his permanent evolution and is due to the full “spiritual living” which he had in his cultural relation with the Antiquity. We can talk about real Cantemir's actual worship especially towards the creations of the ancient Greek philosophy, unique in their depth, because how else could we characterize the special relation that Cantemir materialized with so much decency and “intellectual adoration”: he learned Greek in order to be able to reach the last fiber of the “high unique spirit” as a first stage of practicing this worship; he built a character worthy of the moral ideal of the Greek philosophers, as a second stage; he generated KNOWLEDGE especially because this knowledge of his should get a meta-encounter with that knowledge or with the KNOWLEDGE of Plato, Aristotle and their disciples.

He did not want to get this kind of “spirit blessing” by himself, so as a sign of exquisite “intellectual generosity” he presented his reader the “true technology” which the latter, in turn, should follow in order to get to the “highest encounter” to which the human spirit, still the Renaissance one, could have dreamt of.

The man, his intellectual education having however an exquisite moral base – or even vice-versa - the extremely educated moral-man, constituted the almost omnipresent theme in Cantemir’s writings. The “construction” or maybe the “reconstruction” of such a human type was largely treated in Cantemir’s writing, who was continuously preoccupied with the idea that, once he has passed away, there will be no one to come to the magnificent ENCOUNTER-REENCOUNTER with the world of the fabulous Greek thinking. This is another preoccupation as an argument for his worship for the genius thinkers, for the “fathers” of human thinking Plato and Aristotle.

In order to attract that MORAL MAN whom he conceived towards “the land of exquisite knowledge” represented by the ancient Greek philosophy, he reconsidered and solidly established his history. How else could we appreciate the soul that Cantemir gave to his writings regarding the history of his people and the culture of the Romanian-Moldavian-Vlach people? The MORAL MAN belonging to this people got as his intellectual dowry the knowledge about his own roots full of the vibration of the Romanian soul of the philosopher prince.

The language of the same MORAL MAN, which represented probably the most valuable of the Cantemirian projects, was in its turn enriched and valorized with its beauty and richness of meaning in the writings of Dimitrie Cantemir. The first novel of the Romanian literature bears witness to that. The language, which, thanks to Cantemir, became the Romanian literary language, was thus meant to put forth even in a more special way that MORAL MAN that was in the center in the preoccupations, of the unease of one of the most valuable re-discoverers of the Greek Antiquity.

New branches of scientific knowledge such as ethnology, ethnography, anthropology, sociology and pedagogy were created by Cantemir with the same double motivation of consolidating his own condition of creator-genius and to ennoble, through reference writings, the human spirit.

That is, in short, a first part of the Renaissance and Humanist personality of that in whom Iorga appreciated the love and longing

for his own country. This love and this longing condition generated, in their turn, humanistic creation.

The exquisite side of the Humanist Cantemir is undoubtedly represented by the fulfilling of the ideal postulated by Plato: "Things will not be working well in this world unless kings become philosophers and philosophers become kings."

Indeed, The Philosopher Prince or the prince-philosopher, as his posterity acknowledges him, managed to embody in his exceptional personality the reality of Plato's dream: that of intellectual fulfillment, of living a superior existence, of living in a World of the Wise – a source of life for all the others, may they be contemporary or readers, over centuries, of Cantemir's work.

We may dare, from this perspective, complete Plato in his argumentation related to the significance of the existence of the prince prototype, philosopher-king, considered by the father of the Academia to be important for the good governance of the contemporaries of this superior man; moreover, the model brilliantly fulfilled by Cantemir demonstrates the educational influence that can have "eternal life" over the others. It is obvious that this remark is possible and accessible to all those who were their contemporaries or to those who later read and understood his works. It is the work about which Blaga asserted: "One can assert without any exaggeration about Cantemir's literary, philosophical, scientific and musicological work that it is equivalent to that of a whole literary and scientific society." 150 years before the establishment of the Romanian Academy, Dimitrie Cantemir foreshadows through his work and activity, this Academy, somehow becoming its first symbolical representative.

The Academia-Man becomes a benefit to the philosopher-prince because the nobility of his character obliges him to prove his cosmic level genius: through his whole creation he shall "cover" the efforts of a whole academy. Nothing can stand in the way of the superior man lying in the being of the philosopher prince, capable of winning the meta-battle that his exquisite spirit must fight: the battle with his own uniqueness and with his own intellectual solitude. His providential mission of ennobling the human being, wherever it may live, is spectacular in itself, but becomes fabulous when it is reached: the reality of such an intellectual display was what Plato missed when he established the standard of completeness, of the human construct of each being: erudition combined with a noble character. A superior being, the philosopher

prince was invested by the “father of the philosophy” to show the WAY to the human being, obliged by a destiny marked by doubts to search for its vocation in the universe. Cantemir managed in a brilliant way to accomplish this double mission, moral and intellectual in the end, offering the whole world the MEANING of a superior existence. From this deeply humanistic perspective, it is again Blaga that asserts about Cantemir: “A reign of the Cantemir House would have hastened, in other words, with at least 100 years the political and cultural re-birth of the Romanian people. ”It would have hastened, with the sacrifice coming from the creative hastiness of the philosopher prince obsessed by “*Ars longa vita brevis*”, of that young philosopher prince who, in the spirit of the Humanism, assumed the whole ignorance of his people to whom he managed to give ALL, that ALL which is necessary for the creation of the “national spirit”, but especially of two “essential worlds”: the “light” of one’s own roots, of one’s own history, that is the answer to the fundamental question “who are we?”, and the light of one’s own all-embracing language.

The philosopher prince Dimitrie Cantemir was also a prince of the Enlightenment because he understood to lay the REASON at the foundation of his whole creation, especially at the philosophical one. Almost a century later, Kant, wishing to catch the Enlighteners’ intellectual train, tries to grasp the gist of this real trend of thought.

“The Enlightenment represents the starting point of man on the way going out of the pupilage which he alone is guilty of. The pupilage is the incapacity of using one’s reason without being guided from the outside”.

Being contemporary with Leibniz, whose admiration he enjoyed, Cantemir argued on the role of the guiding reason especially in "The Divan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgement of the Soul with the Body".

Inside this faculty also called Reason, the philosopher-prince identified the “divine substance” which allows to the man-being to access the great mysteries that overwhelm him: self-knowledge, knowledge of God, knowledge of the World.

Such knowledge has always needed a special place where, once discovered, should have its own and eternal living, reflecting, enriching and reciprocal influencing, that is a “proper life” which shall support and sustain the real life of the human being from that point on, human being that is pulled out with so much good

faith and devotion by the wise man from the “trap” of a life which was initially un-lived.

The brief analysis, from an Enlightenment perspective, of this work presupposes some important considerations:

The identification of the EVIL in a world created by God, evil that managed to paradoxically take the “body” prisoner, since it belongs to the same creation founded on the idea of the GOOD.

The way of liberation from the evil’s claws proposed by Cantemir, tense and apparently foreign to any esthetic principle, becomes beautiful through the superior way in which it was conceived, through the many gifts that the one who manages to cross through shall receive.

The compass of the human being can only be represented by the true, threefold KNOWLEDGE based on REASON, “activated in a threefold demarche: knowledge of God, self-knowledge and knowledge of the surrounding world.

God-the light, God-the creator, God-the immortal, God-the deity; the God offering divinity the human being walking on the way of his own humanization under the warm and sacred guidance of the one who created Him; this is who created and maintains alive the human REASON.

This exceptional illustration of human rationality undoubtedly should engage as many human beings as possible in the process of becoming, but...EVIL often watches that it should not happen that way.

All is paradoxical, as paradoxical is the un-engagement of many human beings in the process of gaining the true human condition of this fight with the self and with the ones around them; freedom is the bonus to this victory of the soul, but this freedom is however relative to the people who have thus become that way.

This so-called bonus in the rare but happy case of the humanized-wise man becomes the absolute freedom. Cantemir warns however that one cannot reach absolute freedom all of a sudden, without going through all the natural, necessary steps of human becoming, characteristic to each stage of a man’s life. Ideally, the human being goes through seven stages of life in its development: infancy, childhood, adolescence, youth, maturity, hoariness and old age.

The true living, still in a relative way, of the first stages of one’s own existence presupposes firstly gaining the human nature dowry which will contribute, towards the end of the life of the pure and

the right, to the “dowry of dowries”, that of the MAN-WISE MAN, fully free, governed by reason and governing reason. The explicit or implicit advocacy for the free and high spirit, worthy of absolute freedom, characteristic to Cantemir, which is to be found in his philosophical and pedagogical writings, places the philosopher prince in the gallery of famous Enlighteners.

Later on, Kant, in a somehow post-Enlightenment period, in his famous “Enlightenment Manifesto”, acknowledging with superiority and maybe with sadness the mediocrity of the destiny of the majority of the unfulfilled people, answers a possible question related to the cause of the futility of the existence of this majority.

“Laziness and cowardice are the causes that explain why so many people, long after nature has freed them from any foreign command, still willingly remain minor for the rest of their life, which allows others to set themselves up as their tutors. It is so comfortable to be minor!”

“It is not to the lazy ones, but to the hard-working ones that God gives His gifts”, stated the genial Cantemir, almost a hundred years before Kant, in his *The Divan*. Thus, he had already found the answer, which would be only differently formulated by the one who was declared, or often self-declared “the father of the German Enlightenment”.

Furthermore, it is still the wise man Cantemir who said during his times to everybody: “If you stand bravely against the world, that is, against the Devil, you shall conquer it”; therefore, courage, plenty of courage to the foundation of one’s self-construction. The human constructor must have a strong foundation and the courage belongs in the end to those who will prove to have strength of mind.

If Immanuel Kant had the chance-mischance of not being contemporary with the beginnings of the Enlightenment, Cantemir had this privilege of living and also of contributing to the Enlightenment; that is to say the period of deep re-valuing of the Light of OUR CREATOR.

Leibniz shared, in those times, an intellectual destiny somehow similar to that of Cantemir’s: historian, philosopher, jurist, diplomat, mathematician and physicist, logician and Latinist. He was interested in the works of Plato, Aristotle, Virgil, Titus-Livy, speaking Greek, reading the same language as Aristotle’s, which he wanted to complete even from his childhood years.

The view on God of the two genius representatives of the Enlightenment thinking, who knew of each other's works, has many common points, but its essence is the representation of the world of some spiritual and moral beings who know how to act "under the divine command".

The common message or a possible common message from this perspective could be the following one: God created a world of the Good for the MAN, created in his turn, but EVIL almost got to control it; the origin of EVIL in the human nature must thus be searched, that MAN must banish EVIL from his world.

"The soldiers of the GOOD" have always been superior men, conquerors of their own freedom, because it is only when you are free that you can enroll in an army that actually belongs to God.

"Try everything and listen to everything, keep the good ones and banish the bad ones; because the good ones, that are the heavenly ones are very different from the bad ones that are the worldly ones".

Aside from being brave, free and superior, the soldier of the good must also be righteous, that is immortal, because we learn from Cantemir that "The righteous shall never die!".

The fundamental social value of righteousness was also in the center of the work of those who created the Enlightenment.

Social righteousness constituted the object of many writings in the Enlightenment era, which conceptualized this category and defined its fulfillment. We find this intellectual demarche both in Jean-Jacques Rousseau, expressed in the famous *Social Contract*, but also in Charles Montesquieu in the work *On the Spirit of Laws*. The valences of righteousness as a social virtue were also largely treated by the philosopher prince Dimitrie Cantemir.

The researchers of the Enlightenment have had their quests, sometimes impossible to satisfy on an intellectual level, related to issues such as who took one idea or other from whom; the answer is often important, but far more important has been the overwhelming influence of the coryphaei of this period over the human culture and civilization.

Cantemir remains in the gallery of the geniuses of humanity as a solitary figure, a unique phenomenon for at least three reasons: he has been the first and, so far, the only prince that fulfilled Plato's human ideal; he significantly contributes to the humanist work and, after he managed in his writings to project the human

condition, he “gave” the superior man the “light of reason” so that he becomes not only self-construct but his own master.

Is it much? Is it little? It is for sure everything that Plato would have dreamt of from the philosopher-king, and it is even a little more than that: a GREAT SPIRIT, lying at the foundation at his own spiritual temple.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Works*, Bucharest, Romanian Academy Publishing House.

2. Kant, Immanuel, (2011), *The Enlightenment Manifesto*, Pitești, Paralela 45 Publishing House.

3. Leibniz, (2001), *Philosophical Writings*, Bucharest, Bic-All Publishing House.

4. Niță, A., (1998), *Leibniz*, Bucharest, Paidea Publishing House.

5. Robinson, D., Groves, Judy, (2000), *Some things on Plato*, Bucharest, Curtea Veche Publishing House.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA SCRIERII ȘI PUBLICĂRII LUCRĂRII LUI DIMITRIE CANTEMIR „ISTORIA CREȘTERII ȘI DESCREȘTERII IMPERIULUI OTOMAN”

*Prof. univ. dr. Victor Țvircun,
Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, Chișinău*

Abstract: *Dimitrie Cantemir’s work is, still, very little scrutinized. The present study is meant to bring to the attention of the research workers a lot of genuine records information from Russia and other countries, to a better understanding of the context in which Dimitrie Cantemir wrote some of his historical works.*

Keywords: *History of the Ottoman Empire, Descriptio Moldaviae, the Cantemirian historiography.*

Întâi de toate, aș dori să menționez îmbucurătorul fapt că, pe parcursul ultimilor decenii istoria vieții și activității literare și științifice ale ilustrului enciclopedist și domnitor al Țării Moldovei Dimitrie Cantemir a devenit un subiect pentru multiple studii științifice ale cercetătorilor din diferite țări ale lumii¹. Grație investigațiilor arheografice efectuate în diferite arhive și secții de manuscrise ale bibliotecilor din Federația Rusă, România, Statele Unite ale Americii și Republica Turcia au fost descoperite și introduse în circuitul științific mai multe documente inedite, care au contribuit esențial la elucidarea și restabilirea filelor necunoscute din biografia și moștenirea științifică ale marelui gânditor european.

---

¹ Ecaterina Țarălună, *Dimitrie Cantemir* București, 1989; Dinastia Cantemireștelor. Secolele XVII-XVIII./ Coordonator și redactor științific acad. A. Eșanu. Chișinău, 2008; Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava. *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte.* Leipzig, 2008; Густерин П.В. Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир. М., 2008; Ștefan Lemny. *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea,* București, 2010; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor,* Chișinău, 2010; Țvircun Victor, *File din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir,* Chișinău, 2009; Цвиркун В.И. *Димитрие Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах.* СПб., 2010 etc.

Totodată, este necesar să recunoaștem faptul, că în pofida existenței unei bogate bibliografii a vieții și activității politice și intelectuale a domnitorului moldovean, în afara vizorului cantemirologilor au rămas mai multe teme necercetate, printre care se înscrie și istoria scrierii și publicării lucrării lui Dimitrie Cantemir „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”.

Printre primele probleme cu care se confruntă cercetătorii acestei opere a lui D. Cantemir se numără identificarea perioadei de scriere. Până în prezent în istoriografia cantemireană există diferite opinii vis-a-vis de anii apariției acestei lucrări. În viziunea vestitului cantemirolog român P. Panaitescu „Istoria Imperiului Otoman” a fost începută în anul 1714 și finisată nu mai târziu de luna noiembrie 1716². Punctul său de vedere el îl argumentează prin următoarele fapte. Într-o scrisoare a sa, adresată membrilor Academiei din Berlin, în anul 1714, D. Cantemir „le numără lucrările pe care le are și pe care le-ar putea trimite spre publicare. Printre acestea, menționează și „un rezumat (synopsis) al istoriei turcești, pe care am vrut s-o denumesc *Creșterea Curții Otomane* și o am în mână chiar acum”³. În baza celor menționate P. Panaitescu concluzionează că „Cantemir nu avea decât o prescurtare a istoriei turcești și anume numai partea întâi, *Creșterea Imperiului Otoman*, nu scrisese încă partea a doua, a descreșterii”⁴. Cât privește determinarea datei exacte de finisare a lucrării P. Panaitescu se bazează pe faptul că „ultima filă istorică cuprinsă în paginile istoriei otomane este amintirea bătăliei de la Peterwaradin între austrieci și turci, care a avut loc la 3 august 1716”⁵. De aici istoricul ajunge la concluzia, că „deoarece nicio altă dată istorică nu se află posterior în textul „Istoriei”, înseamnă că opera, în cauză, a fost finisată după evenimentul descris”⁶. Pe de altă parte, P. Panaitescu amintește de un pasaj din cartea lui D. Cantemir, unde autorul menționează, „că în timpul când scria, domnitorul Țării Românești era Nicolae Mavrocordat, iar fratele acestuia, Ioan, a fost marele terziman al Porții”⁷. Situația când ambii frați au ocupat concomitent funcțiile menționate anterior a

---

² Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958. p. 171.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*, Cit. după P. Panaitescu, *Ibidem*. p. 171.

avut loc doar între luna ianuarie și noiembrie 1716. „Așadar, - concluzionează P. Panaitescu, - „Istoria Imperiului Otoman” a fost terminată în 1716, după august și înainte de noiembrie”⁸.

Dacă ne vom conduce după logică lui P. Panaitescu, reiese, că începutul scrierii lucrării lui D. Cantemir a avut loc cu mult mai înainte de anul 1714. Astfel, istoricul se contrazice pe sine. Totodată, el afirmă că întocmirea „Istoriei” făcea în paralel cu scrierea unei alte opere, cum este „Descrierea Moldovei”⁹. Este foarte greu de imaginat, ca un principe moldav, fiind preocupat de soluționarea problemelor de familie, construcția unor noi așezăminte¹⁰, a putut realiza concomitent opere istorice atât de valoroase, cât și diferite după conținut, cum sunt „Istoria Imperiului Otoman” și „Descrierea Moldovei”.

Mai este încă un pasaj interesant în afirmațiile lui P. Panaitescu cu privire la datarea operei menționate. Conform istoricului român, „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman” a fost scrisă la începutul războiului austro-turc dintre anii 1716-1718, pe parcursul căruia „fostul domnitor al Moldovei a încercat fără succes să atragă rușii în război contra Porții cu scopul eliberării țării sale”¹¹.

Nu punem la îndoială intenția nobilă a lui Dimitrie Cantemir de a contribui la eliberarea țării sale de sub ocupația străină. Totuși, este puțin probabil ca doar prin intermediul activității științifice, oricât de monumentală ar fi fost aceasta, să fi fost posibilă determinarea Rusiei pentru un nou conflict armat cu Imperiul Otoman, în aceeași perioadă în care de mai mulți ani continua războiul cu Suedia. Pe lângă cele afirmate mai sus, trebuie să menționăm și faptul că între anii 1716-1718, misiunile diplomatice ale Rusiei și Suediei duceau pe insulele Alland tratative intense

---

⁸ P. Panaitescu. *Ibidem*, p. 171.

⁹ *Ibidem*, p. 149.

¹⁰ În anul 1715, în centrul moșiilor sale din Regiunea Sevsk, în apropierea satului Gorbunovo, Dimitrie Cantemir a întemeiat un alt sat, căruia i-a dat denumirea Dmitrievka. După spusele feciorilor lui D. Cantemir „părintele lor a întemeiat acest sat în calitate de proprie reședință pe locul gol, unde nu exista nici-o construcție, și l-o numit după numele său”. Alături de conacul a lui principe au fost construite mai multe case de locuit și pentru uz gospodăresc, a fost ridicată din piatră biserică Sf. Dumitru Salunski și plantat un parc. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea satul Dmitrievka a obținut statutul de oraș. Astăzi este orașul Dmitrovsk din regiunea Oriol, Federația Rusă. - Романов В. Неделин В. Архитектурные древности Орловщины. Орел, 1998. с.174

¹¹ Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 175.

pentru încheierea păcii. Lucru despre care nu putea să nu cunoască Dimitrie Cantemir.

Alături de cele menționate considerăm, că gânditorul moldovean nu întâmplător încheie studiul său cu evenimentele din august – septembrie 1716, înfrângerea catastrofală a armatei turcești din partea lui Eugeniu din Savoia – momentul culminat al declinului Imperiului Otoman.

Peste câteva decenii după apariția monografiei lui P. Panaitescu, Ecaterina Țarălungă, un alt cercetător ai moștenirii științifice a lui D. Cantemir, ne-a prezentat alte date cu privire la scrierea „Istoriei Imperiului Otoman”. După afirmația domniei sale opera respectivă a fost realizată între anii 1716 - 1718¹². Spre regret, cercetătoarea nu aduce niciun argument în folosul opiniei expuse.

Cercetările arheografice efectuate de către autorul acestei publicații în Federația Rusă ne oferă posibilitatea să venim cu argumente științifice vis-a-vis de determinarea perioadei de scriere a operei cantemirene și, mai ales, anul finisării ei.

Savanții ce studiază istoria literaturii și gândirii istorice a Rusiei din perioada domniei lui Petru I au remarcat o trăsătură importantă, specifică acestui timp – nicio operă, din orice domeniu ar fi, nu putea fi scrisă, publicată și expusă vânzării fără comanda, supravegherea și aprobarea monarhului¹³. Nu fac excepție nici operele lui D. Cantemir. Mai mult decât atât, documentele depistate indică asupra faptului că lucrarea sus-menționată a fost finisată abia la sfârșitul anului 1718, după care, la ordinul monarhului rus, a fost transmisă Colegiului afacerilor externe pentru a fi tradusă din latină, limba originalului, în limba rusă. Lucrul asupra traducerii i-a fost încredințat traducătorului Colegiului, Dimitrii Grozin¹⁴. Acesta din urmă s-a isprăvit cu succes cu porunca Țarului și în anul 1719 „... traducerea istoriei a fost încheiată și înmănată Majestății Sale”¹⁵.

---

¹² Ecaterina Țarălungă, *Dimitrie Cantemir*, București, 1989. p. 21.

¹³ Victor Țvircur, *Fiile din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir*, Chișinău: „Cartdidact”, 2009. c. 56 și 57.

¹⁴ Trebuie menționat faptul că în unele cercetări traducerea lucrării lui D. Cantemir, *Istoria creșterii și descreșterii Curții Otomane*, i se atribuie în mod greșit secretarului domnitorului moldovean Ivan Ilinskii-Iaroslavțev. – Vezi: *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII – XVIII*. Coordonator și redactor științific academician A. Eșanu. Chișinău, 2008. p. 503.

¹⁵ Цвиркун В.И. Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах... с. 77.

Fiind expeditat către Colegiul afacerilor externe spre a fi tradus, manuscrisul lui D. Cantemir nu i-a fost întors autorului, rămânând spre păstrare în arhiva acestei instituții de stat¹⁶. Totodată, textul operei în limba latină a început să circule în cercul intelectualilor din Rusia în mai multe copii, cu mult înainte de editarea acestei cărți în Anglia¹⁷.

Acest lucru îl confirmă învățatul Mihail Shenda în opera sa „Despre starea învățământului în Rusia în anul 1725”, scrisă la Sankt Petersburg în vara aceluiași an, însă publicată abia după un secol de la moartea autorului¹⁸. Nu atestăm aici date din biografia marelui gânditor care să fie necunoscute. Totuși mărturiile și nota dată de contemporanul lui D. Cantemir activității științifice a domnitorului moldovean și aportului acestuia la dezvoltarea culturii și gândirii istorice ruse în prima pătrime a secolului al XVIII-lea merită o atenție deosebită.

Caracterizând personalitățile remarcabile din Rusia lui Petru cel Mare, Mihail Shenda i-a dedicat lui Dimitrie Cantemir următoarele rânduri: „Soarta nemiloasă ni l-a răpit pe eruditul autor al *Istoriei creșterii și descreșterii Curții Otomane*, însă ceea ce a făcut nu-l va lăsa să moară, prelungindu-i viața și după mormânt. Cu atât mai mult este vrednic de cinstire cu cât, trecând

---

¹⁶ Până în prezent, toate eforturile cercetătorilor de a găsi această lucrare în variata rusă nu s-au încununat de un succes.

¹⁷ La momentul actual sunt cunoscute două variante ale manuscrisului cercetării lui Dimitrie Cantemir „*Istoria creșterii și descreșterii Curții Otomane*” în limba latină. Unul dintre acestea se păstrează la Arhiva orientaliștilor de pe lângă filiala Sankt Petersburg a Institutului de Orientalistică al Academiei de Științe din Rusia. Ф.25. Оп.1. Д.1-6 (Primul volum este dedicat Istoriei constituirii Imperiului Otoman între anii 1214/15 și 1672/73 – 238 foi; cel de al doilea volum constă din notele autorului referitoare la primul volum și trimiteri către numeroși autori orientali – 309 foi; al treilea volum conține Istoria căderii Imperiului Otoman dintre anii 1672/73 și 1710/11 – 295 foi; al patrulea volum conține observații pe marginea volumului anterior cu enumerarea surselor – 292 foi). O altă variantă a lucrării lui D. Cantemir se păstrează în secția Manuscrise a Bibliotecii Houghton de pe lângă Universitatea Harvard, SUA. – Vezi: Cădea Virgil, *The original manuscript of the History of the Ottoman Empire by Dimitrie Cantemir.* // in Demetrius Cantemir. *The Growth and Decay of the Ottoman Empire. Original latin text of the final cersion revised by the author* / Dimitrie Cantemir, *Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman. Textul original latin în formă finală revizuită de autor.* Facsimil al manuscrisului latin – 124 din Biblioteca Houghton Harvard University, Cambridge, Mass. Editat de Cădea Virgil. București: Ed. “Roza Vânturilor”, 1999, P. LIX-CII.

¹⁸ Михаил Схенда. О состоянии просвещения в России в 1725 году. // Сын Отечества. № 1.

peste toate ororile opresiunii din partea turcilor, a reușit să câștige slava unui om deosebit de inteligent. Lucrările sale vor avea valoare întotdeauna.”¹⁹.

Datorită eforturilor fiului lui Dimitrie Cantemir – Antioh, textul original al lucrării sus-menționate și traducerea rusă a acestuia a fost transmisă la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XVIII-lea Academiei din Sankt Petersburg. Anume în tipografia acestei instituții, cu ajutorul și consultația cunoscutului istoric G. Baier, se planifica tipărirea primei ediții a acesteia în limba rusă²⁰.

Ultimul a jucat un rol deosebit în soarta moștenirii istorice a lui D. Cantemir. Este cunoscut aportul său în scrierea și pregătirea ediției „Istoriei vieții și activității domnitorului moldovean Constantin Cantemir”. Într-o măsură mai mică sunt cunoscute date despre munca sa asupra redactării și pregătirii pentru tipar a altei lucrări fundamentale a lui Dimitrie Cantemir „Istoria creșterii și descreșterii Curții Otomane”. Între timp, cercetarea acestei chestiuni face lumină și asupra paternității manuscrisului găsit de către academicianul V. Cândea.

Studiind câțiva ani la rând în cadrul Universității de pe lângă Academia din Sankt Petersburg, A. Cantemir a stabilit legături destul de strânse cu conducerea și profesorii acesteia, pe care le-a păstrat pe parcursul întregii vieți. Relații deosebit de apropiate a avut cu profesorul de filozofie Christian-Friedrich Gross²¹, Gottlieb (Teofil) Siegfried Bayer²², precum și cu bibliotecarul I. D.

---

¹⁹ СПб., 1842.

²⁰ Цвиркун В.И. Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук. // Вестник Славянского университета. Вып. 19. Кишинэу, 2011. с.155-160.

²¹ Pe parcursul deceniilor următoare, pe Antioh Cantemir și C. F. Gross îl legau nu doar interesele și relații pur științifice, ci și general-umane. Una dintre manifestările acestora a fost admiterea în calitate de secretar în componența unei misiuni diplomatice conduse de către A. Cantemir a nepotului lui Gross, inițial în Anglia, apoi în Franța.

²² Bayer Gottlieb (Teofil) Siegfried (1694 - 1738), istoric și filolog. Absolvent al Universității din Königsberg. A posedat opt limbi antice și orientale, în același timp cunoștea greaca, latina, arameica și araba. În anul 1725, la propunerea lui H.Goldbah a fost invitat să conducă catedra antichității și a limbilor orientale în cadrul nou-createi Academii de la Sankt-Petersburg. A fost primul istoric din Rusia pentru care activitățile științifice au constituit principalul domeniu al activității profesionale. A atras asupra sa atenția lui Teofan Procopvici, care l-a invitat pe Bayer să predea în primul seminar rus, deschis în propria casă. Din anul 1727 a fost numit inspector al gimnaziului de pe lângă Academia de Științe din Sankt Petersburg. A participat la elaborarea proiectelor Cartei Academiei,

Schumacher²³. Trebuie menționat faptul că după ce, la începutul anului 1728, curtea imperială, iar împreună cu ea medicul monarhului și primul președinte al Academiei L. Blumentrost s-au mutat la Moscova, „domnului bibliotecar I. D. Schumacher i-au fost transmise practic toate împuternicirile și cârmuirea totală a Academiei de Științe”²⁴.

Între anii 1728-1730, Antioh Cantemir, în calitate de ofițer al regimentului de elită Preobrajenski, se afla la Moscova, fiind de serviciu la palatul Lefortovo, unde s-a oprit tânărul împărat Petru al II-lea. Anume în această perioadă are loc cea mai intensă corespondență dintre A. Cantemir și conducerea Academiei, inclusiv referitor la publicarea manuscrisului tatălui său.²⁵

În scrisoarea din 24 februarie 1729, adresată lui I. D. Schumacher, el se adresează către bibliotecarul Academiei cu următoarele cuvinte: „... consider că este de datoria mea să vă mulțumesc din toată inima pentru eforturile dumneavoastră de a publica cărțile alcătuite prin truda tatălui nostru, vrednic de pomenire. Această carte, poate că nu poartă în ea o prea mare înțelepciune, dar conține istorisiri despre țări mult îndepărtate de noi. Sper că mulți vor dori să o aibă. La indicațiile dumneavoastră am vorbit și cu domnul Plumendrost (L. Blumentrost, după cum apare în text – V.Ț-) despre carte și s-a arătat mulțumit de ea...”²⁶.

În continuarea scrisorii, dorind să dea operei tatălui său obiectivitate și o greutate științifică mare, scria că „în lucrarea tatei

---

militând pentru apropierea sistemului de organizare și activitate a Academiei de cel al universităților germane. În anul 1737, din cauza unui conflict cu I. D. Schumacher, ia decizia să se întoarcă în Prusia, înaintându-și demisia. Se îmbolnăvește de febră și moare în anul 1738. – Vezi: Большая Российская Энциклопедия. Т.2. М., 2005. с. 658.

²³ Schumacher Johann Daniel, consilier de stat și bibliotecar al Academiei de Științe din Sankt Petersburg (s-a născut la 5 septembrie 1690 în or. Colmar, Alsacia – a decedat la 3 iulie 1761). A absolvit Universitatea din Strasbourg. În anul 1714 vine în Rusia, unde a intrat în serviciul medicului țarului, Areskin, în calitate de secretar pentru corespondența internațională. După moartea lui Areskin în anul 1719 rămâne să lucreze pentru Blumentrost, noul medic al lui Petru I. De la data înființării Academiei de Științe și până în 1758, a ocupat funcția de bibliotecar, conducând practic administrația acesteia. – Vezi.: ПБС. Т. Шебанов – Шютц. М., 1999. с. 534-536.

²⁴ Леонов В.П. Судьба библиотеки в России. СПб., 2001. с.136.

²⁵ Цвиркун В.И. Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук. // Вестник Славянского Университета. Вып. 19. Кишинэу, 2011. с. 156-158.

²⁶ *Ibidem*, pag. 159.

nu sunt greșeli care să o oprească de a fi prezentată lumii savante”, îl anunța pe I. D. Schumacher că el „... îl va ruga pe domnul Bayer (știindu-l bun cunoscător al istoriei antichității și orientalisticii) ca să o citească pe toată și acolo unde va găsi de cuviință, să se simtă liber de a face adăugiri, spre a o desăvârși. Și dacă va dori și va fi necesar, să adauge note, semnificații, indexuri și altele pe care le va crede necesare.”²⁷ Antioh îl mai informează pe bibliotecarul Academiei despre necesitatea editării lucrării menționate cu „o dedicație scrisă de domnul Bayer și adresată suveranului.”²⁸

Aceste documente dovedesc clar nu doar legăturile strânse dintre A. Cantemir și istoricul-academician, dar și faptul că, în ochii săi, profesorul G. Bayer era singura autoritate din lumea savantă capabilă să corecteze, să completeze și să „perfecționeze” lucrările tatălui său. Suntem de părere că G. Bayer, așa cum s-a întâmplat în cazul „Istoriei vieții și activității lui Constantin Cantemir” sau cu „Descrierea Zidului Caucazian”²⁹, a dat curs rugăminții lui Antioh și a cercetat minuțios manuscrisul transmis de către Ivan Ilinski-Iaroslaveț în anul 1729.

Cele din urmă ne oferă posibilitatea să considerăm că renumitul istoric, academician V. Cândea să nu fi descoperit textul original al lui Dimitrie Cantemir, ci o variantă a acestuia, redactată de mâna unui alt eminent istoric al secolului al XVIII-lea – G. Bayer.

---

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ În anul 1726, sub redacția profesorului G. Bayer, în primul număr al revistei periodice a nou-createi Academii de Științe din Sankt Petersburg, a fost publicată lucrarea lui D. Cantemir „*De muro Caucaseo*”, scrisă de către acesta în timpul campaniei persiene din anul 1722 – Vezi: *Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*. vol. I. St.Petersburg, 1726. p. 425-463.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF WRITING AND PUBLICATION OF DIMITRIE CANTEMIR'S *HISTORY OF THE GROWTH AND DECAY OF THE OTTOMAN EMPIRE*

**Prof. Victor Țvircun Ph.D.,
„Ion Creangă” Pedagogical University, Chișinău**

Abstract: *Dimitrie Cantemir's work is, still, very little scrutinized. The present study is meant to bring to the attention of the research workers a lot of genuine records information from Russia and other countries, to a better understanding of the context in which Dimitrie Cantemir wrote some of his historical works.*

Keywords: *History of the Ottoman Empire, Descriptio Moldaviae, the Cantemirian historiography.*

First of all, I would like to mention the good thing that, the last years of Dimitrie Cantemir's literary and scientific activity, and also life of the famous encyclopaedist and Prince of Moldavia, became special topic for numberless scientific papers of research workers in the different countries of the world.¹

Given the archaeological investigations made in various records and manuscript sections of libraries in the Russian Federation, Romania, the United States of America and Turkey several genuine documents have been found out and introduced in the scientific world, which have greatly contributed to the enlightening and settling the unknown pages of the biography and scientific inheritance of the great European thinker.

---

¹ Ecaterina Țarălungă. *Dimitrie Cantemir*. București, 1989; Dinastia Cantemireștelor. Secolele XVII-XVIII./ Coordonator și redactor științific acad. A. Eșanu. Chișinău, 2008; Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava. *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*. Leipzig, 2008; Густерин П.В. Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир. М., 2008; Ștefan Lemny. *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII*. București, 2010; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Moștenirea Culturală a Cantemireștilor*. Chișinău, 2010; Țvircun Victor. *File din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir*. Chișinău, 2009; Цвиркун В.И. *Димитрие Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах*. СПб., 2010 etc.

Yet, one should notice that despite the rich bibliography of the life, political and intellectual activity of the Moldavian Prince, several unsearched topics remained outside the attention of the Cantemirian specialists, of which the history of the works and publication of Dimitrie Cantemir's "History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire".

Among the first matters the research workers of Dimitrie Cantemir's faced was the identification of the writing time period. Up to now, in the Cantemirian historiography there have been various opinions in terms of the years the mentioned work was issued. P. Panaitescu, the well-known Romanian Cantemirian research worker, considered that "The History of the Ottoman Empire" was started in 1714 and finished not later than November 1716²; he noticed that in a letter addressed to the members of the Berlin Academy in 1714, Dimitrie Cantemir "was counting his works he could send to be published". He mentioned that Cantemir had a "synopsis of the Turkish history" which he wanted "to entitle *The Growth of the Ottoman Empire*" and which he was just having in his hand"³. P. Panaitescu drew the conclusion that "Cantemir had only a short version of the Turkish history, namely the first part, *The Growth of the Ottoman Empire*, as he had not written the second part of the decay"⁴ yet. With regard to determining the right date of ending that paper, P. Panaitescu considered that the last page of the Ottoman history was "the fight from Peterwaradin between the Austrians and the Turks, which took place in August, 3, 1716."⁵

The conclusion was that "as no other historic data is later mentioned in the "History" it meant that the mentioned work was finished after the written event".⁶ On the other hand, P. Panaitescu mentioned a fragment in Dimitrie Cantemir's book in which the author remarked that "while he was writing that, Nicolae Mavrocordat was the Prince of Wallachia, and his brother John the great *terziman* of the Empire."⁷ The period when both brothers had the mentioned position at same time, was between January and

---

² Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*. București, 1958, p. 171.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria Creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*. Cit. după P. Panaitescu. Ibidem. p. 171.

November 1716. “Thus, said P. Panaitescu, the History of the Ottoman Empire was finished in 1716, after August but before November”.⁸

If we consider P. Panaitescu’s logics, one may conclude that the beginning of D. Cantemir’s work took place much before 1714. The historian contradicted himself. He also stated that the “History” was written parallel to “Descriptio Moldaviae, his other work”.⁹ It is hard to believe that a Moldavian Prince, preoccupied with settling family matters and new establishments¹⁰ could achieve such valuable and various historical works in terms of contents, at the same time, such as the “History of the Ottoman Empire” and “Descriptio Moldaviae”.

There is another interesting fragment in P. Panaitescu’s statements with regard to dating the mentioned work. According to the Romanian historian, “The Growth and Decay of the Ottoman Empire” was written at the beginning of the Austrian – Turkish war, between 1716-1718, in which time “the Ex-Prince of Moldavia had unsuccessfully tried to attract the Russians in the war against the Empire in order to free his country”.¹¹

We cannot doubt Cantemir’s noble intention to contribute to his country freedom from the foreign yoke. Yet, it is unlikely that only through the scientific activity; a new war with the Ottoman Empire should have been possible for Russia, at the same time with the war with Sweden, which had been taking place for several years. Moreover, one should remark that between 1716-1718, the diplomatic missions of Russia and Sweden had been developing intense negotiations for peace on the Alland Islands. Dimitrie Cantemir could not have been aware about that.

---

⁸ P. Panaitescu. *Ibidem.* p. 171.

⁹ *Ibidem.* p. 149.

¹⁰ În anul 1715, în centrul moșiilor sale din regiunea Sevsk, în apropierea satului Gorbunovo, Dimitrie Cantemir a întemeiat un alt sat, căruia a dat denumirea Dmitrievka. După spusele feciorilor a lui D. Cantemir „părintele lor a întemeiat acest sat în calitate de proprie reședință pe locul gol, unde nu exista nici-o construcție, și l-o numit după numele său”. Alături de conacul a lui principe au fost construite mai multe case de locuit și pentru uz gospodăresc, a fost ridicată din piatră biserică Sf. Dumitru Salunski și plantat un parc. În a doua jum. a sec. XVIII satul Dmitrievka a obținut statutul de oraș. Astăzi este orașul Dmitrovsk din regiunea Oriol, Federația Rusă. - Романов В. Неделин В. Архитектурные древности Орловщины. Орел, 1998. с.174.

¹¹ Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opera.* p. 175.

In addition, we consider that the Moldavian thinker hadn't finished his work with the events in August-September 1716 without reason, as the catastrophic defeat of the Ottoman army by Eugene of Savoy was the top moment of the Ottoman Empire loss.

Several decades after the issue of P. Panaitescu's monography, Ecaterina Țarălungă, another research worker of Dimitrie Cantemir's scientific inheritance, offered new data with regard to the "History of the Ottoman Empire". In her opinion, that work was achieved between 1716-1718¹². Unfortunately, the research worker brings new argument to support the rendered opinion.

The archeographic research made by the author of this publication in the Russian Federation, offers opportunities of scientific views with reference to the writing time of Cantemir's work, especially the year when it was finalized.

The experts studying the Russian history of literature and historic thinking during Peter's I time, noticed an important and genuine characteristic of this period, namely no work- no matter the field- could have ever been written, issued or sold without an order, surveyance or agreement of the monarch.¹³ Cantemir's works are no exception. More than that, the documents showed the fact that the above mentioned work was finalized at the end of 1718, and then it was sent to the College of Foreign Affairs, at the Russian monarch's order, to be translated from Latin into Russian.

The translation was done by Dimitrii Grozin, the College translator,¹⁴ who successfully finished it in 1719, when "it was handed to His Majesty".¹⁵

Cantemir's manuscript was sent to the College of Foreign Affairs to be translated, but it was not handed back to the author, as it remained in the records of that public institution.¹⁶ In addition, the Latin version circulated among the intellectual

---

¹² Ecaterina Țarălungă, *Dimitrie Cantemir*, București, 1989, p. 21.

¹³ Victor Țvircun, *Fiile din istoria vieții și activității politice a lui Dimitrie Cantemir*, Chișinău: „Cartdidact”, 2009, c. 56-57.

¹⁴ Trebuie menționat faptul că în unele cercetări traducerea lucrării lui D. Cantemir „*Istoria Creșterii și Descreșterii Curții Otomane*” i se atribuie în mod greșit secretarului domnitorului moldovean Ivan Ilinskii-Iaroslavțev. – Vezi: *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII – XVIII*. Coordonator și redactor științific academician A. Eșanu. Chișinău, 2008, p. 503.

¹⁵ Цвиркун В.И. Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах... с. 77.

¹⁶ Până în prezent, toate eforturile cercetătorilor de a găsi această lucrare în variata rusă nu s-au cununat de un succes.

members of the Russian society, in several copies, much before the issue of the book in England.¹⁷

Mihail Shenda, the great learned writer, confirmed that in his work “about the state of the Russian education in 1725”, written in Sankt Petersburg, in the summer of the same year, but published one century after the author’s death.¹⁸ One cannot state any unknown data from the great thinker’s biography. Yet, the proofs and the notes of D. Cantemir’s contemporary with regard to the scientific activity of the Moldavian Prince and his contribution to the development of the Russian culture and historic thinking in the first quarter of the 18th century is worth paying attention.

Characterising the remarkable Russian personalities during Peter the Great’s time, Mihail Shenda dedicated the following lines to Dimitrie Cantemir: “A cruel destiny took the genius author of the “History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire” away, but everything he did would not let him die, leaving him alive ever after his death. Moreover, he is worth rewarding, as passing over all the horrors of the Turkish oppression, he succeeded in winning the glory of an outstandingly intelligent Man. His works will always be full of value”.¹⁹

Given Antioch, Dimitrie Cantemir’s son efforts, the original text of the above mentioned work and its Russian translation were sent

---

¹⁷ La momentul actual sunt cunoscute două variante ale manuscrisului cercetării lui Dimitrie Cantemir „*Istoria Creșterii și Descreșterii Curții Otomane*” în limba latină. Unul dintre acestea se păstrează la Arhiva orientaliștilor de pe lângă filiala Sankt Petersburg a Institutului de Orientalistică a Academiei de Științe din Rusia. Ф.25. Оп.1. Д.1-6 (Primul volum este dedicat istoriei constituirii Imperiului Otoman între anii 1214/15 și 1672/73 – 238 foi; cel de al doilea volum constă din notele autorului referitoare la primul volum și trimiteri către numeroși autori orientali – 309 foi; al treilea volum conține istoria căderii Imperiului Otoman dintre anii 1672/73 și 1710/11 – 295 foi; al patrulea volum conține observații pe marginea volumului anterior cu enumerarea surselor – 292 foi). O altă variantă a lucrării lui D. Cantemir se păstrează în secția Manuscrise a bibliotecii Houghton de pe lângă Universitatea Harvard, SUA. – Vezi: Cădea Virgil, *The original manuscript of the History of the Ottoman Empire by Dimitrie Cantemir. // in Demetrius Cantemir. The Growth and Decay of the Ottoman Empire. Original latin text of the final cersion revised by the author / Dimitrie Cantemir, Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman. Textul original latin în formă finală revizuită de autor.* Facsimil al manuscrisului latin – 124 din Biblioteca Houghton Harvard University, Cambridge, Mass. Editat de Cădea Virgil. București: Ed. “Roza Vânturilor”, 1999, P. LIX-CII.

¹⁸ Михаил Схенда. О состоянии просвещения в России в 1725 году. // Сын Отечества. № 1.

¹⁹ СПб., 1842.

at the end of the 18th century to the Academy of Sank Petersburg, namely in the publishing house of that institution, the issue of the first edition of that work in Russian was planned, by the help and consultancy of G. Baier, the well-known historian.²⁰

The latter played a special part in the destiny of the historical inheritance of D. Cantemir, his contribution to the writing and edition of the “History of Moldavian Prince Constantin Cantemir’s Life and Activity” being well known. A bit less is known about his work of publishing “The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire”, a fundamental work of Dimitrie Cantemir. Meanwhile, the research of this matter enlightens the paternity of the manuscript found by academician V. Căndea.

By studying for several years in the University of the Sankt Petersburg Academy, Antioh Cantemir settled tight connections with its management and teachers, relations that he would keep for the rest of his life. He had close links with Christian-Friedrich Gross, a philosophy teacher²¹, Gottlieb (Teofil) Siegfried Bayer²², and I. D. Schumacher, a librarian²³. One should mention that

---

²⁰ Цвиркун В.И. Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук. // Вестник Славянского университета. Вып. 19. Кишинэу, 2011. с.155-160.

²¹ Pe parcursul deceniilor următoare, pe Antioh Cantemir și C. F. Gross îl legau nu doar interesele și relații pur științifice, ci și general-umane. Una dintre manifestările acestora a fost admiterea în calitate de secretar în componența unei misiuni diplomatice conduse de către A. Cantemir a nepotului lui Gorss, inițial în Anglia, apoi în Franța.

²² Bayer, Gottlieb (Teofil) Siegfried (1694 - 1738), istoric și filolog. Absolvent al Universității din Königsberg. A posedat opt limbi antice și orientale, în același timp cunoștea greaca, latina, arameica și araba. În anul 1725, la propunerea lui H.Goldbah a fost invitat să conducă catedra antichității și a limbilor orientale în cadrul nou-createi Academii de la Sankt-Petersburg. A fost primul istoric din Rusia pentru care activitățile științifice au constituit principalul domeniu al activității profesionale. A atras asupra sa atenția lui Teofan Procopvici, care l-a invitat pe Bayer să predea în primul seminar rus, deschis în propria casă. Din anul 1727 a fost numit inspector al gimnaziului de pe lângă Academia de Științe din Sankt Petersburg. A participat la elaborarea proiectelor Cartei Academiei, militând pentru apropierea sistemului de organizare și activitate a Academiei de cel al universităților germane. În anul 1737, din cauza unui conflict cu I. D. Schumacher, ia decizia să se întoarcă în Prusia, înaintându-și demisia. Se îmbolnăvește de febră și moare în anul 1738. – Vezi: Большая Российская Энциклопедия. Т.2. М., 2005. с. 658.

²³ Schumacher Johann Daniel, consilier de stat și bibliotecar al Academiei de Științe din Sankt Petersburg (s-a născut la 5 septembrie 1690 în or. Colmar, Alsacia – a decedat la 3 iulie 1761). A absolvit Universitatea din Strasbourg. În

when at the beginning of 1728, the Emperor's Court, the monarchs doctor and L. Blumentrost, the first president of the Academy had moved to Moscow, "all the mandates and running of the Academy of Science were given to librarian I. D. Schumacher".²⁴

Between 1728-1730, Antioh Cantemir in his position of an officer of the Preobrajenski elite regiment was in Moscow doing his responsibilities at the Lefortovo Palace, where young Emperor Peter II stopped. At that time, the most intense correspondence between A. Cantemir and the Academy at its top took place, with regard also to the publication of his father's manuscript.²⁵

In his letter addressed to I. D. Schumacher on the 24th of February 1729, he wrote the following words to the Academy librarian: "I think that it is my duty to thank you kindly from all my heart for your efforts to publish the books written through the endeavour of my father, God remember him forever. This book might not carry in it too much wisdom, but it contains events about countries far away from us. I hope many of you would wish to get it. Following your advice, I talked to Mr. Plumendrost (L. Blumentrost, as indicated in the text – the author's note) about the book and he should to be very pleased with it".²⁶

In the same letter, and wishing to give more substance and scientific importance to his father's work, he wrote that "in my father's paper there are no mistakes to stop its presentation to the academic world", and he announced I.D. Schumacher that he "would ask Mr. Bayer (knowing he is a good connoisseur of the history of antiquity and oriental times) to read it through and, when he finds it proper, to feel free to add notes, to perfect it, and if he wishes and he considers to add data, significance, indexes and others the way he would think as necessary".²⁷ Antioh also informs the Academy librarian about the necessity of editing the

---

anul 1714 vine în Rusia, unde a intrat în serviciul medicului țarului, Areskin, în calitate de secretar pentru corespondența internațională. După moartea lui Areskin în anul 1719 rămâne să lucreze pentru Blumentrost, noul medic al lui Petru I. De la data înființării Academiei de Științe și până în 1758, a ocupat funcția de bibliotecare, conducând practice administrația acesteia. – Vezi.: РБС. Т. Шебанов – Шютц. М., 1999. с. 534-536.

²⁴ Леонов В.П. Судьба библиотеки в России. СПб., 2001. с.136.

²⁵ Цвиркун В.И. Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук. // Вестник Славянского Университета. Вып. 19. Кишинэу, 2011. с. 156-158.

²⁶ Ibidem, pag. 159.

²⁷ Ibidem.

mentioned work with a dedication written by Mr. Bayer and addressed to the Emperor”.²⁸

These documents prove not only the strong connections between A. Cantemir and the academic historian, but also the fact that in his eyes professor G. Bayer was the only authority in the academic world able to correct, to complete and to “perfect” the works of his father. We think that G. Bayer answered Antioh’s wish – as it happened with “The History of Life and Work of Constantin Cantemir” and with “The Description of the Caucazian Wall”²⁹ and he minutely scrutinized the manuscript sent by Ivan Ilinski-Iaroslaveț in 1729.

Thus, one can consider that V. Cândea, the well-known historian and academician might have not discovered Dimitrie Cantemir’s original text, but only one of its variant written by the hand of G. Bayer, another eminent historian of the 18th century.

---

²⁸ Ibidem.

²⁹ În anul 1726, sub redacția profesorului G. Bayer, în primul număr al revistei periodice a nou-createi Academii de Științe din Sankt Petersburg, a fost publicată lucrarea lui D. Cantemir „De muro Caucaseo”, scrisă de către acesta în timpul campaniei Persiene din anul 1722 – Vezi: Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae. Vol. I. St.Petersburg, 1726, p. 425-463.

SOME NOTES ON OTTOMAN ADMINISTRATION IN MOLDAVIA AND WALLACHIA POST CANTEMIRIAL AND BRÂNCOVEANUAL ERA

**Cezmi Karasu Ph.D.,
Sercan Akiniz,
Eskisehir Osmangazi University/Turkey**

Abstract: Referred to as MEMLEKETEYN (two countries), Wallachia and Moldavia had a special status in the administration of the Ottoman State, since several places in the region did not belong to the civil, military, municipal and juridical organization of Ottoman rule.

Keywords: Ottoman Empire, Wallachia, Moldavia, Sublime Port.

Wallachia and Moldavia are two regions, which have special status in the Ottoman State administration. Due to the historical and cultural familiarities between the people and for the similarity of their government forms, those two regions are usually referred as MEMLEKETEYN (two countries).

Civil, military, municipal and judicial organization of the Ottoman rule does not take place in Memleketeyn. A few places are not included to this administration form, especially Yergogu (currently Giurgiu), Ibrail (currently Brailia), and Kalas (currently Galați) which are piers on the Danube shores.

Wallachia and Moldavia have a partial autonomy in terms of administration, because of its features mentioned above.¹

This autonomy is formalized as followed:²

-Mefrûz ül-kalem: This formula means that the principalities are not included in the main registries, offices of the Ottoman Empire. For instance, land title *tahrirs* are not performed in the principalities.

---

¹ For an excellent search on relations between Român principalities and Sublime Port see: Mihai Maxim, "Țările Române și Imperiul Otoman", *Istoria Românilor*, Academia Română, Vol. V, București, 2003. pp.803-861.

² BOA (İstanbul Primeministry Otoman Archives), *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, No:77/1, Romanya Eflak Defteri (România- Wallachia Register). p.103.

-**Maktû ül-kadem:** Meaning, lack of the elements representing the Ottoman central administration in the principalities, for example, the *kadis*. Thus, each principality is seen as an integrated region by the Sublime Port. As a result of this; the taxes are not individual like elsewhere, but collected in an aggregated amount from each principality.

-**Min küll il-vücûh serbest:** The last part of the formula exactly determines the current state: Principalities are wholly free!..

Within the existing system, voivode has a very important role in terms of the relations between their countries and Babialî. For Babialî, the person who is appointed as the voivode must be utmost trustworthy. Because the voivodes were responsible of ruling their own countries in the name of Sublime Port, collecting *jizyah* and pass it along to the center, joining the army with a certain amount of soldiers and supplying provisions to the estates that are close to their countries for the campaigns to Crimea, Ochakov, Hungary, Austria. However, there was a more important duty of the voivodes, which was at not only campaign periods but at permanent. The duty was Wallachia and Moldavia countries' extremely important position as warehouses for İstanbul's subsistence.³ Wallachia and Moldavia are indispensable places for vital items, especially store of grain, oil⁴, alive animal, wax. The voivodes were responsible of supplying the wares to be bought and transporting them to the aforementioned Danube ports.⁵ With any disruption here, poverty would arise in İstanbul immediately.⁶ As it is clearly stated both in the *kanunname*⁷ of Wallachia and Moldavia and in so many other documents, "**Wallachia and Moldavia is the warehouse of Ottoman Empire.**" Wares from the Romanian Principalities were stored, traded and shipped at İbrail and Kalas piers. In other words, each country had an extremely vital importance for the Ottoman Empire. For this reason, Sublime Porte showed careful that management of the two of the country as loyal to him.

---

³ See: BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, No:80/4, Romanya Ahkam Defteri, p.380.

⁴ See butter forwarding from Țara Românească to İstanbul in Sultan Abdülhamid I. era: BOA, Hatt-ı Humâyun, Envelope No:2999/H.

⁵ For example: BOA, Hatt-ı Humayun, Envelope No:9674, 13304.

⁶ For example: BOA, Hatt-ı Hümayun, Envelope No:13142.

⁷ BOA, Hatt-ı Hümayun, Envelope No:12553.

Phanariotes are appointed as more loyal men to resolve the “disloyalty” problem which occurred by the attitudes of Dimitri Cantemir and Brâncoveanu during the Ottoman-Russian war of 1711.⁸

Sublime Port could not tolerate any problem at the Principalities so, Sublime Port launched a formula consisting of assigning the Phanariote Greeks as voivodes whose loyalty was tested before by employing them in Divan-ı Hümayun.⁹

The aforementioned autonomy formula was going to be valid for the new established administration structure as well. However, the new voivode class, as being the officers sent from İstanbul, could not acquire properties and they had to go back to İstanbul at the end of their duty term. In this way Sublime Port was aiming to keep the control over the Phanariotes, this situation indicates how much Sublime Port cared about the safety of the Principalities.

Finally, if we take a look at what has been demanded from the voivodes in this new era, two elements heavily attract attention:

1-The first element that attracts attention is the strict track of the supplying the store grain and other wares from Wallachia and Moldavia. The importance of the Principalities for Sublime Port strengthens by these demands.

2-The second element is fulfillment of the intelligence needs which is becoming an increasing need. Voivodes of Wallachia and Moldavia were providing the need of receiving news from the European countries, in this age without the establishment of the embassies. Without a doubt, this issue has a vital importance also for the security of the region.

In this case, Sublime Port has created the relatively safe zone that was needed for the Romanian Principalities, by establishing the Phanariote organization.

Now we can examine whether the new administration form provided the desired safety and security or not.

It should be immediately mentioned that the Sublime Port brought three new rules for the Phanariotes that has been preferred.

---

⁸ There is selected Otoman documents on Phanariot era: Valeriu Veliman, *Relațiile Româno-Otomane (1711-1821) Documente Turcești*, București, 1984.

⁹ For a good newly summary on post Cantemirian era in principalities see: Pompiliu Teodor, *“Regimul fanariot în Moldova și Țara Românească”* in *Istoria României*, Ed.Corint, București, 2007, pp. 244-249.

1-Phanariotes cannot acquire property in Wallachia and Moldavia.

2-The Phanariote whose duty term ended will return to İstanbul at once and will continue to reside there.¹⁰

3-The duty term of the Phanariote voivodes will be limited to three years.¹¹

This system was aiming to prevent any of the voivodes to establish lasting bonds at any of the principalities or to provide a future and to bind them to the Sublime Port with tighter connections.

In addition to these as a rule, the voivodes were selected among the Rûm who has served as interpreters of Divan-i Humayun¹². Over time members of families like Mavrocordat, Racovița, Ghica, Ipsilanti, Callimachi, Suțu, Moruzi firstly served as interpreters in Divan-ı Hümeyun then the ones proven themselves by their loyalty and hard work were appointed to the voivodeships. Although the Callimachi, Suțu ve Moruzi families were agreed¹³ to be appointed to the voivodeships since the beginning of the 1800`s, especially with the pressure of the Russians it is witnessed that Phanariotes like Dimitrie Hangerli also carried out this duty. In the meantime, information regarding the appointment of Nicolae Mavrogheni must be provided as it is a special application. Mavrogheni is a rustic's son coming from the Aegean Islands who attracted attention of Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Pasha and promoted as the interpreter of the navy at a younger age. His fast rise, in particular allowing his way for being the interpreter of Divan-ı Hümeyun, made other Phanariote Rûm Families uncomfortable. Moreover, when Hasan Pasha who had a great impact on the Sultan started to request Mavrogheni to be appointed as voivode, anxiety of the Rûm Families was growing further more. An interesting formula was found to prevent their inconvenient gossip: Mavrogheni was going to be appointed as the interpreter of Divan-ı Hümeyun for three days and at the end of three days he was going to be designated as the voivode of Wallachia. The interpreter on duty was going to be reassigned to his duty, thus desired designation would

---

¹⁰ BOA, Hatt-i Hümâyun, Envelope No: 15780.

¹¹ BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, No: 78/2 Atik Boğdan Defteri (Old Moldavian Register), p.59.

¹² BOA, Hatt-i Humayun, File No: 225 Envelope No: 12550 *Kanunnameh of Wallachia and Moldavia*, Art. 22.

¹³ BOA, Hatt-i Hümeyun, File No:23 Envelope No:1651.

take place as well as the rules would be followed.¹⁴ Mavrogheni was designated this way nevertheless when Cezayirli Hasan Pasha who protected him was dismissed, because of the intensive publicity of the other Rûm Families against Mavrogheni, he was slaughtered with charge of treason.¹⁵

It can be thought that the system worked as desired until the mid XVIII century. But then, due to the problems with Russia and Austria began crop up crises. Phanariotes stood on the front line at the Ottoman-Austria, Ottoman-Russia crises. First lands that have been occupied were their homelands. It has not been easy for them to be loyal at the occupied lands. Their position on the border regions gave them a potential to be able to cooperate with the neighboring states. Therefore, they easily collaborated with the occupying powers in the event of an occupation. Hereby, an exception like Mavrogheni who has heroically resisted with his troops against the occupants should be recalled.

In addition, the general disruption in the Ottoman State has prevented reliable communication between Phanariotes and the Ottoman State. Communication irregularity could easily make the Phanariotes “traitors”. Experience of 110 years reveals that they were not in fact “loyal men”, either. In addition, the Phanariotes did not abstain to maltreat the people of the two countries with the idea of making a fortune as great as possible and in order to fulfill their obligations.

For instance, the complaints of Moldavian Boyars who gathered and delivered their complaints to the Governor of Silistra Mehmed Selim Pasha can be considered among others:¹⁶

“As well as not treating people well, Rûm Voivodes are betraying Devlet-i Aliyye.

-Instead of Rûm, designation of local Boyar voivodes and thus to provide security in Moldavia with the faithful work of men is necessary.

-Soldiers under the command of the voivodes are taking part in revolutions and disturbances. These disturbances can be prevented by designation of local voivodes.

---

¹⁴ BOA, İbnülemin Tasnifi, Hariciye, Envelope no:1548.

¹⁵ Ahmed Djevdet Pasha, Tarih-i Cevdet, vol. III (trans. Dundar Gunday), Ucdal print. Istanbul, 1994, p.1205-1208.

¹⁶ BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, 80/4 (Romanya Ahkâm Defteri), p.406.

-Those who go to inwards the country are being arrested immediately. The voivodes do not know the circumstances that people are in.

-Let the consuls and the interpreters who will be assigned not be Rûm but their own nationality.

- Rûm churches and schools are corrupt. Because its liturgy is different, Rûm churches should be separated. Rûm schools should be removed.

-The voivodes who have committed crimes should be dismissed. Local voivodes should be appointed instead of them.”

The rebellion crisis of 1821 has put an end to the Phanariote system. As it is known the first sparks of the crisis, known as the Greek Rebellion which has spread to the Peloponnese Peninsula and ended with the proclamation of the Kingdom of Greece in 1830, has seen in Moldavia. The crisis started with the invasion of Iași, the center of Moldavia, by Aleksandru Ipsilanti, the son of former voivode of Moldavia, as well as threatening Moldavia also increased the concerns about the loyalty of Phanariotes. In addition, the Wallachia rebellion, which was led by Tudor Vladimirescu who has benefited from the dissatisfaction of the rustic in Wallachia, put both of the countries in a sudden danger.¹⁷

In this year, giving priority¹⁸ to quell the rebellion at first and to maintain order in both of the countries and after quelling the rebellion at least in Wallachia and Moldavia, Sublime Port understood ¹⁹ that the Phanariotes were no longer to be trusted. Taking into account the increasing long standing complaints, it could not be expected that the Sublime Port would reassign the Phanariotes.

As it is understood from the Ottoman documents, Phanariotes were not the only ones who had been treating badly to the people of Wallachia and Moldavia. Cooperating with them Rûm, Bulgarian, Serbian and Albanian monks and some of the local boyars were

---

¹⁷ Valeriu Veliman, “Documente turcești privind evenimentele de la 1821 din principatele Române” Cercetari Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași (1981-1982), pp.343-353. BOA, Cevdet, Hariciye, File No:45 Envelope No: 2229 ve 2300.

¹⁸ BOA, Cevdet, Dahiliye, File no:156, Envelope no: 7766.

¹⁹ There is a record in the assignment document of Ioan Bogdan Sandu Sturdza assigned to the Moldavia in 1921, "... because of the betrayals of Phanariot voivodes, Sturdza is assigned to voivode of Moldavia..." BOA. Cevdet, Hariciye, File no: 101, Envelope: 5020.

also maltreating the people. These were also being subjects of the complaints.²⁰

EPILOGUE

After 110 years of experience, the method of assigning the local beys as voivodes has been reverted.

Thus, this ongoing experience for more than a century has ended with disappointment as it has started.

Phanariotes were the ones who ended the Phanariote system. The Sublime Port had changed the administration system by selecting Phanariote voivodes because of the disappointment caused by Cantemir ve Brâncoveanu. By the 1820`s this time Phanariotes' bad behaviour to the people and their disloyalty has begun to increase disappointment about them.

The most important case is that the Phanariote administration started to gain an oppressive, even cruel identity. On grounds of fulfilling their obligations to the Sublime Port, Phanariotes began almost engaging with robbery and they have added to their private wealth a lot more than they sent to İstanbul. This situation has led to increasing complaints of the public.

THE LIST OF PHANARIOTS AT WALLACHIA:

Nicolae Mavrocordat (First time)

25 Dec. 1715-14 Nov. 1716

Ioan Mavrocordat

21 Nov. 1716-23 Feb. 1719

Nicolae Mavrocordat (Second time)

Mar. 1719- 3 Sep. 1730

Constantin Mavrocordat (First time)

Sep. 1730- 4 Oct. 1730

Mihai Racovița (First time)

6 Oct. 1730- 13 Oct. 1731

Constantin Mavrocordat (Second time)

13 Oct. 1731- 5 Apr. 1733

II. Grigore Ghica (First time)

5 Apr. 1733- 6 Nov. 1735

Constantin Mavrocordat (Third time)

16 Nov. 1735- 5 Sep. 1741

Mihai Racovița (Second time)

Sep. 1741-Jul. 1744

---

²⁰ BOA, Cevdet, Dahiliye, File no:206 Envelope no:10272.

Constantin Mavrocordat (Fourth time)

Jul. 1744- Apr. 1748

II. Grigore Ghica (Second time)

Sep. 1748- 23 Aug. 1752

Matei Ghica

24 Aug. 1752- Jun 1753

Constantin Racovița (First time)

Jun 1753- 8 Feb. 1756

Constantin Mavrocordat (Fifth time)

8 Feb. 1756- Aug. 1758

Scarlat Ghica (First time)

Aug. 1758- 5 Jun 1761

Constantin Mavrocordat (Sixth time)

5 Jun 1761- 9 Mar. 1763

Constantin Racovița (Second time)

9 Mar. 1763- 26 Jan 1764

Ștefan Racovița

26 Jan. 1764- 18 Aug. 1765

Scarlat Ghica (Second time)

18 Aug. 1765- 2 Dec. 1766

Alexandru Scarlat Ghica

2 Dec. 1766- 17 Oct. 1768

III. Grigore Alexandru Ghica

17 Oct. 1768- 5 Nov. 1769

Russian Occupation

5 Oct. 1769- 10 Jul. 1774

Manuel Giani-Ruset

1770 Mai, Jun-Oct.

Alexandru Ipsilanti (First time)

15 Sep. 1774-4 Jan 1782

Nicolae Caragea

5 Jan 1782- 6 Jul. 1783

Mihai Sutu (First time)

6 Jul. 1783- 26 Mar. 1786

Nicolae Mavrogheni

26 Mar. 1786- 8 Jun 1790

Mihai Sutu (II. Kez)

Mar. 1791- Jan 1793

Alexandru Moruzi (First time)

4 Jan 1793- 17 Aug. 1796

Alexandru Ipsilanti (Second time)

17 Aug. 1796-22 Oct. 1796

Constantin Hangerli

22 Nov. 1797- Feb. 1799

Alexandru Moruzi

28 Feb. 1799- 8 Oct. 1801

Mihai Suțu (Third time)

8 Oct. 1801- 19 Mai 1802

Alexandru Suțu (as Caimacam)

20 Jun- 18 Aug. 1802

Contantin Ipsilanti (First time)

8 Aug. 1802-12 Aug. 1806

Alexandru Suțu (First time)

12 Aug.-1 Oct. 1806

Dimitrie Hangerli (as Caimacam)

Oct. 1806

Contantin Ipsilanti (Second time)

3 Oct. 1806-16 Aug. 1807

Russian Occupation

17 Nov. 1806-16 Mai 1812

Ioan Gheorghe Caragea

27 Aug. 1812- 29 Sep. 1818

Alexandru Suțu (Second time)

3 Nov. 1818- 19 Jan 1821

PHANARIOTS OF MOLDAVIA

Nicolae Mavrocordat (Second time)

26 Sep. 1711-25 Dec. 1715

Mihai Racovița (Third time)

25 Dec. 1715-26 Sep. 1726

II. Grigore Ghica (First time)

26 Sep. 1726- 5 Apr. 1733

Constantin Mavrocordat (First time)

5 Apr. 1733- 16 Nov. 1735

II. Grigore Ghica (Second time)

16-Nov. 1735-3 Sep. 1739

Russian Occupation

Sep.-Oct. 1739

II. Grigore Ghica (continuation to second time)

Oct. 1739- 13 Sep. 1741

Constantin Mavrocordat (Second time)

Sep. 1741- 20 Jul. 1743

Sandu Sturdza (Caimacam)

To the Sep. 1743

Ioan Mavrocordat

20 Jul. 1743- Mai 1747

II. Grigore Ghica (Third time)

Mai 1747- Apr. 1748

Constantin Mavrocordat (Third time)

Apr. 1748- 20 Aug. 1749

Constantin Racovița (First time)

20 Aug. 1749- 22 Jun 1753

Iordache Stavrache (Caimacam)

20 Aug.-7 Dec. 1749

Matei Ghica

22 Jun 1753- 8 Feb. 1756

Constantin Racovita (Second time)

8 Feb. 1756- Mar. 1757

Scarlat Ghica

Feb. 1757- Aug. 1758

Ioan Teodor Callimachi

Aug. 1758- 28 Mai 1761

Grigore Callimachi (First time)

28 Mai 1761- 18 Mar. 1764

III. Grigore Alexandru Ghica (First time)

18 Mar. 1764-25 Jan. 1767

Grigore Callimachi (Second time)

23 Jan. 1767- 3 Jun 1769

Constantin Mavrocordat (Fourth time)

18 Jun -4 Dec. 1769

Russian Occupation

27 Sep. 1769- Sep. 1774

III. Grigore Alexandru Ghica (Second time)

28 Sep. 1774- 1 Oct. 1777

Constantin Moruzi

30 Sep. 1777-29 Mai 1782

Alexandru Mavrocordat (Deli Bei)

28 Mai 1782- 1 Jan. 1785

Alexandru Mavrocordat (Firaris)

1 Jan 1785- 3 Dec. 1786

Alexandru Ipsilanti

Dec. 1786- 8 Apr. 1788

Manuel Giani-Ruset

May 1788- 29 Dec. 1791

Russian Occupation

Oct. 1788- 29 Dec. 1791 (to the Iasi Treaty)

Austrian Occupation

4 Nov. 1789- 24 Jul. 1791

Alexandru Moruzi (First time)

Mar. - 30 Dec. 1792

Mihai Suțu (First time)

30 Dec. 1792-25 Apr. 1795

Alexandru Callimachi

25 Apr. 1795- 7 Mar. 1799

Constantin Ipsilanti

7 Mar. 1799-28 Jun 1801

Alexandru Suțu

28 Jun 1801- 19 Sep. 1802

Iordache Canta (Caimacam with all boiers)

19 Sep.-28 Oct. 1802

Alexandru Moruzi (Second time)

19 Sep. 1802-12 Aug. 1806

Scarlat Callimachi (First time)

12 Aug.- Oct. 1806

Alexandru Moruzi (Third time)

5 Oct. 1806-Mar. 1807

Iordache Ruset-Roznovanu (Caimacam)

Dec. 1806

Russian Occupation

7 Nov. 1806-16 May 1812 (to the Bucharest Treaty)

Alexandru Hangerli

7 Mar. -24 Jul. 1807

Scarlat Callimachi (Second time)

24 Jul. 1807- 1 Jun 1810

Scarlat Callimachi (Third time)

27 Aug. 1812- 20 Jun 1819

Mihai Suțu (Second time)

12 Jun 1819-29 Mar. 1821

THE HELLENIC ELEMENT IN THE WORLD OF DIMITRIE CANTEMIR

**Prof. Mary Koutsoudaki, Ph.D.,
The National and Kapodistrian University of Athens**

Abstract: *The "scholar prince" of Romania greatly benefited from the cultural merging of his times. The Greek element, in its several manifestations and its application to a variety of disciplines, extensively contributed to his erudition in the different times that he encountered or experienced it: for example, his contact with the Cretan monk J. Cacavelas, his profound love for the classics, his friendship with A. Mavrokordatos, exponent of the Greek School of Enlightenment, and many other Greeks that frequented the Great School in Constantinople or the diplomatic circles of the Ottoman court.*

This presentation will focus on the importance of the Hellenic element - classical or other- and its role in the merging of cultures that shaped the personality and inspired the writings of Dimitrie Cantemir.

Keywords: *Hellenic, cultural, classical, Enlightenment, Greek, Ottoman.*

Dimitrie Cantemir, the "scholar prince" of Romania, greatly benefited from the cultural merging of his times. The Hellenic element, in its several manifestations and its application to a variety of disciplines, extensively contributed to his condition in the different times that he encountered or experienced it.

Cantemir was, indeed, a prolific man of letters, of great condition and diversity, whose interest and enthusiasm covered philosophy and logic, history and historiography, literature and linguistics, ethics and theology, music and musical composition.

The presence of the Hellenic element and the influence of the Greek letters have undoubtedly marked the learning process and personality during the early and the formative years of his life, contributed to his open-mindedness and encouraged his will to pursue the synthesis of the Eastern and Western cultures in such a unique manner.

As son of the Moldavian Voivode Constantin Cantemir and Ana Bantas, sophisticated lady of noble origins, he was fortunate to

enjoy studying at home Greek and Latin and all about the classics and the fine arts. His father greatly encouraged this process of learning by inviting to Iasi instructors from abroad and by reserving in the palace a great room, especially for the young prince, where visitors were astonished to see the young fellow absorbed in his books as chronicles of the time testify.

A remarkable monk from Crete Ieremias Cacavelas who had studied in Leipzig and Vienna and spoke not only Greek, but also Latin, German and Italian, laid the foundations of Cantemir's classical education. And it was undoubtedly this "cosmopolitan monk" from Greece who initiated the young prince's Renaissance thinking, the allure of classical studies along with the respect for religion and theology.

These studies continued later in Constantinople, where he was sent hostage at the age of 15. There he benefited from the lessons at the Great School (the Orthodox Patriarchate's Academy) and its Byzantine tradition. However, all this "Greek" and "Byzantine" knowledge wonderfully blended with the marvels and the culture that the great city on the Bosphorus had to offer and what the Turkish scholars had to teach. And it was the merger of cultures that enriched his knowledge the most. The classical Greek into the Byzantine, into the Turkish-Arab and all that into the culture of humanism that represented the European diplomats and intellectuals that populated the Court of the Sultan.

And it is the age of late humanism, a European phenomenon, maybe excessive sometimes in its devotion to the classical ideals that aspired to the glorification of man. Circumstances decide Cantemir's stay in the Ottoman capital for 22 years (1688 - 1710) during an epoch that encouraged the merging of cultures, especially after the peace of Carlowitz that marked the beginning of reciprocal interest and understanding in the culture of "the other", "the opposite other", or "the very opposite other" - the East and the West.

Standing out in the entourage of Greek scholars in the Court of the Sultan was, of course, Chief Dragoman Alexandros Mavrokordatos (1636-1709), educated at the University of Padua, exponent of the Greek School of Enlightenment that introduced new forms of philosophy, and especially neo-Aristotelianism in the intellectual circles of Istanbul.

The number of Greek philosophers and grammarians is quite impressive: to mention few of them: the grammarian and

philosopher Iacoros Manos from Argos, the philosopher Antonios Spandonis, Meletios of Arta, the historiographer Hrisanthos Notaras.

The privileged group was further enriched with the presence of several ambassadors of the European countries who brought with them the best of “literaræ humaniores” filtered through the cultural “finess” of the countries they represented.

However, it was the advantageous circle around but also Cantemir’s gifted ability to assimilate knowledge and reproduce it as a true “Renaissance humanist” that we can discern in his writings and general outlook to worldly things and their natural order: Romanist, Byzantinologist, Orientalist, linguist (speaking and writing 11 languages). On the other hand, the Ottoman contact with European humanism in the famous Konaks or at Phanar in the 18th century is gracefully manifested in literature (Ottoman poetry), miniature art, painting, baroque architecture. And Cantemir’s role was dominant in the merging of cultures – affected by what Istanbul had to offer and in its turn affecting it himself.

This merging of cultures that shaped his personality and inspired his writings was then incontestably further expanded, when after 1711, he settled at another great Court of the time, that of Peter the Great of Russia.

His Greek friends do not only offer him the knowledge of their culture, but also their diplomatic services. Cantemir greatly admired A. Mavrocordatos for his intelligence and ability to survive conspiracies and changes of Sultans or Vezirs. Around his thirties he befriended Ilias Miniatis (1669-1714) and sent him to Vienna (1703) to negotiate, a mission that Miniatis successfully accomplished. Like Cantemir, his Greek friends were not only men of letters, but were interested in politics, and several played important diplomatic roles in the affairs of the world at the time.

Long lists of contacts, friends, long list of written material - these could be written, several treatises discussing the invaluable presence of the Hellenic element in Cantemir’s general knowledge as philosopher, mythographer or even scientist. He tried to reconcile different worlds even in those domains, Arab-Muslim philosophy and science with Aristotle and Greek philosophy or even theology. For example, in the Divan (published in Romanian and in Greek) he combines the secular with the clerical tradition. Commentators throughout time have worked on the Platonic or

neo-Platonic presence in the work (see Phaedrus and universal themes) or stoic influences (i.e. Epictetus) or his thought evolving to more rationalistic in the *Historia Hieroglyphica*.

Today, what is important is the modernity of Cantemir. His global orientation could be very well considered “modern” for our times and his thinking pioneer for the twentieth into the twenty-first century.

On the one hand his multilateral research and interests, on the other hand his efforts for the cultural understanding of different “cultures (great examples of which his Introduction to Islam written for Europeans” or even his music, a blend of early European and Turkish music could very well fit in the socio-political concerns of today, the age of globalization, during which we begin to understand that open-mindedness, respect for diversity, and constructing bridges of knowledge is probably the only means of happy survival and dealing with contemporary issues and concerns.

The detailed examination of the Hellenic element in its pure/initial form or filtered through Europe’s cosmopolitanism and the reception of the Orient or even Greece (as the Divan for example had reached then, the religious community of Mount Athos in northern Greece) could produce several volumes of research.

One may continue to look at Cantemir’s thought and creation and deeds in their fabulous varieties... Above all, he is a *humanist* because he considered the world an object of interest and love and believed that the goal of education is a well-balanced individual with his capabilities fully developed. The languages, literature and thought of ancient Greece (and Rome) not only for the antiquarian allure but because the ideals of humanism were through them far better exemplified and the scholarship acquired could blend with the teachings of Christianity – although one cannot deny that much of the Greco-Latin heritage of the Renaissance has been transmitted to Europe by Islam.

An in his capacity as an *Orientalist*, Cantemir expressed with clarity and had arguments pro and con. Maybe there are errors and info since corrected by contemporary historiography, but Cantemir is definitely one of the early *comparatists* in his literary and historical juxtapositions, not only for his ancient Greek sources and influences but for the Byzantine ones to mention

Chalkokondylis, the monk Georgios Sphrantzes, Gregoras, "so frequently mentioned by us with honor", Macarios Mellissenos, Archbishop of Monemrasia and many others. And as a comparatist myself, I would like to say:

Comparative Literature as an academic discipline has been defined in the second half of the twentieth century although unofficially so to speak there were always comparative studies, even in the case of the ancient Greek mythographers.

Cantemir is a *comparatist* in his literary, historical, philosophical, musical works and maybe not only.

From contemporary literary theory we can refer to a highly acclaimed study of the comparatist Edward Said called *Orientalism* (1978), a survey of the history and nature of Western attitudes towards the East, and get into endless constructive discussions about the result of knowledge acquired "about the Orient by living there, actually seeing it firsthand, truly trying to see Oriental life from the viewpoint of a person immersed in it" (Said, pg. 196).

I would like to put some emphasis on this work, not only because of its contemporaneity, but because it touches upon all the dimensions of the subjects, in terms of historical time and experiences and in terms of philosophical and political themes that could more than apply to and elaborate the personality and works of Dimitrie Cantemir.

Cantemir's formative years in Romania, his "Oriental" years in Constantinople and later his Russian years, all made it possible for Cantemir to maintain a critical consciousness and employ instruments of historical, humanistic and cultural research of which his education has made him the fortunate beneficiary.

It is not accidental that great thinkers of the "Age of Reason" like Voltaire and Diderot, Abbeé Prevost or Romantic poets like Hugo in his *Orientales*, Lord Byron in *Don Juan*, Shelley (in the 19th century), and even the historian Gibbon and the Orientalist William James make mention of Dimitrie Cantemir.

And today, here, at the age of globalization, we can see Cantemir as the Romanian who lived and wrote in an effort to join the opposites but having the vision of a united Europe. His cosmopolitanism and world views did not in the least affect his European and Romanian identity. Crown prince and ruling prince of Moldavia wrote the first critical history of Romania and he was the first Romanian member elected at the Royal Academy of Berlin (1714).

As a Greek myself and as a comparatist in academic disciplines, I am honored to have looked at the works and biography of Dimitrie Cantemir and I would like to believe that the Hellenic element in its ancient classical form, Byzantine or any other forms, has contributed to his powerful European ideology and the better appreciation of the “otherness” of Eastern and Western cultures.

And, because the understanding of this “otherness” has become in the 21st century so important in the political as well as the literary scene (so particular in cultural studies), I think that the encyclopedic and universal dimension of Dimitrie Cantemir naturally and unavoidably should be praised and become subject of further study.

REFERENCES

1. Bârsan, Cristina, (2004), *Dimitrie Cantemir and the Islamic World*. Istanbul: Isis Press.
2. Căndea, Virgil, *Dimitrie Cantemir, 1673-1723*, Editura Enciclopedică Română 300.
3. Cantemir, Dimitrie, (1698), *The Divan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgment of the Soul with the Body*, printed for the first time in Iași.
4. Crețu, Bogdan, (2012), *Dimitrie Cantemir and the Conquest of Rationalism*, Iași: Romanian Academy.
5. Dumitrescu, Cristian Sorin, *A European Perspective of Education*. (euromentor.ucdc.ro)
6. *Dimitrie Cantemir, Historian of South East European Civilizations*. Ed. A. Dutu and Cernovodeanu, Paul. Bucharest, 1973.
7. Mazilu, Daniel, *Stoic and Neoplatonic Influences in Cantemir's Work* (euromentor.ucdc.ro)
8. Pohoată, Gabriela, *Dimitrie Cantemir and G.W.Leibniz Encyclopedists with European Vocation* (cogito.ucdc.ro)
9. Said, Edward, (1978), *Orientalism*, New York: Vintage.
(<http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>) ISSUE II, 4, Dec. 2010
(English Version)

IMAGINARUL ISTORIC ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR*

**Dr. Mihai Popa,
Cercetător, Institutul “C.R. Motru”,
Academia Română**

Abstract: *There are, very succinctly resumed, desiderates configured in full modernity, as a reaction to the relativism consumed in the theoreticians’ predisposition to grant importance to the historical practice (research) only from the traditional methodological perspective (positivist deformation), and to incriminate it as a “story” relative to the specificity of the analyzed time and space. Synthesis is an attraction to universality, from the historian’s frustration who tends to total objectivity – though, a desiderate that is difficult to reach. That is why, the discontinuity of the reported facts – temporal documents analyzed in succession – had to be completed by a continuity of historical substance, where the erudite knowledge and the exhaustion of historical sources are insufficient, as they do not lead to a view of the whole, of a world in movement and in relation with the subsequent “worlds” composing it and from whose interaction they result. In a discussion that should include the relation between history and truth, the historian’s activity, in a contemporary (and postmodern) perspective is more nuanced: “[...] we expect from the historian a certain quality of his subjectivity, which is not any subjectivity, but a subjectivity corresponding exactly to the objectivity expected from the history”.*

Keywords: *historic synthesis, historic fact, becoming, culture, historic subjectivity.*

Opera istorică a lui Dimitrie Cantemir, densă ca informație prelucrată critic – istoricul folosește surse alternative, izvoare documentare culese din arhivele la care a avut acces, din literatura vremii, dar și din cercetări proprii, de natură arheologică, etnografică sau folcloristică – a deschis, sub aspect metodologic-istoric, o serie de perspective de cercetare, valorificate mai puțin

---

* **Lucrare realizată în cadrul proiectului „Societatea Bazată pe Cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, POSDRU/ 89/1.5/S/56815.**

sau deloc de contemporanii săi. Formația sa multilaterală și aptitudinile pe care și le-a dezvoltat și cultivat ca un adevărat reprezentant al Renașterii târzii, i-a permis să unifice, într-un mod nemaiîntâlnit până la el, izvoare, cunoștințe și stiluri de scriitură pe care le-a prelucrat într-un singur scop: o descriere veridică, argumentată științific, armonios construită, a realității istorice și a tendințelor (sensurilor) dezvoltării principalelor instituții și fenomene, de la cele politice, economice, la cele culturale. În zona sa de interes științific, având ca model și operele umaniste ale timpului, a fost și ceea ce astăzi numim, cu un termen modern, mentalitatea colectivă și imaginarul – domeniu de informație științifică și istorică de neocolit pentru surprinderea unei realități dinamice, în continuă transformare, cum este cea istorică.

Când spunem aceasta, ne gândim că încă din preistorie și mult timp după aceea, modalitatea de explicare a realității trăite, ca și modul de prelucrare culturală a mărturiilor, a fost una în care imaginarul a jucat un rol fundamental: miturile și, prin extensiune, ethosul popular, tradițiile și folclorul etc. conțin forme ale imaginarului istoric și sunt, totodată, forme de cunoaștere a realității, inclusiv istorice.

În aceste pagini vom încerca să identificăm, prin exemple și trimiteri bibliografice, acele părți sau elemente din opera istoriografică a principelui în care face apel la surse sau mijloace narrative care țin de imaginarul istoric, pe de o parte, ca și semnificația mai largă, istorică și filosofică, a acestor procedee, pentru concepția istorică în care înțelege să-și plaseze scrierile gânditorul român, pe de altă parte. Într-un sens mai larg, care ține de concepția filosofică a principelui, tehnici ale imaginarului pot fi identificate – inclusiv ca formă a discursului sau ca motive literare, în *Divanul...*, operă complexă, care include și semnificații metaistorice sau de filosofia istoriei.

Pentru accepțiunea și semnificația restrâns istoriologică sau istoriografică, romanul alegoric *Istoria ieroglifică* poate fi, prin definiție, încadrat într-o formă de imaginar (și tehnică discursivă) cu valențe de document istoric, știut fiind faptul că personajele imaginate aici au în spate personalități istorice, narațiunea constituind și o sursă documentară în acest sens, dar și un subtil „studiu” psihologic și unul de moravuri ale societății contemporane autorului.

Ca informație istorică, tradițiile păstrate în literatura populară pot fi o sursă care completează informația conținută în documente,

la care istoricii apelează cu rezervele critice de rigoare. Dintre istoricii români care au dat mai mult sau mai puțin credit izvoarelor narative conținute de narațiunile populare, sau au încercat o valorificare critică a lor, pot fi enumerați Hașdeu, Tocilescu, Xenopol, Iorga ș.a. Valoarea tradiției istorice ca document a fost subliniată de către Gh. I. Brătianu în *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*¹ și în alte articole și studii, inclusiv monografice. Autorul sintezei istorice despre Marea Neagră aduce argumente susținute teoretic și documentar, făcând un substanțial excurs istoriografic asupra semnificației epos-ului istoric, pe care îl sprijină cu exemple concrete din marea literatură, începând cu cea antică grecească și ajungând până la cea modernă (medieval-târzie), cum sunt *Chanson de Roland*, *Poema del Cid*, *Cântecul Nibelungilor* ș.a. „Istoriografia medievală, spune Brătianu, ori în mare parte cea a Renașterii au avut pentru asemenea tradiții un deosebit respect. Geneologiile fanteziste ale Merovingienilor, care făceau regii franci urmași ai luptătorilor Troiei fugiți în Apus – paralelă ce se opunea descendenței romane din *pater Aeneas* – a aflat multă vreme crezare în operele istorice, și nu numai în scrierile de acest gen ale Veacului de Mijloc. Originile Confederației elvețiene, în legătură cu minunata poveste a arcașului Wilhelm Tell, au fost înregistrate de cronici din a doua jumătate a veacului al XV-lea. [...] Și istoriografia antică a cunoscut asemenea tradiții semilegendare de întemeiere și de începuturi, începând cu acele ale *Bibliei* și ale poemelor homerice și continuând cu analele primitive ale Romei, sub cei șapte regi.”²

Dimitrie Cantemir nu dezvoltă în scrierile sale un asemenea punct de vedere – care este o viziune contemporană, proprie noii filosofii a istoriei, prin care teoria istoriei încearcă să recupereze o zonă mai puțin studiată a realității; aceasta, de regulă, este omisă în descrierea documentară, cel puțin, în accepțiunea clasică a documentului ca izvor istoric –, dar folosește nu arareori sursele tradiției. La el, narațiunea istorică tradițională, legendele și folclorul, sunt fie un element care acordă culoare informației, fie unul care păstrează un sâmbure de adevăr istoric. În *Descrierea Moldovei*, operă reprezentativă pentru acuratețea descrierii și sinteza informației, autorul introduce, în contextul de ansamblu,

---

¹ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Răpeanu.

² *Ibidem*, p. 27.

istorico-geografic, elemente ale tradiției menite să edifice pe cititor asupra obiceiurilor vieții de la Curte, narațiuni despre viața boierilor, oamenilor de rând, negustorilor, ostașilor etc., ca și asupra mentalităților, caracterului psihologic, credințelor religioase, ritualului și ritului. Multe dintre acestea sunt preluate din experiența cotidiană, verificată de autor în urma cercetării și a dialogului cu cei reprezentați în tipologiile descrise, iar majoritatea sunt culese din cronici, din mărturiile verbale, din basmele și legendele moldovenilor. Valoarea științifică a informației nu este una de detaliu sau originalitate a discursului – opera era destinată publicului specializat, cult, din mediile germane în primul rând, care dorea să fie informat asupra realității sociale, economice, juridice, geografice a țării –, ci de modul în care este sintetizată, în cadrul unei descrieri generale, informația de detaliu. Mult mai interesante, sub aspectul ponderii informației, a diversității conținutului istoric, etic, social, a evoluției vieții, credințelor, a mentalităților și tipologiilor, sunt scrierile istorice relative la istoria recentă și la cea veche, ca *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, *Vita Constantini Cantemirii* și, într-un context mai larg, *Creșterea și descreșterea Curții otomane*. Operele menționate sunt redactate sau continuate după 1714, în perioada în care autorul se dedică aproape în exclusivitate vieții științifice, la curtea țarului Petru cel Mare – în 1714 fusese ales membru al Academiei din Berlin.

Opera cantemiriană, în integralitate, nu numai cea istoriografică, trebuie privită ca una dintre cele mai autentice sinteze sub aspect științific, filosofic și artistic (literar); nu este atât rodul unei erudiții fabuloase a unui scriitor post-renascentist, a unui umanist luminat, cât a unui spirit lucid, a unui principe cu viziune filosofică, dar și cu idealuri politice care depășeau, în unele aspecte, concepția contemporanilor. Prin opera sa științifică, diplomatică, politică, a încercat și a reușit mai mult decât predecesorii săi, să creeze țării și poporului căruia îi aparține, un cadru politic, dar, mai ales, unul cultural, care să îi reprezinte pe plan european și, de ce nu, universal. Momentul istoric în care a trăit și a creat, idealul său politic și cultural, l-a surprins foarte sugestiv. N. Iorga, cu ocazia comemorării domnitorului și aducerii la Iași a osemintelor sale: „Desigur că Dimitrie-Vodă a văzut în Petru cel Mare numai purtătorul steagului cu crucea și acela care ar fi fost capabil, după închipuirea lui, care nu cunoștea îndeajuns pe vizitatorul rus, să ducă oastea creștină la Constantinopol și să

așeze din nou semnul lui Hristos deasupra Bisericii „Sf. Sofia”. Era tânăr, și, în mintea unui tânăr idealist, Petru apărea ca un sol al lui Dumnezeu, un apostol al restaurării în vechile granițe, al izbăvirii Moldovei. Pe urmă, când a trecut în Rusia, s-a găsit într-o așa de grozavă societate a boierilor tunși pripit, pudrați, îmbrăcați franțuzește cu de-a sila de Împăratul lor și care se rugau, în momentul în care bărbierul imperial îi curăța de podoaba bărbii, să li-o încredințeze pentru a o pune în mormânt, deoarece un Rus nu se poate înfățișa înaintea lui Dumnezeu în felul în care înțelegea Țarul. Trăia acolo fără un om cu care să poată schimba o idee. Și Neculce, care era cu mult supt Dimitrie Cantemir în ce privește cunoștințele, urla de urât în lumea aceasta rusească, în care erau câteva puncte strălucitoare, câteva împrumuturi abia săvârșite din civilizația apuseană, dar restul nu înfățișa decât un imens pustiu.”³

Indirect, această evocare a lui Iorga, prin modul plastic, foarte sugestiv, în care surprinde caracterul și personalitatea voievodului, ca și spiritul timpului, reține esența epocii într-o *imagine* istorică ce ne poate transmite mai mult decât o descriere temeinică bazată pe izvoare. Pornind de aici, citim într-o altă cheie opera cantemiriană, care nu poate fi extrasă, ca semnificație istoric-literară, și nici logic-științifică, din contextul de ansamblu al epocii. Opera principelui moldovean conține, nu atât în litera ei, cât în spiritul viu care unește toate elementele din care se compune, acea *imagine* a perioadei istorice pe care o surprinde din nenumărate unghiuri. Numai citită în întregime – sau chiar în părțile ei esențiale – vedem că planurile sunt juxtapuse (chiar și în *Descrierea Moldovei*, la care am făcut mai sus referire): contextul general istoric, începând cu momentul descălecării voievodatului moldovean, este surprins nu numai cronologic (evenimential), ci și prin descrieri care sunt focalizate din unghiuri diferite. Prezentarea geografică – tema centrală – nu poate fi înțeleasă fără sprijinul celorlalte date (sociale, politice, economice) care completează informația științifică, iar acestea din urmă, ele singure, ar fi prea sumare, seci, abstracte, dacă nu am găsi în contextul narativ informația despre obiceiuri, legendele locului, raporturile dintre oameni, arhitectura zonei etc., toate acestea împlinind imaginea

---

³ N. Iorga, *Originalitatea lui Dimitrie Cantemir. Conferință ținută la Iași, în aula Universității din Iași, Vălenii de Munte – „Datina Românească”, 1935, p. 80 – 81.*

trecutului și a prezentului, care rămâne definitiv fixată. Pentru exemplificare, redăm un pasaj care conține mai mult decât o descriere istorică, deoarece este susținută și prin informația tradiției, care ține de imaginarul istoric al locului: „În apropiere de acest loc [târgul Huși, menționat de Cantemir ca scaun episcopal, dar și loc în apropierea căruia s-a dat bătălia dintre ruși și turci la 1711 – n.n., M.P.] se vede o movilă mare, ridicată de mână omenească, numită de tătari *Han Țepeși*, adică movila hanului, iar de către locuitori *Movila Râbâi*. Asupra ivirii ei sunt multe păreri. Unii zic că un han tătarăsc a fost nimicit cu întreaga lui oaste de către moldoveni și întru pomenire s-a ridicat această movilă; alții povestesc că o regină scită, numită *Robie*, a fost ucisă în acest loc, pe când ieșise cu oastea împotriva sciților așezați în Moldova și a fost îngropată aici de oamenii săi. Ce e adevărat sau minciună în aceasta nu cutez să scot din întunericul atât de adânc al acestei legende.”⁴ Informația adăugată nu este importantă prin conținutul documentar, semnificația ei, cu adevărat valoroasă, este că ne redă o filă din „imaginarul istoric” al locului, păstrată în memoria oamenilor. Într-un alt context, ar fi avut trezit un interes socio-lingvistic sau etnografic; aici însă, rezumă sugestiv o bucată de istorie și lărgeste, totodată, perspectiva imaginară în care este invitat lectorul. Astfel că, o descriere pur tehnică, de erudit sau documentarist, ar trece, probabil, neobservată. Întâlnim, de-a lungul operei istoriografice a lui Cantemir, nenumărate locuri în care ne sunt descifrate sensuri și semnificații cu adevărat istorice prin „șeserea” în contextul expunerii a imaginilor, surselor, tradiției locului, fără a fi un „inventar” adiacent lecturii, ci făcând parte integrantă din narațiune. Sub acest aspect, putem extinde lista procedeelelor la care istoricul apelează, deoarece „imaginarul” ca spirit viu al tradiției poate fi surprins nu numai prin descriere de legende, mituri, ci este extins la o serie mult mai largă, aici putând include: imagini și descrieri heraldice, sigilografice, reprezentări dramatice, cutume, iconografie ș.a. Într-un sens mai larg, imaginarul istoric poate fi sintetizat din tot ceea ce contribuie la descrierea și înțelegerea vieții sociale, a mentalității și a spiritualității dintr-un context istoric dat, printr-o analiză de profunzime a semnificațiilor conținute de informația provenită din sursele amintite, surse care au intrat în atenția cercetătorilor

---

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Petre Pandrea, București, Editura pentru Literatură și Artă – B.P.T., 1956, p. 28 și 29.

(istoricilor) în momentul în care „documentul” în sensul clasic, istoriografic, a fost insuficient sau chiar inexistent. Sub acest aspect, istoricii au apelat permanent la documente, să le spunem, auxiliare, care, pe de altă parte – așa cum sunt imaginile și descrierile mitologice – au fost, la momentul creării lor, istoria (narațiunea) prin excelență, mult mai credibilă și mult mai sugestivă (fiind nemijlocit receptată) decât un izvor scris, oficial, deoarece rezumă sugestiv o bucată de istorie și lărgeste, totodată, perspectiva imaginară în care este invitat lectorul. Astfel că, o descriere pur tehnică, de erudit sau documentarist, ar trece, probabil, neobservată.

Prin lărgirea sferei noțiunii de imaginar, se schimbă semnificativ și tipologia documentului care intră în această categorie, ca și conținutul noțiunii de document, implicit, se adaugă elemente inedite noțiunii de fapt istoric. Dacă integrarea mitologiei, a povestirii mitografice, cosmogonice, a fost de la început vizată de narațiunea istorică, într-o etapă ulterioară, ponderea elementului „imaginar” – în sensul de mărturie ce evocă o realitate culturală prin alte mijloace decât documentul scris – a crescut exponențial. Să ne gândim că sursele tradiției orale – ulterior consemnate în literatura scrisă, să îi spunem, cultă – au fost căutate, explicate și integrate într-o istoriologie posibilă încă din Antichitate (legende, mituri, cosmogonii, la istoricii și filosofi greci), cu atât mai mult, în narațiunile medievale târzii, în geste, povestiri, fabule, cântece; toate acestea au trezit interesul istoricului, care a văzut o posibilă legătură istorică între faptele imaginate, iar, ulterior, au suplinat istoria scrisă prin documente nescrise, prin imagini și mărturii, descrieri fabuloase ale unei realități imaginate. Recuperarea (prin hermeneutica textelor sacre, prin analiza poeziei și narațiunii populare, prin interpretarea iconografiei și imagisticii artei primitive etc.) ca document istoriografic al imaginarului a fost un motiv central al narațiunii – G. Vico acordă o atenție deosebită nu numai analizei „lingvistice”, ci și imaginarului poetic, îl include între sursele demne de atenția istoricului.

Interesul pentru tradiții a fluctuat, depinzând de mentalitatea epocii, ca și de pregătirea, concepția istoriologică generală a istoricului, ca și de convingerea multora dintre ei că „tot ce relatează izvoare mai târzii, cu sau fără amestec de legendă sau de mit, e prin aceasta chiar supus bănuielii”⁵. Însă, așa cum spune Brătianu, o analiză atentă a surselor tradiției, sprijinită pe

---

⁵ Gh. I. Brătianu, *op.cit.*, p. 17.

mărturia celorlalte documente, poate întregi imaginea noastră despre eveniment. A renunța din principiu la o sursă a tradiției istorice nu reprezintă decât o îngustare a unghiului din care poate fi descris faptul. Pe de altă parte, sursele de alt gen, folosite în mod mecanic, fără har și pătrundere literară, fără o concepție mai largă, nu poate fi decât erudiție pură, necesară istoricului, dar nu suficientă – este una dintre situațiile care amenință istoriografia, „exploatată” de istorici fără „talent” și viziune, așa cum îi descria Iorga⁶.

Fiecare operă istoriografică reprezintă, în sine, un document care adaugă un plus de informație la izvoarele deja existente. Mai mult decât atât, opera reunește informații sintetizate din mai multe surse, care aparțin unor domenii diverse – cultură, economie etc. –, iar așezarea acestora pur și simplu în context, fără crearea unei logici a *narațiunii*, a unei imagini a epocii, ar fi o activitate lipsită de sens. Știința istoricului nu se reduce numai la aceea de a asambla cunoștințe, idei, date, este și un talent (artă) a sintezei într-un ansamblu unitar, o operă vie, în care introduce, mai mult decât în alte opere științifice, concepția sa subiectivă. Imaginarul istoric face astfel posibilă sinteza istorică, deoarece informația (cunoștința) pe care o relevă nu este numai rezultatul unui efort de elaborare abstractă, ci ține și de „talentul”, harul și, într-o anumită măsură, de acea profesiune de credință a istoricului, des invocată de N. Iorga în lucrările sale istoriografice și în studiile generale. Din acest punct de vedere, D. Cantemir reușește să introducă în opera sa elementele microcosmosului istoric și social, reprezentate în imaginar – ca mărturie brută, neprelucrată, dar cu certă valoare istorică. Modalitatea în care sunt integrate în narațiune sursele imaginarului istoric reprezintă, pe de altă parte, libertatea istoricului de a accentua, printr-o „tușă” de culoare, unele dintre zonele în care informația de alt gen este deficitară. Logica istorică a discursului – așa cum o înțelegem din parcurgerea *Hronicului*, *Descriptio Moldaviae*, *Istoriei ieroglifice* sau *Istoriei Imperiului Otoman* – se încadrează într-o logică a narațiunii unde expunerea nu se îndepărtează de formele literare frecvente în momentul apariției mărturiilor (povestirilor, iconografiei) tradiției. Este mai elocvent un discurs istoriografic și mult mai apropiat de realitatea faptului descris, atunci când „trădează”, prin stil, cuvântul bine

---

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1911, p. 4 – 9.

ales, prin metoda potrivită, imaginea locului și a timpului în care s-a petrecut evenimentul. Această ultimă semnificație ține cu atât mai mult de harul naratorului – o componentă semnificativă a „profesiunii”, a cărei semnificație în istoriografia actuală este ignorată, deoarece scrierea frumoasă (literară, artistică) a pierdut din valoare în ochii cercetătorului, care devine din ce în ce mai mult un om de știință, un erudit sau un specialist. Pagini întregi de istorie din vechile cronică, prin limba și stilul în care au fost scrise, ca și pagini din literatura vremii, devin un document inestimabil atunci când cititorul modern, specialist sau nu, dorește să *înțeleagă* spiritul vremii și psihologia actorilor. Stilul narațiunii suplinește cursul vieții prin imagine, devenind o cheie în care pot fi citite, intuite, reprezentate, sugestiv, sintetic, „altfel”, istorii trecute, sărăcite de conținut imagistic și literar într-o literatură istorică lipsită de substanță narativ-istorică. Imaginarul istoric poate să contrabalanseze credibilitatea documentului, coroborând surse alternative: „Într-acesta chip și pentru nerupt totdeauna traiul romanilor în Valahia, trebuie a înțelege, că înțelegându-le din istorici adevărați, faptele, putem fără niciun prepus [îndoială] a cunoaște și traiul, și ființa lor.”⁷ Valoarea istorică a unei narațiuni – cele care au fost reținute în memoria culturală a umanității – este de neconceput fără simbolistica timpului reînviat (prin imagini, metafore, evocări etc.), iar sursele cele mai credibile sunt, din acest punct de vedere, tradițiile locului și timpului, care au o evoluție proprie, de sine stătătoare. De la Herodot încoace, toți marii istorici au ținut seama de ele. Dimitrie Cantemir, o personalitate care și-a depășit epoca, a cultivat și a sporit sursele tradiției și imaginarului colectiv în opera sa istorică. Recitirea acesteia cu atenție poate fi nu numai un prilej de „admirație” literară, ci și unul de adevărată întâlnire cu spiritul unor evenimente, fapte, care altfel ar fi fost definitiv uitate.

---

⁷ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Gir. G. Tocilescu, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1900, p. 170.

HISTORICAL IMAGINARY IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORK*

**Mihai Popa Ph.D.,
Researcher, "C.R. Motru" Institute,
Romanian Academy**

Abstract: *The historical imaginary – a still debated concept, which applies to those ways of perception and reflection of the reality lived or memorized by individuals or groups to fix and explain the social phenomena, with certain resonance and significance that are preserved in time and that determine their existence – represented and still represents a source of historical and documentary information that is still unexplored as regards its multiple significances, not only scientific, but also literary. In fact, the historical imaginary still belongs to a border area, shared by more social-humanistic disciplines, which historiography was less interested in or ignored for quite a while, although it did not disregard its potential, its cognitive-historical values, but also the possibility of knowledge capitalization. The techniques and the sources are easy to identify, if in the concept of imaginary we include the stylistic and literary ones, which belong to the allegorical literature (such as *The Hieroglyphic History*), and the sources in the category of the folk epos, fairy-tales, customs, legends, which can contain information with historical or ethnographic character, which the historians employ and which Cantemir often used in works such as *Descriptio Moldaviae* or *The History of the Ottoman Empire*.*

Keywords: *imaginary, tradition, narrative, metaphor, iconography.*

Dimitrie Cantemir's historical work, dense as information – the historian uses alternative sources, from literature of the time, but also from his own research in archaeology, ethnography or folklore – opened from the methodological and historical viewpoint a series of research perspectives, capitalized little or at all by his contemporaries. His multilateral formation and the skills he developed as a true representative of the late Renaissance allowed him to unify in a unique way, unparalleled before, sources,

---

* This paper is supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number POSDRU/89/1.5/S/56815.

knowledge and styles of writing, aiming at a veridical description, on scientific grounds, harmoniously articulated, of the historical reality and of the trends of development of the main institutions and phenomena – from the political and economic to cultural ones. His area of scientific interest, having also as a model the humanist works of his time, included what we call today using a modern term, the collective mentalities and the imaginary – a field of scientific and historical information that cannot be avoided if it is aimed the depiction of a dynamic reality, in continuous transformation, as the historical one.

The historical imaginary – a still debated concept, which applies to those ways of perception and reflection of the reality lived or memorized by individuals or groups to fix and explain the social phenomena, with certain resonance and significance that is preserved in time and that determine their existence – represented and still represents a source of historical and documentary information that is still unexplored as regards its multiple significances, not only scientific, but also literary. In fact, the historical imaginary still belongs to a border area, shared by more social-humanistic disciplines, which historiography was less interested in or ignored for quite a while, although it did not disregard its potential, its cognitive-historical values, but also the possibility of knowledge capitalization. This means that still from the prehistory and a long time after, the imaginary played an important part in the modality to explain the lived reality and to culturally process the testimonies: the myths and by extension the folklore and the customs etc. include forms of the historical imaginary and are at the same time forms of knowledge of the reality, including the historical one.

In the following we will try on the one hand to identify through examples and references, those parts or elements in the prince's historiographical work that recur to sources and narrative means that belong to historical imaginary, and on the other hand we will aim at establishing the gnoseological significance of this concept in the general context of the work, its creative-historical and philosophical value. The techniques and the sources are easy to identify, if in the concept of imaginary we include the stylistic and literary ones, which belong to the allegorical literature (such as *The Hieroglyphic History*), and the sources in the category of the folk epos, fairy-tales, customs, legends, which can contain information with historical or ethnographic character, which the historians

employ and which Cantemir often used in works such as *Descriptio Moldaviae* or *The History of the Ottoman Empire*. To a larger extent, which belongs to the prince's philosophical thinking, techniques of the imaginary can be identified – inclusively as a form of the discourse or as literary motifs, in *The Divan or the Wise Man's Dispute with the World or the Litigation between Soul and Body*, a complex work including also significances of metahistory or of the history of philosophy.

For the restrained historiological or historiographical significance, the allegorical novel *The Hieroglyphic History* can be, by definition, included in a form of imaginary (and discursive technique) with valence of historical document, as it is known the fact that the characters hide historical personalities, the narrative representing also a documentary source in this regard, but also a subtle psychological and moral “study” of the society of that time.

As regards the historical information, the traditions preserved in the folk literature can be a source that completes the information of the documents, which the historians use with certain critical reserves. Some of the Romanian historians who gave more or less credit to the narrative sources of the folk narratives or who tried to critically capitalize them are Hasdeu, Tocilescu, Xenopol, and Iorga. The value of the historical imaginary and of the tradition as a document was highlighted by Gh. I. Brătianu in the *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*¹ (Historical Tradition about the Foundation of the Romanian States) and in other articles and studies, inclusively monographic ones. The author of the historical synthesis about the Black Sea brings about arguments with theoretic and documentary grounds, offering a substantial historiographical view on the significance of the historical epos, which he supports with concrete examples from the universal literature, starting with the ancient Greek one and up to the late medieval, such as *Chanson de Roland*, *Poema del Cid*, *The Song of the Nibelungs* etc. “Medieval historiography, Brătianu says, or most of the Renaissance had special consideration for such traditions. The fanciful genealogies of the Merovingians – who considered the Frank kings to be descendants of the Trojan fighters escaped in the West – a parallel

---

¹ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, edition supervised, introductory study and notes by Valeriu Râpeanu.

opposed to the Roman descendants from *pater Aeneas* – were believed for a long time in the historical works and not only, in this kind of writings of the Middle Ages. The origins of the Swiss Confederation, in connection with the wonderful story of Wilhelm Tell the archer, were recorded by chronicles in the second half of the XVth century. [...] And the ancient historiography knew such partly legendary traditions of foundation starting from those of the *Bible* and of the Homeric poems and following with the primitive annals of Rome, under the seven kings.”² (our translation).

Dimitrie Cantemir does not develop in his writings such a point of view – which is a contemporary vision, specific to the new philosophy of history, through which the theory of history tries to recuperate a new area of the reality which usually is omitted in the documentary description, at least in the classical acceptance of the document as a historical source –, but he often uses the sources of the tradition. His traditional historical narrative, the legends and the folklore are either an element that gives colour to information, or one that preserves a grain of historical truth. In *Descriptio Moldaviae*, a representative work for the description accuracy and for the synthesis of information, the author introduces, in the general context, historical and geographical, elements of the tradition meant to clarify the court customs, the customs of the boyars, of the common people, of the merchants, soldiers etc., as well as the mentalities, the psychological characters, the religious beliefs, the rite and the ritual. Many of these are taken from the daily experience, verified by the author in the permanent contact and dialogue with those represented in the above-mentioned typologies, and most of the information is from the chronicles, from verbal testimonies, from the Moldavian fairy-tales and legends. The scientific value of the information does not consist of the details of the originality of the discourse – the work was meant to the specialized public, mainly German, who wanted to be informed upon the social, economic, juridical, geographical reality of the country –, but of the way in which is synthesized the historical and geographical information within a general description. More interesting, as regards the amount of information, the diversity of the historical, ethical, social content of the evolution of life, beliefs, mentalities and typologies are the historical writings concerning the recent and the old history, such as *The Chronicle of the*

---

² *Ibidem*, p. 27.

Durability of the Romans-Moldavians-Wallachians, Vita Constantini Cantemyrii, and in a larger context, *The Rise and Fall of the Ottoman Empire*. The above-mentioned works are edited after 1714, when the author dedicated almost exclusively to the scientific life, at the court of Peter the Great – in 1714 he had been chosen a member of the Academy of Berlin.

Cantemir's whole work, not only the historiographical, should be seen as the most authentic synthesis from the scientific, philosophic and artistic (literary) point of view. It is not only the fruit of a fabulous erudition of a Post-Renaissance writer, of an enlighten humanist, but also of a lucid spirit and of a principle with a philosophical vision, with political ideals that went beyond, in certain aspects, the contemporary thinking. Through his scientific, diplomatic, political work, he tried and managed more than his predecessors to create for his country and his people a political and especially a cultural framework, which could represent them at the European and why not universal level. The historical moment when he lived and created, his political and cultural ideal were depicted suggestively by N. Iorga, when the prince was celebrated and his remains were brought to Iași: "Certainly Prince Dimitrie saw in Peter the Great not only the flag bearer with the cross and that who would have been able – in his imagination, as he did not know enough the Russian visitor – to lead the Christian army to Constantinople and put again the Christ's sign on St. Sofia church. He was young and in the mind of a young idealist, Peter appeared as a messenger of God, an apostle of restoration of the old borders, of Moldavia salvation. Then, when he moved to Russia, he found the great society of the boyars who had an imposed haircut, had been powdered and French dressed by force by their Emperor and who prayed, when the imperial barber removed their beard, to have it back to be able to bring it along with them in the grave, as a Russian could not stand in front of God as the Tsar asked them. He lived there without someone he could exchange words with. Neculce also, who was much under Dimitrie Cantemir as regards the knowledge, was howling of boredom in that Russian world, which had some brilliant aspects, some fresh borrowings from the western civilization, but the rest was nothing but a huge desert land."³ (our translation).

---

³ N. Iorga, *Originalitatea lui Dimitrie Cantemir. Conferință ținută la Iași, în aula Universității din Iași, Vălenii de Munte – „Datina Românească”, 1935, p. 80 – 81.*

Indirectly, this description, through the plastic, very suggestive details, points out the prince's character and the personality, as well as the spirit of the time, and retains the essence of that epoch in a historical *image* that can transmit more than a solid description, based on sources. Starting from here, we read in another key Cantemir's work, which cannot be removed, as regards the historical and literary significance, from the general context of the time. The work of the Moldavian prince includes, through the vivid spirit, which unifies all its elements, the *image* of the historical time that is depicted from multiple angles. Only read as a whole – or in the essential parts – we see that the levels are juxtaposed (even in *Descriptio Moldaviae*, which we mentioned above): the general historical context, starting from the moment of foundation of the Moldavian principality, is depicted not only chronologically, but also through descriptions from various angles. The geographical presentation – the central topic – cannot be understood without the support of the other data (social, political, economic) that complete the scientific information, and they can be too summary, dry, abstract, if the narrative context would not include information about customs, legend of the place, relationship between people, zone architecture etc., all these completing the image of the past and of the present, which remains definitively fixed. To exemplify, we chose a fragment that contains more than a historical description, as it offers information about tradition, about the historical imaginary of the place: “Near that place [Huși market town, mentioned by Cantemir as episcopal residence, but also a place near the point where the battle between the Turks and the Russians took place in 1711 – our note, M.P.] can be seen a big hillock, human-raised, called *Țepeși Khan* by the Tartars (that is khan's hillock) and *Movila Râbâi* (Râbâi Hillock) by the inhabitants. There are more opinions regarding its formation. Some of them say that it commemorates the event when a Tartar khan had been slaughtered together with his whole army by the Moldavians; others say that a Scythian queen, called *Robie*, was murdered there, when she brought army against the Scythes settled in Moldavia and was buried there by her people. What truth or lie is in this I dare not take out of the deep darkness of this legend.”⁴ (our translation). The added information is not important

---

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, transl. by Petre Pandrea, București, Editura pentru Literatură și Artă – B.P.T., 1956, p. 28 – 29.

through its documentary content; it's really valuable significance is that it represents a page of the "historical imaginary" of the place, preserved in the people's memory.

In another context it would have been a social, linguistic or ethnographic meaning, but here it summarizes suggestively a piece of history and enlarges at the same time the imaginary perspective to which the reader is invited. Thus, a purely technical description, of an erudite or documentarist would probably pass unnoticed. We encounter in Cantemir's historiographical work innumerable fragments that display meanings and significances truly historical, through the "weaving" in the context of the presentation of the images, sources, traditions of the place, without representing an "inventory" adjacent to the reading, but an integrant part of the narrative. As concerns this aspect, we can extend the list of the techniques used by the historian, as the "imaginary" as a living spirit of the tradition can be noticed not only through the description of legends, myths, but it is extended to a larger series and can include: heraldic, sigillographic images and descriptions, dramatic representations, customs, iconography etc. To a larger extent, the historical imaginary can be synthesized from all that contributes to the description and understanding of the social life, of the mentalities and spirituality in a certain historical context, through a deep analysis of the significances contained by the information from the above-mentioned sources that caught the attention of the researchers (historians) when the "document", in the classical, historiographical acceptation was insufficient or even inexistent. In this regard aspect, the historians permanently made use of the so-called auxiliary documents, which, on the other hand – as is the case of the mythological images and descriptions – were at the moment when they were created, the history (narrative) by excellence, much more credible and more suggestive (as it was directly acknowledged) than a written, official source.

Through the extension of the concept of imaginary, the typology of the document which belongs to this category and the content of the notion of document are significantly changed, implicitly being added new elements of the concept of historical fact. While the historical narrative aimed from the beginning at the integration of mythology, of mytographic, cosmogonic narrative, in a later stage the amount of the "imaginary" element – as testimony evoking a cultural reality by other means than the written document – increased exponentially. Let's think that the sources of

the oral tradition – later mentioned in the written, cult literature – were searched, explained and integrated in a possible historiography since Antiquity (legends, myths, cosmogonies at the Greek historians and philosophers), and in the late Medieval narratives, in tales, fables, songs; all these raising the historian's interest, who saw a possible historical connection between the imagined facts and then replaced the written history through unwritten documents, through images and testimonies, fabulous descriptions of an imagined reality. The recovery (through the hermeneutics of the sacred texts, through the analysis of the folk poetry and narrative, through the interpretation of the iconography and of the symbolism of the primitive art etc.) as a historiographical document of the imaginary was a central motif of the narrative – G. Vico pays special attention not only to the “linguistic” analysis, but also to the poetic imaginary, including it in the sources that worth the historian's attention.

The interest for the tradition fluctuated, depending on the mentality of the age, on the historian's general historiographical preparation, interest or conception, and on the conviction of many of them that “everything presented by later sources, with or without mixture of legend or myth, is thus object to suspicion”⁵. Yet, as Brătianu mentions, an attentive analysis of the sources of the tradition, based on the testimony of the other documents, may complete our image about the event. Renouncing on principle at a source of the historical tradition represents only a narrowing of the angle from which the fact can be described. On the other hand, this kind of sources, used mechanically, without gift and literary feeling, without a larger conception, can be only pure erudition, necessary to the historian, but not sufficient – is one of the situations that threaten the historiography, “exploited” by “ungifted” historians, without vision, as Iorga described them⁶.

Each historiographical work represents a document *per se* which adds information to the already existent sources. Moreover, the work reunites synthesized information from more sources, which belong to various fields – culture, economy etc. –, and their simple placement in the context, without creating a logic of the *narrative*, of an image of the epoch, would be a pointless activity.

---

⁵ Gh. I. Brătianu, *op.cit.*, p. 17.

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1911, p. 4 – 9.

The historian's science does not consist only of assembling knowledge, ideas, data, but it is also a talent (art) of the synthesis in an unitary whole, a living work, in which he introduces, more than in other scientific works, his subjective conception. The historical imaginary makes thus possible the historical synthesis, because the information (knowledge) revealed is not only the result of an effort of abstract elaboration, but it depends also on the "talent", gift, and to a certain extent, on that profession of historian, often invoked by N. Iorga in his historiographical works and in the general studies. From this point of view, D. Cantemir succeeds into introducing in his work the elements of the historical and social microcosm, represented in the imaginary – as a rough, unprocessed testimony, but with a clear historical value. The modality in which the sources of the historical imaginary are integrated in the narrative represents, on the other hand, the historian's freedom to stress, through a shade of colour, some of the areas where information of other type lacks.

The historical logic of the discourse – as we perceive it while reading *The Chronicle*, *Descriptio Moldaviae*, *The Hieroglyphic History* or *The History of the Ottoman Empire* – complies with a logic of the narrative according to which the account does not move away from the frequent literary forms in the moment of the insertion of the tradition testimonies (tales, iconography). An iconographic discourse is more eloquent and closer to the reality of the described fact, when it "betrays", by the style, a well-chosen word and by the adequate method, the image of the place and time when the event happened. This last meaning depends even more on the narrator's gift – an important component of the "profession", whose significance in the current historiography is ignored, as the fine writing (literary, artistic) lost part of its value in the researcher's eyes, who becomes more and more a scientist, an erudite or a specialist. Many pages of history in the old chronicles, through their language and style, and pages from the literature of the time become a priceless document when the modern reader, specialist or not, wants to *understand* the spirit of the time and the psychology of the actors. The style of the narrative replaces the course of life through image, becoming a key in which past events can be read, intuited, represented suggestively, synthetically, in another manner, deprived from the image and literary content in a historical literature without substance. The historical imaginary can counterbalance the credibility of the document, using

alternative sources: “This way, uninterruptedly forever, the life of the Romans in Walachia should make us realize that, by understanding the facts from true historians, we can undoubtedly know their way of life and being.”⁷ (our translation).

The historical value of the narratives – those that were retained in the cultural memory of the humanity – is unconceivable without the symbolism of the time revived (through images, metaphors, evocations etc.), and the most credible sources are from this viewpoint the traditions of the place and time, which have their own independent evolution. From Herodot up to now, all the great historians took them into account. Dimitrie Cantemir, a personality that was beyond his time, developed and enhanced the sources of the tradition and of the collective imaginary in his historical work. Rereading it can be not only an opportunity for literary “admiration”, but also a true encounter with the spirit of some events, facts, which otherwise would have been totally forgotten.

---

⁷ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gir. G. Tocilescu, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl, 1900, p. 170.

CONȘTIINȚĂ ȘI MORALITATE ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

*Prof. univ. dr. Cristian Sorin Dumitrescu,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București*

Abstract: *For a universal, metaphysically restless such as Dimitrie Cantemir's, the explanation of the analyzed problem rests in the realm of ethics as a philosophizing register. From the perspective of moral philosophy, the reflection on conscience represents the basis for understanding the human reality. That is what might have made Dimitrie Cantemir write "Letter on Conscience", because he himself had reached that moral superiority, characteristic to the whole, rational, free man.*

Keywords: *conscience, reason, faith, ethics, morality, virtue, transcendence.*

Cantemir, „erudit de faimă europeană, voievod moldovean, academician berlinez, cronicar român, cunoscător al tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, un Lorenzo de Medici al nostru”, așa cum îl descria G. Călinescu, reprezintă figura singulară a celui mai mare umanist român de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. El nu rămâne ca mulți dintre cronicari, omul unei singure cărți, ci scrie istorie, geografie, face versuri și compune proză, leagă între ele diferitele preocupări printr-o încercare de sinteză, trage concluzii politice și sociale din faptele trecutului și ale prezentului, se îndreaptă cu a sa creatoare curiozitate spre muzică, religie, filosofie, logică, matematică și fizică. S-a rostit pentru caracterizarea acestei figuri a trecutului nostru cuvântul: **excepțional**. Pentru Blaga, principele este „inorogul alb” al gândirii românești, făptură stranie și pură, de o genială claritate în previziuni.

Considerat unul dintre cei mai erudiți umaniști europeni, el s-a situat cu mult deasupra cărturarilor vremii sale, prin vasta și remarcabila sa operă științifică și literară. Și-a format cultura dinspre antici către moderni, preluând limba latină drept instrument esențial al expresiei, alături de alte limbi de amplu suflu cultural. Deviza sa este extrem de convingătoare: „Sufletul

odihnă nu poate afla până nu găsește adevărul, carile îl cearcă oricât de cu truda i-ar fi a-l nimeri.”¹

Lucrările sale, de la *Divanul* până la *Scrisoare despre conștiință* și *Loca Obscura*, atestă o bogată documentare în domeniul științelor umaniste și o mare pasiune pentru cercetare. Personalitatea lui Dimitrie Cantemir reprezintă întruchiparea fericitei simbioze dintre însușirile poporului din care făcea parte și cultura umanistă a Europei, asimilată creator, de către o inteligență ieșită din comun.

Ne-am propus să analizăm relația dintre conștiință și moralitate în opera lui Dimitrie Cantemir având în vedere în mod special textele din *Divanul*² și *Scrisoare către contele Golovkin*, cunoscută și sub denumirea de *Scrisoarea despre conștiință*³.

Din perspectiva filosofiei morale, reflecția asupra conștiinței reprezintă fundamentul realității umane, pentru că omul deplin este o „conștiință”, altfel spus, o ființă cu adevărat morală.

Dimitrie Cantemir leagă strâns problemele morale de ortodoxism și de morala ortodoxă. În *Scrisoarea despre conștiință*⁴ autorul *Istoriei ieroglifice*⁵ deosebește pentru prima dată în filosofia morală românească, conștiința de conștiința morală, aceasta din urmă fiind rezultatul observării faptelor. Omul nu se naște nici bun, nici rău; rațiunea îl orientează pe om spre bine, răul provenind din ignoranță. Pentru perfecțiune este necesară cunoașterea de sine. Fiind o ființă nobilă- raționalitatea îi conferă această noblețe - omul poate distinge și opta între bine și rău, între scopurile bune și cele rele.

Adept al stoicismului -publică⁶ chiar un „decalog al stoicilor- Dimitrie Cantemir afirmă că oamenii, în lipsa educației, pot căpăta moravuri rele. Ca imperativ moral, Decalogul stoic propune „Urmează-ți firea”.

Odată cu Dimitrie Cantemir, gândirea teoretică românească încetează să se refere la relația omului cu Dumnezeu, trăsătura

---

¹ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, Editura Academiei Române, 2003.

² D. Cantemir, *Divanul*, București, Editura Academiei Române, 2003.

³ N. Gogoneață, *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, în *Revista de filosofie*, tomul 17,1, 1970.

⁴ *Ibidem*.

⁵ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, București, Editura Academiei, 2003.

⁶ Ale stoicilor porunci zece, adăugate la sfârșitul *Divanului sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, *op.cit.*

dominantă a conștiinței românești de până atunci, pentru a pune în mod deschis și direct „problema relației dintre om și propria sa conștiința legislatoare”.⁷ Chiar dacă Prințul-cărturar își întemeiază morala pe religie, el face aceasta „ca un filosof (s.n.) care se adresează unor oameni doritori să-și cultive sufletul.”⁸

Se cuvine să apreciem că marele merit al gânditorului umanist moldav este de a fi deschis calea reflecției sistematice asupra conștiinței în etica și filosofia morală românească. Din această perspectivă, nu valoarea alethică este vizată de înțelept, nu Adevărul, ci valoarea morală, Binele.

Pentru înțelept judecata este dreaptă și bună pentru că „folosește o bună judecată în purtarea sa”⁹ situându-se cu aceasta în sistemul Binelui. Teoria „naturii bune” a omului se leagă la Cantemir, ca și la Erasm, de convingerea umanistă în puterea educației: „Dacă unii s-ar fi născut răi, în zadar ar fi fost ei supuși învățăturilor evlavioase, bune și cinstite, căci cele naturale potrivit unei axiome, rămân cum au început”¹⁰.

Sublinierea momentului autonom, omenesc al moralității, convingerea despre bunătatea „naturii umane” reapar în *Scrisoarea către contele Golovkin*, aproximativ contemporană cu *Loca Obscura*. Opusculul are ca obiect conștiința morală, și însăși această preocupare este semnificativă. În istoria eticii creștine, conceptul conștiinței morale permisesse evidențierea forțelor morale proprii ale omului; în jurul acestui concept s-au cristalizat tendințele umaniste specifice eticii scolastice. Ori, pe lângă autorii antici (Seneca, Plutarh), Cantemir folosește în Scrisoare surse medievale latine: Hugues de Saint-Victor (c.1096-1141), Ambrosius, Grigore cel Mare (590-604), probabil după o culegere de sentenții sau altă sursă indirectă, așa cum procedase și în Divanul. El preia din etica creștină occidentală noțiunea de *synderesis*, pe care o definește ca „păstrarea rațiunii naturale”¹¹. El o distinge de *sineideisis*, conștiința în sensul restrâns al cuvântului, care se referă la memoria faptelor bune și rele. Prin *synderesis*, moralistii creștini

---

⁷ Petre Dumitrescu, *Studii de filosofie românească*, Iași, Tipo Moldova, 2002, p.42.

⁸ *Ibidem*, p.42

⁹ D. Cantemir, *op.cit.*, p.62.

¹⁰ Însemnările manuscrise ale lui Tocilescu, mss. 5148 al Bibliotecii Academiei Române I, f.168.

¹¹ *Scrisoarea către Golovkin*, *ed.cit.*, p.3.

înțelegeau înclinația statornică spre bine a rațiunii omenești, înclinație care „se păstrează”¹² și după „păcatul originar”.

Pentru a înțelege planul pe care se desfășoară gândirea lui Cantemir trebuie să aducem în discuție o altă distincție curentă în teoria creștină a conștiinței morale: „teologia morală” deosebea (și deosebește și astăzi) conștiința *antecedentă* sau *normativă*, care precede faptul (și prescrie ce decizie urmează a fi luată), de conștiința *consecventă* (*consecutivă*) sau *juducătoare*, care urmează faptei și o „juducă”, manifestându-se drept conștiința „bună”, „impăcată” sau „rea”, care „muștră”. Atenția lui Cantemir este reținută aproape exclusiv de conștiința consecventă, care reprezintă aspectul mai popular, mai familiar simțului comun, al problemei. Într-adevăr, ceea ce frapează cel mai mult simțul comun sunt manifestările conștiinței „consecvente” și cu deosebire „muștrarea conștiinței”: de aici considerăm că emerge la origine reflecția asupra eticii. Motivul pentru care Cantemir neglijează problematica conștiinței antecedente, normative (care apare, cum vom vedea, numai în subsidiar) trebuie să fi fost probabil de a se limita în cadrul unui mic eseu, al unei cozerii cum este epistola către Golovkin, la aspectul mai popular al problemei. De aceea el definește *synderesisul* ca rațiune „naturală” care funcționează în câmpul moralității, ca rațiune practică, iar conștiința o leagă de *memoria* faptelor bune și rele: „Conștiința nu este nicio putere sufletească, nicio calitate, nu este nici ceva ce se deosebește de suflet, ci este o acțiune simplă a cunoștinței, prin care omul își aduce în memorie (care este o putere sufletească) fapte săvârșite de el, fie bune și cinstite, fie rele și necinstite”¹³.

Urmează, în Scrisoare, determinările obișnuite ale conștiinței „consecutive”: conștiința „bună” și „rea”, conștiința ca „martor nemincinos”, ca un criteriu sigur al calității morale a faptelor noastre (o dezvoltare a expresiei gândirii comune: „mărturia conștiinței”), conștiința ca judecător care stabilește valoarea faptelor săvârșite, aprobă sau condamnă, respectiv premiază sau pedepsește: „Marea putere a conștiinței constă în două laturi: ea este măsurătoarea virtuților noastre și a bunătății noastre, ea este prigonitoarea și pedepsitoarea faptelor rele. Ea fiind totodată judecător, niciun răufăcător nu se poate elibera de ea”.¹⁴

---

¹² Cuvântul *synderesis* înseamnă în greaca antică „păstrare, conservare”.

¹³ Scrisoarea despre conștiință, p.3.

¹⁴ *Ibidem*.

Pedeapsa pe care o aplică conștiința este chiar suferința remușcării, iar răsplata faptei bune este liniștea conștiinței împăcate. Sub aspect sancțional apare conștiința încă în lucrarea de tinerețe a lui Cantemir, *Divanul*, anume în traducerea cărții unitarianului Wissowatius *Stimuli virtutum* care alcătuiește, după cum se știe, partea a III-a a acestei „prime roade a tinerețelor” cărturarului. Răsplata virtuții, citim în *Divanul* este mai întâi „buna-știință a ascunsului inimii”, *conscientia bona*, iar pedeapsa păcatului „reaoa știință a ascunsului inimii”, *conscientia mala*¹⁵. Motivul mărturiei „conștiinței”, mărturie care este mai sigură decât a celorlalți oameni și o apărare împotriva calomniatorilor, al conștiinței ca „judet” (judecător), al chinului remușcării care roade sufletul ca un „vierme dinlontru”, pe care le aflăm în *Scrisoare*, se întâlnesc și în Wissowatius, respectiv în *Divanul*.

Între conștiința consecutivă și cea antecedentă-normativă există „o trecere”, o tranziție dialectică. Prin chiar faptul că ne „muștră” pentru acțiunile rele, conștiința ne îndeamnă să nu le repetăm, iar prin liniștea conștiinței „bune” suntem îndemnați să perseverăm pe calea virtuții: conștiința consecutivă trece astfel în normativă. Această tranziție cunoscută scolasticilor, este sesizată de Cantemir: „Conștiința ....din acțiunile anterioare ajunge la o concluzie și arată că una este bună, alta este rea.... Prin puterea ținerii de minte a sufletului, socotind în fața ochilor minții și rațiunii, (conștiința) dovedește fără încetare și neabătut că ceea ce este bine nu se cuvine a fi părăsit, iar ceea ce este rău, nu se cuvine a dori, necum a săvârși”.¹⁶ Cumva Cantemir enunța ceea ce Toma d’Aquino considera a fi „legea morală naturală”, *lex naturalis*, adică principiul moral fundamental enunțat de *synderesis*.

Legătura dintre conștiința morală și transcendență, definitorie pentru o morală strict religioasă, apare mai estompată la Cantemir decât în scolastică (Toma d’Aquino).

Cantemir tinde vădit spre reliefaarea conștiinței ca principiu autonom, uman al moralității. În ceea ce privește latura normativă, el nu raportează teoretic *synderesis-ul*, rațiunea naturală sau legea morală dictată de conștiința la divinitate. Idealul independenței lăuntrice în fața soartei, sentimentul demnității „înțeleptului”, care își află resursele în primul rând în sine însuși, în propria rațiune și

---

¹⁵ D. Cantemir, *Divanul*, ed. V. Căndea, București, 1969, p. 319, 329, respective 431 și 435.

¹⁶ *Op.cit.*, p.4.

voință, absența perspectivei transcendente, a raportării la „viața de dincolo” îl distanțează de morala creștină și îl apropie de neostoicismul Renașterii. Laicizarea moralei în *Istoria ieroglifică*, credința în fortună, care pare să guverneze treburile oamenilor independent de providență, atestă o prefigurare a unei gândiri iluministe, care pune accentul pe afirmarea demnității omului ca ființă rațională și liberă. Este limpede că moralitatea și conștiința în viziunea lui Cantemir se întâlnesc la omul liber și rațional.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Divanul*, București, Editura Academiei Române.
2. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, Editura Academiei Române.
3. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Istoria ieroglifică*, București, Editura Academiei.
4. Dumitrescu, P., (2002), *Studii de filosofie românească*, Iași, Tipo Moldova.
5. Gogoneață, N., (1970), *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, în *Revista de filosofie*, tomul 17,1.

CONSCIENCE AND MORALITY IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS

**Prof. Cristian Sorin Dumitrescu, Ph.D.,
"Dimitrie Cantemir" Christian University, Bucharest**

Abstract: *For a universal, metaphysically restless such as Dimitrie Cantemir's, the explanation of the analyzed problem rests in the realm of ethics as a philosophizing register. From the perspective of moral philosophy, the reflection on conscience represents the basis for understanding the human reality. That is what might have made Dimitrie Cantemir write "Letter on Conscience", because he himself had reached that moral superiority, characteristic to the whole, rational, free man.*

Keywords: *conscience, reason, faith, ethics, morality, virtue, transcendence.*

Cantemir, "an erudite scholar enjoying European fame, Moldavian vaivode, Berlin academician, Romanian chronicle writer, connoisseur of every pleasure that the world can offer, our Lorenzo de Medici" – as G. Calinescu described him – represents a singular figure of the greatest Romanian Humanist of the end of the 17th century and the beginning of the 18th century. He is not, like many other scholars, the man of one book, but writes history, geography, composes poems and write prose, he relates his various preoccupations in an attempt of synthesizing them, he analyses the past and the present and reaches political and social conclusions; he also focuses with his creative curiosity on music, religion, philosophy, logic, mathematics and physics. One word was uttered to characterize this figure of our past: remarkable. For Blaga, the prince is "the white unicorn" of the Romanian thought, strange and pure being of a brilliant clarity in his forecast words.

Considered one of the most erudite European humanists, he was far beyond the scholars of his time through his great and remarkable scientific and literary works. He built his knowledge from the old to the modern, adopting Latin as the essential instrument of expression, together with other languages of ample cultural importance. His slogan is extremely convincing: "The soul

*shall not find its rest until it finds the truth, which it shall seek no matter how hard it may be for it to find*¹.

His works, from “The Divan” to “Letter on Conscience” and “Loca Obscura”, show great documentation in the area of humanistic sciences and a great passion for research. The personality of Dimitrie Cantemir represents the embodiment of a fortunate symbiosis between the characteristics of the people he belonged to and the humanistic culture of Europe, creatively assimilated by an outstanding intelligence.

Our aim in this paper is to analyze the relation between conscience and morality in the works of Dimitrie Cantemir, focusing especially on texts from “The Divan”² and “Letter to Count Golovkin”, also known under the name of “Letter on Conscience”³.

From the perspective of moral philosophy, the reflection on conscience represents the basis of human reality, because the whole man is “conscience”, in other words, a truly moral being.

Dimitrie Cantemir strongly relates moral problems regarding orthodoxy and the orthodox moral. In “Letter on Conscience”⁴, the author of the *Historia Hieroglyphica*⁵ distinguishes for the first time in the Romanian moral philosophy between conscience and moral conscience, the latter being the result of fact observation. Man is born neither good nor bad; reason is what directs man towards the good, the bad arising from ignorance. Self-knowledge is needed for perfection. Being a noble creature – it is reason that confers this nobility – man can distinguish and choose between good and bad, between good aims and bad aims.

An adept of stoicism, even publishing a “Decalogue of the Stoics”⁶, Dimitrie Cantemir states that people lacking education may acquire bad manners. As a moral imperative, the Stoic Decalogue proposes: “Follow your nature”.

Starting with Dimitrie Cantemir, the Romanian theoretical thought stops referring to the relation between man and God,

---

¹ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Bucharest, Ed. Academiei Române, 2003.

² D. Cantemir, *Divanul*, Bucharest, Ed. Academiei Române, 2003.

³ N. Gogoneață, *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, in *Revista de filosofie* 17, 1/1970.

⁴ Ibidem.

⁵ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Bucharest, Ed. Academiei, 2003.

⁶ The ten commandments of the stoics added at the end of “*The Divan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgement of the Soul with the Body*”, *op.cit.*

which had been the dominant feature of the Romanian conscience, and starts referring directly and openly to “the problem of the relation between man and his own legislator conscience”⁷. Even if the Scholar Prince bases his moral on religion, he does that “as a philosopher (our emphasis) addressing people who wish to cultivate their soul”⁸.

It is our duty to appreciate that the great merit of the Moldavian humanist thinker is to have opened the road to the systematic reflection on conscience in the Romanian ethics and moral philosophy. From this perspective, it is not the alethic value that is regarded by the Philosopher; it is not the Truth but the moral value, the Good.

For the wise man, judgment is right and good because “it uses good judgment in its power”⁹, situating itself in the realm of the Good. The theory of “the good nature” of man is related with Cantemir, as it is with Erasm, to the humanist belief in the power of education: “If some had been born evil, they would have uselessly been exposed to faithful, good and honest teachings, because the natural self, according to some axiom, remain the same”¹⁰.

The emphasis of the autonomous, human moment of morality, the conviction about the good nature of the “human nature” appear again in “Letter to Count Golovkin”, approximately contemporary to “Loca Obscura”. The writing focuses on moral conscience and even this preoccupation is significant in itself. In the history of the Christian ethics, the concept of moral conscience had allowed for highlighting the moral forces characteristic to man; it is on this concept that the humanistic tendencies, specific to the scholastic ethics, have crystallized. Aside from ancient writers (Seneca, Plutarch), Cantemir uses in *The Letter* Latin medieval sources - Hugues de Saint Victor (c. 1096-1141), Ambrosius, Gregorius the Great (590-604) – probably after a maxims collection or another indirect source, as he also did in *The Divan*. He takes from the western Christian ethic the notion of *synderesis* that he defines as “keeping the natural reason”¹¹. He distinguishes it from *sineideisis*,

---

⁷ Petre Dumitrescu, *Studii de filosofie românească*, Iași, Tipo Moldova, 2002, p.42.

⁸ Ibidem, p.42.

⁹ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 62.

¹⁰ *Însemnările manuscrise ale lui Tocilescu* mss.5148 of the Romanian Academy Library I, f.168.

¹¹ A Letter to Golovkin, *ed.cit.*, p. 3.

conscience in the restricted sense of the word, which refers to the memory of good and bad deeds. By *synderesis*, the Christian moralists understood the human reason's systematic tendency towards good, a tendency that "preserves itself"¹² even after the Original Sin.

In order to understand the level where Cantemir's thought unfolds itself, we must bring into discussion another current distinction in the Christian theory of the moral conscience: "the moral theology" distinguished (and distinguishes today) between the *antecedent* or *normative* conscience, the one which precedes the deed (and prescribes the decision that is to be taken) and the *consequent* (*consecutive*) or judging conscience, which follows the deed and "judges" it, manifesting itself as the "good", "abiding" conscience or the "bad", "admonishing" one. Cantemir's attention focuses almost exclusively on the consequent conscience, which represents the more popular aspect, the one which is more familiar to the common sense. Indeed, what surprises the most the common sense is the manifestations of the "consequent" conscience, and especially the "qualms of conscience"; it is from this point that we consider that the reflection on ethics emerges. The reason why Cantemir neglects the problem of the antecedent, the normative conscience (which appears, as we shall see, only subsidiarily) must have probably been his limitation, within the framework of a short essay that the letter to Golovkin is, to the more popular aspect of the problem. That is why he defines the *synderesis* as the "natural" reason which functions within morality, as practical reason, and he relates conscience to the memory of the good and bad deeds: "Conscience is not a power of the soul, it is not a quality, it is not something that distinguishes itself from the soul, but it is a simple action of knowledge through which man brings into his memory (which is a power of the soul) deeds that he did, may they be good and honest or bad and dishonest"¹³.

In *The Letter*, there follow the usual determinations of the consequent conscience: the "good" and the "bad" conscience, conscience as a "true" witness, as a sure criterion of the moral quality of our deeds (a development of the expression of common thought: "the conscience testimonial"), conscience as a judge that

---

¹² The word *synderesis* meant in Ancient Greek "keeping", "preserving".

¹³ Letter on Conscience, p. 3.

decides on the value of the deeds, that approves or condemns, rewards or punishes: “The great power of conscience lays in two aspects: it is the one that measures our virtues and our goodness, it is the oppressor and the punisher for our bad deeds. As it is a judge at the same time, no wrong-doer can get rid of it”¹⁴.

The punishment that conscience gives is the very suffering of remorse, and the reward for the good deed is the peace of an abiding conscience. Conscience as a punisher appears even in the young Cantemir’s work *The Divan*, namely in the translation of the Unitarian Wissowatius’s book *Stimuli virtutum*, which constitutes the third part of the “first fruit of the scholar’s youth”. The reward for virtue, as we read in *The Divan*, is first of all the “good knowledge of the heart’s hidden things”, *conscientia bona*, and the punishment of the sin is “the bad knowledge of the heart’s hidden things”, *conscientia mala*¹⁵. The motif of the “conscience” testimony, a testimony that is certain than the one of the other people’s and is also a defense against the evil-speakers, the motif of conscience as the judge of the torment of remorse, that chews on the soul like a “worm from within”, that we find in *The Letter*, are also found in Wissowatius and in *The Divan*, respectively.

Between the consequent conscience and the antecedent-normative one there is a “passage”, a dialectic transition. It is exactly because it scolds us for our wrong deeds that our conscience advises us not to do them again, while the peace of the “good” conscience advises us to persevere on the road of virtue: the consequent conscience thus becomes the normative conscience. This transition that was known to the scholastics is noticed by Cantemir: “The conscience [...] of the previous actions reaches a conclusion and shows that one is good and one is bad [...]. Through the soul’s power of remembering, judging with one’s mind and reason, (conscience) proves continuously and consistently that what is good should not be deserted and what is bad should not be wished for, let alone be done”¹⁶. Somehow, Cantemir states what Toma d’Aquino considered being “the natural moral law”, *lex naturalis* that is the fundamental moral principle stated by *synderesis*.

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ D. Cantemir, *Divanul* ed. V. Căndea, Bucharest, 1969, p.319, 329, respective 431 and 435.

¹⁶ *Op.cit.*, p. 4.

The relation between the moral and transcendental conscience, defining for a strict religious moral, is more blurry with Cantemir than with the scholastics (Toma d'Aquino).

Cantemir obviously aims at emphasizing conscience as an autonomous, human principle of morality. Regarding the normative aspect, he does not theoretically relate the synderesis, the natural reason or the moral law dictated by the conscience, to divinity. The ideal of the inner independence when facing fate, the wise man's dignity, who finds his resources first of all within himself, within his own reason and will, the absence of the transcendental perspective, of the relation to the "after-life" distance him from the Christian morality and takes him closer to the neo-stoicism of the Renaissance. The laicizing of morality in *The Hieroglyphic History*, the belief in fate, which seems to govern men's deeds regardless of divinity, show a prefiguration of an Enlightenment thought which lays the emphasis on the assertion of man's dignity as a rational, free being. It is obvious that morality and conscience in Cantemir's view get united in the free and rational man.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Divanul*, Bucharest, Ed. Academiei Române.
2. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Bucharest, Ed. Academiei Române.
3. Cantemir, Dimitrie, (2003), *Istoria ieroglifică*, Bucharest, Ed. Academiei.
4. Dumitrescu, P., (2002), *Studii de filosofie românească*, Iași, Tipo Moldova.
5. Gogoneață, N., (1970), *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin (Cantemir's Letter to Golovkin)*, in *Revista de filosofie* 17, 1.

RĂȚIUNE ȘI CREDINȚĂ ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

**Conf. univ. dr. Gabriela Pohoată,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București**

Abstract: *The idea of the symbiosis between reason and faith, theorized by Augustin, Toma d'Aquino and Leibniz, is also found in the work of Dimitrie Cantemir, but unlike them, the perspective of Cantemir is an Eastern-Orthodox one.*

*We share the idea that the thinking paradigm of the “Philosopher Prince” is orthological, mainly developed in *The Divan*, where faith prevails over the foundation of the moral man only if reason is manifested. Thus, in the purified man, free of worldly pleasures, the two can coexist.*

God is the Supreme Good to which only the man with moral consciousness (the Scholar) can accede, after having discovered the measure of the two capacities.

Keywords: *reason, faith, orthological paradigm, values of the Orthodox Christianity, ethics, wisdom, God.*

Problema „conformității rațiunii cu credința”¹ de sorginte creștină și reluată magistral de către Leibniz în *Teodiceea* reprezintă axa gândirii lui Dimitrie Cantemir, ilustrată în opera sa, începând cu *Divanul* și până la *Monarchiarum physica examinatio* (Interpretarea naturală a monarhiilor).

O analiză atentă a textelor din opera sa ne va pune în evidență faptul că „Prințul filosof” împărtășește ideea simbiozei dintre rațiune și credință, mergând pe linia unei teologii naturale dar pe care o resemnifică din perspectiva ortodoxismului.

Paradigma gândirii sale este astfel una **ortologică**,² aspect neîntâlnit până la Dimitrie Cantemir. Am putea spune, în acest orizont interpretativ, că întreaga cultură răsăriteană de rit creștin-ortodox se întemeiază și se hrănește, la nivelul gândirii speculative,

---

¹ G.W. Leibniz, *Eseuri de teodicee – Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului*, Iași, Polirom, 1997; traducere de Diana Morărașu și Ingrid Ilinca.

² G. Pohoată, *Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz encyclopedists with european vocation*, *Cogito*, no.4/2010, p.13-21.

din această paradigmă speculativă.³ Astfel, înțeleptul angajează în *Divanul...* ca în întreaga operă cantemiriană de altfel, sensuri multiple care trădează paradigma specifică culturii din Răsăritul acelor vremuri, paradigmă ce a făcut din valorile creștinismului ortodox valori-scop.⁴

Înțeleptul răsăritean nu este interesat de cercetarea rațiunii în întrebuițarea ei practică precum Immanuel Kant (cercetare condusă de idealuri cognitiviste), ci de întrebuițarea dreaptă a ei. Înțeleptul în sugestia lui Cantemir este un *ortolog*⁵, un păzitor al rațiunii drepte (*recta ratio*; „dreapta socotială”, cum o numește el), care trebuie să urmeze în întreprinderile sale intelectuale următoarea regulă: „iar dacă vrei să știi și să înțelegi dreapta socoteală și buna chiverniseală, aceasta este: cel ce va fugi de tine (de lume n.n.) și se va feri de toate bunătățile tale și care îl va căuta cu tot sufletul și cu inima întreagă pe Dumnezeu, acela nu va fi lipsit de niciun bine⁶. Idealul pentru înțelept este de natură morală și spirituală și constă în dobândirea statutului de om drept. „Dreptul nu va muri în veac pentru că el umblă potrivit sfintelor porunci ale lui Dumnezeu”.⁷

De fapt, Cantemir ajunge la concluzia concilierii eticii religioase cu etica rațională, stoică, chiar pe parcursul redării disputei dintre Înțelept și Lume. Considerăm că victoria finală a Înțeleptului, prin faptul că Lumea cedează brusc și fără o motivație convingătoare, semnifică mai curând primatul eticii religioase asupra celei profane, iar nu faptul că ele ar rămâne într-o opoziție ireconciliabilă. În *Divanul*, Cantemir pare a lăsa cumva credinței un rol primordial în raport cu rațiunea, cu intelectul uman, cu libera afirmare a voinței proprii, cu finalitatea istorică a condiției umane. Argumentele sale sunt totuși principiile dogmei, dar faptul că, prin credință, prin har dumnezeiesc, omul se poate bucura în această lume de roadele inițiativei personale, că microcosmosul și macrocosmosul

---

³ *Ibidem*.

⁴ G. Pohoăț, *Dimitrie Cantemir - teacher of Romanians in Romanian Educational Models In Philosophy*, Lambert Academic Publishing, 2012, p.43.

⁵ Precizăm că termenul de *ortologie* a fost creat în filosofia românească de către Camil Petrescu, fiind înțeles dintr-o perspectivă fenomenologică. A se vedea Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1998, vol. I, cap. *Ortologia* I și II, pp. 310-357.

⁶ D. Cantemir, *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea, sau Giudețul sufletului cu trupul*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, Editura pentru Literatură, 1969, p.110.s.n....

⁷ D. Cantemir, *Ibidem*.

conlucrează în această operă divină, oferă omului șansa inițiativei în lume. Raționalitatea transpare prin faldurile sacrosantei științe, omul este o ființă rațională și etică, alege să se împotrivescă lumii și chiar să o re-creeze potrivit spiritului său nemuritor. Omul lucrează întru credință, lucrând însă, își creează propria personalitate, deoarece „Dumnezeu oferă darurile sale nu celor leneși și lăsători, ci celor sânguincioși și harnici”.⁸ Omul drept - prin har și năzuință etică și milă creștină, dar și prin „socoteala” minții sale, prin valorile etice create aici, în viață „năzuiește să ofere acestei lumi un petec de rai”, ordinea și unitatea dogmei nu se opune ordinii sociale, căci una o sprijină pe cealaltă. „Vrednicia, demnitatea omului stă în partea lui rațională, în timp ce nevrednicia lui rezidă în partea lui materială, trupească”⁹. Plecând de la aceste precepte, omul cantemirian -situat ca ideal uman, la limita istorică a elevației spirituale promise de dogmă prefigurează zorii unei noi raționalități, umaniste și iluministe. Aici, **descoperim măreția și unicitatea gândirii lui Cantemir care înțelege că rațiunea este „universalul dat în om” prin care acesta are privilegiul accederii la Adevăr, dacă este întrebuințată în consonanță cu valorile creștine.** Conducerea corectă a rațiunii impune lumina credinței. „În felul acesta, rațiunea poate fi driaptă și bună”¹⁰

Tendența raționalistă menționată se schițează încă în prima operă a lui Cantemir, *Divanul* deși forma literară a cărții nu îngăduie o tratare sistematică a relației dintre rațiune și credință. Nu numai Lumea, dar și Înțeleptul, care expune poziția creștină, invocă argumente raționale, încât întreaga dispută dintre Înțelept și Lume se desfășoară la tribunalul rațiunii, al „socotelii”.¹¹ Cantemir apela tocmai la rațiune și la logică pentru argumentarea unui sistem etic. *Tendența raționalistă în etică, concepția după care moralitatea izvorăște din rațiune, iar binele constă în a urma rațiunea („socoteală”, cum spune Cantemir în scrierile sale românești) se afirmă în toată opera cantemiriană, începând cu Divanul, continuând cu Istoria ieroglifică și sfârșind cu operele de maturitate Loca obscura și Scrisoarea către Golovkin.*¹² În

---

⁸ *Ibidem*, p. 228.

⁹ *Istoria filosofiei românești*, vol. I, ed. II, București, Editura Academiei 1985, p.168.

¹⁰ D. Cantemir, *Ibidem*.

¹¹ V. Căndea, *Studiu introductiv la Divanul*, p.47 și 48, și Comentarii, nr.43.

¹² N. Gogoneață, *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, în *Revista de filosofie*, tomul 17/1 1970.

lucrarea ***Loca obscura***, publicată cu puțin timp înainte de *Scrisoare*, Cantemir sublinia, distanțându-se cumva de dogma ortodoxă „natura bună” a omului. Natura bună a omului s-a păstrat nealterată și după păcatul original, scria Cantemir, și îndeosebi „lumina care este numită naturală și libertatea voinței au rămas nevătămate”.¹³ Cantemir scrie „***lumen quod vocant naturale***”, lumina care este numită (de obicei) naturală, o trimitere vădită la o terminologie consacrată, anume cea a scolasticii occidentale. Sublinierea, chiar în cadrul moralei creștine, dar pe alocuri depășind limitele acesteia, a autonomiei și libertății omului apare ca o constantă a gândirii lui Cantemir. Argumentul adus în acest sens îl regăsim în *Loca obscura*: „De altfel, *dacă omul n-ar fi liber, nici n-ar putea să fie educat*”.

Pornind de la această premisă, Cantemir ajunge la concluzia că, „din punct de vedere natural, la naștere toți oamenii sunt buni și bine concepuți, dar că începând din tinerețe, potrivit legii morale, orice om poate ajunge să încline sau să se dedea la rele, pentru care motiv urmează încă de atunci, de la vârsta tinereții oamenii trebuie îndrumați spre deprinderi creștinești și de omenie, pentru ca să asculte de cine îi cheamă, să se încreadă în cele spuse și să țină poruncile¹⁴, bine știind că cel ce zice că, cunoaște pe Dumnezeu, dar poruncile Lui nu le ține, e mincinos¹⁵, deoarece *credița fără fapte e moartă*”¹⁶.

Din cele subliniate mai sus, putem desprinde două însușiri majore ale Prințului-filosof, *două pasiuni ale scrisului său*. Prima este *credița lui în puterea rațiunii umane*, utilizarea până la măsura posibilului, a silogismului, a definițiilor, a aparatului logic cu care i-a plăcut să-și construiască fraza, iar cea de-a doua este preocuparea lui de *pedagog luminat*, care - ținând cont și de valorile netrecătoare ale tradițiilor - propune și îmbină vederi și mijloace potrivite pentru o educație eficientă.

Vorbind despre principiile pedagogice ale lui Cantemir, reținem minunata descriere a „modului și metodei” instruirii treptate și

---

¹³ D. Cantemir, *Loca Obscura*, mss.lat. 76 al Academiei Române, f.104, apud. Petru Vaida, în *Umanismul lui Cantemir și problema conștiinței morale*, Revista de filosofie, nr.5/1971, Academia Română.

¹⁴ Ioan XIV, 15, 21; XV, 20, apud. *Dimitrie Cantemir în Loca Obscura*, traducere și comentariu de Pr. prof. Teodor Bodogae, Extras din Revista „*Biserica Ortodoxă Română*”, anul XCI, nr. 9-10/1973, p.1064.

¹⁵ Ioan II, 4, *Ibidem*.

¹⁶ Iacob II, 26. *Ibidem*.

concentrice a tineretului, temă care revine ca un leit motiv în *Loca obscura* unde atrage atenția lui Procopovici¹⁷ că pentru „prima învățătură pentru prunci” trebuie plecat *ad inferiori gradu ad superiorem*; întâi „lapte”, pe urmă „hrana vârtoasă”. Dacă nu se procedează așa, mintea „fragedă a copiilor” nu ajunge nici să asimileze, nici să rodească pentru viață. Altfel, cu noțiuni neclare ori cu insinuări obosim și mintea adulților, nu numai a copiilor, iar decât să facem greșeli de acest fel, mai bine să fim fericiți învățând din pățania altuia.

În legătură cu „Legea lui Dumnezeu”, pe care trebuie să o cunoască pruncii, potrivit catehismului lui Procopovici, Cantemir observă că „legea” nu-i numai cea din Vechiul Testament- care de altfel e nedeplină- ci trebuie adăugat aici și „legea nouă”, ca și tot ceea ce ne-a lăsat Biserica prin Apostoli și urmașii lor.¹⁸

Combătând de la început afirmația lui Procopovici că nu putem fi decât răi odată ce așa ne-am născut, Cantemir întreabă: atunci de ce a zis Hristos: veniți la mine toți? Sau cum se face că unii sunt predestinați spre bine, alții spre rău? Să facem pe Dumnezeu nedrept, autor al răului? (f.1-5)

Dacă tânărul legiuitor a plecat supărat de la Mântuitorul, deși păzise legea din tineretele lui (Matei XIX, 20-22), atunci desigur - subliniază Cantemir – „legea e imperfectă”, iar dacă **„și credința și lumina firească a minții spun același lucru, atunci după o axiomă a filosofilor antici, ceea ce doi spun așa, cu atât mai vârtos așa trebuie să fie”** (f.33), (argumentare pe care o folosește și în *Sacrosanctae scientiae...*), (p.30.¹⁹). Expresii ca *lumen naturale et libera volendi facultas* (p.4), *ratiocinandi facultas* (p.4) ca și *jus gentium* (p.178), sunt noțiuni pe care Cantemir le utilizează atunci când susținea adevărul hotărârilor sinodale despre originea divină a Bisericii, credibilitatea minunilor, a realismului suprafiresc trăit prin tainele bisericii etc.

Cantemir, gânditor cu vocația universalității era conștient de rolul pe care și-l asumase filosofia în epoca sa în Europa, și anume de a gândi religia, de a ține un discurs rațional despre Absolut în tradiție creștină. Astfel, filosofia anula implicit granița dintre ea și

---

¹⁷ Omul prin care a încercat Petru cel Mare reformele sale pedagogice și bisericești, un învățat trecut prin școli catolice din Polonia și Italia, dar împrietenit și cu teologi calvini și luterani din Elveția și Germania.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Loca obscura*, p.13-71.

¹⁹ Teodor Bodogae, *Dimitrie Cantemir, pedagog și teolog ortodox* în Traducere și comentariu la *Loca obscura*, *op.cit.*

teologie. Acestei preocupări îi răspunde „*Sacrosanctae*”²⁰ ca de altfel, și „*Teodiceea*”²¹ lui Leibniz care a fost „cartea preferată a epocii”²², „cartea fundamentală a iluminismului german”²³, „cartea de căpătâi a Europei cultivate”.²⁴

Aidoma gânditorului german putem spune că Dimitrie Cantemir a „canonizat” rațiunea: adevărata rațiune este luminată de credință, fiindcă ea descinde din divinitatea însăși. Adevărurile necesare sunt o dovadă că cele două facultăți converg în și întru eternitate. Între ele nu există o contradicție de principiu. Mai mult încă, raportul dintre rațiune și credință se determină nu numai negativ prin contradicție, ci și pozitiv, prin identitatea scopului suprem urmărit de fiecare. Similitudinea gândirii lui Cantemir cu cea a lui Leibniz, pe care am adus-o în discuție, este cumva diferită în această problemă față de ce s-a scris în literatura de specialitate de la noi.

Abordând printre primii în cultura românească filosofia ca atare, Cantemir a trebuit să înfrunte problema fundamentală pentru gândirea medievală și renescentistă a raportului dintre rațiune și credință, *ratio* și *fides*, dintre filosofie (știință) și teologie.

Cu excepția lucrării de tinerețe *Sacrosanctae*, opera lui Cantemir manifestă, în diverse ipostaze, o tendință care poate fi numită raționalistă.²⁵ Aceasta îmbracă fie forma discuției raționaliste în jurul adevărurilor de credință, al explicitării sau apărării dogmei cu ajutorul rațiunii, fie forma separării filosofiei și științei de teologie. Prima atitudine pe care o întâlnim mai ales în lucrările *Divanul*, *Logica* și *Loca obscura* este înrudită cu cea a scolasticii medievale (rațiunea în slujba credinței); în contextul răsăritean, ea continuă tradițiile ramurii raționaliste a teologiei bizantine, în opoziție cu linia mistică, fățiș iraționalistă a acesteia (Grigore de Nyssa, Maxim Mărturisitorul, isihasmul), care predominase în literatura religioasă bizantină receptată în țara

---

²⁰ Dimitrie Cantemir, *Sacrosanctae*, mss.lat. 76 al Bibliotecii Academiei Române, f.297, trad. Locusteanu, p.287 și 288.

²¹ *Teodiceea*, *op.cit.* Termenul de *teodicee* este un neologism creat de Leibniz, în 1696, din cuvintele grecești *theos* (zeu) și *dike* (reparație, judecată, justiție, dreptate); lucrare publicată la Amsterdam în 1710, în limba franceză.

²² F. Billicsich, *Das Problem des Ubels in der Philosophie des Abendlandes*, Band 2, Viena, 1952, p.111.

²³ A. Brunswig, *Leibniz*, Viena & Leipzig, 1925, p.53.

²⁴ F. Uberweg, *Grundrif der Geschichte der Philosophie, III, Die Philosophie der Neuzeit his zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin, 1924, p.333.

²⁵ Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera în Istoria filosofiei românești*, vol. I, ed. a II-a, Editura Academiei Române, 1985, p.182-236.

noastră. Denumirea de „raționalism ortodox”²⁶ (de raționalism religios ortodox) exprimă destul de corect esența acestei atitudini, proprie și altor reprezentanți ai umanismului românesc și care nu ajunge până la critica raționalistă a dogmelor. Cea de-a doua atitudine, mai rodnică, își găsește întruchiparea în însăși opera științifică a lui Cantemir și poate fi pusă în legătură cu filosofia Renașterii (teoria „adevărului dublu”). Însă Cantemir respinge în *Sacrosanctae* teoria „adevărului dublu”, care trebuia să fundamenteze despărțirea filosofiei de teologie. Conceptul „științei sacre” sau al „teologo-fizicii” din *Sacrosanctae* pune probleme complexe. Însăși denumirea de „teologo-fizică” sau „teologo-etică”, conferită părților sistemului proiectat de către Cantemir, arată intenția de contopire a filosofiei și științei cu teologia.

Făcând ca un fel de punte peste *Sacrosanctae*, care își reafirmă caracterul oarecum izolat în contextul operei, concepția optimistă și raționalistă din *Divanul* reapare în *Istoria ieroglifică*²⁷ Întregul excurs filosofic din capitolul al X-lea²⁸ se prezintă ca un mic tratat *De Dignitate hominis* asemenea celor scrise de umaniștii Renașterii²⁹. Statutul omului nu mai este gândit în categorii teologice; demnitatea lui nu rezidă, ca în *Sacrosanctae*, în raportul său singular, unic cu transcendența religioasă, în vocația lui transcendentă. Preluând critica finalismului naturalist de la Van Helmont, precum și unele teme ale cugetării ortodoxe, Cantemir le absoarbe într-o sinteză din care se desprinde *relevarea raționalității și a libertății morale, precum și a puterii teleologice, a capacității de a-și pune scopuri, ca determinații fundamentale ale omului.*

Faptul că ideea raționalității și a libertății omului tinde să spargă cadrul dogmatic se vede clar mai ales în *Loca obscura*, oricât de ortodoxă ar fi în alte privințe această lucrare de strictă teologie, îndreptată împotriva tendințelor protestante. Deși Cantemir crede că apără ortodoxia, concepția despre „natura umană” așa după cum am arătat și la începutul analizei noastre, dezvoltată în *Loca obscura*, contrazice fundamentele antropologiei creștine, fie ea ortodoxă, protestantă sau catolică. Cantemir susține, ca și un Erasm sau Rabelais, bunătatea „de la natură” a omului, teză care se leagă de

---

²⁶ Introdusă de Al. Dușu, *apud.* Petru Vaida în *Raportul dintre Rațiune și Credință*, *op.cit.* p. 191.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediția Stela Toma-N. Stoicescu, București, 1973, p.183 și 184.

²⁸ *Ibidem*, p.243-246.

²⁹ v. lucrarea lui Pico della Mirandola, *De dignitate hominis*.

convingerea umanistă în puterea educației, fapt la care ne-am raportat de asemenea, în cercetarea noastră.

În *Loca obscura*, Cantemir, abandonând ermetismul și misticismul din *Sacrosanctae*, adoptă factura teologiei canonice, oficiale, dar și un anumit raționalism teologic, poate și sub influența scolasticii occidentale. Rațiunea, după Cantemir, trebuie, în teologie, să se afle în slujba credinței: „Falșii învățați - scrie Cantemir - se străduiesc să demonstreze viclenește și cu mare pompă de erudiție că, credința trebuie să se afle în slujba rațiunii, și nu rațiunea în slujba credinței (*fidem rationi et non rationem obsequium captivandam/esse/*)”³⁰ Afirmația că rațiunea trebuie să se afle în slujba credinței nu contrazice enunțul din *Hronic*³¹ potrivit căruia lucrurile credinței nu au dovadă. Astfel, Cantemir susține că istoria nu cere credință, ci știință; credință trebuie să avem la lucrurile care nici nu au dovadă, nici nu se pot dovedi, dar acestea nu-și au locul în istorie. Misterele cele mai înalte ale credinței, dogma în esența ei cea mai lăuntrică sunt inaccesibile, subliniază Cantemir, rațiunii omenești³². În teologie, nu înțelegerea este condiția credinței, ci credința și grația constituie condiția înțelegerii, atât cât poate fi ea realizată de mintea umană”.³³ Poziția adoptată de către Cantemir, care amintește de *credo ut intelligam* și de *fides quaraerens intellectum* ale lui Anselm de Canterbury, este și cea a scolasticii ortodoxe, așa cum au fost fixate în opera lui Ioan Damaschin.³⁴ Deoarece nu poate fi vorba de o întemeiere a adevărului dogmei prin rațiune, de o dovedire a dogmei, credința *necon condiționată* în ea fiind „rădăcina evlaviei și a ortodoxiei”, rolul rațiunii este de a explica înțelesul dogmei sau de a combate abaterile de la ea și tocmai aceasta definește stilul teologiei practicate de către Cantemir în *Loca Obscura*. Pe tărâmul teologiei, rațiunea se mișcă, la Cantemir ca și la Damaschin, „în interiorul dogmei”.³⁵

Chiar dacă rațiunea și credința coexistă, este limpede că Dimitrie Cantemir delimitează teologia de știință și filosofie, dar nu

---

³⁰ *Loca obscura, op.cit.*

³¹ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, ed. Tocilescu, Institutul Arte Grafice C. Göbl, 1901, p.263.

³² *Loca Obscura, ed. cit.*

³³ *Ibidem*, f.209 r.

³⁴ Sursele contemporane arată că operele lui Ioan Damaschin (sec. al VIII-lea) stăteau la baza studiului teologiei în școlile grecești din epoca lui Cantemir.

³⁵ B.Tatakis, *Histoire de la philosophie byzantine*, Paris, 1950, p.108.

de pe poziții critice, ci cumva probând o cunoaștere perspectivă, grație enciclopedismului și universalismului gândirii sale.

BIBLIOGRAFIE

1. Billicsich, F., (1952), *Das Problem des Übels in der Philosophie des Abendlandes*, Band 2, Viena.
2. Bodogae, Teodor, (1971), *Dimitrie Cantemir, pedagog și teolog ortodox* în Traducere și comentariu la *Loca obscura*, în Revista de filosofie, nr.5, Academia Română.
3. Cantemir, Dimitrie, (1901), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, Ed. Tocilescu, Institutul Arte Grafice C. Göbl.
4. Cantemir, Dimitrie, (1969), *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea, sau Giudețul sufletului cu trupul*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Cândea, București, Editura pentru Literatură.
5. Cantemir, Dimitrie, (1973), *Istoria ieroglifică*, ediția Stela Toma-N. Stoicescu, București.
6. Gogoneață, N., (1970), *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, în Revista de filosofie, tomul 17/1.
7. Leibniz, G.W., (1997), *Eseuri de teodicee – Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului*, Iași, Polirom.
8. Pohoățã, Gabriela, (2010), *Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz encyclopedists with european vocation*, Cogito, no.4.
9. Pohoățã, Gabriela, (2012), *Dimitrie Cantemir - teacher of Romanians in Romanian Educational Models In Philosophy*, Lambert Academic Publishing.
10. Tatakis, B., (1950), *Histoire de la philosophie byzantine*, Paris.
11. Uberweg, F., (1924), *Grundriß der Geschichte der Philosophie, III, Die Philosophie der Neuzeit his zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin.
12. Vaida, Petru, (1985), *Dimitrie Cantemir, Viața și opera în Istoria filosofiei românești*, vol. I, ed. a II-a, Editura Academiei Române.

REASON AND FAITH IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORKS

**Senior lecturer Gabriela Pohoată, Ph.D.,
"Dimitrie Cantemir" Christian University, Bucharest**

Abstract: *The idea of the symbiosis between reason and faith, theorized by Augustin, Toma d'Aquino and Leibniz, is also found in the work of Dimitrie Cantemir, but unlike them, the perspective of Cantemir is an Eastern-Orthodox one.*

*We share the idea that the thinking paradigm of the "Philosopher Prince" is orthological, mainly developed in *The Divan*, where faith prevails over the foundation of the moral man only if reason is manifested. Thus, in the purified man, free of worldly pleasures, the two can coexist.*

God is the Supreme Good to which only the man with moral consciousness (the Scholar) can accede, after having discovered the measure of the two capacities.

Keywords: *reason, faith, orthological paradigm, values of the Orthodox Christianity, ethics, wisdom, God.*

The issue of the "compliance of reason with faith"¹ is Christian in nature and monumentally resumed by Leibniz in his *Theodicy*, and it represents the axis of Dimitrie Cantemir's thinking, illustrated in his works, starting from *Divanul* to *Monarchiarum physica examination* (The natural interpretation of monarchies).

A careful perusal of the texts of his work underlines the fact that the "Philosopher Prince" shares the idea of symbiosis between reason and faith, following the path of natural theology, which he re-signifies from an Orthodox perspective.

Thus, the paradigm of this thinking is **orthological**,² a matter which had not been encountered before Dimitrie Cantemir. We could point out, in such interpretative perspective, that the entire Eastern culture of the Christian-Orthodox belief is grounded and nurtured, at the level of speculative thinking, from such a

---

¹ G.W. Leibniz, *Essays of the theodicy – On the goodness of God, freedom of man and the origin of evil*, Iași, Polirom, 1997; translation by Diana Morarușu and Ingrid Ilinca.

² G. Pohoată, *Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz encyclopedists with European vocation*, *Cogito*, no.4/2010, p.13-21.

speculative paradigm.³ Therefore, the scholar employs in his *Divanul* and throughout his work, multiple meanings, revealing the paradigm characteristic to the Eastern culture of his age, a paradigm that turned the values of the Orthodox Christianity into purpose – values.⁴

The Eastern scholar is not interested in researching reason according to its practical use, as Immanuel Kant did (research driven by cognitivist ideals), but in its rightful use. According to Cantemir, the scholar is an *orthologist*⁵, a keeper of the rightful reason (*recta ratio*: “dreapta socotială”, as he names it), which must follow in its intellectual endeavors the following rule: “and if you want to know and understand the right order and the right dominion, there it is: the one who will run away from you (from the world) and will keep away from all your goods and will search for God with all his heart and soul, that one will lack no good”⁶. The ideal for the sage is moral and spiritual and consists of acquiring the status of righteous man. “The righteous will never die because they walk according to the saint commands of God”.⁷

In fact, Cantemir reaches the conclusion of conciliation between the religious ethics and the rational, stoic ethics during his writing of the dispute between the Scholar and the World. In our opinion, the final victory of the Scholar, triggered by the fact that the World gives up instantly and without some convincing reasons signifies the primacy of the religious ethics over the profane one, rather than the fact that they would remain in a conflicting opposition. In *Divanul*, Cantemir seems to assign to faith a primordial role in relation to reason, to human intellect, to the free assertion of one’s will, to the historical finality of the human condition. His arguments are, however, the principles of the dogma, but the fact that, by faith, godly grace, a man can enjoy

---

³ Ibidem.

⁴ G. Pohoacă, *Dimitrie Cantemir - teacher of Romanians in Romanian Educational Models In Philosophy*, Lambert Academic Publishing, 2012, p.43.

⁵ We notice that the term of *orthology* was created in the Romanian philosophy by Camil Petrescu and it is understood from a phenomenological perspective. See Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, Bucharest, Scientific and encyclopedic publishing house, 1998, vol. I, chapter *Ortologia* I and II, pp.310-357.

⁶ D. Cantemir, *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea, or Giudețul sufletului cu trupul*, edition and introductory study by Virgil Căndea, Bucharest, *Pentru Literatura* Publishing house, 1969, p.110.s.n.

⁷ D. Cantemir, *Ibidem*.

the fruits of personal initiative in this world, that the micro-cosmos and the macro-cosmos work together in this divine work, gives the man the chance of initiative in the world. Reason is revealed through the folds of the sacrosanct science, man is a reasonable and ethical being, who chooses to act against the world and even to recreate it according to the immortal spirit. The man works in faith, but working, he forges his own personality because “God does not offer His gifts to the lazy and negligent ones, but to those who are diligent and hardworking”.⁸ The righteous man – through grace and ethical aspiration and Christian charity, but also through the “soundness” of his mind, through ethical values created here, in life, “aspires to offer to this world a piece of heaven”; the order and unity of the dogma do not oppose the social order as one supports the other. “Sedulity, dignity of the human being resides in the rational part while laziness resides in the material, physical part”⁹. Starting from those precepts, Cantemir human being placed as a human ideal, at the historical border of the spiritual elevation promised by the dogma, sets out the dawns of a new humanist and illuminist rationality. We **discover here the greatness and uniqueness of Cantemir’s thinking, who understands that reason is the “universe given to the man”, through which the man is privileged to accede to Truth if it is used according to Christian values.** The right employment of reason imposes the light of faith. “Thus, reason can be righteous and good.”¹⁰

The above mentioned rationalist tendency is sketched in *Divanul*, the first work of Cantemir, although the literary form of the book does not allow a systemic approach of the relation between reason and faith. Both the World and the Scholar who represents the Christian position, bring rational arguments, but the entire dispute between the Scholar and the World is carried out in the court of reason, of “righteousness”.¹¹ Cantemir resorted to reason and logics to argue on an ethical system. *The rationalist tendency in ethics, the conception according to which morality arises from reason and the good consists of following reason (the “righteousness”, as Cantemir says in his Romanian writings) is*

---

⁸ Ibidem, p.228.

⁹ *Istoria filosofiei românești*, vol. I, ed. II, Bucharest, Academiei Publishing house, 1985, p.168.

¹⁰ D. Cantemir, *Ibidem*.

¹¹ V. Căndea, *Introductory study to Divanul*, p.47-48 and Comments, no. 43.

present in his entire work, starting with *Divanul*, continuing with ***Istoria ieroglifică*** and ending with his works of maturity, ***Loca obscura*** and ***Scrisoare către Golovkin***.¹² In his work ***Loca obscura***, published shortly before *Scrisoare*, Cantemir underlined, somehow distancing himself from the Orthodox dogma, the “good nature” of man. The good nature of man remained untouched even after the original sin, Cantemir wrote, and especially “the light which is called natural and the free will remain unharmed”.¹³ Cantemir wrote “*lumen quod vocant naturale*”, the light which is (usually) called natural, an obvious reference to a recognized terminology, namely that of the Western scholastics. Pointing out, within the Christian morals, and breaking its borders here and there, the autonomy and freedom of man appears as a constant of Cantemir’s thinking. The argument used in this respect is found in *Loca Obscura*: “*Moreover, if the man weren’t free, he could not be educated*”.

Starting from this point, Cantemir concludes that “all men are naturally good and well-conceived, but starting with their youth, according to the moral law, any man can bend to evil and do evil, therefore, since their youth, men must be guided towards Christian and good habits, to listen to those who call them, to trust in those said and to respect commandments¹⁴, as it well known that the one who knows God, but does not respect his commands, is a liar¹⁵, because *faith without deeds is dead*.”¹⁶

According to those underlined above, we can draw two major characteristics of the Philosopher Prince, or rather two passions of his writing. The first is his faith in the power of human reason, the use, as much as possible, of the power of syllogism, definitions, of the logic apparatus he enjoined to build his sentences with. And the second is his concern as an enlightened teacher, who – considering the eternal values of traditions – suggests and

---

¹² N. Gogoneață, *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir către Golovkin*, in the Magazine of philosophy, tome 17/1 1970.

¹³ D. Cantemir, *Loca Obscura*, mss.lat.76 of the Romanian Academy, f.104, apud. Petru Vaida, in *Umanismul lui Cantemir și problema conștiinței morale*, the Magazine of philosophy no. 5/1971, the Romanian Academy.

¹⁴ John XIV, 15, 21; XV, 20, apud. *Dimitrie Cantemir in Loca Obscura, translation and comments by Prof. Teodor Bodogae, Except of the Magazine <<Biserica Ortodoxă Română>>*, year XCI, nr. 9-10/1973, p.1064.

¹⁵ John II, 4, Ibidem.

¹⁶ Jacob II, 26. Ibidem.

intertwines appropriate perspectives and means for an efficient education.

Speaking of Cantemir's teaching principles, we can notice the wonderful description of the "ways and methods" of the progressive and concentric education of the young, a theme which is resumed as a leitmotif in *Loca Obscura*, where he counsels Procopovici¹⁷, that as concerns "the first teaching of children", it should begin "ad inferiori gradu ad superiorem" first "the milk" and then "the solid food". If done otherwise, the "tender minds of children" cannot assimilate or bear fruits for life. Thus, with unclear notions or half-words we tire the mind of adults, not only of children and instead of making such mistakes, it is better to be happy learning from other's mishaps.

Related to the "Law of God", that children should know, according to the catechism of Procopovici, Cantemir noticed that the "Law" was not only the one from the Old Testament – which was incomplete – but a "new law" should be added, as well as everything that Church, by its Apostles and their followers, left to us.¹⁸

Opposing, right from the start, the statement of Procopovici that we could be evil if we were born this way, Cantemir asks: then why did Christ say: come to me? Or why are some prone to good and some to evil? Could we call God unrighteous, the author of evil? (f. 1 – 15).

If the young lawmaker left angry from our Savior, although he had kept the law since his youth (Matthew XIX, 20-22), then of course – Cantemir underlined – "the law is imperfect" and if **faith and the natural light of the mind say the same thing, then, according to an axiom of the ancient philosophers, when two people say the same thing, it must be like that**" (f 33), (argument also used in *Sacrosanctae scientiae*, pg. 30.¹⁹ Expressions such as "lumen naturale et libera volendi facultas" (pg. 4), "ratiocinandi facultas" (pg, 4) and "jus gentium" (pg. 178) are notions that Cantemir uses when he supports the truth of the Synod decisions about the divine origin of Church, the credibility of

---

¹⁷ The man with the help of whom Peter the Great tried his educational and religious reforms, a scholar educated in the catholic schools of Poland and Italy, but who had friends among Calvin and Lutheran theologians from Switzerland and Germany.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Loca obscura*, p.13-71.

¹⁹ Teodor Bodogae, *Dimitrie Cantemir, pedagog și teolog orthodox* in his Translation and Comments to *Loca obscura*, op.cit.

miracles, of the supernatural realism lived through the sacraments of Church, etc.

Cantemir, a thinker with the vocation of universality, was aware of the role that philosophy had undertaken in Europe, during his age, namely to think of religion, to give a rational speech about the Truth in the Christian tradition. Thus, philosophy implicitly annulled the border between it and theology. This concern is answered by “Sacrosanctae”²⁰, as well as by “*Theodicy*”²¹ of Leibniz, which was the “favorite book of the age”²², “the fundamental book of the German Enlightenment”²³, “the bedside book of the cultivated Europe”.²⁴

Just like the German thinker, we can say that Dimitrie Cantemir “canonized” reason: true reason is lightened by faith as it arises from divinity itself. Necessary truths are evidence that the two faculties converge in and within eternity. There is no contradiction of principle between them. Moreover, the relation between reason and faith is not established only through negative by contradiction, but by positive, as well, by the identity of the supreme purpose pursued by each individual. The similarity of Cantemir’s thinking to the one of Leibniz, which we brought into our discussion, is somehow different here from what has been written in the Romanian literature.

As one of the first pioneers who approached philosophy in the Romanian culture, Cantemir had to face the fundamental issue for the mediaeval and Renaissance thinking concerning the relation between reason and faith, *ratio* and *fides*, between philosophy (science) and theology.

Except for his youth work, *Sacrosanctae*, the works of Cantemir reveals, in various postures, a tendency, which could be called rationalist.²⁵ It takes either the form of the rationalist discussion around the truths of faith, of the explanation or defense of the

---

²⁰ Dimitrie Cantemir, *Sacrosanctae*, mss.lat. 76 of the Library of the Romanian Academy, f.297, translation by Locusteanu, p.287-288.

²¹ *Theodicy*, *op.cit.* The term of *theodicy* is a neologism created by Leibniz, in 1696, from the Greek words *theos* (god) and *dike* (reparation, reason, justice, righteousness); work published in Amsterdam in 1710, in French.

²² F. Billicsich, *Das Problem des Ubels in der Philosophie des Abendlandes*, Band 2, Vienna, 1952, p.111.

²³ A. Brunswig, *Leibniz*, Vienna & Leipzig, 1925, p.53.

²⁴ F. Uberweg, *Grundrif der Geschichte der Philosophie, III, Die Philosophie der Neuzzeit his zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin, 1924, p.333.

²⁵ Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera în Istoria filosofiei românești*, vol. I, 2nd edition, the Publishing House of the Romanian Academy, 1985, p.236.

dogma with the help of reason or the form of the separation of philosophy and science from theology. The first attitude, met especially in *Divanul, Logica* and *Loca obscura*, is related with the one of the medieval scholastics (reason in the service of faith); in the Eastern context, it continues the traditions of the rationalist branch of the Byzantine theology, as opposed to its mystical line, obviously irrationalist (Grigore de Nyssa, Maximum the Confessor, the Hesychast), which had dominated the Byzantine religious literature received in our country. The name of the “Orthodox rationalism”²⁶ (of Orthodox religious rationalism) indicates quite accurately the essence of such attitude, undertaken by other representatives of the Romanian humanism and which does not reach the rationalist criticism of dogmas. The second attitude, a more prolific, one is embodied in the scientific work of Cantemir and can be related to the philosophy of the Renaissance (the theory of the “double truth”). Cantemir, however, rejects in his *Sacrosanctae*, the theory of the “double truth”, which had to substantiate the separation of philosophy from theology. The concept of “scared science” or of “theology-physics” from *Sacrosanctae* gives rise to intricate problems. The name of “theology- physics” or “theology – ethics”, assigned to the parts of the system designed by Cantermir, shows the intention to merge philosophy and science with theology.

Building a sort of bridge over *Sacrosanctae*, which reasserts its somehow isolated nature in the work’s context, the optimistic and rationalist conception from *Divanul*, reappears in *Istoria ieroglifica*²⁷. The entire philosophical excursus from Chapter 10²⁸ is presented as a small treaty, *De Dignitate hominis*, similar to those written by the Renaissance humanists²⁹. The status of the human being is not thought in theological categories; the dignity of man does not reside, as in *Sacrosanctae*, in the singular, unique relation with the religious transcendence, in the transcendent vocation. Resuming the criticism of the naturalist finalism from Van Helmont and several topics of the Orthodox thinking, Cantemir merges them in a synthesis which exposes *the revelation of*

---

²⁶ Introduced by Al. Dușu, apud. Petru Vaida in “*Raportul dintre Rațiune și Credința*” *op.cit.* p. 191.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, edition Stela Toma - N. Stoicescu, 1973, p.183-184.

²⁸ *Ibidem*, p.243-246.

²⁹ See the work of Pico della Mirandola “*De dignitate hominis*”

rationality and moral freedom, as well as the teleological power, the capacity to set purposes, as fundamental determinations of the human being.

The fact that the idea of man's rationality and freedom breaking the dogmatic framework is more obvious in *Loca obscura*, whatever orthodox this work of strict theology would be directed, in other respects, against the protestant tendencies. Although Cantemir thinks he protects Orthodoxy, his conception about "human nature", as indicated in the beginning of our analysis, developed in *Loca obscura*, contradicts the fundamentals of the Christian anthropology, whether orthodox, protestant or catholic. Cantemir supports, like Erasmus or Rabelais, the goodness of man from "nature", thesis which is connected to the humanist belief in the power of education, which was also discussed in this research paper.

In *Loca obscura*, abandoning the hermeticism and mysticism of *Sacrosanctae*, Cantemir undertakes the manner of the official, canonic theology and a certain theological rationalism, maybe under the influence of the Western scholastics. Reason, according to Cantemir, must be, in theology, in the service of faith. "False scholars – Cantemir writes – try to prove, cunningly and in great erudition, that faith must be in the service of reason and not reason in the service of faith (*fidem rationi et non rationem obsequium captivandam/esse/*)"³⁰. The statement that reason must be in the service of faith does not contradict the enunciation from *Hronic*³¹, according to which the things of faith do not have proof. Thus, Cantemir states that history does not ask for faith, but science does; faith must exist in the things which do not have proof, cannot be proven, but they do not have their place in history. The highest mysteries of faith, the dogma in its most inner essence are inaccessible to human reason, Cantemir underlines³². In theology, understanding is not the requirement of faith, but faith and grace represent the requirement of understanding, as much as it can be accomplished by the human mind.³³ The position undertaken by Cantemir, which reminds of *ut intelligam* and *fides quaraerens intellectum* of Anselm de Canterbury, is that

---

³⁰ *Loca obscura, op.cit.*

³¹ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Tocilescu, Institutul Arte Grafice C. Göbl, 1901, p.263.

³² *Loca Obscura, ed.cit.*

³³ *Ibidem, f.209 r.*

of the orthodox scholastics, as established in the work of John of Damascus.³⁴ Because there cannot be a substantiation of truth of dogma through reason, of proof of dogma, as the *unconditional* faith within it is the “root of piety and orthodoxy”, the role of reason is to explain the meaning of dogma or to fight the deviations from it; and this defines the style of theology exercised by Cantemir in *Loca Obscura*. On the field of theology, reason moves at Cantemir and John of Damascus “within the dogma”.³⁵

Even if reason and faith coexist, it is clear that Dimitrie Cantemir separates theology from science and philosophy, but not from a critic positions, somehow displaying perspectivist knowledge by virtue of the encyclopaedism and universality of his thinking.

REFERENCES

1. Billicsich, F., (1952), *Das Problem des Übels in der Philosophie des Abendlandes*, Band 2, Vienna.
2. Bodogae, Teodor, (1971), *Dimitrie Cantemir, pedagog și teolog orthodox* in his Translation and Comments to *Loca obscura*, in Magazine of philosophy no. 5/, the Romanian Academy.
3. Cantemir, Dimitrie, (1901), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Tocilescu, Institutul Arte Grafice C. Göbl.
4. Cantemir, Dimitrie, (1969), *Divanul sau Gâlceava Înteleptului cu Lumea, or Giudețul sufletului cu trupul*, edition and introductory study by Virgil Cândea, Bucharest, *Pentru Literatura* Publishing house.
5. Cantemir, Dimitrie, (1973), *Istoria ieroglifică*, edition Stela Toma - N. Stoicescu.
6. Gogoneață, N., (1970), *Scrisoarea lui Dimitrie Cantemir catre Golovkin*, in the Magazine of philosophy, tome 17/1.
7. Leibniz, G.W., (1997), *Essays of the theodicy – On the goodness of God, freedom of man and the origin of evil*, Iași, Polirom.
8. Pohoată, Gabriela, (2010), *Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz encyclopedists with European vocation*, Cogito, no.4.

---

³⁴ The contemporary sources show that the works John of Damascus (the 8th Century) were the basis of the study of theology in the Greek schools from Cantemir’s age.

³⁵ B. Tatakis, *Histoire de la philosophie byzantine*, Paris, 1950, p.108.

9. Pohoățã, Gabriela, (2012), *Dimitrie Cantemir - teacher of Romanians in Romanian Educational Models In Philosophy*, Lambert Academic Publishing.
10. Tatakis, B., (1950), *Histoire de la philosophie byzantine*, Paris.
11. Uberweg, F., (1924), *Grundrif der Geschichte der Philosophie, III, Die Philosophie der Neuezeit his zum Ende des 18. Jahrhunderis*, Berlin.
12. Vaida, Petru, (1985), *Dimitrie Cantemir, Viața și opera în Istoria filosofiei românești*, vol. I, 2nd edition, the Publishing House of the Romanian Academy.

TEORIA „ADEVĂRULUI DUBLU” ÎN OPERA FILOSOFICĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR

*Lect. univ. dr. Cristina Nicolaescu,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” București*

Abstract: *My paper aims to analyze the relation between truth of faith (secundum fidem) and truth of reason (secundum rationem) in the following treatises by Dimitrie Cantemir: Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (The Image of the Sacred, Undepictable Science), The Divan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgment of the Soul with the Body and Compendiolum universae logices institutionis (Small Compendium of logics). The double-truth theory that was formulated in the Middle Ages and ascribed to Averroës (considering religion and philosophy as two distinct sources of knowledge) persisted in the cultural context of European Humanism against the background of the clash between Christian faith and Greek philosophy. A double-truth theory, namely that a proposition could at the same time be true in theology and false in philosophy.” Copleston, A History of Medieval Philosophy.*

Keywords: *double-truth theory, science, philosophy, logic, religion, humanism.*

Averroismul ca direcție filosofică are drept caracteristică separarea de religie, în sensul că adevărul aflat prin rațiune este criteriul suprem al adevărului “natural”. Astfel, averroïștii au fost acuzați că susțin o “teorie a două adevăruri”, cel teologic și cel filosofic, care pot fi în contradicție. Averroismul, care a luat naștere din interpretarea neo-platonică a filosofiei lui Aristotel, a acceptat poziția că lumea este eternă, creată ex nihilo. Conform averroismului, lumea este ierarhizată în categorii: în vârf este cauza primă (Dumnezeu), apoi lumea spiritelor pure (inteligente) care mișcă corpurile cerești, și lumea corpurilor naturale compuse din materie și forma. Averroes, marele filosof arab, se desparte de tezele lui Avicenna și Al-Ghazali, afirmând dreptul pur al raționalității. Principalul aspect din opera lui imensă este modul în care este chemat să soluționeze concilierea rațiunii cu credința. Deși considerat adept al teoriei dublului adevăr, Averroes dezmente această doctrină, arătând că filosofia este compatibilă cu religia. Ca și Aristotel, el susține că ideile sunt în același timp sensibile și inteligibile. Filosofia

lui marchează o etapă importantă în istoria gândirii, cu o influență durabilă în Europa. Deși își începe declinul în secolul al XVI-lea, averroismul are ecouri în opera scriitorilor din secolele următoare.

Filosofia din Apus, spre deosebire de înțelepciunea din Răsărit, presupune o explorare a conștiinței teoretice, adică a adevărului, cu accent pe cunoaștere. Dorința de a ști este concentrată în formula carteziană *cogito ergo sum* care a marcat gândirea occidentală bazată pe căutarea adevărului în știință. Raționalismul modern a răspuns unor nevoi de cunoaștere științifică prin potențialul proceselor cognitive care generează în același timp interogațiile filosofice legate de morală și de existența lui Dumnezeu. Mai degrabă înțelepciunea răsăriteană interoghează conștiința morală raportată la conceptul Binelui, fără a se opune filosofiei apusene, ambele având ca baza tradiția culturală greco-latină în raport cu care se definesc. Cunoașterea binelui devine centrală și capătă o valoare ontologică, fie apofatică sau catafatică, prin care se stabilește legătura dintre lucrarea divină și realitățile create. De aici se desprinde principiul de bază al metafizicii creștin-ortodoxe la Cantemir, de căutare a dreptei rațiuni („dreapta socoteala” cu o numește el). Dreptatea este asociată cu păzirea poruncilor lui Dumnezeu, adică este considerată în latura ei spirituală și morală, mai degrabă decât ca ideal cognitivist, ca în filosofia occidentală. Paradigma ortologică se dovedește a fi fundamentală în cultura răsăriteană creștin-ortodoxă. În acest context am interpretat semnificațiile tratatului *Compendiolum universae logices institutionis*, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* și *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea*, ca o chintesență a gândirii specifice culturii românești în context european.

Compendiolum universae logices institutionis (Compendiu al sistemului logicii universale) (scris în limba latină 1700-1704). Manuscrisul a fost descoperit de Gr. Tocilescu, iar în prezent se află în Biblioteca de Stat a Federației Ruse, la Moscova. Versiunea latină s-a editat în vol. VI: *Operele Principelui Demetriu Cantemiru*, 1883, la București (incluzând și două desene alegorice realizate de Cantemir). Versiunea a în limba română a apărut în 1995, la București: Editura Științifică, *Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii*, în traducerea lui Dan Slușanschi. Fiind preocupat constant de problemele logicii, Cantemir a avut intenția să elaboreze și un manual despre normele gândirii corecte.

În lucrarea ***Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*** transpare religiozitatea autorului, deși în ansamblul ei, opera lui

Cantemir nu este de constantă în servilitate spirituală față de rigorile moralei și dogmaticii teologice, ca la alți cărturari români ai vremii. În această lucrare se subliniază superioritatea vieții spirituale, fiind totodată o expresie a gândirii românești și europene. Conținutul puternic nuanțat al acestei scrieri, în care coexistă, sub forma unei sinteze valoroase, ideile raționalismului timpuriu cu gândirea medievală în transformare, da pregnantă acestui prin tratat a lui Dimitrie Cantemir, care este reprezentativ pentru concilierea dintre laicitate și religiozitate, raționalitate și spiritualitate, adevăr științific și adevăr divin sau relevant. Cu o imensă putere creatoare, autorul a expus conflictul dintre teologie și rațiunea dilematică, fără a da supremație unei direcții sau alteia, astfel că apare ideea că autorul este un adept al “adevărului dublu”, susținută de altfel de Dan Bădărău:

“Dimitrie Cantemir caută să se apropie de teoria dublului adevăr, concesie pe care o face spiritului laic înrădăcinat în Occident în legătură cu dezvoltarea științelor naturii”¹.

Deși umanist, nu s-a desprins de învățătura creștină și de credința ortodoxă în general, dar în același timp a fost atras și de natura deliberativă a rațiunii, adevărul dublu creând o tensiune spirituală în permanență. În substanță, și anume în structurile ideatice construite, cea mai pregnantă caracteristică a *Divanului* (care implică și elemente de estetică) este prezentarea rațiunii în confruntare cu dominarea sentimentului religios. Acesta pare să fie “un prim pas către ridicarea rațiunii la funcțiuni ce fuseseră rezervate până atunci credinței”².

În *Divanul* rațiunea tinde să fie înafara îndoielii, să aibă siguranță și să dea tonul dominant în Evul Mediu în etapa finală, funcționând pe baza unui limbaj al demonstrației și prin simbolizări. Virtuțile rațiunii se impun pentru a-și demonstra autenticitatea, iar din această perspectivă, lucrarea nu se sustrage atmosferei de religiozitate, deși ideatic este în ansamblul ei de natură laică. “Carte profană într-un spirit ortodox”³.

---

¹ Bădărău, Dan, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 259.

² Bădărău, Dan, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Editura Academiei RPR, 1964, p. 113.

³ Cantemir, Dimitrie, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, traducere din limba greacă, București, Editura Minerva, 1990, p. 209.

Cantemir introduce un grad de conștientizare intramundună în care se întâlnesc atributele gândirii și ale sufletului, exprimat prin dihotomia dilematică a relației dintre trup și suflet, dintre lumea exterioară și spiritualitatea religioasă. Această întâlnire între rațiune și spiritualitate își pune amprenta pe viziunea asupra frumosului: “Aici, deci, vei afla care este urâtenia și frumusețea trupului și care urâtenia și frumusețea sufletului, căci aici sunt înfățișate atât podoaba, cât și goliciunea amândurora”.⁴ Urât și frumos și termeni care se înscriu mai degrabă în morală decât în estetică, iar perspectiva este dublă prin următoarele dihotomii: urât/frumos, trup/suflet, lumesc/divin, cu efect de oglindă.

Tentativele de armonizare între materie și spirit, între contrarii în general dau naștere la tensiuni. Intensitatea deliberării raționale nu îl scoate pe marele savant înafara sentimentului de religiozitate medievală, dar nici nu mai reprezintă o ușă închisă în fața atracției lumii exterioare. Cantemir aduce în meditația românească un joc al antinomiilor într-un paralelism de oglindă, astfel că fiecare noțiune prinde contur prin efectul comparației.

Divanul este construit după modelul dialogurilor platonice, în care protagoniștii poartă discuții permanente polemice: lumea; un set de maxime ce exprimă experiențe spirituale; și înțeleptul.

Sacrosancte, sub titlul **Metafizica**, ca variantă în limba romană a scrierii de tinerețe a lui Cantemir, a fost tradusă din latină în 1928 de Nicodim Locusteanu, deoarece acest tratat urma să facă parte dintr-un proiect mai larg, anunțat în cap. XIX drept “un tom de teologo-etică” și în capitolul XXX un “tom de teologo-metafizică”, o lucrare cu sintaxă greoaie.

Corpul principal de idei se refera la următoarele aspecte: creșterea disponibilităților intelectului de a abstractiza cu intenția de a adânci cunoașterea; elevarea meditației filosofice realizate cu cât mai multă expresivitate; abstracțiile filosofice ale antichității grecești sunt supuse unui dialog tensionat care nu se poate elibera de religiozitate. Cantemir anatemizează temporar gândirea antică, deși în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* cultura antică este foarte apreciată. În *Sacrosanctae* cultura antichității este criticată prin prisma dogmatismului teologic și acest fapt se datorează perspectivei din care este studiată, după cum explică Dan Bădărău. Faptul că a studiat la Academia din Constantinopol, pare

---

⁴ Cantemir, Dimitrie, *Metafizica*, București, traducere din latină de Nicodim Locusteanu, București, Editura Ancora, 1928, p. 31.

să fi însemnat pentru Cantemir motivul pentru care a rămas o perioada tributar rigorilor impuse de cercurile clericale grecești. Astfel ca a devenit o sursa de tensiune în perioada începuturilor iluministe, cu emancipările aduse de cartezianism și baconism.

Relaționările intelectului cu știința, filosofia, și viața în general nu au în *Sacrosanctae* o natură pur rațională, cu atât mai puțin cu artele, fiind puternic susținută ideea că artisticul se raportează (dând ca exemplu pictura) și la alte virtuți, de natură spirituală, respingând în această lucrare filosofia platoniciană și pe cea aristotelică. “Negreala fondului și negreața colorilor același aspect având, se întunecaseră una pe alta și nu numai că făcuseră ca materia platoniană să fie confuză, și forma aristotelică să fie lipsită de orice formă, dar chiar toate ideile să fie nebune și delirante și foarte departe de țelul efigiei adevărului”.⁵

În privința esteticii, de pildă, *Sacrosanctae* se dorește a se supune dogmatismului religios, dar în același timp nu respinge libertățile rațiunii. Mediarea dintre acestea însă nu se realizează în mod direct, ci este subtilă și subînțeleasă.

Tonalitatea în general este cea a unei scrieri teologice, cu trăsături baroce, spre deosebire de *Istoria Ieroglifică*, unde se simte multă libertate laică. Permanența contrastelor și a tensiunilor asigură expresivitatea diversității în forme antinomice, intramundane și extramundane. Deși inconsecventă în *Sacrosanctae*, intramundanitatea discursului intelectual are intenționalitatea spiritului eliberat de dogmele medievale, totuși cu balans între cele două tipuri de adevăr: din credință și din știință.

Concluzie: Dimitrie Cantemir creează o operă de sinteză a ideilor filosofice ale Orientului și Occidentului, reprezentant al bizantinismului cu accente baroce dar și al spiritualității naționale. Printre multe altele, are și meritul de a fi îmbinat în stil propriu cultura orientală cu cea a Europei Occidentale ca precursor al iluminismului românesc.

BIBLIOGRAFIE

1. Anghelescu, Mircea, (2002), *Destinul ciudat al operei lui Cantemir*. În: România literară, – 35, nr. 11, 20-26 martie.
2. Cândea, Virgil, (1993), *Dimitrie Cantemir – primul nostru enciclopedist*. În: Academica – 3, nr. 4, 3 februarie.

---

⁵ *Ibidem*.

3. Căndea, Virgil, (1999), *Dimitrie Cantemir în programele UNESCO*. În: *Academica*. – 9, nr. 6, aprilie.

4. Căndea, Virgil, (1993), *Un cărturar român la întâlnirea a trei lumi: Dimitrie Cantemir: evoluția interpretărilor*. În: *Academica*. – 3, nr. 11, septembrie.

5. Călinescu, George, (1941), *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București.

6. Cernovodeanu, Paul, (1991), *Dimitrie Cantemir inedit*. În: *Magazin istoric*. – 25, nr. 4, aprilie.

7. Moldoveanu, Dragoș, (2002), *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc: Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*. Iași: Editura Universității “Al. I. Cuza”.

THE DOUBLE-TRUTH THEORY IN THE PHILOSOPHICAL WORKS OF DIMITRIE CANTEMIR

*Lecturer Cristina Nicolaescu, Ph.D.,
„Dimitrie Cantemir” Christian University, Bucharest*

Abstract: *My paper aims to analyze the relation between truth of faith (secundum fidem) and truth of reason (secundum rationem) in the following treatises by Dimitrie Cantemir: Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago (The Image of the Sacred, Undepictable Science), The Divan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgment of the Soul with the Body and Compendiolum universae logices institutionis (Small Compendium of logics). The double-truth theory that was formulated in the Middle Ages and ascribed to Averroës (considering religion and philosophy as two distinct sources of knowledge) persisted in the cultural context of European Humanism against the background of the clash between Christian faith and Greek philosophy. A double-truth theory, namely that a proposition could at the same time be true in theology and false in philosophy.” Copleston, A History of Medieval Philosophy.*

Keywords: *double-truth theory, science, philosophy, logic, religion, humanism.*

Averroism is the philosophical direction that has as main characteristic the separation from religion in the sense that the truth found out by reason is the supreme criterion of "natural" truth. Thus, Averroists were accused of supporting a "theory of two truths", the theological and the philosophical one, which may be inconsistent. Averroism, came into being from the neo-Platonic interpretation of Aristotle's philosophy, accepted the idea of an eternal world, created ex nihilo. According to Averroism, the world is hierarchically organized into categories: the top is the first cause (God), and pure spirit world (intelligence) moving celestial bodies, and natural bodies composed of substance and form. Averroes, the great Arab philosopher separates from Avicenna's and Al-Ghazali's theses, affirming the pure right of rationality. The main aspect of his work is how to resolve the reconciliation between reason and faith. Although considered an adept of the double-truth theory, Averroes denies this doctrine, arguing that philosophy is compatible with religion. Like Aristotle, he argues that ideas are both sensible and intelligible. His philosophy marks a milestone in

the history of thought, with a lasting influence in Europe. Although the decline begins in the sixteenth century, Averroism has echoes in the work of writers of the following centuries.

Philosophy in the West, unlike wisdom of the East, requires an exploration of theoretical consciousness, that is truth, with emphasis on knowledge. The desire to know is concentrated in the Cartesian formula *cogito ergo sum* that marked the Western thought based on the search for truth in science. Modern Rationalism responded to needs of scientific knowledge through cognitive processes generating potential moral and philosophical interrogations about the existence of God. Eastern wisdom interrogates moral conscience related to the concept of Goodness without resisting Western philosophy, both stemming from the Greco-Latin cultural tradition against which they define themselves. The knowledge of goodness becomes central and has an ontological value, either apophatic or cataphatic, which establishes the link between the divine acts and realities created. From here the basic principle of Orthodox Christian metaphysics emerges in Cantemir's search of right reason ("right judgment" as he calls it). Justice is associated with the keeping of God's commandments, which is considered its spiritual and moral side rather than the cognitivist ideal, as in Western philosophy. Orthologic paradigm turns out to be fundamental in the Eastern Orthodox Christian culture. In this context we interpret the meanings of the treatises *Compediolum universae logices institutionis*, *Sacrosanctae scientiae indepungibilis imago* and *The Divan* as a quintessential thinking specific of Romanian culture in a European context.

Compediolum universae logices institutionis (Compendium of universal logic system) (written in Latin from 1700 to 1704). The manuscript was discovered by Gr. Tocilescu and it is currently in the Russian State Library in Moscow. The Latin version was published in Volume VI: Prince Demetriu Cantemiru's works, 1883, in Bucharest (including two allegorical drawings made by Cantemir). The Romanian version appeared in 1995 in Bucharest translated by Dan Slușanschi. Being constantly concerned with logic problems, Cantemir intended to develop a manual on rules of right thinking.

In this paper *Sacrosanctae scientiae indepungibilis imago*, author's religiosity transpires, although as a whole, his work does not constantly Cantemir show spiritual servility to the rigors of

morality and theological dogmatism, as other Romanian scholars' oeuvres of the time. This paper emphasizes the superiority of spiritual life as an expression of Romanian and European thinking. The highly nuanced style of this writing, which coexist in the form of a synthesis of valuable ideas early rationalism with medieval thinking in transformation, is striking in this treatise, representative for the reconciliation between secularism and religiosity, spirituality rationality, scientific truth and divine (revealed) truth. With a vast creative power, the author exposed the conflict between theology and reason, without giving supremacy to one direction or another, so the idea that the author is an advocate of "double truth" was actually supported by Dan Bădărău:

"Dimitrie Cantemir seeks to approach the double-truth theory, a concession to the secular spirit that is rooted in the West about the development of natural science."¹

Although a humanist, he was not separated from the Christian teaching and orthodox faith in general, but at the same time he was also drawn to the deliberative nature of reason, double-truth creating a permanent spiritual power. In substance, namely the ideational structures built as the most striking feature of the *Divan* (which involves elements of aesthetics) emphasize the dominance of reason in confrontation with the religious sentiment, present everywhere. This seems to be "a first step towards lifting reason to functions that were reserved then by faith".²

In *The Divan* reason tends to be beyond any doubt, safe and gives the dominant tone in the Middle Ages at its the final stage, operating on the basis of demonstration with its own language and symbolization. Reason virtues prove authenticity, and from this perspective, the work does not escape the atmosphere of religiosity, though conceptual in nature as a whole it is secular. "A secular book in the Orthodox spirit."³

Cantemir introduces a degree of intra-world awareness that meets the attributes of thought and soul dichotomy expressed by the relationship between body and soul, between the outside world

---

¹ Bădărău, Dan, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Ed. Academiei RPR, 1964, p. 259.

² Bădărău, Dan, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Ed. Academiei RPR, 1964, p. 113.

³ Cantemir, Dimitrie, *Divanul sau gălceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, translated from Greek, București, Ed. Minerva, 1990, p. 209.

and religious spirituality. This encounter between reason and spirituality leaves its mark on his vision of beauty: "Here, then, you'll find the ugliness and beauty of body and soul ugliness and beauty, for here are shown as ornaments and both naked."⁴ Ugly and beautiful and terms included rather in morality than in aesthetics, and the perspective is double in the following dichotomies: ugly / beautiful body / soul, mundane / divine, with a mirror effect.

Attempts to harmonize matter and spirit, to reconcile opposites in general give rise to tensions. The intensity of rational deliberation does not exclude the great scholar from medieval religiosity, but it is no longer a closed door to the outside world's attraction. Cantemir brings to Romanian meditation a game of antinomies in the mirror parallelism so that each concept takes shape by the comparison effect.

The Divan is built on the model of Plato's dialogues, in which the protagonists always have polemic talks: the world, a set of wise dictums expressing spiritual experiences, and the Wiseman.

Sacrosanct under the title Metaphysics, the Romanian version of Cantemir's early writing was translated from Latin in 1928 by Nicodim Locusteanu because this treaty was to be part of a larger project, announced in the head. XIX as "a tome of theology-ethics" in Chapter XXX, "a tome of theology-metaphysical" a work with a complicated syntax.

The main body of ideas concerns the following aspects: an increasing availability of the intellect to abstract, with the intention to deepen knowledge, elevating philosophical meditation made with as much expressivity as possible, philosophical abstractions of Greek antiquity are subject to a tense dialogue that cannot be freed from religion. Cantemir temporary anathematizes ancient thought, although in *The Romanian-Moldo-Vlach Chronicle* the culture of ancient antiquity is very much appreciated. On the contrary, in *Sacrosanctae* ancient culture is criticized in terms of theological dogmatism and this is due to the perspective from which it is studied, as Dan Bădărău explains. The fact that he studied at the Academy of Constantinople, seemed to be the reason why Cantemir remained tributary to the rigors of Greek ecclesiastical circles.

---

⁴ Cantemir, Dimitrie, *Metafizica*, București, traducere din latină de Nicodim Locusteanu, București, Ed. Ancora, 1928, p. 31.

Thus it has become a source of tension between Enlightenment beginnings, and the emancipation of Cartesianism and Baconism.

The intellectual relationship with science, philosophy, and life in general in *Sacrosanctae* is not purely rational, the least with the arts, the author strongly supporting the idea that artistry is related (giving the example painting) to other virtues of a spiritual nature as well, and rejecting in this paper both the Aristotelian and Platonic philosophy. "Ebony black of background and blackness of colors looking the same dimming one another and not only had made the Platonic material confused and the Aristotelian form devoid of any form, but even all ideas became crazy and delusional and far from goal of truth effigy".⁵

In terms of aesthetics, for example, *Sacrosanctae* is intended to comply with religious dogmatism, but it does not reject the liberties of reason. The mediation between them is not made directly, but in a subtle and implicit way.

The overall tone is that of a theological writing, with Baroque features, unlike *The Hieroglyphic History*, where we feel more secular freedom. The permanent expressive contrasts and tensions ensure diversity in contradictory intermundane and extramundane forms. Although inconsistent in *Sacrosanctae*, the intermundane intellectual discourse has the intentionality of the spirit released from medieval dogmas, though the balance between the two kinds of truth is constant: the religion and science.

Conclusion: Dimitrie Cantemir created a work of synthesis of philosophical ideas of the East and West, representing the Byzantine thinking with baroque accents and national spirituality. Among other things, he had the merit of having combined in his own style the Oriental culture of Enlightenment with the Western Europe culture, as the Romanian precursor of Enlightenment.

REFERENCES

1. Angheliescu, Mircea, (2002), *Destinul ciudat al operei lui Cantemir*. In: *Romania literară*, – 35, no. 11, 20-26 mar.
2. Călinescu, George, (1941), *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București.
3. Căndea, Virgil, (1993), *Dimitrie Cantemir – primul nostru enciclopedist*. In: *Academica* – 3, no. 4, 3 febr.

---

⁵ Ibidem.

4. Căndea, Virgil, (1999), *Dimitrie Cantemir în programele UNESCO*. In: *Academica*, – 9, no. 6, apr.

5. Căndea, Virgil, (1993), *Un cărturar român la întâlnirea a trei lumi: Dimitrie Cantemir: evoluția întreprinderilor*. In: *Academica*. – 3, no. 11, sep.

6. Cernovodeanu, Paul, (1991), *Dimitrie Cantemir inedit*. In: *Magazin istoric*. – 25, no. 4, apr.

7. Moldoveanu, Dragoș, (2002), *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc: Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*. Iași, Ed. Universității “Al. I. Cuza”.

DIHOTOMII ÎN SEMIOTICA ALAIULUI DOMNESC DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

**Prof. univ. dr. Octavia Costea,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București**

Abstract: *Our work aims to highlight a several dichotomies in the semiotics of the royal procession, on the basis of comparative analysis of some passages of Dimitrie Cantemir and Voltaire, both living in the 18th century. Our premises are related to identifying the context of generating illuminist ideas, the author positions and the role of semantic network related to the display of the royal procession, in the antinomy circumstances - peace and war - well as the analysis of semiotics of significant passages. Dichotomy series identified by us emphasize, at the ethno- and socio-linguistic level, contradictory aspects of segmentation and various reifications of the Enlightenment in which lived the two sagacious critics, Dimitrie Cantemir and Voltaire.*

Keywords: *semiotics of the royal procession, comparative analysis Cantemir – Voltaire, context illuminist, authors positions antinomy circumstances, dichotomy, segmentation, reification and objectivity.*

1. Iluminismul a urmărit, în cel mai larg sens al gândirii progresiste, să elibereze oamenii și să le redea demnitatea. Programul *Iluminismului* urma să elimine miturile și să readucă imaginația sub controlul cunoașterii. Accesul la lume, înainte mitic, este luminat rațional, demitizat. Horkheimer și Adorno¹ analizează acest aspect și dezbat ideea contradictorie cum acest crez, în forma unei rațiuni instrumentale, poate orbi subiecții gândirii, în final. Succesiunea, în evoluția lumii, are loc prin recul: stăpânirea naturii, clamată de iluminiști, se întoarce iar la mit, la pozitivism - o afirmare a ceea ce este, prin care individul este anulat într-o lume administrată războinic și de puteri economice. Ceea ce este variat evoluează spre o mărime abstractă prin uniformizare, pentru a fi mai ușor de manipulat. Ceea ce este denumit prin simbol se formalizează. Prin formulă, devine previzibil și astfel este supus unui utilității, devine disponibil și manipulabil.

---

¹ Horkheimer Max and Adorno, Theodor W., *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press, 2002.

Această schemă de convertire devine sistemul prin care se explică evoluția lumii. Tot ceea ce se sustrage gândirii instrumentale este suspectat a fi mistic și cu caracter de superstiție. Pozitivismul modern exilează miticul în sfera ne-obiectivului și a aparenței.

Când acest mecanism de uniformizare a gândirii se aplică asupra oamenilor, subiecții sociali devin un colectiv care poate fi manipulat. Stăpânirea științifică a lumii se întoarce împotriva subiecților care gândesc, și, în cadrul industriei, a planificării, a diviziunii muncii, a economiei, a războiului, oamenii înșiși sunt reificați, devin simple obiecte participante. Prin stăpânirea generalului, nu numai că subiecții umani sunt înstrăinați de obiecte, ci oamenii înșiși sunt reificați. Generalul le apare ca stăpânire totalitară. Progresul devine inhibitiv și anulează esența inefabilă umană. În loc de eliberare din constrângerile naturii, sunt promovate adaptarea la tehnologie și la dictatura pieței. În locul omului capabil de autodeterminare, în sensul lui Kant, apare interesul politic și economic de a manipula conștiința oamenilor. Horkheimer și Adorno consideră că masele educate tehnologic au aceste înclinații, sunt gata, într-un mod bizar, să se supună despotismului ideologiilor totalitare. Ei au catalogat acest comportament drept „prăbușire a civilizației umane” și o intrare într-un „nou gen de barbarie”.

2. Poziția autorilor

Pe de altă parte, pentru noi, este interesant de explorat istoriografic dimensiuni ale existenței, de exemplu, în Secolul Luminilor, prin autori și opere europene reprezentative. Am ales două opere reprezentative: *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir² și *Istoria lui Carol al XII-lea* de Voltaire³.

---

² Sursa: www.wikisource.org, accesat la data de 1 octombrie 2012. *Descriptio Moldaviae*, sau *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* sau, în română, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, este titlul original al operei fundamentale a lui Dimitrie Cantemir, scrisă în latină, limba internațională de circulație pe plan academic, între 1714 - 1716, când trăia în Rusia, la cererea Academiei din Berlin. Extrasele de text preluate de noi sunt reproduse după ediția publicată în 1909 în Biblioteca Socec, care la rândul ei preia prima traducere în limba română a ediției princeps în limba germană (Berlin, 1771). Aceasta a fost făcută în 1806 de către banul Vasile Vârnab și a fost publicată pentru întâia oară la Mănăstirea Neamțu în 1825. Textul pare a fi luat totuși după a doua ediție, scoasă de Constantin Negruzzi în 1851, și respectă ortografia existentă în 1909.

³ Voltaire, Opere alese, *Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.

Pentru demersul nostru semiotic, este bine să preliminarăm definirea poziției autorului unui text.

În Epoca Luminilor, numele lui Voltaire se leagă de democrația liberală burgheză, de expansiunea ideilor subversive. Printre personalitățile prezentate de Voltaire, Petru I și istoria Rusiei ocupă un loc special, precum Ludovic al XIV-lea și istoria Franței. Voltaire admiră personalitatea și opera constructivă a acestuia, în sensul firesc al dezvoltării poporului rus, de europenizare și de a-l scoate din starea de înapoiere. Deși țarul Petru este perceput ca monah luminat, liberat de prejudecăți religioase, ca și Ludovic al XIV-lea, acesta este captiv al nobilimii, iar țara, societatea, civilizația se află în spatele lui. Aceasta opțiune pentru tema aleasă este o formulă iluministă de **ubicuitate**, de a cuprinde cât mai larg lumea, sub aspect politic, dar care conduce la prezentarea în efigie a personalităților, la reificarea acestora în defavoarea analizei critice a societății și a civilizației.

De pe poziții de erudit, Dimitrie Cantemir intuiește, anticipează și reflectă subtil evoluția societății românești în timp, iar domnul face parte din rânduiala lumii. Se detașează rațional, devine obiectiv, ieșind astfel din capcana conjuncturală a reificării iluministe. Continuând linia cronicarilor, Dimitrie Cantemir urmărește destinul istoric al românilor în context european, considerând istoria o modalitate de expresie a conștiinței naționale și o creație în evoluția poporului român. Lucrarea sa *Descrierea Moldovei* conține descrieri pertinente și complete de natură geografică, politică, administrativă, organizatorică, socială, lingvistică, etnografică a Moldovei. Metoda sa de abordare a subiectului este concisă, materialul este organizat în trei părți și, apoi, în capitole. În literatura critică cu referință la Cantemir, s-a vorbit mult, și nu vom insista asupra acestui aspect, despre **extra-spațialitatea descrierii Moldovei**, în sensul că, în realitate, opera descrie tot spațiul românesc. Limba de scriere este limba latină - limbă de circulație academică universală la acea vreme. Subtilitate, patriotism și erudiție deasupra tuturor timpurilor.

Observăm că, pentru Voltaire, dimensiunea iluministă a stăpânirii obiectului reprezentării este una spațială, pe când, pentru Cantemir, avem măsura iluministă a erudiției care este stăpânirea prin limbaj universal, de circulație academică - de exemplu, scrierea operei în limba latină.

3. Contextul de lectură

Un autor nu utilizează numai limba, ci și conturează și preia încărcături de sensuri, intenționate și intenționale. Anumite cuvinte, integrabile în câmpurile lexicale relevate de cititor - **rețelele semantice** - posedă numai anumite sensuri pe care nu le-ar avea într-un alt context - exprimă astfel viziunea autorului despre lume. Determinarea unei rețele semantice se bazează fie pe ideea textului, transfigurată cronologic, fie pe serii poetice dihotomice, din domeniul ontologiei, al filosofiei, al eticii: viață / neant; bine / rău; frumos / urât; adevăr / neadevăr; în cazul nostru, pace / război. Demersul nostru antrenează o reflecție de sinteză asupra textului, generată, în primul rând, de ipoteza prezenței unei viziuni a autorului asupra existenței.

Adevărurile enunțurilor literare sunt percepute ca propuneri pentru cititori, și acest fapt rezidă chiar din interiorul interacțiunii dintre propozițiile autorului al căror scop converg spre varianta ideatică a textului. În forma sa de a expune, de a oferi informații sau observații, textul conține ceva pe care îl așteptăm, o structură pre-concepută în conținutul său specific, punând în mișcare o opțiune de lectură, în afara căreia emerge conținutul actual al textului însuși. Procesul lecturii ia forma unui fel de caleidoscop de perspective, de pre-intenții, de recolectări de idei și de trăiri. În acest demers, fiecare propunere conține o previziune a următoarei și formează un fel de direcție de evoluție, un vector de sens, pentru ceea ce ar urma să vină, care, la rândul său, devine perspectivă a lecturii textului citit deja. Acest întreg proces, în care se succed, în mod necesar, propuneri de idei și de trăiri, reprezintă împlinirea potențialului, realitatea neexprimată a textului, **contextul de lectură** pentru o mare varietate de sensuri ale fiecărei dimensiuni virtuale care poate fi adusă în mijlocul existenței cotidiene determinată sau nu de opțiunea cititorului. Procesul de anticipație sau de retrospecție nu se dezvoltă într-o unică direcție, ci are șansa, după cum arată Roman Ingarden⁴ (1978), de a fi gazda unei multitudini de propuneri. Trăirea secvențială prin lectură blochează direcția propunerilor și devine tipică pentru a explica aderența cititorului la ideea de gust artistic sau de preferință pentru o anumită epocă.

---

⁴ Ingarden, Roman, *Studii de estetică* (traducere de Olga Zaicik), București, 1978.

Autoritatea și reflectarea conștiinței autoritare sunt teme iluministe. Organizarea **alaiului domnesc**, reflectată în cele două opere menționate mai sus, constituie forme de ceremonie de exercitare a autorității și de manipulare a maselor prin succesiune de imagini create. Crearea imaginilor de putere se face diferit pe rețeaua semantică pace – război. În sensul decodării imaginilor create, pornim de la Pierce care definește semnul ca semn iconic atunci când poate reprezenta obiectul său, mai ales, pe calea similarității. În tradiția barthesină, semnul iconic este copia obiectului perceput ca real.

4. Mesajul semiotic

Vom opta însă pentru o definiție a semnului iconic așa cum reiese din critica lui Umberto Eco⁵ – sens transformat: transformarea obiectului are loc la nivel de raport, de substanță și este supus, în același timp, convenției în contrast cu acel caracter natural susținut până acum, dar și reconstruit. Aceasta ne permite introspecții de limbaj. De altfel, o analogie obiect-icon ar distruge însăși natura semiotică a iconului, ca semn care posedă caracteristici ce indică faptul că nu este obiectul în sine. Ca să ajungem la conceptul actual de transformare iconică, critica semnului iconic a insistat mai degrabă asupra noțiunii de **obiect reprezentat – imagini create** decât asupra relației dintre obiect și semn. Regăsim, aici, noțiunea de asemănare ca o conformitate cu așteptările determinate istoric și socio-cultural și variabilele Epocii Luminilor, noțiunea de asemănare ca efect al transformării determinate socio-cultural a stimulilor senzoriali. Definiția semnului iconic la care vom face referire este analogia dintre ceea ce recunoaștem pe baza unui cod determinat cultural (iconul) și transformarea, codificată sociocultural, a stimulilor senzoriali (clase de obiecte la care raportăm semnul): componentele alaiului domnesc la care ne referim mai jos.

Pornind de la semnul iconic ca unitate de sens, s-a considerat mult timp că, devreme ce acesta este un semn, el se înscrie într-un cod sau într-un sistem particular de comprehensiune. Acest cod poate fi deschis, creator de sens. De fapt, codurile se întrepătrund, vizualul – dacă înțelegem prin acesta ansamblul de sisteme vizuale specifice - joacă un rol important în mesajele non-vizuale, pentru că organizarea semantică a limbilor naturale înglobează decupaje

---

⁵ Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, 1982.

vizuale. Atât în mesajul vizual cât și în cel lingvistic codurile coexistă și sunt interdependente.

Astfel, la nivelul codurilor vizuale regăsim figuri-semne care se află într-un raport fix cu limbajul (domnitor, țar etc.) și figuri al căror raport rămâne întotdeauna contradictoriu și aleatoriu, necesitând clarificări continue (alai, mulțime etc.). Așadar, analiza mesajelor este cea care vine, în prealabil, în reperarea regulilor de organizare a materiei semnificante, aceste mesaje sunt cele care construiesc progresiv, în interiorul istoriei și al societății, iar ansamblul regulilor de producere și de recunoaștere nu mai putem să-l mai numim *cod*, ci *rețea semantică* sau *mesaj*. Codul rămâne un facilitator pentru înțelegerea mesajului. Studiile asupra percepției vizuale a lumii pot demonstra cum obiectele văzute nu sunt definite ca o realitate empirică, ci sub forma unui complex de prelucrări mentale determinate cultural. Oricare ar fi obiecțiile spiritului nostru critic în fața imaginii generate, suntem obligați să credem în existența obiectelor reprezentate, adică existente într-un timp și într-un spațiu.

Imaginea generată de textul descriptiv colaborează în vederea ghidării receptorului spre un sens anumit, ce se desprinde din multitudinea de asociații posibile. Problematika semnului iconic ține de semnificație. Dincolo de structura imaginii și de studiul asupra semnificării, pentru a avea efect, alaiul domnesc, foarte pertinent (în texte, *cu pompă*), este ales în funcție de nevoile și aspirațiile maselor. În ceea ce privește caracterul imaginii în organizarea alaiului domnesc, semnificarea imaginii este mai mult ca sigur intenționată pentru a manipula.

Referindu-se la alaiul lui Petru cel Mare, Voltaire observă manipularea maselor prin imagini create:

*Această pompă impunătoare spori venerația pe care i-o purtau popoarele sale; tot ceea ce realizase de folos pentru ele nu-l făcuse atât de mare în ochii lor.*⁶

Iar Cantemir subliniază crearea imaginii de putere a domnului prin procesiune:

Acum credem că va fi un lucru plăcut pentru cetitorul cel poftitor de știință, ca să-i descoperim împreună și pompa și orânduiala care se păzește pe la alaiurile cele răsfățate și ospețele Domnești, precum și la biserică. Ori și când ese Domnul afară din oraș, ca să meargă

---

⁶ Voltaire, *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 195.

la vreo biserică sau mănăstire sau și la război, atunci nu se întâmplă mergerea lui într'alt chip, decât numai cu cea mai mare pompă sub petrecerea a mulțime de ostași.⁷

La nivelul creației, argumentarea iconică se sprijină pe datele materiale ale imaginii împărțite în două categorii - elemente de natură geometrică și textura, pe de o parte, și combinațiile topografice formate din aceste elemente, pe de altă parte. Acestea din urmă sunt organizate prin procedee plastice - cadru, locație, perspectivă etc. Odată focalizată privirea lăuntrică pe imaginea alaiului domnesc, percepția elementelor constitutive poate fi analitică sau sintetică. În procesul de percepție analitică a imaginii, deși ochiul este supus unui cadru larg, atenția este focalizată doar pe un detaliu din câmpul vizual: locul domnului în alai.

4.1. Codul morfologic

Codul morfologic al alaiului domnesc constă din elemente care trimit la lectura mesajului în forma lineară, de succesiune și de orânduială, la Cantemir⁸:

povățuitori și îndreptători de drum – steagul și căpitanii cetelor – călărima - călărașii și umblătorii cu vatații lor - două tiuri și caii domnești - fiii domnului – *Domnul înconjurat de paici* - *Comisii și vatații slugilor de curte*- mai mulți servitori- *postelnicul cel mare cu ceilalți postelnici*- alți soldați – spătarul – boieri de rang - *vatațul de copii cu slugile* - steagul cel mare împreună cu alte două steaguri - muzica Enicerilor – boierii de starea a doua și a treia, fără rang - *grămădire amestecată de slugi boerești, de orășeni și de neguțători.*

Spațiul de desfășurare a alaiului domnului este structurat, organizat după rânduiele ierarhice, de participare și de continuitate genealogică (fiii domnului sunt antemergători față de domn în alai). Cantemir surprinde aspecte ale europenizării organizării administrative și ostășești: pentru ostașii cei cu leafă, pe de amândouă părțile din alai, iau aminte *Căușeii, ce se înțeleg căprari, după obiceiul Europei.*

---

⁷ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și ținuturile Curții Domnești*, www.wikisource.org. accesat la data de 1 octombrie 2012.

⁸ Cantemir prezintă alaiul detaliat folosind lexicul timpului său, dar, pentru o mai bună înțelegere, am sintetizat noțiunile în grupări și în categorii sociale folosind lexicul actual.

Interfața războinică a alaiului domnesc la Cantemir este descrisă succint și pragmatic:

Iară când este să meargă Domnul la vreun război, apoi urmează armele cele mari adică tunurile, sub purtarea de grijă a Șertrarului celui mare și Căpitanul de Darabani cu pușcașii sau tunarii și cu toate cele trebuincioase ale unei tabere și zahereaaua; iară dacă nu merg la război, apoi urmează și aceștia cu ceilalți boeri după boeria lor⁹.

În schimb, Voltaire prezintă alaiul lui Petru cel Mare în spațiu larg și divergent și reifică, în spirit iluminist, imaginea lui Petru cel Mare.

După ce a câștigat bătălia de la Poltava și Lesno împotriva lui Carol al XII-lea, țarul Petru cel Mare își lăsase trupele încartiruite în Lituania, ordonase asediul Rigăi și se întoarse la Moscova, unde își face intrarea la 1 ianuarie 1710, *pentru a înfățișa popoarelor sale o pompă tot atât de nouă ca și tot ce făcuse până atunci în statele sale: a fost un triumf aproape asemănător aceluia al vechilor romani.*¹⁰

Alaiul lui Petru cel Mare este al expansiunii rusești:

*Alaiul acesta se desfășura în dangătele tuturor clopotelor din Moscova, în sunetele tobelor, timpanelor, trompetelor și ale unui număr nesfârșit de instrumente muzicale care se auzeau rînd pe rînd odată cu salvele a două sute de tunuri și cu aclamațiile a cinci sute de mii de oameni...*¹¹

Această etalare grandioasă a alaiului are scopul de manipulare a oamenilor:

sub șapte arcuri de triumf – regiment de gardă – piesele de artilerie capturate trase de câte opt cai – stindardele, timpanele, steagurile capturate – cele mai alese trupe ale țarului – brancarda lui Carol al XII-lea – toți prizonierii, doi câte doi, precum contele Piper, primul-ministru al Suediei, mareșalul Rehnskold ș.a care *fură după aceea împrăștiți în Rusia cea Mare* - țarul călare – generalii – alt regiment de gardă – căruțele cu muniții ale suedezilor închideau coloana.

---

⁹ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și țerimoniile Curții Domnești*, www.wikisource.org. accesat la data de 1 octombrie 2012.

¹⁰ Voltaire, *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, pp. 194 și 195.

¹¹ *Ibidem*, *op.cit.*, pp. 194 și 195.

Se observă spațiul larg de desfășurare a alaiului princiar al lui Petru cel Mare, cu mărci pertinent auditive și dominat de complexul istoriei europene, după cum și Voltaire, viclean, remarcă. Mai târziu, Petru cel Mare va încerca să le compenseze nu numai cu împrăștierea antropo-intelectuală a distinșilor prizonieri suedezi în Rusia - un exemplu, dar și prin cultură și atragerea personalităților culturale ale vremii în Rusia.

4.2. Codul iconic

Înghesuirea vizualului în tipare lingvistice ne conduce la ideea că imaginea atinge omul istoric marcat de clasă, de țară și de cultură. Întrebarea este: imaginea este determinată psiho-fiziologic psiho-sociologic sau psiho-cultural? Întrebările acestea rămân în actualitate, îi preocupă pe semioticienii vizualului, dar și pe cei care se folosesc de imaginea creată, cu finalități. Determinările imaginii create - *alaiul domnesc* este o imagine creată, sunt surprinse în funcție de publicul cărui i se adresează și de scopul inducției în masa de oameni. Voltaire sesizează aspectul războinic și de cucerire spațială în alaiul țarului Petru - imaginea este determinată, în special, psiho-fiziologic. Dimitrie Cantemir surprinde dimensiunea de organizare și de control a spațiului pașnic, mai mult, acesta are deschidere în socialul cotidian prin integrarea locuitorilor cetății în derularea alaiului domnesc. Imaginea are finalități psiho-sociologice și psiho-culturale.

Fulchignoni¹² distinge între imaginea obiectivă și imaginea subiectivă. Aceste două aspecte psihologice, diferite prin originea și prin natura lor, sunt asemănătoare prin modul de intrare a autorului în conștiința afectivă a cititorului. Din ce tipuri de imagini se naște sensul și cum este descifrat mesajul vizual? Mesajul semiotic, prin componentele sale iconice și plastice, se realizează din și prin: mesajul lingvistic, contextul receptării, convenția socială și determinările culturale, construcțiile *a priori*. Dincolo de structura imaginii și de studiul asupra semnificării acesteia - fie că se manifestă la nivel iconic, fie că se manifestă la nivel plastic, discursul este înzestrat cu atribute: caracterul secvențial al receptării imaginii create, iar, pe de altă parte, organizarea compozițională care conduce privirea spre centrul de interes al imaginii create. La Voltaire, imaginea este mai mult subiectivă, prin mărcile psiho-fiziologice învederate mai sus,

---

¹² Fulchignoni, E., *La civilisation de l'image*, Paris, Ed. Payot, 1969.

personalitatea lui Petru I este reificată, iar spațiul istoric este larg, iar spațiul social este fragmentat: țarul și ceilalți. La Cantemir, imaginea este obiectivă și rațională, prin detaliile pe care le furnizează autorul, și are aspect de continuitate, atât în timp cât și în spațiu, prin mărcile psiho-sociologice și psiho-culturale.

a) În mesajul denotativ intră elementele principale ale imaginii: domnitorul, cei în serviciul său, recuzita materială (însemne de reprezentare, de putere sau militare), rangurile de curte, fiii domnului ca factor de continuitate în timp - la Cantemir, cohorta de prizonieri suedezi ca factor de discontinuitate temporală - la Voltaire. Personajele seriale care nu sunt focalizate sunt încărcate de interogații peste timp, nu sau nu mai exprimă voința istorică (ca personajele frontale), ci o psihologie: fiii domnului care vor succeda la tron și distinșii prizonieri suedezi care traversează drama istorică a înfrângerii.

b) În mesajul conotației luăm în calcul codurile picturale, cromatice, auditive și cantitative ca aspecte socioculturale sau psiho-fiziologice.

Codul pictural se realizează prin subtilitate, în sensul că privirea - aici vorbim de privirea lăuntrică, în sensul accepțiunii lui Umberto Eco - individualizează, focalizează și decupează figuri și participanți. Elementul din centrul alaiului, și cel cu cea mai mare importanță și relevanță, este imaginea domnitorului înconjurat de alte personaje cu profil diferit: personaje de ritual (ranguri boierești) și personaje militare (generali). Personajul principal creează stări, induse de vizualizarea și de participarea la alai. Cititorul realizează care este mesajul și deduce semnificația puterii în circumstanțe diferite: pace și război. Reluarea este, de asemenea, un mecanism pentru sublinierea picturalului: la Cantemir, imaginea alaiului domnesc este reluată și în alte circumstanțe - bătălie, biserică, ospăț domnesc.

Codul cromatic este prezent, mai ales, la nivel sugestiv, prin asocierea mentală din câmpul de denotații, de reprezentare a coloritului natural, unde operează cu dihotomii între pace și război. Codul auditiv este diferit: scena alaiului țarului este invadată auditiv, pentru a obține o inducție puternică, pe când în alaiul domnitorului acesta este complementar în derularea cinetică. Codul sociocultural disociază cele două extrase de text abordate: la Voltaire, țarul este *dominus absolutus*, domnitorul din textul lui Cantemir integrează cultural socialul în reprezentarea

puterii. Din alte scene despre ceremoniile domnești, reiese că acesta aplică metodologia consultării populare.

4.3. Codul verbal

Mesajele celor două texte au ca suport fizic codul tipografic, realizate inițial, unul în limba franceză, celălalt în limba universal academică a vremii – limba latină. La nivelul codului retoric, ca figură de gândire, cei doi autori utilizează, diferit, ironia fină (Cantemir) și subversiunea (Voltaire), iar ca figură de construcție ambii utilizează antiteza.

La nivelul codului hermeneutic, cuvintele-cheie, care apar în ambele texte, sunt spațiul de desfășurare și relația cu timpul. La Voltaire, spațiul este extrem de larg, autorul însuși are apetitul iluminist al ubicuității, iar țarul, în măreția lui construită debordant, putem vedea, că are complexul timpului. La Cantemir, spațiul este ritualic și succesiv, domnitorul are conștiința timpului istoric pe care îl traversează. Așa cum am arătat anterior, alaiul domnesc este o imagine cinetică creată – ca urmare, se sprijină pe cinci simboluri: controlul spațiului, putere, reprezentare, forță militară (la Voltaire), conștiința timpului (la Cantemir).

Discursul global este un mixt între rațiune și emoție. Mesajul celor două texte este concis, persuasiv și eficient. Compatibilitatea cu cititorul este una totală, construcția este secvențială, apropiată de o construcție cinetică. Imaginea la nivelul spectacolului creat și organizat are o funcție conotativă și creează un efect de convergență - o linie istorică de înțelegere a celor două experiențe istorice diferite.

Așadar, seriile de dihotomii identificate de noi subliniază, la nivel etno- și sociolingvistic, aspecte diferite și contradictorii ale Secolului Luminilor în care au trăit Dimitrie Cantemir și Voltaire. Între cele două limite ale existenței, pace și război, se identifică fragmentări legate de atitudinea diferită a celor doi protagoniști ai puterii față de propriul spațiu și de spațiul altora, înțelegerea timpului succesiv, gradul diferit de europenizare, deschiderea spre social.

La aceste elemente de analiză, adăugăm diferența de viziune dintre cei doi iluminiști: Voltaire este ubicuu spațial, reifică, deși este subversiv, pe când Dimitrie Cantemir este erudit, obiectiv, îmbracă discursul literar cu o ironie fină.

BIBLIOGRAFIE

1. Barthes, Roland, (1965), *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Gonthier.
2. Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și ținuturile Curții Domnești*, www.wikisource.org. accesat la data de 1 octombrie 2012.
3. Eco, Umberto, (1982), *Tratat de semiotică generală*, București.
4. Fulchignoni, E., (1969), *La civilisation de l'image*, Paris, Ed. Payot.
5. Horkheimer Max and Adorno, Theodor W., (2002), *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press.
6. Ingarden, Roman, (1978), *Studii de estetică* (traducere de Olga Zaïcik), București.
7. Voltaire, (1956), *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

DICHOTOMY IN SEMIOTICS OF ROYAL PROCESSION OF THE EIGHTEENTH CENTURY

**Prof. Octavia Costea Ph.D.,
“Dimitrie Cantemir” Christian University, Bucharest**

Abstract: *Our work aims to highlight a several dichotomies in the semiotics of the royal procession, on the basis of comparative analysis of some passages of Dimitrie Cantemir and Voltaire, both living in the 18th century. Our premises are related to identifying the context of generating illuminist ideas, the author positions and the role of semantic network related to the display of the royal procession, in the antinomy circumstances - peace and war - well as the analysis of semiotics of significant passages. Dichotomy series identified by us emphasize, at the ethno- and socio-linguistic level, contradictory aspects of segmentation and various reifications of the Enlightenment in which lived the two sagacious critics, Dimitrie Cantemir and Voltaire.*

Keywords: *semiotics of the royal procession, comparative analysis Cantemir – Voltaire, context illuminist, authors positions antinomy circumstances, dichotomy, segmentation, reification and objectivity.*

1. Enlightenment has sought, in the broadest sense of progressive thinking, to liberate the people and to re-give their dignity. The Enlightenment program was to eliminate myths and to bring imagination under the control of knowledge. Access to the world, before the mythical, is rational, demystified. Horkheimer and Adorno¹ examine this issue and debate the contradictory idea how this creed in the form of an instrumental grounds can blind as such the thinkers, finally. The succession, in the development of the world, passes through the recoil: Mastering nature, claimed by the illuminists, returns to the myth, to the positivism - an affirmation of what is, by which the individual is cancelled in a world administrated warlike and by the economic powers. What is varied evolves towards an abstract size by smoothing, to be more easily manipulated. What is named by the symbol becomes formalized. Through the formula becomes predictable and thus it undergoes to usefulness, it becomes available and manipulable. This conversion scheme gets the system explaining the evolution of the world. Everything evades out of

---

¹ Horkheimer Max and Adorno, Theodor W., *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press, 2002.

instrumental thinking, is suspected to be mystical and superstitious character. The modern positivism expels the mythical in the sphere of non-objective and appearance.

When this smoothing mechanism of thinking shall be applied upon the people, the social beings become a collective that can be manipulated. Scientific mastery of the world turns against subjects who think, and, within the industry, planning, Division of labour, the economy, the war, even people are reified, become simple participative objects. By mastering the general, not only human subjects are alienated of objects, but the people themselves are reified. General it appears as totalitarian control. Progress becomes inhibitory and cancels the ineffable human essence. Instead of liberation from the constraints of nature, are promoted the technology adaptation and the dictatorship of the market. Instead of man capable of self-determination, in the sense of Kant, it appears the political and economic interest to manipulate human consciousness. Horkheimer and Adorno believe that the masses educated technologically have these leanings, are ready, in a bizarre way, to obey to the despotism of totalitarian ideologies. They have catalogued this behaviour as "collapse of human civilization" and enter into a "new kind of barbarism".

2. Authors' positions

On the other hand, for us, it is interesting to explore historiographical dimensions of existence, for example, in the Enlightenment, by representative authors and European works. We chose two representative works: *Description of Moldova* by Dimitrie Cantemir² and the *History of Charles XII* by Voltaire³.

---

² Source: www.wikisource.org, accessed on 1.10.2012. *Descriptio Moldaviae*, or *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* or, in Romanian, *Description of yesteryear and today statement of Moldova*, is the original title of the fundamental work of Dimitrie Cantemir, written in Latin, the language of the movement's international academic plan, between 1714-1716, when he lived in Russia, at the request of the Academy of Berlin. Extracts of text taken from us are reproduced after the edition published in 1909 in Socec Library, which in turn takes the first Romanian-language translation of the princeps edition in German (Berlin, 1771). It was made in 1806 by the ban Vasile Vârnav and was published for the first time at the monastery of Neamț in 1825. The text seems to be taken after the Second Edition, released by Constantin Negruzzi in 1851, and comply with the existing spelling in 1909.

³ Voltaire, *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.

For our semiotic approach, it is better to have as a preliminary the defining position of the text author.

In the age of Enlightenment, Voltaire's name is linked to bourgeois liberal democracy, to expansion of subversive ideas. Among the figures presented by Voltaire, Peter I and Russia occupy a special place, such as Louis XIV and the history of France. Voltaire admires the personality and his constructive work, meaning the natural development of the Russian people, Europeanization and out removing it from the backwardness. Although Tsar Peter is perceived as an enlightened monarch, free of religious prejudices, as Louis XIV, he is captive of the nobility, and country, society, civilization is behind him. This option for chosen topic is an enlightenment formula of **ubiquity**, including the world widest possible, in the political aspect, but that leads to the presentation in the effigy of public figures, to the reification of them against critical analysis of the society and civilization.

On the positions of the erudite, Dimitrie Cantemir intuitively anticipates and subtly reflects the Romanian society evolution in time, and the king is part of the order of the world. He detaches himself rationally, he becomes objective, so therefore he exits out of the situational trap of illuminist reification. Continuing the line of chroniclers, Dimitrie Cantemir follows the historic destiny of the Romanians in the European context, considering the history a way of expression of national consciousness and a creation in the evolution of the Romanian people. His work *Description of Moldova* contains relevant and complete descriptions of geographical, political, administrative, organizational, social, linguistic, ethnographic nature. His method of approach to the subject is concise, the material is organized into three parts and, then, in chapters. In the critical literature with reference to Cantemir, has talked a lot, and we will not dwell on this aspect, about **extra - spatiality of Moldova description**, in the sense that, in reality, the work describes all the Romanian space. Writing language is a Latin- academic universal movement language at that time. Subtlety, patriotism and erudition over all times.

We notice that the illuminist dimension for Voltaire is spatial one for mastering the representation object, while for Cantemir we have the illuminist measure of erudition who is mastering through the universal language, of academic movement – i.e. writing the work in Latin language.

3. Context of reading

An author not only uses the language, but also he outlines and takes loads of meanings, with intention and intentionally. Certain words, integrated into the lexical fields, revealed by the reader - **the semantic networks** -, possess only specific meanings that they wouldn't have in a different context - express such author's vision of the world. Determination of semantic networks is based either on the idea of the text, transfigured chronologically, either on the dichotomous poetic series from the ontology, philosophy, ethics fields: life / nothingness; well / evil; nice / nasty; truth / untruth; in our case - peace / war. Our approach involves a reflection of synthesis on the text, generated, in the first place, by the hypothesis of the presence of the author's vision of existence.

The literary truths are perceived as proposals for readers, and this fact is right inside the interaction between the author's sentences of which purpose converges to the idea version of text. In its form to expose, to provide information or observations, the text contains something that you would expect, a pre-designed structure in its specific content, putting into motion a reading option, outside which emerges the actual content of the text itself. The reading process takes the form of a kind of kaleidoscope of perspectives, intentions, re-collection of ideas and experiences. In this approach, each proposal contains a forecast of the next and forms a kind of evolutionary direction, a vector of meaning, for what would come, which, in turn, gets ahead of the reading of the text already read. This entire process, in which each other follow, necessarily, proposals, ideas and experiences, represents the fulfillment of potential, the reality of the promoter of the text, the **context of reading** for a wide variety of meanings of each virtual dimensions that can be brought in the midst of everyday existence determined reader option or not. The process of anticipation or retrospection not develops into a single direction, but has the chance, as evidenced by Roman Ingarden (1978)⁴, to be a host of several proposals. Sequential living by reading blocks the direction of proposals and it becomes typically to explain adherence of reader to the idea of artistic taste or preference for a certain period.

Authority and reflecting authoritative consciousness are illuminist themes. Organization of the **royal procession**, reflected

---

⁴ Ingarden, Roman, *Studii de estetică* (traducere de Olga Zaicik), București, 1978.

in the two works mentioned above, constitute forms of ceremony of the exercise of authority and the manipulation of the masses through the succession of created images. Creating images of power is done differently on semantic network peace – war. For the purposes of decoding created images, we start from Peirce that defines the sign as the iconic sign when it can represent its subject, especially on the similarity way. In the tradition of Barthes, the iconic sign is the copy of the object perceived as real.

4. Semiotic message

But we opt for a definition of the iconic sign as evidenced by the criticism of Umberto Eco⁵ - sense transformed: transforming the object occurs at the level of the report, substance and is subject, at the same time, to the convention in contrast with that natural character supported until now, but also rebuilt. This allows us insights of language. Moreover, an analogy object-icon would destroy the semiotic nature itself of icon, as a sign that possesses features that indicate that it is not the object itself. As to arrive at the actual concept of iconic transformation, the critic of the iconic sign insisted rather on the concept of **represented object – created images** than on the relationship between object and sign. We saw, here, the notion of similarity as a line with expectations determined historically and socio-culturally and variables of Enlightenment Era, the notion of similarity of the socio-cultural transformation determined by the sensory stimuli. Definition of the iconic sign to which we refer is the analogy between what we recognize based on a determined cultural code (icon) and transformation, encoded socio-culturally, of sensory stimuli (classes of objects that we relate the sign): royal procession components to which we refer below.

Starting from the iconic sign as meaning unity, it was considered long time that, since it is a sign, it enters into a code or into a particular system of comprehension. This code can be opened, to be a creator of meaning. In fact, the codes are interwoven, the visual – if we understand by this the ensemble of specific visual systems - plays an important role in non-visual messages, because the semantic organization of natural languages includes visual clippings. Both in the visual and the linguistic message, the codes coexist and are interdependent.

---

⁵ Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, 1982.

Thus, at the visual codes we seen figures-signs that are in a fixed connexions with language (king, tsar etc.) and figures whose connexions always remain contradictory and randomly, requiring a continue clarification (procession, crowd, etc.). Therefore, analysis of the messages is the one that comes, firstly, in the sighting of rules to organise the significant matter, these messages are those that build progressively, within history and society, and the ensemble of rules for the production and recognition we can no longer call it the *codes*, but *semantic networks* and *messages*. The code remains as a facilitator for understanding the message. Studies on visual perception of the world can show how objects are not seen as an empirical reality, but as a complex of mental processing culturally determined. Whatever the objections of our critical spirit in front of generated image, we are compelled to believe in the existence of the objects represented, as existing in a time and a space.

The image generated by the descriptive text works together to guiding the receiver towards a certain sense, what emerges from the multitude of possible associations. The iconic sign issues are related to the meaning. Beyond the image and structure of a study on the signification, to be effective, the royal procession, highly pertinent (in texts, *with pomp*), is chosen according to the needs and aspirations of the masses. In terms of the character of the image in the organization of the royal procession, the signification of image is certainly intended to manipulate:

Referring to the parade of Peter the great, Voltaire observes the manipulation of the masses through created images:

*This stately pomp enhances the veneration that had had his Nations; everything that he had made useful for them it had done so in their eyes*⁶.

And Cantemir points out the creation of the power image of the king through the procession:

Now we think it will be a pleasant thing to the reader, the one desirous of science, to discover together and pomp and organization existing in the distinguished processions and to the royal feasts, and also to the Church. And when the king is out of town, to go to any church or monastery or also to war, then it does not happen in

---

⁶ Voltaire, Opere alese, *Istoria lui Carol al XII-lea (Traducerea M. Roșca)*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 195.

*another way than just the largest party of pump of the crowd of soldiers*⁷.

At the level of creation, the iconic argumentation is based on the materials data of image divided into two categories - elements of geometric nature and texture, on the one hand, and topographical combinations of these elements, on the other hand. The latest are organized by plastic processes - framing, location, perspective, etc. Once focused inner gaze on the image of royal procession, the perception of constituents can be analytical or synthetic. In the process of analytical perception of the image, although the eye is subjected to a broad framework, the attention is focused only on a detail of the visual field: reigning place in the procession.

4.1. The morphological code

The morphological code of royal procession consists of items that send to the reading of message in linear form, of succession and organization in the work of Cantemir⁸:

advisers and straighten people for the road – flag and captains of groups – horsemen- cavalry soldiers and walkers with their bailiffs - two canons and king horses - king sons – King surrounded by personal bodyguard soldiers- men looking after royal horses and yard bailiffs - several servants – great marshal and other marshals – other soldiers– commander in chief – boyars with rank - bailiff of children with their servants - the second and the third ranks - the great flag along with the other two flags- janissary music – the boyars of the second and third state without rank- mixed crowd of servants of boyars, of townspeople and merchants.

The royal procession space is structured, organized by hierarchical rites, participation and genealogical continuity (the King's sons are before the King in procession). Cantemir highlights aspects of Europeanization of administrative and military organization: for the soldiers with salary, on the both sides of procession, take heed *Căușeii*, meaning corporals, according to the custom of Europe.

---

⁷ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și ținimonia curții Domnești*, www.âwikisource.org. accesat la data de 01.10.2012.

⁸ Cantemir describes the royal procession in details using the lexicon of his time, but for better understanding, we synthesized in groups and social categories using the actual lexicon.

The war interface of the royal procession in the work of Cantemir is described succinctly and pragmatic:

When it happens that the king goes to a war, then follow those big guns i.e. cannons, under the wearing of concern of the commander in chief the great and captain of soldiers with the riflemen or gunners and with all necessary things for a camp and food supplies; here if they do not go to war, then follow and they with other boyars after their ranks⁹.

Instead, Voltaire reveals the royal procession of Peter the great in divergent and large space and he reifies, in the enlightenment spirit, the image of Peter the great.

After winning the battle of Poltava and Lesno against Charles XII, Tsar Peter the great had left his troops quartered in Lithuania, he ordered the siege of Riga and returned to Moscow, where he made the entry on 1 January 1710, *to show to his peoples a pomp still so new that all he had been done in his States: it was a triumph almost like one of the ancient Romans¹⁰.*

The parade of Peter the great is the Russian expansion:

This royal procession is conducted under knells of all the bells of Moscow, sounds of drums, tympanums, trumpets and endless number of musical instruments that are heard on the line with the sons of two hundred cannons and the acclamation of five hundred thousand people...¹¹

This grandiose display of royal procession aims to manipulate the people:

under the seven arches of triumph -guard regiment – captured artillery pieces drawn by eight horses – banners, eardrums, flags captured – the choicest troops of Tsar – stretcher of Charles XII – all prisoners, twos, earl Piper, Prime Minister of Sweden, Marshal Rehnskold, and who were afterwards dissipated in Russia the great - King on horseback – generals – another regiment of the guard – carts with ammunition of Swedish people closed the line.

We notice the wide space of winemakers at princely of Peter the great, with relevant hearing marks and dominated by the complex of European history as even Voltaire, cunningly, remarks. Later,

---

⁹ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și țerimoniile curții Domnești*, www.wikisource.org. accesat la data de 01.10.2012

¹⁰ Voltaire, *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, pp. 194-195.

¹¹ *Ibidem*, *op.cit.*, pp. 194-195.

Peter the great will try to balance them not only with antropo-intellectual scattering of distinguish Swedish prisoners in Russia - an example, but also by culture and attracting public figures of the time in Russia.

4.2. Iconic code

The squash of audiovisual in linguistic patterns leads us to the idea that the image touches history man marked by class, country and culture. The question is: the image is determined by psycho-physiological psycho-sociological or psycho-cultural? These questions remain topically, they concerns audiovisual semioticians, but also those who make use of the created image with project purposes. Determinations of created image - the royal procession is a created image - are captured in the light of the audience to whom they address and the goals of induction in the mass of people. Voltaire notifies warlike aspect and space conquest in the procession of Peter - the image is determined, in particular, psycho-physiologically. Dimitrie Cantemir captures the dimension of organization and control of the peacefully space, more, it opens in daily social aspect by integrating the city residents in the procession. The image has psycho-sociological and psycho-cultural purposes.

Fulchignoni¹² distinguishes between objective image and subjective image. These two psychological aspects, different by their origin and by their nature, are similar by the way the author's input into the affective consciousness of the reader. From which types of images is born meaning and how is deciphered the literary message? Semiotic message, through its iconic and plastic components, is carried out in and through: linguistic message, context perception, social convention and cultural determinations, *a priori* construction. Beyond the image structure and study on its signification - whether it manifests at the iconic level, whether it manifests at the plastic level, speech is endowed with attributes: sequential nature of the perception of the image created, and, on the other hand, the compositional organization that leads the gaze to center of interest of the created image. To Voltaire, the picture is more subjective, by psycho-physiological marks underlined above, the personality of Peter I is reified, and the historic space is large, and the social space is fragmented: the Tsar and the others. To

---

¹² Fulchignoni, E., *La civilisation de l'image*, Paris, Ed. Payot, 1969.

Cantemir, the image is objective and rational, through the details provided by the author, and it has the appearance of continuity, both in time and in space, through psycho-sociological and psycho-cultural marks.

a) In denotative message, fit the main elements of the image: reigning, those in his service, material props (means of representation, power or military), court ranks, sons of the reigning as the factor of continuity in time - to Cantemir, the cohort of Swedish prisoners as a factor of temporal discontinuity - to Voltaire. Serial characters that are not in focus are loaded by interpellations over time, not or they are no more expressing the historic willing (as the frontal characters), but a psychology: the sons of the reigning who will succeed him to the throne and the distinguished Swedish prisoners crossing historical drama to be defeated.

b) In connotative message, we consider the pictorial, chromatic, acoustic, and quantitative as socio-cultural aspects or psycho-physiological codes.

Pictorial code is achieved through subtlety, in the sense that the look - here, we speak of inner gaze, in Umberto Eco's sense - individualizes, focuses and cut out figures participants. The item in the center of the procession and the one with the largest importance and relevance is the image of the reigning surrounded by other characters with different profile: characters of ritual (the Boyar ranks) and military personages (generals). The main character creates feelings, induced by viewing and attending the procession. Reader concludes in what is the message and deduces meaning of power in different circumstances: peace and war. Resumption is also a mechanism for enhancing the pictorial: to Cantemir, the image of the royal procession is retaken also in other circumstances - battle, Church, royal celebration.

Chromatic code is present, especially at the suggestive level, by the mental association in the field of denotative, of representation of natural colouring, where it operates with dichotomy between peace and war. **Auditory code** is different: scene of the Tsar procession is invaded in acoustic way to obtain a strong induction, while in procession of the reigning it is complementary in the kinetic scrolling. **Quantitative code** as socio-cultural or psycho-physiological code dissociates the two extracted addressed texts: to Voltaire, the Tsar is *dominus absolutus*, the reigning of Cantemir's text integrates in cultural way

the social in the representation of power. In other scenes about the ceremonies of the reigning, it appears that this applies the popular consultation methodology.

4.3. Verbal code

The messages of the two texts have as physical support **the printing code**, made originally, one in French, the other one in the universal academic language of that time – Latin. At **the rhetorical code**, as thought figure, the two authors use differently, fine irony (Cantemir) and subversion (Voltaire), and as construction figure both use antithesis.

At **the hermeneutic code**, key words, which appear in both texts, are the progress space and relationship with time. To Voltaire, the space is extremely broad, the author himself has the appetite of the Enlightenment of ubiquity, and the Tsar, in his greatness of built overflowing, we can see that he has the complex of time. To Cantemir, the space is ritualistic and subsequently, the reigning has time historical consciousness which he crosses. As I pointed out earlier, the royal procession is a kinetic created image – as a result, it is resting on five symbols: the control of space, power, representation, military force (Voltaire), consciousness of time (Cantemir).

Global discourse is a joint between reason and emotion. The message of the two texts is concise, persuasive and effective. Reader compatibility is one total, construction is sequential, similar to a kinetic construction. The image of the show created and organized has a connotative function and creates an effect of convergence - a historic line of understanding of the two different ethno- and socio-experiences.

Therefore, the dichotomy series identified by us stress, at the ethno- and socio-linguistic level, different and contradictory aspects of the Enlightenment who lived in Dimitrie Cantemir and Voltaire. Between those two limits of existence, peace and war, it is identified fragmentations related to the different attitudes of the two protagonists of the power in relation to their own space and space of others, understanding time in succession, different degrees of Europeanization, openness to social.

From these elements of analysis, we add the difference of vision between the two illuminists: Voltaire is spatially ubiquitous, he reifies, although it is subversive, while Dimitrie Cantemir is erudite, objective and dresses the literary speech with a fine irony.

REFERENCES

1. Barthes, Roland, (1965), *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Gonthier.
2. Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, cap. *Despre obiceiurile și ținuturile curții Domnești*, www.wikisource.org. accesat la data de 01.10.2012.
3. Eco, Umberto, (1982), *Tratat de semiotică general*, București.
4. Fulchignoni, E., (1969), *La civilisation de l'image*, Paris, Ed. Payot.
5. Horkheimer, Max and Adorno, Theodor W., (2002), *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press.
6. Ingarden, Roman, (1978), *Studii de estetică* (traducere de Olga Zaïcik), București.
7. Voltaire, (1956), *Opere alese, Istoria lui Carol al XII-lea* (Traducerea din limba franceză în limba română de M. Roșca), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

MUZICA MILITARĂ ÎN SCRIERILE LUI CANTEMIR

**Dr. Victor Ghilaș,
Academia de Științe, Rep. Moldova**

Abstract: *This study aims to clarify some issues investigated to a lesser degree in the musicological literature. The military music of the time was an important part of the scholastic concerns of Dimitrie Cantemir. As part of the Ottoman army, it has a rich history, and becomes established in the military life as early as the blossoming period of the classic medieval Muslim civilization.*

Starting with the second half of the XVIth century, the Oriental music begins to quickly establish itself in the culture and the artistic practice in the Romanian Principalities, as the Turkish influence (political, economic, military) increases on the entire society. Judging by the information provided by D. Cantemir in his Description of Moldavia, it may be inferred that the urban milieu (first of all, the ruler's court and nobility's saloons) was the primary place of expression of Muslim art. This expansion occurs through the so-called "musica turcica" (according to D. Cantemir), meaning through the immediate participation of Turkish military music which was called tabulhanea or mehterhanea. According to his observations, the milieu of the military music manifestation was quite varied - at military trainings, on the battlefield, at the rulers' inauguration to the throne, at their dismissal, at official events, at major ceremonies, at feasts, at divan's meetings, which took place at the ruler's courts, for the participation to visits, at the receipt of major officials of the Ottoman Empire, at the reconfirmation for the throne. All these indicate the importance of military music in the social, political and cultural life of the Ottoman Empire, Muntenia and Moldova. From this point of view, the works of D. Cantemir are a valuable source of documentation on this issue.

Keywords: *Dimitrie Cantemir, military fanfare, the Ottoman Empire, mehter, mehterhanea, military music, tabulhanea, Moldova, Wallachia.*

Aflarea lui Dimitrie Cantemir în capitala Imperiului Otoman, ca ostatic, a coincis cu perioada când oastea era una dintre instituțiile de primă importanță ale statului. Nu întâmplător militarilor, numiți *askeri* (de la tc. *asker* = soldat, milițian, armată regulată), făceau parte din lamura socială a musulmanilor. Expansiunea teritorială și controlul administrativ al otomanilor asupra Orientului Apropiat arab, Egiptului, țărilor balcanice, Caucazului, a unei însemnate părți din Europa centrală și de est nu ar fi fost posibilă fără o forță

armată puternică. Sistemul militar al otomanilor din perioada secolelor XV-XVII era unul dintre cele mai performante în Europa la acea vreme, iar ienicerii (de la tc. *yeni çeri* = ostaș nou sau oaste nouă; soldat din garda sultanului, provenind inițial din prizonierii de război, iar mai târziu dintre copiii popoarelor creștine, convertiți la islam) formau corpul de elită al oștii turcești. Aflați în solda sultanului, acești temuți războinici erau echipați cu o vestimentație distinctă, aveau propriile muzici și marșuri militare. Antrenamentele sistematice, în cadrul cărora tinerii ostași învățau arta mânuirii complexe a armelor de luptă (sabia, sulita, iataganul, scutul) și pe cea a luptei corp la corp de origine centrasiană, denumită **Yağlı güreş, se desfășurau în sunetele muzicii militare**. Ca parte componentă a armatei, muzica militară, numită și *Mehter* (de la tc. *mehter* = muzicant al fanfarei turcești; fanfară militară), are o bogată istorie, evoluând odată cu structurile de forță, pe care le-a reprezentat de-a lungul timpului. Integrarea organică în structurile armatei a fost necesară și și-a justificat prezența din mai multe motive. Înainte de a trece la abordarea subiectului formulat în titlu, este interesant de urmărit succint devenirea muzicii ostășești în cultura otomană, întrucât acest aspect nu este practic deloc (doar sporadic) menționat în scrierile lui D.Cantemir.

Încă din secolul al III-lea î.Hr., formațiile muzicale militare s-au aflat în serviciul Imperiului Heung-Nu. Muzica militară a fost și în slujba primului mare Imperiu musulman în timpul guvernării Dinastiei Omneyyade (661-750). Fenomenul în discuție se impune și în perioada înfloririi civilizației musulmane medievale clasice, în special, în primele trei secole de domnie a Dinastiei Abbaside (secolele VIII-XI) și, mai ales, pe timpul Sultanatelor anatoliene selgiukide (1038-1194). Cu instaurarea puterii dinastiei osmane la 1299, sultanul Osman Gazi Bey (1281-1324) declară muzica militară și drapelul de stat drept însemne naționale, simboluri ale suveranității și independenței Înaltei împărății turce.

Ulterior, muzica militară trece printr-un șir de transformări din punct de vedere al formei și esenței. Pe timpul lui Mehmet Fatih Sultan Khan (1432-1482) are loc reorganizarea *Mehter*-ului. În rezultat, pentru a-i ridica statutul, sultanul dispune ca acest simbol să fie prezent nu doar în ștabul principal al *Mehter*-ului din centrul administrativ al puterii supreme de stat, ci și în ștaburile provinciilor din centrul țării, în alte puncte administrative, locații sau tabere ale armatei, amplasate de-a lungul frontierelor

Imperiului Otoman. Popularitatea muzicii militare se extinde și asupra societății civile, astfel că în epoca de aur a Porții, la Istanbul se produceau, cu diferite ocazii, formații instrumentale civile de tipul Mehter-ului – fie în scopuri concertistice, fie în scopuri de protocol sau de ceremonial.

Începând cu jumătatea a II-a a secolului al XVI-lea, muzica orientală începe să se impună rapid în cultura și practica artistică din Principatele Românești odată cu creșterea influenței otomane (politice, economice, militare) asupra întregii societăți de la sud și est de Carpați. Judecând după informațiile furnizate de D.Cantemir în lucrarea sa *Descrierea Moldovei*, se poate deduce că mediul urban (curțile domnești și saloanele boierești, în primul rând) a fost cadrul de exprimare predilect al artei musulmane. Înainte de toate, această expansiune se produce prin intermediul așa-zisei „*musica turcica*” (după D.Cantemir), adică cu participarea nemijlocită a muzicii militare turcești, care se numea *tabulhanea* (de la tc. *tabıl* = fanfară militară turcească în care predominau tobele și de la pers. *hānā* = locuință, spațiu) sau *mehterhanea* (*mehter* = fanfară militară + *hānā*). Ambele denumiri indică asupra uneia și aceleiași formații, fiind acceptate de otomani drept noțiuni sinonime. În afară de această formulă (cel mai des folosită), în literatura de specialitate mai pot fi întâlnite denumiri precum *tambulhana*, *tambulchana*, *tabulhaned*, *tambulhanea*, *tubulhana*, *tombulchana*, *tobulhana*, *dabulhanea*, *daulhana* (de la tc. *davulhane*), *muzica ienicerilor*, *chindia* sau *chindia valahă*.

De vreme ce la turci *mehterhanea* și *tabulhanea* făceau parte din aceeași sferă semantică, în Țara Moldovei și Țara Românească acești doi termeni ajung să desemneze două formații instrumentale diferite. În consecință, *mehterhaneaua* era muzica curții domnești, iar *tabulhaneaua* - muzica militară sau fanfara domnească, alături de ele situându-se muzicile sau fanfarele ostășești. Cel puțin, aceasta reiese și din lucrările lui Dimitrie Cantemir. La serviciile unor asemenea formații se apela pentru a imprima solemnitate evenimentelor oficiale, marilor ceremonii, ospetelor, petrecerilor sau adunărilor divanului, care se desfășurau la curțile palatelor domnești, pentru participarea la solii, vizite, la căftănirea marilor boieri, execuția unor personalități, la halcale (de la tc. *halka* = cerc de fier prin care se arunca, din galop, sulița în jocul oriental numit *gerid*; jocul propriu-zis), la primirea marilor demnitari ai Înaltei Porți, la reconfirmarea în domnie, la intrarea în capitala țării a domnilor nou-aleși după confirmarea lor de către sultan etc. Din

Condica de ceremonii a domnilor Moldovei (1762), întocmită de al doilea logofăt al curții Gheorgachi la porunca lui Grigorie Calimachi, aflăm că muzica mehterhanelei și cea a tabulhanelei putea fi auzită, de asemenea, la principalele sărbători religioase – de Crăciun, Sfântul Vasile, Bobotează, Paște. Aceeași sursă, al cărei text aparține așa-numitei literaturi de ceremonial, oferă și alte detalii importante privind rânduielele curții, în care depistăm bogatul vocabular oficial al epocii, inclusiv pe cel muzical: „După ce au îmbrăcat pașa pe domnu cu blana cea de samur, viind la domnescul său scaon, mai pe urmă au venit și mehterbaș (conducătorul muzicanților) al pașii cu toți mehterii săi (muzicanții), la curtea domnului, de i-au zis un nubet (paradă militară) și după sfârșitul nubetului, domnul au poruncit de au îmbrăcatu pe mehterbaș cu cherachea (mantie de ceremonie împodobită cu fir – n.n.-V.Gh.), mulțumindu și pe toți mehterii cu câți galbeni au socotit Domnul. Domnul, din oamenii pașii, pe altu pe nimeni n-au îmbrăcat, fără numai pe baș-ceaușu (de la tc. *başçavuş* = căpetenia ceaușilor – n.n.- V.Gh.) și pe conaccibaș (de la tc. *konakçıbaşı* = administratorul sediului de reședință a vizirilor sau a pașilor; căpetenia de conace (popas) pentru poposirea oștii - n.n.-V.Gh.) cu cherachele (de unde se vede cinstirea de care aveau parte muzicanții turci la curtea domnitorului). După ce au eșitu pașa de la cortul său, fiindu și Domnul cu toată boerimea și vrându pașa ca să auză și pe mehterbaș, a Domnului ce meșterșug are, au zis Domnului ca să poruncească lui mehterbaș să zică un pestref (preludiu muzical); și începând mehterbaș și zicându un scopos (melodie grecească – n.n.- V.Gh.) ca acela, au foarte plăcutu pașii meșterșugul și zicătura lui. Și după ce au sfârșitu de zăs, pașa au poruncitu de l-au îmbrăcatu cu biniș de postav (haină boierească lungă de ceremonie, căptușită cu blană, purtată ulterior de vechii lăutari – n.n.-V.Gh.), acolea înaintea sa. După cum se vede, prețuirea de care aveau parte muzicanții era dintre cele mai înalte, iar schimburile muzicale constituiau un eveniment oficial, de vreme ce muzicanții ambelor curți erau invitați să-și dovedească măiestria în fața gazdelor și a oaspeților”.¹

Străinii (misionari, călători, pelerini), aflați în trecere sau stabiliți pentru o perioadă de timp în principate, observă, disting și descriu cu lux de amănunte două feluri de muzici: muzica

---

¹ Gheorg(hi)achi, *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a preainălțaților domni*. În: Kogălniceanu, Mihail. *Cronicile României sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei*. ed. a II-a, vol. III. București, 1872, p.303.

(formația) turcească de ceremonial, transmisă pentru necesități protocolare de către suveranul turc în serviciul domnilor, și muzica propriu-zisă a domnilor – instituția personală a acestora.

Odată început, procesul de orientalizare a culturii muzicale naționale a continuat și în perioada imediat următoare, fiind o consecință directă a orientalizării rânduielilor de la curte. Timp de câteva secole, genurile muzicii orientale au circulat la palatele voievodale de la Iași și București, la curțile și (sau) conacele boierilor moldoveni și munteni, exercitând o influență directă asupra gustului înaltei societăți. Prin intermediul muzicii de ceremonial și de societate, în viața artistică de la noi s-au impus și s-au afirmat diferite componente ale muzicii orientale. Penetrația artei sonore turcești în spațiul carpato-danubian s-a produs, cum am menționat anterior, în contextul orientalizării ceremonialului de la curțile Țării Moldovei și a Țării Românești, acțiune ce s-a desfășurat prin intermediul mehterhanelei – formație instrumentală cu atribuții precise de protocol, determinate de ritualurile imperiale (muzică orientală de ceremonial care a reprezentat simbolic suveranitatea Imperiului Otoman). Astfel, muzica orientală de ceremonial este introdusă în principate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când aceasta devine parte componentă a procedurii de investire la Poartă a domnilor autohtoni.

Observațiile lui D.Cantemir din *Descrierea Moldovei* privitor la procedura de înscăunare a domnilor moldoveni denotă faptul că prezența tabulhanelei este obligatorie la sosirea alaiului la Babihumaiun (poarta mare exterioară a palatului sultanilor): “*Ajungând acolo, aceștia sunt primiți cu mare cinste de miralem-aga (de la tc. mir-i alem și aga = comandantul ostașilor care purtau grija steagului profetului – n.n.-V.Gh.), care cheamă îndată tubulhanaua, adică muzica împărătească orânduită pentru domn. (...) tubulhanaua începe să bată tobele și să cânte din fluiere și din alte instrumente obișnuite la turci (...)*”² Fanfara militară turcească susține parcursul alaiului de la ieșirea din curtea sultanului până la palatul împărătesc (sediul de reședință al domnilor din Moldova sau Valahia la Țarigrad), unde rămâne, cântând “*în fiecare zi câte trei ceasuri înainte de asfințitul soarelui (care vreme se cheamă în turcește **ikindî neubet** (de la tc. nöbet = rânduială – n.n.-V.Gh.)*

---

² Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Ed. Litera, 1997, p.89.

sau semn de strajă”.³ Escorta (alaiul) domnului în drum spre patrie este, de asemenea, însoțit de “o muzică creștinească cu pauze și trâmbițe”⁴, adică de tabulhanea, care se situează în fruntea cortegiului escortator, dar imediat după steag și grupul de călăreți moldoveni, iar mehterhaneaua – “o ceată de muzicanți turci, care fac o larmă asurzitoare cu pauze mari și cu trâmbițe”⁵ – se situează în coada suitei domnului, fiind urmată de slujitorii lui ischimle-agasî (de la tc. *iskemle ađası* = însoțitorul turc, delegat de sultan, care urmează să-l instaleze pe domn în scaun) și de cei ai lui sangeac-agasî (de la tc. *sancak-agası* = persoana care poartă grija marelui steag turcesc de culoare verde, cu alemul sau semiluna în vârful lăncii, transmis de Poarta Otomană, odată cu tuiurile și alte însemne împărătești, noului domn al Moldovei sau Munteniei).⁶

Din *Cronica copiată de Ioasaf Luca* a lui I.Neculce, aflăm că chiar prima venire în scaun a lui Dimitrie Cantemir la 1693 a fost marcată prin sunete de tabulhanea: “Ce slujitorii au început a striga că altul nu le trebuie să le fie domnu ce numai Dumitrașco beizade, ficiorul lui Cantemir-vodă. Ce boierii și țara nu cuteza să dzică într-alt chip, că să temea de slujitori, ce numai le căuta să primască și să dzică cum dzicea slujitorii. Turcu aga, văzind că strigă cu toții într-un cuvântu, au luat un caftan și au pus în spatele lui Dumitrașco beizade și beizade au îmbrăcat pe turcu cu un contaș cu samur și au șezut amîndoi în scaone. Și au început a slobozi pușcile și a dzice surlele și trîmbițeli și a bate dobeli pe obicei tabulhanaoa (...)”.⁷ Dar nu numai la prima domnie a lui D.Cantemir, ci și la cea de-a doua sosire a lui în țară, la 1710, pentru preluarea tronului domnesc, el este întâmpinat la intrarea în capitala de atunci a Moldovei, Iași, de către marea boierime, dregători, slujitori „cu tabulhanaoa, de i-au făcut alai după obiceiul”.

Cererea firmanului (de la tc. *ferman* = ordin emis de sultan prin care erau numiți sau destituiți guvernatorii provinciilor otomane și domnitorii dependenți de Înalta Poartă) de confirmare a domniei de către sultan sau îngăduința suveranului de confirmare a domniei avea regulile sale. Odată cu obținerea acesteia, capugibașa (de la tc. *kapuku-başı* = trimis al sultanului, delegat pentru a confirma

---

³ Idem, p.90.

⁴ Idem, p.95.

⁵ Idem, p.96.

⁶ Ibidem.

⁷ Neculce, Ion, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*. Chișinău, Ed. Știința, 1993, p.97.

sau pentru a schimba domnii) pleca la Iași, fiind întâmpinat la intrarea în cetate de aceeași „muzică împărătească”.⁸ Despre importanța acestei formații instrumentale în viața de Curte vorbește și faptul că ea era pusă în responsabilitatea unuia dintre boierii de divan de starea întâia, mai exact în seama armașului cel mare care, alături de alte sarcini, mai avea „*privegherea temnițelor și a muzicii ienicerilor, care se numește tubulhana*”.⁹ Ieșirea domnului din cetate, pentru a merge la mănăstire sau la război, se desfășura cu mare fast, cu respectarea riguroasă a ordinii de escortare, „*tubulhanaua sau muzica ienicerilor*”¹⁰ defilând în urma domnului, după purtătorii steagurilor.

Mehterhaneaua devine nelipsită la instalarea în scaun a domnilor și în ceremonialul de curte, începând cu domnia lui Gheorghe Ghica (1658-1659), albanez care, din relatările lui D.Cantemir, “*era capuchehaie a lui Ștefan la Poartă*” (de la tc. *kapukehaya, kapukethuda* sau *kapu kethudası* = intendentul unui dregător; agent diplomatic)¹¹, adică reprezentant al domnului Moldovei în “Cetatea lui Constantin”. Atunci când “*turcii l-au rânduit domn pentru a doua oară, la 1707, pe Antioh Cantemir*”¹², muzica mehterhanelei avea să susțină “*zgomotos*” actul inaugural.

În Cap. al VIII-lea al *Descrierii Moldovei*, în care se face referință la obiceiurile Curții domnești, este dezvăluit felul în care se desfășurau mesele speciale de prânz ale domnului, expresia muzicii fiind una de efect la toate etapele festinurilor: “*când sunt ospete mari, masa se așează în divanul mic. Răsunetul tobelor și al trâmbițelor dă semn pentru aducerea bucatelor. (...) Când domnul începe să mănânce, se slobozesc tunurile, iar muzica turcească și cea creștinească pornesc să cânte*”. În continuare: “*Când domnul își pune șervetul pe masă însemnează că ospățul s-a isprăvit. (...) Mitropolitul rostește rugăciunea și, după ce domnul își face de trei ori semnul crucii, se întoarce către boieri și, cu capul gol, își ia rămas bun. (...) Muzica domnului îi însoțește pe ceilalți boieri până la casa lor*”.¹³ La ospățul dat de Dimitrie Cantemir în cinstea țarului rus Petru cel Mare (25 iunie 1711), înainte de Bătălia de la Stănilești (18-21 iulie 1711), a răsunat și muzica tabulhanelei domnești.

---

⁸ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea ...*, op.cit., p.105.

⁹ Idem, p.122.

¹⁰ Idem, p.138.

¹¹ Idem, p.73.

¹² Idem, p.75.

¹³ Idem, p.142, p.144.

Interesante și sugestive informații privind muzica militară turcească furnizează D.Cantemir în lucrarea *Istoria Imperiului Otoman*. Făcând o distincție clară între muzica instrumentală cultă și cea ostășească a turcilor, autorul face deosebiri dintre acestea pe plan organologic. Astfel, tabulhaneaua este legitimată ca fiind întruchiparea muzicii militare, care include tobe, zurne, trompete și cinele: “Tablâ este o tobă, de la care se numesc Tobulchana, aparatul militar cu care împărații turci însoțeau pe generalii mai mari, care sunt în serviciul lor. Tobulchana unui vizir sta din nouă tobe: nouă Zurnazeni, sau care cântau la Zurna, adică fluiera; șapte Boruxeni sau trompetiști; patru Zilldzani, care bat în Zil, o specie de discuri de aramă care, bătându-le unul de altul, dau un sunet clar și acut”.¹⁴ În timpul actului interpretativ echipa de mehteri era aranjată în formă de semicerc. Cea mai mare parte a membrilor formației stăteau în picioare, în timp ce tumbeliccii ședeau așezați la pământ. Alături de muzica ostășească, repertoriul mehterhanelei includea, de asemenea, piese folclorice, creații muzicale culte.

D. Cantemir se oprește asupra imaginii, cadrului semantic al muzicii militare turcești care, deși diferă de muzica de concert, nu era neapărat una de victorie. În cazul tabulhanelei, muzica militară avea și o altă funcție importantă. Grație sonorității instrumentelor folosite (aerofone, idiofone, membranofone), ea avea pe câmpul de luptă rolul de a amplifica pe plan sonor canonada tunurilor și, totodată, comporta un efect stimulat, o influență mobilizatoare deosebită asupra psihicului infanteriei turcești, de încurajare a acestora: “Această muzică trebuie ca în cursul bătăliei să fie totdeauna aproape de Vizir și să joace (cânte – n.n.-V.Gh.) necurmată, pentru a inspira și susține curajul în soldații combatanți. Când se întâmplă de a înceta a suna, Ienicerii o consideră drept semn de pierderea luptei și cu greu îi mai poți apoi reține de la fugă”.¹⁵

Privite prin prisma descrierilor cantemiriene, dar nu numai, orizonturile muzicii militare ne apar conturate cu pregnanță, profilând un important segment al culturii artistice vechi. Bineînțeles că multe detalii despre muzica pusă în slujba armatei și curții domnești astăzi aparțin de domeniul memoriei, arhivelor, dar, neîndoios, ele prezintă interes pentru abordarea problemelor

---

¹⁴ Cantemir, Dimitrie, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Demetriu Cantemiru Principe de Moldavia*. În: *Operele Principelui*. Tom. III-IV. București, Ed. Societății Academice Române, 1876, p.13.

¹⁵ Idem, p.647.

de istorie a muzicii naționale și orientale. Constatăm, așadar, esența unei arte reprezentative, dimensiunile și valențele căreia au fost mult mai pronunțate. Punctând doar câteva elemente ale fenomenului, am schițat cadrul lui general, menit să completeze realizările lui D.Cantemir pe domeniul artei sunetelor. Totodată, cele relatate constituie și un argument în plus al popularității de care se bucura muzica militară la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea în Turcia, în Țara Moldovei și în Țara Românească. De rând cu aceasta, scrierile lui D.Cantemir despre muzica militară (mehterhaneaua și tabulhaneaua) pun în lumină regimul sever, clar profilat al acestor formații, spectrul lor repertorial cu finalitate distinctă, în care predominante erau lucrările cu funcție cazonă, ceremonial-protocolară, de întreținere a moralului pe câmpul de luptă, pe de o parte, dar și cele cu funcție estetică, de divertisment, de iradiere artistică prin activități concertistice, pe de altă parte.

Se poate afirma că scrierile lui D.Cantemir denotă un spirit de observație fin al autorului, un vast orizont muzical și buna cunoaștere a realităților muzicale din Turcia și din Principate, în care formațiile instrumentale, în speță, mehterhaneaua și (sau) tabulhaneaua – ornamentul corpurilor militare, au adus o contribuție importantă la îmbogățirea peisajului vieții artistice din arealurile culturale menționate mai sus. În mod meticulos, obiectiv și profund, D.Cantemir oferă în lucrările sale panorama muzicii militare a timpului și a formațiilor instrumentale care o promovau într-o epocă dramatică, sesizând cu multă perspicacitate atributele esențiale ale acestora.

De reținut subtilitatea observațiilor și acuratețea discursului cantemirian în etalarea virtuților muzicii militare, a prilejului de manifestare a ei; în acreditarea repertoriului, felul în care ele au fost descrise, toate reprezentând un argument solid de mare probitate profesională și de vădită erudiție a cărturarului în domeniul de referință.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (1997), *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Editura Litera.
2. Cantemir, Dimitrie, (1876), *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Demetriu*

Cantemiru Principe de Moldavia. În: *Operele Principelui*. Tom. III-IV. București, Editura Societății Academice Române.

3. Gheorg(hi)achi, (1872), *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a preînălțaților domni*. În: Kogălniceanu, Mihail. *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*. ed. a II-a, vol. III. București.

4. Neculce, Ion, (1993), *Cronica copiată de Ioasaf Luca*. Chișinău, Editura Știința.

ANEXĂ

Mehterhaneaua – formație instrumentală turcească (înc. sec. XVII)

Mehterhaneaua curții domnești din epoca fanariotă (sec. XVIII-XIX)

Mehterhaneau contemporană

MILITARY MUSIC IN CANTEMIR'S WORK

**Victor Ghilaș, Ph.D.,
Academy of Sciences of Moldova**

Abstract: *This study aims to clarify some issues that have been less investigated in the musicological literature. The military music of his time was an important part of the scholastic concerns of Dimitrie Cantemir. As a part of the Ottoman army, it has a rich history, and becomes established in the military life as early as the blossoming period of the classic medieval Muslim civilization.*

Starting with the second half of the XVIth century, the Oriental music begins to establish itself quickly in the culture and the artistic practice of the Romanian Principalities, as the Turkish influence (political, economic, military) increases in the entire society. Judging from the information provided by D. Cantemir in his Description of Moldova, it may be inferred that the urban milieu (first of all, the ruler's court and nobility's circles) was the primary place of expression for the Muslim art. This expansion occurs by means of the so-called "musica turcica" (according to D. Cantemir), i.e. the immediate participation of Turkish military music which was called tabulhanea or mehtherhanea. According to his observations, the milieu for the manifestation of military music was quite varied - during military trainings, on the battlefield, at the rulers' inauguration to the throne, at their dismissal, at official events, at major ceremonies, at feasts, at divan's sessions, which took place at the ruler's courts, it was used during visits, at the receipt of major officials of the Ottoman Empire, at the reconfirmation to the throne. All these indicate the importance of military music in the social, political and cultural life of the Ottoman Empire, Muntenia and Moldova. From this point of view, the works of D. Cantemir are a valuable source of documentation on this issue.

Keywords: *Dimitrie Cantemir, military fanfare, the Ottoman Empire, mehther, mehtherhanea, military music, tabulhanea, Moldova, Wallachia.*

The period while Dimitrie Cantemir lived in the capital of the Ottoman Empire, as a hostage, coincided with the age when army represented one of the most important state institutions. No wonder that the military, called *askeri* (from Turk. *asker* = soldier, policeman, regulate army), belonged to the social elite of Muslims. The Ottoman territorial expansion and administrative control over the Arabian Near East, Egypt, the Balkanic countries, Caucasus,

an important part of Central and Eastern Europe, would not have been possible without a strong military force. The military system of the Ottomans, during the XV-XVII centuries, was one of the most advanced in Europe at that time, while the janissaries (from Turk. *yeni çeri* = new soldier or new army; soldier in the sultan's guard, originating from the war captives, and being later recruited from the children of Christian nations, converted to Islam) formed the elite corpus of the Turkish army. Being in the service of the sultan, these fearsome warriors bore distinct clothing, had their own music and military marches. The systematic trainings, where young soldiers learned the art of complex handling the war weapons (sword, spear, yataghan, shield) and the hand-to-hand fight (originated from Central Asia, called *Yağlı güreş*), took place in the sounds of military music. As a component part of army, the military music, also known as *Mehter* (from Turk. *mehter* = musician in the Turkish fanfare; military fanfare), has a rich history, developing at the same time with the force structures it has represented along the time. Its organic integration in the army structures became necessary and justified its presence through several reasons. Before treating the subject formulated in the title, it is interesting to make a brief overview of the development of military music in the Ottoman culture, because this topic is almost absent (except several mentions) in the works of D. Cantemir.

Already in the III-rd c. BC, the military musical corps served the Heung-Nu Empire. The military music also served the first great Muslim Empire during the reign of the Umayyad dynasty (661-750). The same phenomenon occurred also during the flourish of the classical medieval Muslim civilization, especially in the three centuries of reign of the Abbasid dynasty (VIII-XI c.), particularly in the rule of the Seljuk sultanates in Anatolia (1038-1194). At the outset of the rule of the Ottoman dynasty in 1299, sultan Osman Gazi Bey (1281-1324) declared the military music and the state flag as national signs, symbols of sovereignty and independence of the High Turkish Court.

Military music suffered later a series of modifications, both in form and in its essence. During the reign of Mehmet Fatih Sultan Khan (1432-1482) the *Mehter* was reorganized. In order to increase its prestige, the sultan disposed that this symbol should be present not only in the headquarters of the Mehter in the administrative centre of the supreme state power, but also in the staffs of districts situated in the center of the state, in other administrative offices,

locations or military camps, along the frontiers of the Ottoman Empire. The popularity of military music extended also over the civil society, so that during the golden age of the Ottomans, at Istanbul, on different occasions, performed civil instrumental groups of Mehter-type – either in concerts, or as a part of the ceremonial protocol.

From the second half of the XVIth century, the Oriental music gradually imposed itself in the culture and the artistic practice of the Romanian Principalities, along with the rise of the Ottoman influence (in politics, economy and army) over the entire society in the South and East of the Carpathians. According to the data offered by D. Cantemir in his work *Description of Moldova*, we may conclude that the urban environment (primarily, royal courts and boyar circles) formed the favourite entourage for the expressions of Muslim art. First of all, this expansion manifested by means of the so-called “*musica turcica*” (according to D. Cantemir), i.e. involving directly the Turkish military music, called *tabulhanea* (from Turk. *tabul* = Turkish military fanfare, with the predomination of drums, and from Pers. *hānā* = house, space) or *mehterhanea* (*mehter* = military fanfare + *hānā*). Both terms designate the same group, being used by the Ottomans as synonyms. Besides this expression (most often used), one can also encounter in the scientific literature such names as *tambulhana*, *tambulchana*, *tabulhaned*, *tambulhanea*, *tubulhana*, *tombulchana*, *tobulhana*, *dabulhanea*, *daulhana* (form Turk. *davulhane*), *music of the janissaries*, *chindia* or *Wallachian chindia*.

While *mehterhanea* and *tabulhanea*, among the Turks, belonged to the same semantic domain, in Moldova and Wallachia these two terms designated two different instrumental bands. As a consequence, *mehterhanea* became the music of the royal court, and *tabulhanea* – military music or royal fanfare, being supported by the music or fanfare of soldiers. At least, it is so according to the works of Dimitrie Cantemir. The services of such bands were required in order to add solemnity in official events, big ceremonies, parties, banquets or sessions of the divan (high legislative council) which were held in the royal palace. They were also employed in diplomatic missions, visits, investiture of high boyars, execution of personalities, *halca* matches (from Turk. *halka* = an iron ring where, from a gallop ride, the spear was thrown through, used in the oriental game *gerid*; the game itself), while greeting the high officials of the Ottoman Court, during the

reconfirmation for another reign, the entrance of new-invested princes in the capital of the country (after the sultan had confirmed them) etc. The *Book of Ceremonies* of Moldovan princes (1762), written by Gheorgachi, the second court “logofăt” (chancellor), at the order of prince Grigorie Calimachi, informs us that the music of *mehterhana* and of *tabulhana* could be also heard during the main religious holidays – Christmas, St. Basil, Epiphany and Easter. The same source, belonging to the so-called ceremonial literature offers also other important details concerning the court customs, where we can learn the rich official vocabulary of that epoch, including the musical one: “*After the pasha had dressed the Prince with the sable fur, [the prince] having arrived at his prince-like throne, the mehterbash (head of musicians) of the pasha came at his turn, together with all his mehteri (musicians) to the court of the prince, performing before him a nubet (military parade) and, after the end of the nubet, the Prince ordered that the mehterbash be dressed in cherachea (ceremonial mantle, decorated with string – our note-V.Gh.), thanking also all the mehteri with as much money as he considered necessary. The Prince didn’t dress anyone else, from the persons of the pasha, except the bash-ceaush (from Turk. başçavuş = head of the ceaushi – our note-V.Gh.) and the conaccibash (from Turk. konakçıbaşı = superintendent of the residence house of viziers or pashas; chief of “conac” (mansions) for the army’s rest – our note-V.Gh.) together with the cherachele (a proof how the Turkish musicians were honoured at the prince court). After the pasha had come out of his tent, the Prince and all the boyars being there, the pasha wanted to hear the skill of the mehterbash of the Prince. The Prince ordered that the mehterbash perform a pestref (musical prelude); the mehterbash started and sang a scopos (Greek melody – our note-V.Gh.) like that and the pasha liked very much his skill and song. And after he had ended, the pasha ordered him to be dressed in a thick cloth binish (long ceremonial dress for boyars, lined with fur, later worn by old “lăutari”/musicians – our note-V.Gh.) there before him. As one can see, musicians were highly esteemed, while the musical rounds represented an official event, for musicians of both courts were invited to prove their skill before the hosts and the guests*”.¹

---

¹ Gheorg(hi)achi. *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a preînălțaților domni*. In: Kogălniceanu, Mihail. *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*. II-nd ed., vol. III. București, 1872, p.303.

Foreigners (missionaries, travellers, pilgrims), during their journeys or living for a certain time in the Principalities, observed, distinguished and described in details two kinds of music: the Turkish ceremonial music (group), imparted for necessities of protocol by the Turkish sovereign to the service of princes, and the music of princes – their personal institution.

Already begun, the process of orientalisation of the national musical culture continued during the next period, as a consequence of the orientalisation of court customs. The genres of oriental music were in use for several centuries, at the courts of Iași and Bucharest, at the courts (or) mansions of Moldovan and Wallachian boyars, exerting a direct influence on the tastes of the high society. By means of ceremonial and public music, in our artistic life imposed and evolved different components of oriental music. The penetration of Turkish sonorous art in the Carpatho-Danubian space took place, as we have already mentioned, within the orientalisation of ceremonial at the courts of Moldova and Wallachia, a process promoted by the *mehterhana* – an instrumental band with strict attributions in the protocol, being determined by the imperial rituals (the oriental music expressing, in a symbolic form, the sovereignty of the Ottoman Empire). Thus the oriental ceremonial music was brought to the Principalities in the second half of the XVIth century, when it had become a component part of the procedure of investiture of autochthonous princes at the Ottoman Court.

The remarks of D. Cantemir, in the *Description of Moldova*, concerning the procedure of ascension to throne of Moldovan princes, proves that the presence of *tabulhana* was compulsory at the arrival of the procession at *Babihumaiun* (the great exterior gate in the palace of sultans): “Arriving there, they are greeted with great honour by *miralem-aga* (from Turk. *mir-i alem* and *aga* = head of soldiers that guarded the flag of the Prophet – our note-V.Gh.) who immediately calls for the *tubulhana*, i.e. the royal music prepared for the prince. (...) the *tubulhana* starts beating drums and singing on flutes and on other accustomed instruments among the Turks (...)”.² The Turkish military fanfare joins the walk of the procession after the exit from the court of the sultan till the royal palace (residence house at Constantinople, for the princes from Moldova and Wallachia), where it remains “every day for three hours before the

---

² Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Ed. Litera, 1997, p.89.

sunset (a time called in Turkish **ikindi**) playing the **neubet** (from Turk. *nöbet* = custom – our note-V.Gh.) or sign of guard”.³ The escort (procession) adjoining the prince on the way to his country is also supported by a “Christian music with timpani and clarions”⁴, i.e. by the *tabulhane* situated in front of the escort, just beside the flag and the group of Moldovan riders, while the *mehterhana* – “a band of Turkish musicians who make a deafening noise with big timpani and clarions”⁵ – is situated at the back of the prince’s retinue, being followed by the servants of the *ischimle-agasî* (from Turk. *iskemle ağası* = Turkish companion delegated by the sultan in order to set the prince on the throne) and those of the *sangeac-agasî* (from Turk. *sancak-agası* = the person who took care of the great Turkish flag, having green colour and the *alem* or half-moon on the top of the spear, offered by the Ottoman Court, together with the *tuiuri* and other imperial signs, to the new prince of Moldova or Wallachia)⁶.

The *Chronicle copied by Ioasaph Luca* by I. Neculce informs us that even the first ascension of Dimitrie Cantemir to throne, in 1693, was marked by sounds of tabulhane: “Meanwhile servants started shouting that no one else should be their prince but Dumitrașco beizade, son of Cantemir-vodă. While the boyars and people didn’t dare say otherwise, fearing the servants, and trying just to accept and say like servants said. Turcu aga, seeing that all of them shouted the same word, took a caftan and put it on the back of Dumitrașco beizade, and beizade dressed the Turk with a sable mantle and both of them sat on chairs. And the cannons started firing and the trumpets and clarions – to play, and the tabulhana bet drums as usual (...)”⁷. Not only during the first reign of D. Cantemir, but also at his second arrival in the country, in 1710, to occupy the royal throne, he was greeted at his entrance in the ancient capital of Moldova, Iași, by the great boyars, high officials and court servants “with the tabulhana, making a procession according to the custom”.

Asking the sultan for firman (from Turk. *ferman* = order given by the sultan to appoint or dismiss governors of the Ottoman

---

³ Idem, p.90.

⁴ Idem, p.95.

⁵ Idem, p.96.

⁶ Ibidem.

⁷ Neculce, Ion, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, Chișinău, Ed. Știința, 1993, p.97.

provinces and princes subject to the Ottoman Court) that confirmed the reign or his permission to confirm the reign, possessed its own rules. After obtaining it, capugibaşa (from Turk. *kapuku-başı* = emissary of the sultan, delegated to confirm or change princes) went to Iaşi, being met at the entrance in the fortress by the same “*imperial music*”⁸. The importance of this instrumental band in the court life is proved by the fact that it was under the supervision of a boyar of the divan, belonging to the first rank, particularly – under the supervision of the great *armaş* who, besides other tasks, was invested also with “*the supervision of prisons and the music of janissaries called tubulhana*”⁹. The prince’s official leave from the capital, going to a monastery or for a war, took place with great pomp, strictly observing the order of escort, the “*tubulhana or music of the janissaries*”¹⁰ marching past the prince, after the flag bearers.

The *mehterhana* became indispensable during the official inauguration of princes and in the court ceremonial, beginning with the reign of Gheorghe Ghica (1658-1659), an Albanese who, according to D. Cantemir’s words, “*was the capuchehaie of Stephen at the Court*” (from Turk. *kapukehaya*, *kapukethuda* or *kapu kethudası* = administrator serving a high official; diplomatic agent)¹¹, i.e. representative of the prince of Moldova in “Constantine’s city”. When “*the Turks had appointed Antioh Cantemir prince for the second time, in 1707*”¹², the music of *mehterhane* supported “*loudly*” the inaugural act.

In the VIIIth chapter of the *Description of Moldova*, where he refers to the customs of the royal court, he reveals how took place the special dinners of the prince, the expression of music creating effect at all the stages of the feast: “*in case of great parties, the table is set in the small divan. The sounds of drums and clarions signalize the bringing of meals. (...) When the prince starts eating, cannons start firing, while the Turkish and Christian music start playing*”. Further: “*When the prince lays his napkin on the table, it means that the feast is over. (...) The Metropolitan Bishop pronounces the prayer and, after the prince has crossed himself three times, he turns to the boyars and, being bareheaded, bids*

---

⁸ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea ...*, *op.cit.*, p.105.

⁹ Idem, p.122.

¹⁰ Idem, p.138.

¹¹ Idem, p.73.

¹² Idem, p.75.

farewell. (...) the music of the prince accompanies the other boyars to their houses”¹³. During the feast organized by Dimitrie Cantemir in the honour of the Russian tsar Peter the Great (on June 25, 1711), before the battle of Stănilești (July 18-21, 1711), the royal *tabulhana* played music.

D. Cantemir offers interesting and suggestive information on the Turkish military music, in his work *History of the Ottoman Empire*. Tracing a clear distinction between the instrumental high music and the military one among the Turks, the author observes these differences on instrumental level. The *tabulhana* is thus legitimate, as the personification of military music, which includes drums, “zurne”, “trumpets” and “cine”: “Tablâ is a drum, giving name to Tobulchana, the military corps appointed by the Turkish emperors for great generals under their command. The Tobulchana of a vizier consisted of nine drums: nine Zurnazeni, or those who played on Zurna, i.e. flutes; seven Boruxeni or trumpeters; four Zilldzani who beat the Zil, kind of copper discs, which being stricken give a clear and acute sound”¹⁴ ¹⁴. During the interpretative act, the group of *mehteri* was arranged in a semi-circle. The greatest part of members of the band stood, while the *tumbelicii* sat on the ground. Besides military music, the repertoire of *mehterhana* included also folkloric songs, creations of high-style music.

D. Cantemir pays attention to the image, to the semantic frame of the Turkish military music which, being different from the concert music, didn't always express victory. In the case of *tabulhana* the military music detained also another important function. Due to the sonority of the instruments in use (aerophone, idiophone, percussion-type), it played the role of amplifying, on the battle field, the gun fires and had also a stimulating effect, a special persuasive influence over the psychic of the Turkish infantry, stimulating it: “During the battle, this music should always be close to the Visir and should play incessantly, to inspire and support the courage of fighting soldiers. When it happens that it ceases to play, the Janissaries consider it a sign of defeat in the battle, and hardly can you stop them from flight”¹⁵ ¹⁵.

---

¹³ Idem, p.142, p.144.

¹⁴ Cantemir, Dimitrie, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Demetriu Cantemiru Principe de Moldavia*. In: *Operele Principelui*. Tom. III-IV. București, Ed. Societății Academice Române, 1876, p.13.

¹⁵ Idem, p.647.

Regarded from the perspective of Cantemir's descriptions, the horizons of military music appear clearly shaped, outlining an important chapter of the ancient artistic culture. It is sure that many details concerning music in the service of army and royal court, relate today to the fields of memory, archives, but they undoubtedly present interest for the study of problems of history of the national and oriental music. We view thus the essence of a representative art, its dimensions and connotations being more pronounced in the past. By revealing just several elements of this phenomenon, we have outlined its general frame, aiming to complete the achievements of D. Cantemir in the field of the art of sounds. In the meantime, these data constitute another argument for the popularity held by military music at the end of the XVIIth c. – beginning of the XVIIIth c. in Turkey, Moldova and Wallachia. The works of D. Cantemir on military music (*mehterhanea* and *tabulhane*) highlight also the strict, clearly outlined organization of these groups, their repertoire spectre possessing distinct goals, where the soldierly melodies predominated, along with those of ceremonial-protocol function, supporting high-spirits on the battle field, and an aesthetic function, of entertaining character, of artistic expression in concert-like activities.

We may assert that the works of D. Cantemir prove a keen sense of observation, a large musical horizon and a good knowledge of musical facts in Turkey and in the Principalities, where the instrumental bands, particularly, the *mehterhana* and (or) the *tabulhana* – the adornment of military units, brought an important contribution to the enrichment of the artistic life from the above-mentioned cultural areas. D. Cantemir offers in his works, in a meticulous, impartial and deep way, the image of the military music of his time and of the instrumental groups that promoted it during a dramatic age, the author noting with perspicacity their essential attributes.

The subtleties of observations and the accuracy of Cantemir's discourse should be remarked, while presenting the virtues of military music, the opportunities of its manifestation; reasoning its repertoire, the manner how they were described, all of them representing a solid argument of the great professional competence and evident erudition of the scholar in this field.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (1997), *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Ed. Litera.
2. Cantemir, Dimitrie, (1876), *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Demetriu Cantemiru Principe de Moldavia*. In: *Operele Principelui*. Tom. III-IV. Bucharest, Ed. Societății Academice Române.
3. Gheorg(hi)achi, (1872), *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a preînălțaților domni*. In: Kogălniceanu, Mihail. *Cronicile României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*. II-nd ed., vol. III. București.
4. Neculce, Ion, (1993), *Cronica copiată de Ioasaș Luca*. Chișinău, Ed. Știința.

ANNEX

***Mehterhane* – Turkish instrumental group (XVIIth c.)**

The *mehterhane* of the royal court during the Phanariot age (XVIII-XIXth c.)

Contemporary mehterhanea

DIMITRIE CANTEMIR – PRECURSOR AL ETNOGRAFIEI ȘI AL FOLCLORISTICII ROMÂNEȘTI

*Dr. Rodica Raliade, cercetător,
Dr. Mihaela Șerbănescu, cercetător,
Institutul de Etnografie și Folclor Constantin Brăiloiu,
Academia Română, București*

Abstract: *The central problem of Dimitrie Cantemir's work, related to ethnic and cultural identity of his people, gives him the status of precursor of some scientific research domains that will assert their full two centuries later. The arguments about the origin and unity of the language and culture of the Romanian people are based on the historical written document, of linguistic, archaeological-etymological and oral culture documents. Although traditions were perceived as an objective document, in enlightenment esprit, by imposing the popular literature, information filtering, the documentary interference archaeology-history – linguistics-tradition remains the information scientific trunk of folklore studies and ethnographical research until the beginning of the 20th century, when folklore studies and ethnography become independent disciplines.*

Keywords: *cultural and ethnic identity of the Romanians, unity of the language and culture of the Romanian people, oral culture, objective document, inter-disciplinary study, precursor of the Romanian Ethnography and folklore studies.*

1. Precursorii medievali ai folcloristicii și ai etnografiei românești au făcut începuturile în descoperirea, în notarea (înregistrarea în scris, deci culegerea folclorică), în descrierea, ca și în recunoașterea unor caracteristici ale folclorului și ale obiceiurilor, incluse în proza, declarat istorică, și în proza de idei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Cărturarii acestei perioade se încadrează, din punctul nostru de vedere, în două categorii. Prima este cea a istoriografilor, la care aplecarea către tradiția orală este incidentală și care apelează la legendă exclusiv ca sursă de informație, necreditabilă, și la citate folclorice, ca mijloace expresive. În cea de-a doua categorie trebuie încadrate lucrările celor care manifestă un caracter umanist complet, care oferă aplicații practice ale tezei omului-microcosmos, unde cultura orală servește drept element de construcție pentru identificarea unor

profiluri naționale. Majoritatea cronicilor rămân în categoria atestărilor documentare ale fenomenului culturii populare, iar, mai târziu, marii umaniști, Dimitrie Cantemir și stolnicul Constantin Cantacuzino, vor avea o viziune proprie asupra tradițiilor orale.

Spre deosebire de stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir a avut șansa de a se impune mai puternic în structura culturală românească a timpului său. Preocupările sale complexe și, mai ales, faptul că este primul cărturar ce dispune de o **metodă**, l-au trecut în rândul precursorilor pentru multe discipline umaniste. Prin lucrarea sa monografică *Descrierea Moldovei*, D. Cantemir a fost primul nostru etnograf și folclorist, sub aspectul **observației, culegerii și interpretării informațiilor**. Tradițiile populare sunt detaliate, din dorința sa de a zugrăvi un tablou etnic complet, considerându-le o componentă esențială a spiritului unui popor. Notele de subsol ale lucrării sunt, adesea, adevărate studii în sine.

2. Preocuparea constantă de consemnare a faptelor de cultură populară, în mod deosebit, a obiceiurilor și tradițiilor este orientată în spiritul umanist al operelor lui Dimitrie Cantemir, autorul operând, cu subtilitate și finețe, distincția dintre adevărul istoric și ficțional. În *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, el amintește legendele troianului și pe cea a lui Ler Împărat. În *Istoria Imperiului Otoman* consemnează legenda zidirii mării moschei din Constantinopol a lui Mahomed Fatâh, pusă în relație cu motivul jertfei zidirii, legenda despre Muma lui Ștefan cel Mare și pe cea a logofătului Tăutu. Tot aici, eruditul se apleacă asupra unei categorii folclorice neglijată complet până la el, și anume snoava, inserând patru snoave despre Nastratin Hoge.

În același spirit, tradițiile populare sunt detaliate, din dorința de a zugrăvi un tablou etnic complet, considerându-le o componentă esențială a spiritului unui popor. Astfel, în cartea a șasea a *Sistemului sau întocmirea religiei musulmane*, apare un capitol special în care se descrie ritualul de nuntă „Despre „dugun”, adică despre nuntă (după cum se numesc toate serbările care urmează)” și unul despre ritualul de înmormântare la turci, „Despre înmormântare și pomenirea morților”.

3. Din punctul de vedere al folcloristicii, lucrarea de căpetenie rămâne *Descrierea Moldovei*, redactată între 1714-1716, text de viziune enciclopedică, construită în trei părți: o primă parte cu

descrierea locurilor (*Pars prima: Geographica*); a doua (*Pars secunda: Politica*), o prezentare a istoriei instituției domnești și a moravurilor moldovenilor (*De Moldavorum moribus*), a datinilor (nunta și înmormântarea). Partea a treia (*Pars tertia: De statu ecclesiastico et litterario*) include observații despre religie, biserică, instituții, limbă, scriere și afirmă originea latină a limbii vorbite în aceste ținuturi.

Încă din primele pagini, se remarcă efortul constant de a constitui lucrarea într-o cercetare obiectivă. Apelul la informații provenind din lucrările unor autori străini apare și la înaintașii săi, de fiecare dată, însă, ca ultimă soluție; Miron Costin afirma în prefața la cronică sa: „Tot mai bine știu cei de loc, decât străinii; însă ce se face în viața lor, iar nu în îndelungatele vremi, iar istoriile cele vechi mai bine le știu istoricii, ce le au scrise, iar nu auzite.” (Costin, 1987: 5). Cantemir oferă o altă perspectivă, care conferă un plus de greutate și detașare; vorbind despre conaționalii săi, el citează un istoric polonez, care în opera sa amintește trecutul zbuciumat al moldovenilor (*Orichivius, Annal, 5 ad annum 1552*): „Aceștia (moldovenii n.n.), nu sunt cu mult deosebiți de italieni, prin firea lor, prin limbă și obiceiuri; sunt oameni sălbatici și foarte viteji și, cu toate că stăpânesc o Țară foarte mică, nu se află alt neam care să arate atâta vitejie și cinste în războaie, să înfrunte și să bată mai mulți vrăjmași dimprejur sau să apere mai bine când este atacat” (Cantemir, 1961:11).

Mai mult, capitolul *Despre năravurile moldovenilor* începe cu un discurs ce demonstrează deosebita probitate a autorului și existența unui spirit critic ce nu-și dezmente metoda, chiar în dauna sentimentelor personale: „În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puțini străini au o imagine adevărată), dragostea ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă, pe de o parte, să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar, pe de altă parte, dragostea de adevăr ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit. Le va fi mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slujesc, decât dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și dezvinovățiri dibace, încât să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme că toată lumea mai luminată, văzându-le, le osândește.” (Cantemir, 1961: 205).

4. Intuiția sa științifică deschide noi domenii de cercetare; pasionat arheolog, el întrevide posibilitatea unei **cercetări interdisciplinare**, pentru clarificarea sâmburelui de adevăr istoric din unele legende locale și basme: „Pe meleagurile învecinate se găsesc ici și acolo, întipărite în piatră urme de cai, câini și păsări, ca și cum odinioară ar fi trecut pe acolo multă oaste călare. Despre ele locuitorii povestesc multe basme; cercetătorii de azi ai naturii ar trebui să caute a afla care este părerea cea mai apropiată de adevăr” (Cantemir, 1961:4

Extrem de interesantă rămâne cercetarea etimologică aprofundată, bazată pe informația istorică și pe cea a tradiției populare, după cum o dovedește explicația oferită pentru numele Lacului Ovidiu, unde aduce **informații etno-toponimice**: „Nu numai moldovenii zic că Lacul Ovidiu a fost numit după poet, ci și vecinii lor, leșii, și mai cu seamă *Sarnicius*, în a sa *Descriere a Poloniei* pare să aibă aceeași părere ca și ei. El spune că gura Nistrului se află în apropierea Lacului Ovidiu, între Hypanis (la alții Axiacum) și Nistru. Se vede pe acolo un zid, încheiat cu scoabe de plumb, care merge în mare jumătate de milă...” (Cantemir, 1976: 18).

Vasta cultură a domnitorului moldovean prilejuiește un adevărat regal de surse citate complet și competent, în spiritul unei monografii moderne; interpretarea oferită de el pentru dezlegarea etimologiei toponimelor Basarabia și Bugeac se transformă într-un excurs doct în istoria veche: „Bugeac înseamnă în limba tătarilor *colț* și este numit așa fiindcă pământul ce se întinde între Dunăre și Nistru spre Marea Neagră face un colț ascuțit; se mai pare că acest nume vine de la numele vechi *bessi*, dat acestei țări de geografii și istoricii din vechime. Tot de aici se trage și numele *Basarabia*, după cum s-ar putea înțelege din Ovidius...” (Cantemir, 1976: 32).

În capitolul *Despre ceilalți locuitori ai Moldovei*, Dimitrie Cantemir este și unul dintre cei dintâi care atestă existența țiganilor pe teritoriul Moldovei. Cu onestitatea ce-l caracterizează, recunoaște absența oricăror date privitoare la proveniența acestora: „*Țiganii* sunt împrăștiați ici și acolo în toată Moldova [...]. De unde și când a venit acest neam în Moldova? Nu știu nici ei înșiși și nici nu se găsește nimic despre dânșii în cronicile noastre.” (Cantemir, 1976:197).

5. Tratarea diferențiată a diverselor manifestări populare, în funcție de apartenența la anumite categorii sociale, apropie monografia lui Dimitrie Cantemir de domeniul antropologiei culturale. Descriind obiceiurile de logodnă, nuntă și înmormântare, el tratează diferențiat ritualurile la țărani și la boieri, abordându-le din perspectiva categoriei sociale.

Despre **obiceiuri**, Cantemir discută în două capitole distincte, *Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă* și *Despre obiceiurile de îngropăciune la moldoveni*, prezentate în stilul unei cercetări moderne: după descrierea tradiției propriu-zise, autorul inserează semnificația ei: „În vreme ce ei stau acolo [mirii în biserică], li se pun sub amândouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rând, lei prin care se înțelege că s-au lepădat de lume și că trebuie să calce în picioare măreția acesteia.” (Cantemir, 1976: 218).

D. Cantemir surprinde în lucrarea sa prezența unui text „consacrat”, de referință; deși nu redă variante ale acestui text, autorul evidențiază fenomenul variabilității: „Cel mai de frunte dintre pețitori, numit staroste, începe să rostească vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sunt la fel [...]. Acela ce rostește vorbele acestea mai adaugă încă vreo câteva alte vorbe cu tâlc și înflorite, pe care le poate ticlui”. (Cantemir, 1961: 215-216).

Celelalte obiceiuri sunt tratate de Dimitrie Cantemir în capitole unde, aparent, nu le-ar fi locul: cunoscuta relatare despre Călușari¹ își găsește locul în capitolul *Despre năravurile moldovenilor*, iar turca, vergelatul, chiraleisa², sânzienele, drăgaica³, paparuda⁴ sunt tratate în capitolul *Despre religia moldovenilor*. În acest din urmă capitol, găsim, totodată, și motivul pentru care astfel de obiceiuri nu intră, în fond, în sistematizarea

---

¹ Călușar / călușari - grup de dansatori, care în săptămâna rusaliilor executa un dans ritualic de vindecare (Rusaliile, 3 iunie / Pogorârea Sfântului Duh).

² Turca / capra - dansuri populare rituale de Anul Nou. Vergelatul - petrecere de Crăciun sau în ajunul Anului Nou, la țară, când se încearcă ghicirea viitorului cu niște bețișoare. Chiraleisa-strigare, rugăciune de Bobotează (pe 6 ianuarie, biserica ortodoxă sărbătorește botezul lui Isus).

³ Sânziene (Drăgaică) - în calendarul popular, ziua de 24 iunie este cunoscută sub denumirea de Sânziene sau Drăgaica și coincide cu sărbătoarea creștină a nașterii Sfântului Ioan Botezătorul. În tradiția populară, fetele și flăcăii culeg în noaptea de 23 spre 24 iunie flori de sânziene, fac coronițe și a doua zi, pe 24, le aruncă pe casă punându-și câte o dorință.

⁴ Paparuda - obicei practicat de fete și fetețe pentru aducerea ploii.

propusă de Cantemir. Ele sunt “superstiții”, “necurătenii” „care miroase a culturi vechi ale Daciei”. (Cantemir, 1961: 233).

În programul *Luminilor*, miturile sunt eliminate pentru a readuce imaginația sub controlul cunoașterii raționale. Accesul la cunoașterea lumii, înainte mitic și mitizat, este *luminat* rațional și demitizat. Horkheimer și Adorno⁵ analizează aspectul contradictoriu al cultivării rațiunii instrumentale care conduce la reificarea chiar a subiecților gândirii. În spirit iluminist, poziția lui Cantemir este a eruditului rațional, care consemnează, dar circumscrie kantian ceea ce poate să cunoască, dar iese, prin obiectivitatea consemnării, din capcana reificării generate de iluminiști.

Deși acceptă **originea daco-romană a moldovenilor**, ca autor de tratate teologice și filosofice și, mai ales, ca om al timpurilor sale, *domnitorul* român își păstrează obiectivitatea prin consemnarea miturilor străvechi, probabil de origine dacică. Statuia Dochiei, din Munții Ceahlăului, este admirată, dar este discutat „la rece” statutul ei incert de artefact; în același timp, funcția ei este respinsă în termeni fermi: „Drept în vârf se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișând, de nu mă înșel, o bătrână cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge într-una un izvor. Este anevoie de spus dacă statuia a fost lucrată astfel de mâna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nicio temelie, ci este crescută și legată strâns de celelalte stânci, dar cu pânțele și spatele slobode; și chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost umplute cu un var făcut cu multă iscusință – și noi bucuroși am spune-o – asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuși nu-ți poți închipui lesne în ce fel a fost adusă apa prin picior în *partea firească*, adică nicăieri împrejur nu se văd urmele vreunui izvor sau ale vreunei albi.”

”Pesemne că de aceasta s-au folosit păgânii pentru slujba lor religioasă, căci preoții aveau obicei să se slujească de mijloace firești sau vicleșuguri vrăjitorești prin care să poată aduce mulțimea lesne crezătoare la uimire sau la înălțare religioasă” (Cantemir, 1961: 40). Față de credințe, de superstiții, Cantemir arborează un aer critic, precum cea față de predestinare, așa cum a făcut și în *Divanul*, unde problematica destinului e comentată în viziunea religiei ortodoxe, credința *populară* fiind dezaprobată.

---

⁵ Horkheimer Max and Adorno, Theodor W., *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press, 2002.

„Cei mai mulți dintr-înșii [locuitorii din Țara de Jos] și aproape tot norodul de rând crede că fiecărui om Dumnezeu îi hotărăște ziua morții; iar înaintea acesteia nimeni nu poate să moară sau să piară în război. Aceasta le dă o îndrăzneală așa de mare, încât se năpustesc uneori nebunește asupra dușmanului” (Cantemir, 1976: 209-210).

Dimitrie Cantemir tratează, în opera sa, o temă inedită, și anume, aceea a eresului și a credinței. Termenul *eres*, în accepțiunea sa modernă, este definit ca „Credință în forțe miraculoase, supranaturale; concepție falsă (transformată în deprindere); prejudecată; superstiție; eroare. Figurativ: „Ceea ce se abate de la concepțiile comune (ale unei societăți); p. ext. rătăcire, păcat”. (DEX, 1975: 304).

În *Descrierea Moldovei*, contextul relevă însă un spectru deconcertant de conotații. Când discută despre religia veche, sensul pare a fi cel consemnat în dicționar: „Altminteri norodul – și la noi în Moldova, ca și în alte țări pe care știința nu le-a luminat încă – este foarte plecat spre **eres** și încă nu s-a curățat desăvârșit de necurăția cea veche, încât se mai închină și acuma în poezii și cântece, la nunți, îngropăciuni și alte întâmplări știute, la câțiva zei necunoscuți și care se vede că se trag din idoli ai dacilor” (Cantemir, 1961: 233).

Ajungând la Călușari și cifrele cu semnificație magică, el afirmă: „Afară de aceste feluri de jocuri, care se joacă de sărbători, mai sunt încă alte câteva aproape un **eres**, care trebuie alcătuite din numerele fără soț 7, 9 și 11” (Cantemir, 1976: 212). Călușarii i-au creat, de altfel, mari probleme lui Cantemir. El este neîncrezător în ciudata relație stabilită între biserică și un ritual păgân, punând întreaga frază sub semnul unui condițional dintre cele mai vagi: „În toată vremea aceasta ei nu dorm altundeva decât sub acoperișul bisericii și **zic că**, dacă ar dormi într-alt loc, **i-ar căzni** de îndată strigoaicele” (Cantemir, 1976: 212).

Nici referitor la bocit, alt eveniment care pune în relație credința populară cu cea oficială, Cantemir nu pledează altfel decât împotriva „superstiției”: „[Mortul n.n.] le spune că de aici înainte nu va mai vorbi cu dânșii și nici nu se va mai întoarce pe pământ, fiindcă a și început să guste desfătările raiului, pe care Dumnezeu le-a gătit slugilor lui credincioase – și alte bazaconii de acestea de-ale femeilor limbute” (Cantemir, 1976: 225).

Vindecarea prin magie este, în mod firesc, considerată ca o deviație, născută din credulitate: „Norodul **lesne crezător** pune pe

sama călușarilor puterea de a izgoni boli îndelungate” (Cantemir, 1976: 212). Dar cercetătorul obiectiv este în impas când se vede nevoit să amintească o experiență personală: „vreau să vă povestesc ce am văzut eu însumi în patrie.” (Cantemir, 1976:212).

Orientarea religioasă a Moldovei din acea vreme, de respingere a catolicismului și protestantismului, asimilate de popor fără nicio distincție, îl determină să constate: „Nicio religie nu este mai urâtă de moldoveni ca religia papistașilor [...]. Adică ei spun că celelalte erezii se cunosc de la sine, [...] papistașii însă sunt lupi în piele de oaie [...] iar papistașii le zic celor ce țin de biserica grecească uneori frați, alteori schismatici și ...[...] alteori le zic chiar eretici”. (Cantemir, 1976:231). Cu alte cuvinte, atitudinea se explică ca o reacție la felul în care sunt percepuți de biserica occidentală.

6. Atitudinea umanistului Dimitrie Cantemir, față de părerea moldovenilor legată de știința de carte, este foarte dură. Cărturarul relatează cum s-a ajuns în Moldova la scrierea cu caractere chirilice, în situația în care el se dovedește un adept convins al latinității neamului său :„când mitropolitul moldovean a trecut, la acest sinod [...] de partea papistașilor, atunci urmașul său, cu numele Theoctist [...] bulgar de neam, ca să stârpească aluatul papistașilor din biserica moldovenească și să taie celor tineri prilejul de a citi vicleșugurile papistașilor – l-a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țară nu numai pe oamenii de altă lege, ci și literele latinești și să pună în locul lor pe cele slavonești” (Cantemir, 1976: 257). Critică vehement izolarea și nu vede cu ochi buni o eventuală barieră impusă de utilizarea alfabetului chirilic: „fiii boierilor nu învățau altă limbă decât cea slavonească, dar în care nu puteau învăța alte științe” (Cantemir, 1976:258).

Când scrie despre mentalitatea moldovenilor legată de învățătură, marele cărturar constată: „despre lucrul acesta [învățătura n.n.] moldovenii vorbesc fără cuviință zicând că „învățătura este treaba popilor...”. Adept al progresului, Dimitrie Cantemir asimilează cunoașterea și studiul cu emanciparea, atitudine modernă într-o perioadă când conceptul de progres abia începe să-și facă loc în cultura europeană.

7. Problematika centrală a operei lui Dimitrie Cantemir și metoda de abordare, legată de identitatea cultural-etnică a neamului său, îi conferă statutul științific de precursor al unor domenii de cercetare ce se vor afirma două secole mai târziu.

Argumentele despre **originea și unitatea limbii și a poporului român** se bazează pe documentul istoric scris, al celui lingvistic-etimologic, arheologic și de **cultură orală**. Deși tradițiile au fost percepute ca un **document secundar**, impunându-se filtrarea informațiilor literaturii populare, **interferența documentară arheologie-istorie-lingvistică-tradiții** va fi trunchiul științific informațional al cercetărilor folcloristice și etnografice până la începutul secolului al XX-lea, când folcloristica și etnografia au devenit discipline independente.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (1976), *Descrierea Moldovei*. Traducere de Petre Pandrea, București, Editura Minerva.
  2. Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei, (1961), *Descrierea Moldovei*, București, Editura Tineretului.
  3. Horkheimer, Max and Adorno, Theodor W., (2002), *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press.
  4. Le Goff, Jacques, (1991), *Imaginarul medieval*. Traducere Marina Rădulescu, București, Editura Meridiane.
  5. Miron, Costin, (1958), *Opere*. Ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
  6. Miron, Costin, (1987), în *Cronicari moldoveni* [Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce: Antologie]. Studiu introductiv de Dan Horia Mazilu. Selecția textelor, glosar Anatol Ghermanschi, București, Editura Militară.
  7. Raliade, Rodica; Șerbănescu, Mihaela, (2006), Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”. *Etnologie românească*. I. *Folcloristică și etnomuzicologie. Precursori în folcloristică*, București, Editura Academiei Române.
- *** 1975, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Academiei Române.

DIMITRIE CANTEMIR - PREDECESSOR OF ROMANIAN FOLKLORE AND ETHNOGRAPHY

**Rodica Raliade Ph.D., researcher,
Mihaela Șerbănescu Ph.D., researcher,
Institute of Ethnography and Folklore Constantin Brăiloiu,
Romanian Academy, Bucharest**

Abstract: *The central problem of Dimitrie Cantemir's work, related to ethnic and cultural identity of his people, gives him the status of precursor of some scientific research domains that will assert their full two centuries later. The arguments about the origin and unity of the language and culture of the Romanian people are based on the historical written document, of linguistic, archaeological-etymological and oral culture documents. Although traditions were perceived as an objective document, in enlightenment esprit, by imposing the popular literature, information filtering, the documentary interference archaeology-history – linguistics-tradition remains the information scientific trunk of folklore studies and ethnographical research until the beginning of the 20th century, when folklore studies and ethnography become independent disciplines.*

Keywords: *cultural and ethnic identity of the Romanians, unity of the language and culture of the Romanian people, oral culture, objective document, inter-disciplinary study, precursor of the Romanian Ethnography and folklore studies.*

1. The medieval precursors of Romanian folklore studies and ethnography have made the beginnings in the discovery, notation (recording in written way, so the folklore collecting), description, as well as the recognition of characteristics of folklore and customs, included in the historical prose at declarative level and in prose of ideas of centuries XVI and XVII. Scholars of this period fit, from our point of view, in two categories. The first is that of historiographers, whose inclination for the oral tradition is incidental and they solely go to the legends as a source of information, un-credited indeed, and also to the folklore quotations as expressive means. In the second category, it must be assigned the works of those who exhibit a completely humanist character, such offering any practical applications of the human- microcosm thesis, where the oral culture serves as a construction element for

identification of national profiles. Most of the chronicles remain in category of documentary attestation of the popular culture phenomenon, and later, the great humanistic, Dimitrie Cantemir and Stolnic Constantin Cantacuzino, will have their own visions on oral traditions.

Unlike Stolnic Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir had the chance to be stronger in Romanian cultural structure of his time. His complex concerns and, especially, the fact that he is the first scholar with a **method**, they passed him among the precursors for many humanities disciplines. Through his monographic work *Description of Moldova*, D. Cantemir was our first ethnographer and folklorist, under the aspect of **the observation, collection and interpretation of the information**. Popular traditions are detailed, from his desire to paint a completely ethnic picture, finding them an essential component of the spirit of a people. The footnotes of the work are often true studies itself.

2. The constant concern to record the facts of popular culture, in particular, customs and traditions is oriented in the humanist spirit of Dimitrie Cantemir's works, the author operating with subtlety and finesse, the distinction between historical and fiction truth. In *Chronicle of Romaines- Moldovans-Vlachs oldness* he recalls of Trojan legends and that of Ler Emperor. In the *History of the Ottoman Empire* records the legend of the creation of the great mosques of Constantinople of Mahomet Fatâh, made in relation to the motif of creation sacrifice, the legend on mother of Ștefan the great and that of chancellor Tăutu. Here, erudite leans on a folk category completely neglected by him, namely, anecdotes, inserting four anecdotes about Nastratin Hogeia.

In the same spirit, popular traditions are detailed, from the desire to paint a picture completely ethnic, deeming them an essential component of the spirit of a people. Thus, in the sixth book of *The system or the drawing of the Muslim religion*, is a special chapter describing the wedding ritual "About" *dugun*, "that is about the wedding (as are called all the celebrations that follow)" and one about the funeral ritual in Turkish, "About burial and remembrance of the dead".

3. From the point of view of folklore studies, the head work remains *Moldova's Description*, drawn up between 1714-1716, text

of encyclopedic vision, built in three parts: a first part with the description of places (*Pars prima: Geographica*); the second (*Pars secunda: Politics*), a presentation of the history of Kings and mores of the Moldovans (*De Moldavorum moribus*), customs (wedding and funeral). The third part (*Pars tertia: De statu ecclesiastico et litterario*) includes observations on religion, the Church, institutions, language, writing and asserts the origin of the Latin language spoken in these lands.

Since the first pages, it is evident the constant effort to hold the work in an objective research. The call to the information coming from the works of foreign authors appears also at his predecessors, each time, though, as a last resort; Miron Costin said in the preface to his Chronicle: "More well know those of the local place, than foreigners; but what is done in their life, and not in the oldest times, and the old histories are better known by historians that they have written, and not hearsay." (Costin, 1987: 5). Cantemir offers another perspective, which gives an added weight and detachment; speaking of his countrymen, he cites a Polish historian, who, in his work, recalls the tumultuous past of Moldovans (*Orichivius, Annal, 5 ad annum 1552*): "These (Moldovans n.n.), are not much different from Italians, by their nature, through language and customs; people are savages and very brave and, but all that mastered a very small country, there is another race to look as long as bravery and honour in war, to face and to beat several of the surrounding enemies or to defend better when it is attacked" (Cantemir, 1961: 11).

More, the chapter *About Moldovan bad habits* begins with a speech which demonstrates great probity of the author and the existence of a critical spirit that not invalidates the method, even to the detriment of personal feelings: "While we are trying to describe the bad habits of Moldovans (thing about no one or only a few foreigners have a true image), the love we have for our homeland urges us on one hand to praise nation from which we were born and we draw the inhabitants of the land from which we came and on the other hand, the love of truth prevents us, in the same measure, to praise what it would be, after justice, condemned. For them it will be more useful if we show them clearly in front the flaws which disfigure them, unless we cheat them with gentle flatteries and skilled excuses, that they believe in such things they lead righteously, while everyone, more enlightened, seeing them, condemns them (Cantemir, 1961: 205).

4. His scientific intuition opens up new areas of research; passionate archaeologist, he looms the possibility of **interdisciplinary research**, to clarify the historical truth core of which some local legends and fairy-tales: "On neighbouring lands are found here and there, imprinted in stone traces of horses, dogs and birds, like the once would have passed on there more army on horseback. About them the residents recount many fairy-tales; today of nature researchers should seek to find out which is the nearest opinion of truth" (Cantemir, 1961: 41).

Extremely interesting remains depth etymological research, based on the historical information and popular tradition, as evidenced explanation offered for the name of the Ovidiu Lake, where he brings ethno- toponymic information: "Not only Moldovans say that Ovidiu Lake was named after the poet, but also their neighbours, the Polishes, and especially *Sarnicius*, in his *Description of Poland* seems to have the same opinion as them. He says that the Nistru river's mouth is located near the Ovidiu Lake, between the Hypanis (at others Axiacum) and Nistru river. It sees there a wall made with staples of lead that goes into the sea half a mile ... "(Cantemir, 1976: 18).

The vast culture of Moldovan reigning provides a true regal of sources cited completely and competently, in the spirit of a modern monograph; interpretation provided by him for decoding the etymology of toponymes of Bessarabia and Budjak turns into a savant excursus in ancient history: "Bugeac means in Tatar language "nook" and is so named because the land that stretches between the Danube and the Dniester towards the Black Sea make a sharp nook; it seems that this name comes from the old name *bessi*, given to this country by geographers and historians of old times. Also from here it comes the name *Bessarabia*, as you might understand from Ovidius ..."(Cantemir, 1976: 32).

In the chapter *About other inhabitants of Moldova*, Dimitrie Cantemir is one of the first attesting the existence of the Gypsy in Moldova. With honesty what characterise him, he recognises the absence of any data on their origin: "The *Gypsies* are scattered here and there throughout Moldova [...]. Where and when he came to this nation in Moldova? They do not know themselves nor find anything about them in our chronicles." (Cantemir, 1976: 197).

5. The differentiate treatment of various popular manifestations, depending on membership of certain social categories, approaches

the monograph of Dimitrie Cantemir to the cultural anthropology. Describing the habits of engagement, wedding and funeral, he treats differently the rituals for the peasants and boyars, describing them from the perspective of social category.

About **habits**, Cantemir discusses in two distinct chapters, *About the habits of the engagement and the wedding* and *About the funeral habits of the Moldovans*, presented in the style of a modern research: after description of the tradition itself, the author inserts its significance: "While they sit there [grooms in the Church], it put them under both soles yellows, and for the common people, money *lei* meaning that they were denied of this world and they have to trample its greatness" (Cantemir, 1976: 218).

D. Cantemir captures in this work the presence of a "consecrated", reference text; though not playing variations of this text, the author highlights the phenomenon of variability: "The most of the leading suitors, called starosta, begins to utter words that we want to give them here, because almost everywhere are the same [...]. That one that says these words he more still adds a few other words with meaningful and blooming, they can contrive" (Cantemir, 1961: 215-216).

Other customs are treated by Dimitrie Cantemir in chapters where, apparently, it would not be their place: the famous story about Călușarii¹ finds its place in the chapter *About the bad habits of the Moldovans*, and turca, vergelatul, chiraleisa², sânziennele, drăgaica³, paparuda⁴ are treated in the chapter *About the religion of the Moldovans*. In this last chapter we find, at the same time, and the reason for what these kind of habits do not fit, finally, in the systematisation proposed by Cantemir. They are "superstitions," "uncleanness" "which smack of the old cultures of Dacia". (Cantemir, 1961: 233).

---

¹ Călușarii - callus / călușari - group of dancers, who performs a ritual dance of healing in Whitsuntide week (Whitsuntide, June 3 / Pentecost).

² Turca (capra) – ritual popular dances for the New Year. Vergelatul - party for Christmas or New Year's Eve, in the country, when trying to guess the future with some sticks. Chiraleisa – outcry, prayer of the Epiphany (January 6, the Orthodox Church celebrates the baptism of Jesus).

³ Sânzienne (drăgaica) - in the folk calendar, the 24th of June is known as Sânzienne or Drăgaica and it coincides with the Christian celebration of the birth of St. John the Baptist. Traditionally, girls and young men gather on the night of 23 to 24 June flowers sânzienne, they make wreaths and the next day, on 24, they throw over the house by putting each a desire.

⁴ Paparuda – custom practiced by little girls and girls to bring rain.

In the *Enlightenment* program, the myths are removed to restore imagination under the control of rational knowledge. Access to the knowledge of the world, before mythical and mystified, it enlightens rationally and demystified. Horkheimer and Adorno⁵ examine the contradictory aspect of cultivation of instrumental reason that leads to the reification just of thinking subjects. In the spirit of enlightenment, Cantemir's position is a rational erudite, who records, but he circum-scribes in the kantian way what he can know, but comes out, through objectivity, from the reification trap generated by illuminists.

Although **the origin of the Daco-Roman of Moldovans**, as the author of theological and philosophical treatises and, especially, as a man of his times, The Romanian *reigning* maintains his objectivity recording ancient myths, perhaps of Dacian origin. The statue of Dochia, in the Ceahlăul mountain, is admired, but it is discussed "coldly its uncertain status of the artefact; at the same time, its function is rejected in firm terms: "Right at the top is a very ancient statue, five cubits high, describing, not mistaken, an old woman with twenty ewe lambs, whose from the natural part flows ceaselessly one spring. It is painstakingly to say if the statue was worked on such an artist's deft hand. Because the statue does not sit on foundation, but it is grown and closely related to the other cliffs, but with the belly and the back uncovered; and even if you want to think that the wrists were filled with a lime made with great skill – and we are glad to say it – such discoveries of those of oldness have been lost with time, however, you can easily imagine in what way water was brought by foot in *the natural part*, that is nowhere around, you don't see any traces of source or of any river bed".

"Probably that pagans have used for their religious service, because the priests have usually served of natural means or witchcraft guiles through that they can bring the crowd easily credulous to amazement or religious exaltation". (Cantemir, 1961: 40).

To beliefs, superstitions, Cantemir has a critical air, like the one facing predestination, as also he did in the *Divan*, where the issue of destiny is commented in the vision of Orthodox religion, the *popular* belief being frowned upon.

---

⁵ Horkheimer Max and Adorno, Theodor W., *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press, 2002.

"Most of the them [inhabitants of Lower Country] and almost the whole multitude of row he believe that the God decides to every man the day of death; and before it no one can die or to perish in the war. This gives them boldness so great that sometimes they plunge madly upon the enemy" (Cantemir, 1976: 209-210).

Dimitrie Cantemir treats, in his work, an unusual theme, namely, that of the misconception and of faith. The term *eres*, in its modern acceptation, is defined as "belief in the miraculous, supernatural forces; misconception (transformed into skill); bias; superstition; error. Figurative: "What deviates from common concepts (of a society); p. ext. wandering, sin" (DEX, 1975: 304).

In *Description of Moldova*, instead, the context reveals a disconcerting range of connotations. When he discusses on old religion, the meaning seems to be in the dictionary: "Otherwise the people – and in Moldova, as in other countries which science has not enlightened yet – it is very off to **eres** and it still has not been completely cleaned of the old uncleanness, that they longer and now in poems and songs at weddings, burial and other events at unknown gods, and who it sees that they come from old idols of the Dacians" (Cantemir, 1961: 233).

Reaching the Călușarii and numbers with magical significance, he states: "Out of these kinds of games, they are playing at celebrations, there are still a few other close a **eres**, which must be made up of numbers without a spouse 7, 9 and 11" (Cantemir, 1976: 212). Călușarii have created, by the way, the big problems to Cantemir. He is incredulous at the strange relationship established between the Church and a pagan ritual, putting the entire sentence under the sign of a condition of the most vague: "In all this time, they do not sleep somewhere other than under the roof of the Church and **they say** that, if you sleep in other different place, they would immediately **endeavour** by the ghosts" (Cantemir, 1976: 212).

Neither the weeping, another event which put in relationship the popular belief with the official one, Cantemir not pleads otherwise than against "superstition": "[The died n.n.] tells them that henceforth will no longer speak to them, nor will ever return to Earth, because it has begun to taste heaven delight, that God has feasting to the faithful servants – and other nonsense forms like these of the women-languages" (Cantemir, 1976: 225).

Healing through magic is, naturally, be regarded as a deviation, born from credulity: "People **easily credulous** ascribe power to the călușarii to banish the prolonged illness" (Cantemir, 1976: 212).

But the objective researcher is in impasse when it sees obliged to recall a personal experience: "I want to tell you what I saw myself in the homeland." (Cantemir, 1976: 212).

Religious orientation of Moldova of that time, to reject the Catholicism and Protestantism, assimilated by the people without any distinction, conduct him to say: "No religion is more detested by Moldovans than religion of papistics [...]. Namely they say that other heresies are known by themselves, [...] but the papistics are wolves in sheep's clothing [...]. and papistics say to those belonging to the Greek Church sometimes brothers, sometimes schismatic and [...] other times we say even heretics". (Cantemir, 1976: 231). In other words, the attitude is explained as a reaction to the way they are perceived by the Western Church.

6. The attitude of humanist Dimitrie Cantemir, facing the opinion Moldovan related to the science of the book, is very tough. The scholar relates how alphabet to write in Cyrillic features in Moldova, where he proves a convinced adept of latinity of his nation: "when the Moldovan Metropolitan Church passed, at this Council [...] of the papistics, then his successor, with the name Theoctist [...] of Bulgarian origin, to extirpating the core of papistics from the Moldovan church and to cut the youngsters the opportunity to read the guiles of papistics – he advised Alexander the best to drive out in the country not only people of another law, but also the Latin letters and put in their place the Slavonic ones" (Cantemir, 1976: 257). He vehemently critics isolation and he does not see with good eyes a possible barrier imposed by the use of the Cyrillic alphabet: "sons of boyars not taught other language than the Slavonic one, but in which they could not learn other sciences" (Cantemir, 1976: 258).

When he writes about the Moldovan mentality related to the teaching, the great scholar finds: "about this fact [teaching n.n.] Moldovans speak without decorum, saying that" teaching is the job of priests...". Adept of progress, Dimitrie Cantemir assimilates the knowledge and study with emancipation, modern attitude at a time when the concept of progress is just beginning to take place in European culture.

7. The central issue of the work of Dimitrie Cantemir and the method of approach, linked to the cultural and ethnic identity of his nation, gives him the status of precursor of some scientific research

domains that will affirm two centuries later. The arguments about the **origin and the unity of the Romanian people and language** are based on historical written document, linguistic - etymological, archaeological and of **oral culture**. Although traditions were perceived as a secondary document, establishing a filter for the information of popular literature, the documentary interference archaeology-history-linguistics-traditions will be the information scientific trunk of folklore and ethnographical research until the beginning of the 20th century, when folklore and ethnography have become independent disciplines.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (1976), *Descrierea Moldovei*. Traducere de Petre Pandrea, București, Editura Minerva.
  2. Cantemir, Dimitrie, domn al Moldovei, (1961), *Descrierea Moldovei*, București, Editura Tineretului.
  3. Horkheimer, Max and Adorno, Theodor, W., (2002), *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford University Press.
  4. Le Goff, Jacques, (1991), *Imaginarul medieval*. Traducere Marina Rădulescu, București, Editura Meridiane.
  5. Miron, Costin, (1958), *Opere*. Ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
  6. Miron, Costin, (1987), în *Cronicari moldoveni* [Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce: Antologie]. Studiu introductiv de Dan Horia Mazilu. Selecția textelor, glosar Anatol Ghermanschi, București, Editura Militară.
  7. Raliade, Rodica; Șerbănescu, Mihaela, (2006), Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”. *Etnologie românească*. I. *Folcloristică și etnomuzicologie. Precursori în folcloristică*, București, Editura Academiei Române.
- *** (1975), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Academiei Române.

DRAGOSTEA ȘI TRADIȚIILE DE NUNTĂ ÎN BALCANI: DIN ORIENT ÎN OCCIDENT

*Lect. univ. dr. Dragoș Marian Rădulescu,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București*

Abstract: *"Honest face, you would like to hear a wonderful story about love, devotion and death?" ... for the narrator is a rhetorical question, he knows very well that nothing is more exciting and alive to the listener than the combination of love and death, fatal love, unhappy love or unshared or prohibited love.*

This subject raises fascination in the Occident where it are dedicated the most beautiful songs and the legends of ancient troubadours known. Tristan and Isolde or Romeo and Juliet are only some examples of classical masterpieces of European literature illustrating the myth of chivalric love that ends tragically for those involved.

Happy love fall in history, writing novels is only for fatal love, love that is threatened and condemned by others, society and life. More talk about the passion of love, the suffering caused by love than the love fulfilled and completed by marriage.

But in Orient is more present physically love, because the freedom to choose who to love is more restricted over the patriarchal family, considered a model of authority. And stories of love ends, usually with a marriage full of symbolic rituals, whether it's a love shared or not.

This study aims to explore how love and marriage are seen in the Occident and Orient, and some wedding traditions of Romania and the Balkans.

Keywords: *love, marriage, tradition, loyalty, death.*

Introducere

Iubirea a fost prezentă și cântată de poeți dintotdeauna, fiind parte a ființei noastre, indiferent de epocă și țară, ceea ce a diferit întotdeauna este cum a fost percepută de către cei din jur, cum a reacționat societatea și câtă libertate a existat în a alege pe cine să poți iubi.

Astfel dacă în Occidentul, dominat de spiritul cavaleresc, iubirea este un sentiment nobil, fiind prezentată mai mult ca un ideal și în care norocul sau întâmplarea are un rol deosebit în găsirea sufletului pereche, în Orient iubirea este un pic mai real

privită, fiind pus accentul pe partea fizică, carnală a poveștii de iubire.

Astfel, deși religia vorbește numai de 4 neveste, bărbații de rang înalt se înconjoară de haremurii numeroase, formate din sclave, roabe cumpărate pentru acest lucru sau chiar făcute cadou de soțiile lor, gest deloc neobișnuit, dar imposibil de acceptat de un european.

E drept că, aproape întotdeauna, există una sau două favorite în jurul cărora se țese intriga de iubire, în special datorită frumuseții lor, combinate cu o inteligență scilicet și cu capacitatea de a asigura un urmaș pe linie bărbătească, dar la fel de adevărat este că viața acestor soții sau sclave atâră de un capriciu al soțului, care cu un singur gest le poate ucide sau oferi unor supuși de rang inferior.

POVEȘTI DE DRAGOSTE DIN OCCIDENT

Pe scurt povestea lui Romeo și Julieta¹, una dintre cele mai cunoscute povești de dragoste din Occident, alături de Tristan și Isolda, sună în felul următor: două familii importante din Verona, Montague și Capulet, se urăsc și se luptă între ele mâinate de „sentimente” și ambiții moștenite de la înaintașii lor, dar copiii celor două familii nu țin cont de această „tradiție” și se îndrăgostesc unul de celălalt, încălcând interdicțiile părintești.

Un șir lung de evenimente face ca cei doi să își însceneze moartea, sperând ca prin această faptă să le schimbe hotărârea părinților, dar lipsa de comunicare transformă această încercare într-o tragedie în care cei doi se sinucid pentru a rămâne împreună după moarte, dacă în viață nu le-a fost permis.

Dragostea este tema principală a piesei lui Shakespeare, dar și soarta sau destinul joacă un rol important în toată povestea de dragoste.

Astfel dacă Julieta nu ar fi protestat față de hotărârea tatălui său de a o mărita, acesta poate nu ar fi stabilit data nunții cu atâta rapiditate, iar dacă Mercutio nu ar fi pornit cearta cu Tzball sau dacă Romeo nu ar fi intervenit în duel, Mercutio poate nu ar fi fost ucis, iar Romeo nu ar fi fost exilat.

Mai mult dacă preotul ar fi reușit să îl anunțe pe Romeo în timp util acesta nu s-ar fi sinucis la mormântul Julietei sau dacă .... Sunt o mulțime de astfel de momente care puteau să schimbe

---

¹ William Shakespeare *Romeo și Julieta*, Editura Mondero, București, 2000.

cursul evenimentelor și care au ținut de viteza de reacție a celor implicați, pentru ca, la final, totul să pară parte a unui destin implacabil. Romeo și Julieta erau destinați să se îndrăgostească și să moară pentru iubirea lor, ca prin acest sacrificiu să trezească la realitate familiile lor iubite de ură.

Vedem că, deși se vorbește de o mai mare libertate acordată persoanei în alegerea celui iubit, în rândul unor familii de vază, căsătoriile se făceau din interes și alegerea soției era o decizie care privea menținerea poziției pe scara socială, iubirea lăsând locul interesului și rangului.

Raportat la Occident în Moldova lui Cantemir lucrurile se petreceau în aceeași linie astfel că: *Moldovenii își însoară copiii la vârsta la care trebuie să se facă, după legile bisericești, cununia. Însă se socotește că e rușine dacă o fecioară cere pe un bărbat; iar obiceiul țării a statornicit că flăcăii trebuie să-și aleagă ei înșiși neveste și nu să-și aleagă părinții fetei ginerele.... Când mirii sunt copii de boieri, atunci nu se poate face nici logodna și nici binecuvântarea preotului fără încuviințarea domnului și mărturia arhiereului. Prin aceasta de la urmă se caută să nu se facă vreo nuntă neîngăduită de legile creștinești și preoțești; iar prin cea dintâi, să nu se unească mai de aproape prin această legătură mai multe neamuri boierești fără de voia domnului.*

Mai mult era cerută întâi și părerea familiei fetei, prin trimiterea de pețitori care *iscodesc mai întâi pe departe gândurile bătrânilor, ca să nu pățească rușinea să nu vrea părinții fetei. Dacă bagă de seamă însă că aceștia vor s-o dea atunci se duc cu toate rudeniile mirelui în casa fetei.*

În ceea ce privește condiția femeii și libertatea acesteia se observă o diferență enormă între libertatea occidentală și lumea islamică, Julieta putând fi văzută de către Romeo și reușind chiar să comunice cu el, sau cum zicea Cantemir *cu toate că femeile nu stau ascunse față de bărbați cu aceeași băgare de seamă ca la turci, cu toate acestea, dacă sunt cât de cât de neam bun, ies rareori afară din casele lor. Jupânesele boierilor au, ce-i drept, o înfățișare plăcută, dar cu frumusețea stau mult în urma nevestelor oamenilor de rând. Căci acestea au chipul mai frumos, însă sunt în cea mai mare parte desfrânate.*

Unele beau pe acasă mult vin; dar în adunări rareori vezi o femeie beată: căci o femeie este socotită cu atât mai vrednică de cinste, cu cât mănâncă și bea mai puțin la ospete.

De aceea rar va vedea-o cineva ducând îmbucătura la gură sau deschizându-și buzele atât ca să i se poată vedea dinții; ea își vârnă îmbucătura în gură cât poate mai în taină. Ei nu socotesc nimic mai de ocară decât să se vadă părul unei femei măritate sau al unei văduve; și se socotește fărădelege să descoperi la vedere capul unei femei.

Dimpotrivă fetele socotesc că e rușine să-și acopere capul, chiar și cu pânza cea mai subțire, căci ele socotesc că a umbla cu capul gol este semnul curăției.

POVEȘTI DE DRAGOSTE DIN ORIENT

Cea mai cunoscută operă a Orientului este 1001 de nopti² ce cuprinde, la bază, o poveste simplă: un sultan sângeros, trădat în dragoste decide să ucidă dimineața fiecare femeie cu care petrecea noaptea, numai că o frumoasă și inteligentă, dar mai ales o bună povestitoare, Șeherezada, simte că este destinul său să se căsătorească cu Sultanul și să salveze viața fecioarelor nevinovate omorâte de acesta.

Și cu iscusința specifică povestitorilor arabi, Șeherezada începe să îi povestească sultanului tot felul de povești, având grijă să nu termine povestea dimineața, astfel ca sultanul, curios, să aștepte încă o zi înainte de a lua decizia de a o ucide. Și așa au trecut 1001 de nopti, în care frumoasa Șeherezada povestește legende, mituri, pilde care reflectă istoria și cultura poporului arab, obiceiurile, morala și valorile sale religioase, dăruindu-i, în același timp sultanului copii frumoși.

La sfârșitul celor 1001 de nopti Sultanul îndrăgostit și fascinat de frumoasa Șeherezada decide să o păstreze de nevastă, cruțându-i viața, consemnând totodată aceste povești pentru a putea fi citite și de alții.

Cu precizarea că, în realitate, 1001 de nopti, este o creație populară creată în timp, care dezvăluie frumusețea societății islamice, ce a privit iubirea, mai pragmatic, prin latura ei fizică, decât cea romantică.

Nu înseamnă că iubirea nu a existat sau că nu a triumfat tuturor greutăților ivite sau că respectul datorat soțului nu a rămas neștirbit, dar femeia și rolul ei au fost privite diferit, căsătoria a fost privită diferit, deoarece este făcută întotdeauna cu acordul familiilor, părinții fiind cei care găsesc soția potrivită, chiar

---

² 1001 de nopti, Editura Erc Press, București, 2010.

dacă religia vorbește, la nivel de principiu, că nu se poate încheia nicio căsătorie fără acordul fetei, impunerea este regula și nu excepția.

Poate au contribuit la acestea și poligamia și existența acelor haremuri ce ajungeau la sute de soții și concubine, poate și existența sclavelor vândute în lumea musulmană și ușurința cu care sultanul putea să dăruiască o femeie din haremul său unui supus loial sau grabă și bucuria cu care supuși își ofereau fetele conducătorului, sperând că prin intrarea acestora în harem vor avea mai multe șanse pentru a obține funcții înalte.

Cu toate acestea și aici întâlnim destinul în jurul cuvântului „maktub” – (așa este scris), dragostea și toate întâmplările, inclusiv moartea sunt sortite personajelor, care își trăiesc cu bucurie destinul având credință în Allah.

OBICEIURI DE NUNTĂ

Și dacă dragostea am văzut cum este privită în Occident și Orient să ne întoarcem un pic pe meleagurile noastre, în zona Balcanilor (chiar dacă geografic nu facem parte din aceasta) și să vedem care erau obiceiurile de logodnă și nuntă în Moldova acelor vremuri, așa cum le descrie Dimitrie Cantemir, în opera sa scrisă în latină, în timp ce se afla în durerosul exil impus de situația politică complicată în care se afla³.

Drept aceea, dacă unui flăcău îi place o fată, atunci el trimite la părinții ei oameni pe care ei îi numesc, cu o rostire latinească stricată, pețitori, adică petitores.

Cel mai de frunte dintre pețitori, numit staroste, începe să rostească vorbele pe care vrem să le dăm aici, fiindcă aproape pretutindeni sunt la fel: „Moșii și strămoșii părinților noștri, umblând la vânat prin codri au dat peste țara în care locuim noi acum și în țara asta trăim, ne hrănim și neîntărit cu laptele și mierea ei. Îmboldit de pilda lor, măritul boier cutare, în vreme ce umbla după vânat pe câmpii, prin codri și prin munți, a dat de o ciută, care, sfioasă și cuminte nu i-a îngăduit să-i vadă fața, ci a luat-o la fugă și s-a ascuns. Am pornit pe urmele lăsate de copitele ei, care ne-au adus până în casa aceasta; de aceea voi trebuie sau să ne dați sau

---

³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 1998, pp. 195-201, Capitolul al XVIII-lea - Despre obiceiurile de la logodnă și de la nuntă.

să ne arătați încotro a fugit vânatul pecare l-am gonit cu osteneală și sudoare din pustietăți”.

Acela ce rostește vorbele acestea mai adaugă încă vreo câteva alte vorbe cu tâlc și înflorite, pe care le poate ticlui. Părinții răspund la început că în casa lor n-ar fi venit acest fel de vânat; oaspeții s-au încurcat în urmele pe care au venit, ciuta ar putea fi ascunsă pe la vecini. Iar dacă peșitorii stăruie să li se arate vânatul, atunci se aduce o fată bătrână, urâtă și îmbrăcată în zdrențe și îi întrebă dacă aceasta e ciuta pe care o urmăresc.

Peșitorii răspund: „nu”! și adaugă că vânatul lor are plete bălaie, ochi de șoim, dinți ca șiragul de mărgele, buze mai roșii decât cireșile, trup ca de leoaică, pieptul ca de găscă, gât ca de lebădă, degete mai netede decât ceara și fața mai strălucitoare decât soarele și luna.

Dacă părinții tăgăduiesc din nou că un astfel de vânat s-ar fi arătat vreodată la ei, peșitorii le dau răspuns că ei au cei mai buni câini de vânătoare, care nu i-au înșelat niciodată și care le-au dat semnele cele mai adevărate că ciuta pe care o caută ei se află tainuită aici.

La urmă, când peșitorii se laudă cu sila și cu armele, atunci părinții scot fata la iveală, împodobită după puterile lor. Când o văd, peșitorii spun îndată că ea este ciuta căutată. Apoi cheamă un preot sau, dacă acesta este prins cu alte trebi, pe cei mai bătrâni dintre vecini și înaintea lor logodnicii își schimbă inelele. Isprăvindu-se aceasta, părinții ascund îndată fata și se întinde masa, la care, înainte să se scoale, se hotărăște ziua nunții.

Când se hotărăște vremea să se facă nunta, atunci rudeniile se adună în luna dinainte, după liturghie, atât în casa mirelui, cât și în cea a miresei, aduc lăutarii din locul acela, care mai întotdeauna sunt țigani și se ospătează în casă în cântările din gură și din instrumente, ale acestora.

După ce se ridică de la masă, fetele și alte femei cern făină aleasă pentru nuntă, din care pricină ziua aceasta este numită îndeobște ziua cernutului.

Dacă se află în același târg sau în același sat casele celor logodiți, ori nu sunt mai departe una de alta decât cale de două sau trei zile, atunci ospățul de nuntă începe de joi în amândouă casele și ține până sâmbătă.

Duminică se strâng toate rudeniile mirelui ca să aducă mireasa și trimit înainte colăcari ca să vestească sosirea mirelui. Cei ce sunt adunați la casa miresei îi pândesc în cale și caută să-i prindă

înainte să ajungă la casa miresei. Ca să se ferească de acest lucru colăcarii folosesc de obicei cai foarte iuți.

Dacă se întâmplă să-i prindă, când este vorba de oameni din norod, îi leagă vârtos și-i pun de-a-ndărăteala pe cal; la cei de frunte, însă, pe aceștia îi împresoară prietenii miresei și îi duc îndată, cu chip că i-au robit, până la casa acesteia.

Odată ajunși acolo, îi întreabă ce caută? Ei dau răspuns că au fost trimiși să vestească război și că oștenii vor sosi curând casă ia cetatea. După ce spun acestea, îi duc înlăuntru și îi silesc să deșarte câteva pahare cu vin și îndopați astfel cu vin, îi trimit îndată îndărăt cu câțiva oaspeți ai miresei.

Când aceștia văd că vine mirele, îi lasă pe colăcari – nu fără ocări - și se grăbesc spre casă. Dacă aceia care îl însoțesc pe mire pot să se ia după dâșii și să-i înhațe, atunci obișnuiesc să-i lege vârtos și să-i ia cu ei. La urmă, când oaspeții celor două părți se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărându-se o răsplată și anume: la oamenii de rând, o năframă cusută frumos, iar la cei mai avuți, o bucată de pânză sau de mătase de bun preț.

Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ținta și, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înșii care fac strigarea, aceia ce cred că au caii cei mai buni le dau pînteni.

Învingătorul primește răsplata din mâna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meșteșugit. Spre seară, după vecernie, logodnicii sunt duși la biserică cu cât alai le stă în puteri, ca să primească binecuvântarea bisericească.

În mijlocul bisericii se așterne un covor, pe care stă la dreapta mirele, iar la stânga mireasa sa. În vreme ce stau acolo, li se pun sub amândouă tălpile galbeni, iar la oamenii de rând, lei prin care se înțelege că s-au lepădat de lume și că trebuie să calce în picioare măreția acesteia.

Îndărătul lor stau nunul și nuna, ținând două lumânări la fel de mari și de grele. În vremea aceasta preotul rostește rugăciunea obișnuită la cununie și le schimbă de trei ori inelele. După ce pune celor doi miri cununile pe cap, îi poartă prin mijlocul bisericii la fel ca la danț, în vreme ce cântăreții înalță cântarea obișnuită la acest prilej.

În această vreme rudele împrăștie printre cei din jur bani mărunți, nuci și hamei uscat, casă arate prin asemenea pilde că se roagă lui Dumnezeu dătătorul de viață pentru rodnicia hameiului și

a nucilor, iar de toate avuțiile și semețiile acestei lumi trebuie să se lepede.

Preotul dă la urmă celor doi cununăți să guste detrei ori pâine întinsă în miere, semn al dragostei și unirii veșnice. Și ca să dea prilej celor dimprejur să râdă la această ceremonie voioasă, îi lasă pe miri să încerce de trei ori în zadar să apuce din îmbucătură.

După ce se sfârșesc toate, toți se întorc, în aceeași rânduială în care au venit, la casa miresei, a cărei față e acoperită cu o pânză subțire de mătase roșie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, când mireasa e dusă la culcare, frații sau rudeniile miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor.

În vremea aceasta mănâncă și bea, câteodată până la al treilea ceas al dimineții. După acest ceas, bucătarii pun pe masă un cocoș fript cu pene cu tot; unul dintre oaspeți se ascunde sub masă, cântă cocoșește și vestește zorii zilei.

Oaspeții dau după aceea bucătarului bacșiș și se ridică cu toții de la masă; iar mirele, care își ține mireasa de mână, se așează în mijlocul camerei. Apoi un diac citește cu glas tare foaia zestrei, iar toate aceste lucruri, care au fost puse într-o cameră deosebită ca să poată fi văzute de fiecare, sunt încărcate într-o căruță și duse acasă la mire.

Apoi acela care vorbește părinților miresei în numele ei pomenește nașterea, creșterea și toate celelalte binefaceri primite de la ei; le mulțumește pentru toate și le cere binecuvântarea, pe care părinții i-o dau ei înșiși sau pun pe altcineva să i-o dea în numele lor și roagă pe Dumnezeu și pe îngerul lor păzitor să le dea celor cununăți dragoste credincioasă și așternut nespurcat, iar la urmă le aduce paharul de despărțenie - care se numește paharul căii albe - lăsându-i apoi să plece din casa lor.

Când dau să pășească peste pragul casei, îi opresc frații miresei sau, dacă aceasta n-are frați, frații părinților ei, cu sabia goală, pe care o înfig de-a curmezișul în stâlpii ușii. Mirele scapă de ei dându-le fie un cal, fie un alt dar pe care îl are la îndemână.

Mireasa se urcă singură (pentru că nu-i este îngăduit să ia din casa părintească nici o slugă) într-o căruță, însoțită de mama sau sora mirelui, și îl urmează pe bărbatul ei, care merge înainte.

Când ajung la casa mirelui - după ce se mai deșartă încă vreo câteva pahare de vin - pe tineri îi duc nașii în odaia de culcare. Mirele se îngrijește cu multă luare-aminte ca a doua zi părinții miresei să nu afle nimic despre fiica lor; pentru că aceștia trebuie să-și vadă fiica, împreună cu toți prietenii apropiați, a treia zi după

nuntă, drum care se numește drumul cel mare, fiindcă acum părinții pot să aibă parte - după cum se întâmplă - sau de multă cinste, sau de rușine.

Căci, dacă fiica lor s-a aflat fecioară, nu numai că toate sunt bune, dar și părinții sunt ospătați cu o masă strălucită, la care, după ce mănâncă al doilea fel de bucate, se arată fiecăruia pe un taler cămașa cu semnele fecioriei, pe care toți obișnuiesc să pună un mic dar.

Dar aceasta se întâmplă numai la oamenii de rând, căci la cei mai de sus nu pot să vadă cămașa decât socrii. Iar dacă fiica lor s-a făcut de ocară din pricina unei împreunări neîngăduite, mirele își adună a doua zi prietenii apropiați, cărora le arată că și-a găsit mireasa spurcată (cu acest cuvânt numesc ei femeile necinstite).

Aceștia aduc pentru ea cea mai proastă căruță și, cu hamuri rupte, înhamă în locul cailor pe părinții ei și-i silesc cu bătaia să-și ducă înapoi acasă, ca pe o curvă, fiica așezată în căruță.

Nimănui nu-i este îngăduit să împiedice acest lucru pe drum și dacă cineva ar cuteza să slobozească pe părinți, acela ar fi pedepsit nu numai cu bătaia, ci și de către judecător, ca un călcător al legii și al obiceiurilor țării.

Bărbatul oprește toată zestrea, și, dacă el a făcut cheltuieli cu nunta, le primește îndărăt, la porunca judecătorului, de la părinții care nu și-au păzit fata. Așa se întâmplă printre țărani cu oamenii aceia sărmani; dar nu și printre boieri care își priveghează fetele mult mai îndeaproape, așa că nu li se poate întâmpla lesne asemenea lucru.

Când află că fata lor s-a găsit spurcată, răscumpără necinstea fiicei lor cu o zestre mai mare în sate sau bani; iar dacă ginerele nu se mulțumește în niciun chip cu aceasta, își iau fata acasă și dau mirelui slobozenie să se însoare cu alta.

Când domnul însuși este naș, atunci ospățul de nuntă se face la curtea domnească. Mirele primește din partea domnului un gugiuman la fel cu al domnului și un cal, iar la masă toată vremea stă de-a dreapta domnului cu capul acoperit.

Toți slujitorii curții îl slujesc, ca și pe domn; iar când mirele se duce la biserică sau la casa sa, toată curtea domnească - cu țimbale și alte instrumente moldovenești și turcești - îl însoțește ca pe domnul însuși.

A treia zi după nuntă mirele se duce împreună cu mireasa la domn și la doamnă ca să mulțumească pentru cinstea atât de mare ce li s-a făcut, dar fără să aducă daruri.

CONCLUZII

Sentimentul de dragoste a constituit subiectul a numeroase opere literare, fiind cântat de poeți din cele mai vechi timpuri până în prezent. Dar nu numai poeții au fost fascinați de iubire, ci și cercetătorii care au încercat să explice acest sentiment și prozatorii care ne-au lăsat adevărate capodopere literare despre felul cum iubirea era privită de-a lungul timpului la diferite popoare.

Ca să nu mai amintim de tradiția populară care prin cântec și joc a transmis frumusețea și bucuria adusă de dragoste în inima strămoșilor, transformând fiecare gest făcut de aceștia într-un ritual plin de simboluri păstrate cu sfințenie până în ziua de astăzi.

Și, dacă trecând în revistă modul în care iubirea e privită la neamuri diferite se constată diferențe, este tocmai o garanție și un rezultat firesc al faptului că un astfel de sentiment pur nu poate fi descris în totalitate de om fiind înțeles numai de cel îndrăgostit.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (1998), *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Editura Litera *1001 de nopți* (2010), București, Editura Erc Press.
2. Shakespeare, William, (2000), *Romeo și Julieta*, București, Editura Mondero.

LOVE AND WEDDING TRADITIONS IN THE BALKANS: FROM ORIENT TO OCCIDENT

*Lecturer Rădulescu Dragoș Marian Ph.D.,
„Dimitrie Cantemir” Christian University, Bucharest*

Abstract: *"Honest face, you would like to hear a wonderful story about love, devotion and death?" ... for the narrator is a rhetorical question, he knows very well that nothing is more exciting and alive to the listener than the combination of love and death, fatal love, unhappy love or unshared or prohibited love.*

This subject raises fascination in the Occident where it are dedicated the most beautiful songs and the legends of ancient troubadours known. Tristan and Isolde or Romeo and Juliet are only some examples of classical masterpieces of European literature illustrating the myth of chivalric love that ends tragically for those involved.

Happy love fall in history, writing novels is only for fatal love, love that is threatened and condemned by others, society and life. More talk about the passion of love, the suffering caused by love than the love fulfilled and completed by marriage.

But in Orient is more present physically love, because the freedom to choose who to love is more restricted over the patriarchal family, considered a model of authority. And stories of love ends, usually with a marriage full of symbolic rituals, whether it's a love shared or not.

This study aims to explore how love and marriage are seen in the Occident and Orient, and some wedding traditions of Romania and the Balkans.

Keywords: *love, marriage, tradition, loyalty, death.*

Introduction

Love was sung by poets always present as part of our being, regardless of age and country, which is always different as perceived by others, how society reacted and how much freedom has been understood in who you can love.

So if the West, dominated by the spirit of chivalry, love is a noble sentiment, is presented more as an ideal and as luck or chance plays a special role in finding a soul mate in East real love is a little seen, being put emphasis on the physical, carnal love of the story.

Thus, although religion speaks only 4 wives, senior men are surrounded by numerous harems consisting of slaves, captives purchased for this or even their wives made gift, a gesture not uncommon, but cannot be accepted by Europe.

It is true that, almost always, there are one or two favorites around which is woven of love, intrigue, particularly because their beauty, combined with a brilliant intellect and ability to provide a male heir line, but it is also true their wives or slaves that life hangs by a whim of her husband, who can kill a single gesture or offer some lower-level subject.

LOVE STORY FROM OCCIDENT.

Short story of Romeo and Juliet¹, one of the most famous love stories in the West, with Tristan and Isolde, reads as follows: two major families of Verona, the Montagues and Capulets, hate and fight each other driven by "feelings" and ambitions inherited from their ancestors, but the children of the two families do not take account of this "tradition" and fall in love by disregarding parental prohibitions.

A long string of events makes two to fake his death, hoping that by this act to change their parents' decision, but the lack of communication makes this attempt at a tragedy where two suicides to stay together after death, if in life has not been allowed.

Love is the main theme of Shakespeare's play, but fate or destiny plays an important role in the whole love story.

So if Juliet had not protested against his father's decision to marry her, he cannot set the wedding date so quickly, and if Mercutio had not started arguing with Tzvalt or if Romeo had not intervened in the duel, Mercutio can would not have been killed and Romeo had not been exiled.

More if the priest would be able to announce this timely Romeo would not have killed himself at Juliet's tomb or .... There are plenty of those moments that could change the course of events and kept the speed of reaction of the people involved, because in the end, everything seem part of an implacable destiny Romeo and Juliet were destined to fall in love and die for their love, that through this sacrifice to awaken to reality loved to hate their families.

---

¹ William Shakespeare, *Romeo and Juliet*, Mondero Publishing, Bucharest, 2000.

We see that although they speak of greater freedom for choosing the loved person among prominent families, marriages were of interest and choice of wife was a decision for maintaining its position on the social ladder, instead leaving love interest and rank .

Compared to West in Moldova Cantemir things happening in the same line so that *"Moldovans their children marry at an age that must be done according to the laws church wedding. But it reckons that if a virgin ashamed ask a man: but habit settled country that young men should choose their own wives and parents choose not to groom girl ... When grooms are children of noblemen, then there can be no engagement or without the consent of the priest blessing the Lord and witness the high priest. By this ultimately seeks to make a wedding is not forbidden by the laws of Christian and priestly, and by the former, not unite more closely through this link more noble nations without God's will."*

More was required first and view face family by sending petition "first spied the old thoughts away, not to hurt the girl's parents would not shame. Mind however if they will give it when they go all the groom's relatives to the girl's house."

Regarding women and liberties provided there is a huge difference between Western and Islamic world freedom, Juliet can be seen by Romeo and even managing to communicate with him, or how Cantemir said *"although women are not hidden from men with the same careful that the Turks, however, they are more or less noble, rarely come out of their homes. Wives of noblemen, that's right, a pleasant appearance, but are far behind wives beauty of ordinary people. Because they face more beautiful, but are mostly immoral."*

Some drink at home more wine, but rarely see a woman drunk meetings: for a woman is considered more noble, the more they eat and drink less at feasts.

That's why you rarely see someone carrying a morsel to his mouth or opening their lips so as to be able to see teeth, bite her in the mouth as they slip perhaps secretly. They do not consider anything more outrageous than to see a woman's hair or a widow married, and view counts iniquity to discover the head of a woman.

Rather ashamed to reckon that girls cover their heads, even with the thinnest blade, because they consider that to walk bareheaded is the sign of purity. "

LOVE STORY FROM ORIENT

The most famous work is the 1001 Nights² Orient comprising, based on a simple story: a bloody sultan, betrayed in love decide to kill every woman that morning, spend the night, only a beautiful and intelligent and especially good storyteller Scheherazade feels that it is his destiny to marry the Sultan and save the life of Sultan killed innocent virgins.

And specific skills of Arab storytellers, Scheherazade begins to tell all sorts of stories Sultan, being careful not to finish the story morning so that sultan, curious to wait another day before deciding to kill her. And so passed 1001 nights, Scheherazade tells the beautiful legends, myths, parables that reflect the history and culture of the Arab people, customs, religious morals and values, giving at the same time Sultan beautiful children.

At the end of 1001 Nights Sultan in love and fascinated by the beautiful Scheherazade decides to keep his wife, sparing his life, while noting these stories to be read by others.

Indicating that, in fact, 1001 Nights, is a popular creation time created, revealing the beauty of Islamic society, what love looked more pragmatic in its physical aspect, than romantic.

Love does not exist or has not won all the respect due to difficulties arising or husband did not remain intact, but the woman and her role were viewed differently, marriage was viewed differently because it is always done with the consent of families, parents are those who find the right wife, even if religion says, as a principle, we cannot conclude any marriage without the face, imposing is the rule and not the exception.

They may have contributed to the existence of those harems and polygamy is reached hundreds of wives and concubines, maybe there slaves sold in the Muslim world and the ease with which the sultan could give a woman from his harem of a loyal subject or haste and joy that offered their daughters undergo driver hoping that by joining their harem will have more chances to get high positions.

However, and here we find destiny around the word "Maktub" - (it is written), love and all events, including death are doomed characters who live their destiny with joy, with faith in Allah.

---

² *1001 Nights*, Erc Press Publishing, Bucharest, 2010.

WEDDING TRADITIONS.

And if I saw love as seen in the West and the East to go back a little on our lands in the Balkans (although geographically not part of this) and see who were the engagement and wedding customs in Moldova that time, so Cantemir described³ them in his work written in Latin, while he was in painful exile imposed by the complicated political situation are:

Wherefore, if a guy likes a girl, he sends her parents people I call with a broken Latin speech, petition, or petitores.

The leading of suitors, called starosta begins to speak the words that we want to give here, as almost everywhere are the same: "Our fathers ancestors, walking through the woods to hunt stumbled across the country where we live now and in this country we live feed and they stiffened with milk and honey. Prompted by their example, such glorious nobleman, while pursuing hunted plains, through forests and mountains, gave a hind that, shy and quiet and not allowed to see his face, but he took the run and hid. I started traces of hooves that have brought us to this house, therefore you must either give us or show us where hunting peccary ran I drove pains and sweat the wilderness".

He who utters these words still adds a few other words with meaningful and blooming, they can contrive. Parents respond at first that their house would come this kind of game, guests were tangled in the traces came, deer could be hidden from the neighbors. And if you insist to be shown suitors game, then make a spinster, ugly and dressed in rags and asks if it's hind that follow.

Suitors answer: "no"! and adds that their game has blonde hair, hawk eye, tooth for bead, cherry lips redder than, as the lioness body, chest to goose neck like a swan, fingers and face smoother than wax brighter than sun and moon.

If parents deny again that such a game would ever show her suitors responded that they give the best hunting dogs, which have never cheated and gave them the true signs that hind which they seek is concealed here.

Finally, it boasts suitors force and guns, then out to parents out, adorned by their powers. When you see her suitors immediately say that it is deer sought. Then call a priest or if he is caught with another treble, the eldest of the neighbors and their fiancés before

---

³ Dimitrie Cantemir *Description of Moldavia*, Litera Publishing, Chisinau, 1998 pp. 195-201, Chapter XVIII - Habits of the engagement and the wedding.

changing rings. It is finished, immediately hiding from parents and table covers, which, before you get up, he decides wedding day.

When he decides to make the wedding day, the relatives gather before Monday, after Mass, in the groom's house and that of the bride, bringing musicians from that place, which almost always are Gypsies and feast in the house songs mouth and tools thereof.

After rising from the ground, sieved flour girls and other women chosen for the wedding, which commonly cause this day is called day sifting.

If you are in the same market or the same village houses engaged or not further apart than about two or three days, then the wedding feast begins on Thursday in both houses and lasts until Saturday.

Sunday all relatives gather to bring the bride and groom before heralds sent to proclaim the arrival of the bridegroom. Those who are gathered at the bride's house they lurk in the way and try to catch them before they reach the bride's house. To guard against this heralds usually use very swift horses.

If you happen to catch them when it comes to people in the crowd, binds strongly and put them on the horse Backwards, to the leading, but these they surround the bride and her friends go immediately to way that they enslaved, to her home.

Once there, them asking who seek? They give the response that was sent to proclaim war and that soldiers will arrive soon house the city. Once you tell them, them go inside and compel them to empty a few glasses of wine and so stuffed with wine, he immediately sent back a few guests of the bride.

When they see that coming bridegroom leaves heralds - not without shame - and hurry home. If those who accompany the groom can take after them and grab them, then get used to bind strongly and take them with them. Eventually, the two sides guests gather in the house of the bride, is plotting a horse race, deciding a reward is the common people, a kerchief beautifully sewn and those better off, a piece of cloth or silk best price.

Then send before people decide target and, after showing signs of starting with one of guys who do cry, those who believe that they give the best horses spurs.

The winner receives the reward of the bride's hands and the horse is adorned with a garland of flowers woven skillfully. In the evening, after vespers, fiancés are taken to church as their best suite, to receive the blessing of the church.

In the middle of the church lay a carpet that is right groom and bride left. While sitting there, they put both feet in yellow, and the common people, lei which means that they denied the world and we have to trample its greatness.

Godfather and godmother are behind them, taking two candles as big and heavy. This time the priest pronounces the prayer usually changes their wedding and rings three times. Once you put two grooms weddings per capita, in the midst of the church bears like dancing while singing singers usually rises to the occasion.

At this time relatives spread among others petty cash, nuts and dry hop, house also show by examples that prays to God the giver of life for fruitfulness hops and nuts, and all the riches and the cares of this world must renounce.

The priest gives ultimately the two wed to taste expense or large bread in honey as a sign of love and eternal union. And to give opportunity to those around cheerful laugh at this ceremony, the bride and groom give to try three times in vain to grab the morsel.

After the end all be all back in the same order in which they came, the bride's house, whose face is covered with a thin red silk cloth, attached with two pins that eventually, when the bride is taken to bed, brothers or relatives of the bride groom stick to the wall above his head.

This time eating and drinking, sometimes until the third hour of the morning. After this time, the chefs put on the table a rooster feathers roast with all, one of the guests is hiding under the table, sing like a rooster announces the dawn.

Guests then cook tip and give rise to all at the table, and the groom, the bride holds his hand, sits in the middle of the room. Then a deacon read aloud dowry, and all these things that have been put in a special room that can be seen by everyone, are loaded onto a cart and taken home to groom.

Then he who speaks on behalf of the bride's parents they mention the birth, growth, and all other blessings received from them thanks for all the blessings and asks that parents give it to them or ask someone else to give it on their behalf and pray on their guardian angel on God to give them the faithful and bedding wed love pure, and ultimately bring them a bill of divorce cup - which is called cup white path - then leaving them to leave their home.

When they give to step over the threshold of the house, he stopped bride brothers or, if he has brothers, her parents' brothers,

naked sword, which stick across the doorposts. Bridegroom escapes them or giving them a horse or another but you have to hand.

Bride climb one (because not permitted to take any parental house servant) in a cart, accompanied by the groom's mother or sister, and follows her husband to go forward.

When they reach the groom's house - still empty after a few more glasses of wine - young people go godparents in his bedroom. Groom cares very attentive the next day the bride's parents do not know anything about their daughter, because they need to see their daughter with all close friends, the third day after the wedding, which is called road trip great, because now parents can take part - as it happens - or much honor or shame.

For if their daughter was a virgin, not only are all good, but the parents are brilliant feast of a meal, which, after eating the second kind of dishes, each on a plate showing the signs of virginity shirt on which all used to make a small gift.

But this happens only to the common people, for the most up I cannot see the shirt than laws. And if their daughter was a shame because a forbidden copulation, the groom gathers his close friends the next day, who shows that he found defiled bride (with the word call them dishonest women).

They bring to her cart and worst with broken harness, harness horses instead of her parents and compel them to beat to go back home, like a whore, daughter standing in the cart.

Nobody is allowed to prevent this on the road and if someone dared freed the parents, it would be punished not only to beat, but the judge, as a transgressor of the law and customs of the country.

Man stops all dowry, and if he did wedding expenses, it receives back to the command judge from parents who have not guarded against. This happens among poor peasants with those people, but not among landowners keeping watch their faces more closely, so do not be such a thing can happen easily.

When he learns that the girl was found filthy, dishonesty buys their daughter a dowry larger villages or money, and if the groom is not satisfied in any way with this, they take home and give to the groom liberty to marry another.

When Lord himself is the godfather, the marriage supper takes place at the royal court. Mr. Groom received from a suit as to the Lord and a horse, and the whole table is the right time lord with his head covered.

All court servants serve him, as the Lord, and when the bridegroom goes to church or at home, all Crown - with cymbals and other instruments Moldovan and Turkish - as Mr. accompanying himself.

On the third day after the wedding with bridegroom goes to the gentleman and lady to thank for the great honor of having been made, but not to bring gifts.

CONCLUSIONS

The feeling of love was the subject of many literary works, being sung by poets from ancient times to the present. But not only poets were fascinated by love, but also and researchers have tried to explain this feeling and novelists who have left literary masterpieces about how love was seen over time in different people.

Not to mention the folk tradition which has passed through song and dance brought beauty and joy of love in the heart ancestors, transforming every gesture made by them in a ritual full of symbols enshrined until today

And if reviewing how love is seen in different nations is found differences warranty is just a natural result of the fact that such a pure feeling cannot be described fully understood only by the human being in love.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (1998), *Description of Moldavia*, Chisinau, Litera Publishing 1001 Nights (2010), Bucharest, Erc Press Publishing.

2. Shakespeare, William, (2000), *Romeo and Juliet*, Bucharest, Mondero Publishing.

IDEI DE ECONOMIE POLITICĂ ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR

*Conf. univ. dr. Radu Cristian Mușetescu,
Academia de Studii Economice,
Conf. univ. dr. Adina Mușetescu,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”*

Abstract: *Without exposing a coherent economic theory, Dimitrie Cantemir makes numerous remarks in his work, that are suggesting the existence of a certain attitude regarding the economic policy. The relationship between the nature of the governance system and the economic prosperity is presented when the erudite scholar is describing the political leadership of Moldavia. In his book called „The description of Moldavia”, a special value can be attributed to the taxation of medieval Moldavia and also to the presentation of the economic activities from this specific period of time.*

Keywords: *history of economic thought, Moldavia, Ottoman Empire, political economy.*

În această comunicare vom analiza dimensiunea de economie politică a uneia dintre cele mai importante lucrări ale lui Dimitrie Cantemir, și anume *Descrierea Moldovei*. În această scurtă operă, scrisă la solicitarea Academiei de Științe din Berlin, eruditul cărturar moldovean face în primul rând o prezentare a geografiei, istoriei și organizării politice a Moldovei. El nu și-a propus niciodată să scrie un tratat de economie politică în măsura în care cărturarii vremilor sale nu considerau încă necesară o asemenea ramură științifică în cunoașterea umană. În consecință, Dimitrie Cantemir nu dezvoltă o teorie sistematică în ceea ce privește legile care stau la baza dobândirii și menținerii prosperității de către o societate – sarcina de bază a științei de economie politică. Prin observațiile sale empirice, specifice geografului și istoricului, el enunță însă câteva propoziții valoroase, care pot fi calificate drept legitate de economie politică. În acest sens, Dimitrie Cantemir manifestă o intuiție impresionantă cu privire la legile prosperității generale ale societății umane, pe care le și confirmă prin atente observări istorice. Este de menționat că lucrarea *Descrierea Moldovei* este scrisă undeva după 1714 și rămâne sub formă de

manuscris până în 1769 când este publicată pentru prima oară într-o revistă de specialitate din Germania.

Momentul scrierii acestei lucrări este semnificativ fiindcă până în acel moment nu exista, după cum am menționat deja, un tratat sistematic de economie politică. Având în vedere cultura universală a lui Dimitrie Cantemir, acesta ar fi consultat cel mai probabil un asemenea tratat. Elitele intelectuale europene nu descoperă încă la începutul secolului al XVIII-lea o relație directă dintre organizarea politică a unei țări și prosperitatea sa. Intuiția generală era că puterea militară a unui stat se transpune într-o prosperitate generală a societății respective. Va fi nevoie de criza economico-financiară din Franța din 1721 (așa numita *bulă Mississippi*), ca să fim martorii apariției părintelui economiei politice, respectiv Richard Cantillon, și al lui *Essai sur la Nature de Commerce en General*, scris undeva între 1730 și 1734. Chiar și cartea lui Cantillon va rămâne obscură, fiind consultată de un număr redus de cărturari și descoperită abia la începutul secolului al XX-lea de către economistul Stanley Jevons. Astfel, pentru marea majoritate a elitelor intelectuale și politice europene, momentul popularizării științei economiei politice survine abia după 1776, anul apariției *Avuției națiunilor*, scrisă de către mult mai bine-cunoscutul Adam Smith.

Vom împărți afirmațiile făcute de către Dimitrie Cantemir în opera sa *Descrierea Moldovei* în zona economiei politice în două mari categorii: afirmații de natură *catalactică*, respectiv cu privire la legități date de specificul de operare al pieței libere de intervenția politică (teorie economică pură). În a doua categorie vom include afirmații de natură specifică de economie politică, respectiv de legități date de impactul operării factorilor politici în economia liberă. Fundamental, ca opțiune epistemologică, Dimitrie Cantemir se înscrie în categoria economiștilor empirici, care formulează legități pe baza observației istorice și care își validează aceste legități tot pe baza experienței istorice. El nu are încă opțiunea unei teorii economice *a priori*, asemenea primilor economiști sistematici din secolul al XIX-lea, cei care au adus și primele contribuții importante la acest domeniu de cunoaștere. Din acest punct de vedere, empirismul este expus întotdeauna reinterpretărilor date de schimbările sociale și de cele mai multe ori eșuează în a avansa legități „universale”. Cu toate acestea, empirismul permite, din când în când, unor cercetători cu o intuiție remarcabilă să interpreteze în mod corect realitatea.

Din punct de vedere al opțiunii sale fundamentale, Dimitrie Cantemir se declară un adept și un susținător al libertății politice și economice. El trasează o legătură directă între libertate (inclusiv economică) și prosperitatea socială. Observația sa principală este că libertatea de care se bucura societatea moldovenească pe perioada independenței și a unui regim politic autonom au coincis cu prosperitatea în timp ce, ulterior, pierderea acestei independențe politice s-a confundat cu sărăcia generală. Vorbind despre așezările urbane din principat, el afirmă că *mai toate acestea erau orașe și târguri ale Moldovei, cărora libertatea le-a dat înflorire, pe care au pierdut-o prin tirania nedreaptă și dușmană înfloririi obștești*¹. Astfel, tirania politică (care este întotdeauna tirania unei minorități) este considerată a fi întotdeauna dușmană interesului general, al majorității covârșitoare a populației². O asemenea afirmație pare a fi consanguină cu teoria clasic liberală a statului care califică această instituție politică drept un sistem în care o minoritate conduce – și exploatează – o majoritate. Această afirmație a lui Dimitrie Cantemir este poate cea mai categorică din întreaga sa lucrare.

Economia politică a avantajului absolut și relativ

Una dintre realitățile pe care Dimitrie Cantemir le prezintă în *Descrierea Moldovei* ca evidente este bogăția naturală remarcabilă a teritoriului său. El prezintă în permanență avantajul absolut pe care diversele județe și părți ale Moldovei le au în producția anumitor bunuri economice nu numai unele față de altele dar și față de regiuni și provincii din alte țări. Astfel, el menționează explicit ceea ce pare a fi o teorie a avantajului absolut în favoarea comerțului internațional și anume dotarea naturală cu resurse și factori de producție. Cărturarul moldovean afirmă, atunci când vorbește despre viticultura din principal, că *se pare că natura, lipsind celelalte ținuturi din spre miază-noapte de producție vinului, a vrut să-și puie oarecum toate puterile într-un singur loc*³. Mai mult, el bazează această teorie a avantajului absolut nu pe standarde de valoare artificiale – așa cum va proceda în viitor Adam Smith prin avansarea teoriei valorii muncă – ci pe prețuri.

---

¹ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Editura „Cartea Românească”, București (traducere din latină de Gheorghe Adamescu), 1931, pag. 22.

² Rădulescu, Dragoș Marian, *Elemente fundamentale de drept*, Editura „Universul Juridic”, București, 2011, pag. 189.

³ Cantemir, *op.cit.*, pag. 29.

Altfel spus, comerțul internațional apare datorită diferențelor de prețuri, ele însele expresie a diferențelor în ceea ce privește dotarea cu resurse ca și specializarea populației în producția anumitor bunuri economice: *locuitorii munților au boi mici; cei de la câmp au însă mari cirezi de boi mari și frumoși, din cari duc în fiecare an mai mult de 40 de mii prin Polonia la Danzig și acolo îi vând prin ținuturile vecine sub numele de boi polonezi. În Moldova se vinde părechea de boi cu 5 imperiali, iarna chiar cu trei; iar la Gedan, am auzit că se vând cu 40 și cu 50 de imperiali*⁴. În aceste afirmații, ca mai peste tot pe parcursul lucrării, cărturarul moldovean evită unele dintre cele mai mari erori din teoria economică. Menținerea ca punct de plecare a tuturor observațiilor sale cu privire la economie a prețurilor de piață este, din acest punct de vedere, remarcabilă.

Dimitrie Cantemir ia în considerare nu numai dotarea naturală cu resurse a unui teritoriu ci și construirea bazei de bunuri de capital în producția lor ca și specializarea populației „socotesc că munții noștri nu sunt lipsiți de darul obișnuit al munților, adică zăcăminte de minerale: însă, în timpurile vechi, cumpătarea domnitorilor și lipsa de mineri specialiști opreau săparea lor iar în timpurile noastre s-a opus moldovenilor cunoscuta lăcomie a turcilor și teama ca nu cumva căutând ei bogății să piarză atât fondul cât și munca și fructul ei”. Spre deosebire de specializarea necesară extracției minereurilor, Cantemir observă că extrasul sării, de exemplu, nu necesită aceleași competențe, de unde și dezvoltarea relativă a acestei industrii în țara sa: *nu e nevoie de nici un meșteșug pentru a curăți sarea; dacă sapi pământul de un cot sau de doi, vei găsi sare strălucitoare ca cristalul sau porfirul, fără să fie amestecată cu bucățele de pământ*⁵. Practic, el recunoaște o stare de dezvoltare istorică precară a principatului moldovean (lipsa forței de muncă specializate) dar și, foarte interesant, lipsa de motivații de dezvoltare a acestei industrii în condițiile exploatării și expropriării otomane.

Dimitrie Cantemir explorează și aparentul paradox al teoriei avantajului relativ, bazat pe diferențele de productivitate relativă în producția de bunuri economice și nu pe productivitatea lor naturală. *Aceste vii servesc nu numai locuitorilor dar micșorimea prețului aduce negustori ruși, poloni, cazaci, ardeleni și chiar unguri,*

---

⁴ Cantemir, *op.cit.*, pag. 31.

⁵ Cantemir, *op.cit.*, pag. 26.

*cari transportă în țara lor cantități mari de vin, deși nu e mai bun decât al lor*⁶. Astfel, deși vinul din unele țări este considerat uneori mai bun decât cel moldovenesc, datorită specializării producătorilor de vin moldoveni într-o producție în care nu sunt cei mai performanți (datorită condițiilor naturale), ei reușesc să fie mai competitivi din punctul de vedere al prețului și, prin urmare, să atragă comercianți străini. O asemenea afirmație a cărturarului moldovean ar putea fi pusă pe picior de egalitate cu concluziile lui David Ricardo cu privire la avantajul relativ. Evident, spre deosebire de economistul britanic, Cantemir nu dezvoltă o teorie coerentă care să argumenteze acest lucru ci doar îl remarcă în continuare ca și stare de fapt.

Revenind la dotarea absolută cu resurse, Dimitrie Cantemir vorbește de *câmpiile Moldovei, lăudate pentru belșugul lor de către scriitori vechi și noi. Cele așezate în mijlocul celor mai multe provincii despărțite prin munți și ape nu sunt îngrijite de nimeni și dau de ajuns hrană la toți ... plugarul, în anii cei buni, ia de douăzeci-și-patru de ori sămânța de grâu, secara de treizeci de ori, orzul de șaisezi de ori iar pentru meu ... ia de treisute de ori sămânța*⁷.

Această afirmație cu privire la „randamentul” fizic al diferitelor culturi ridică unele provocări logice. Prima ar fi că diferențele de productivitate fizică a culturilor agricole ar sugera că toți țăranii moldoveni ar trebui să producă mei, fiindcă producția rezultantă este spectaculos de ridicată față de investiția de sămânță. Faptul că nu se întâmplă așa ceva – Moldova nu a fost niciodată o monocultură a meiului – poate sugera fie faptul că producția este consumată autarhic, în sensul în care nu există un comerț intern sau extern foarte dezvoltat care să permită exploatarea diferențelor de productivitate, fie că dinamica prețurilor finale ale culturilor anulează diferența de randament natural. Astfel, menținerea pe timp îndelungat a unor asemenea diferențe de productivitate duce la o diferențiere a dinamicii prețurilor care ar sugera că, de exemplu, prețul la mei scade cel mai puternic pe termen mediu și lung.

Economia politică a dominației otomane

Unul dintre subiectele fundamentale explorate de către economia politică este relația dintre stat – și politicile sale publice – și economie, respectiv alocarea resurselor în societate. Economia

---

⁶ Cantemir, *op.cit.*, pag. 29.

⁷ Cantemir, *op.cit.*, pag. 27.

politică clasică s-a născut din dezbaterile cu privire la politicile comerciale protecționiste versus comerțul liber sau a mercantilismului monetar versus producția și comerțul liber de monedă. Dimitrie Cantemir nu explorează asemenea subiecte însă detaliază destul de mult ceea ce va deveni ulterior un domeniu de bază al economiei politice și anume fiscalitatea. În cazul *Descrierii Moldovei*, el detaliază în primul rând obligațiile financiare ale Moldovei față de Imperiul otoman, mai ales în capitolul al XIV-lea, intitulat *Despre tributul și darurile pe cari Moldova le plătește Curții Otomane*. Aici el descrie evoluția istorică a acestuia și începe prin a face o afirmație foarte interesantă *domnitori foarte prudenți au putut cu bani să scape de suferințe, după exemplul lăudat al vestiților conducători ai republicei venețiene cari preferau să-și sacrifice punga decât țara și pe supușii lor*⁸. Este evident că Dimitrie Cantemir este conștient de impactul dramatic al conflictului militar asupra stocului de bunuri de capital al unei societăți și pare a prefera, cel puțin în teorie, plata unui tribut conflictului militar. Admirația sa declarată față de conducătorii republicii venețiene sugerează o mai profundă apropiere față de natura sistemului politico-economic.

Problema tributului plătit de către Moldova Imperiului Otoman și a impactului negativ al acestuia asupra prosperității regatului românesc ridică mai multe provocări interesante de natură teoretică. Este evident că aceasta ar fi de fapt cauza fundamentală a sărăciei moldovenești. Cauzalitatea istorică este cu mult mai dificil de trasat datorită lipsei de informații statistice care să permită judecăți de valoare și de relevanță cu privire la situația concretă a Moldovei în acele timpuri. Din punct de vedere teoretic însă, se pot face mai multe considerații.

Un prim-aspect îl reprezintă forma pe care o poate îmbrăca tributul plătit Imperiului Otoman: în aur sau în bunuri economice. Este de menționat că plata anuală de către un stat a unei sume de aur către un alt stat nu presupune neapărat, *ceteris paribus*, o sărăcire a primului. După cum afirmă economiștii moderni⁹, cantitatea de monedă/aur dintr-o economie este irelevantă din punctul de vedere al funcției sale de intermediere a schimbului: *„concluzionăm că nu există ceva ca „prea puțini” sau „prea mulți” bani și că, oricare ar fi stocul de bani din societate, beneficiile banilor*

---

⁸ Cantemir, *op.cit.*, pag. 110.

⁹ Rothbard, *op.cit.*, pag. 766.

vor fi exploatare la maximum posibil". Plata de către Moldova a unei sume anuale către Imperiul Otoman – privită în izolare și ignorând celelalte aspecte ale dominației otomane – nu a însemnat neapărat o sărăcire a sa, respectiv o reducere a stocului de bunuri de capital din economia sa. Este concluzia geamănă a celei la care Adam Smith ajunge în *Avuția națiunilor*, unde afirmă că intrările masive de argint în Spania dinspre America Latină nu au condus la prosperitatea regatului iberic ci mai curând au sădit semințele viitoarei sale decăderi.

Din punct de vedere teoretic, reducerea stocului de aur din economie nu va avea ca efect decât o creștere a puterii sale de cumpărare ceea ce va duce în final la păstrarea rolului său de intermediar al schimbului, precum și de facilitare a alocării resurselor. Plata în sine a tributului nu putea decât să genereze o tendință seculară de presiune deflaționistă asupra economiei moldovene la care, în condițiile unei economii libere (ceea ce, evident, Moldova feudală totuși nu era) ar fi putut fi surmontate fără absolut nici o problemă. Mențiunile cu privire la prețuri de pe parcursul lucrării par a confirma acest lucru.

Mult mai nocivă și mai dramatică din punctul de vedere al prosperității Moldovei este însă plata unui tribut sub forma unor bunuri economice, mai ales sub forma bunurilor de capital. În acest caz, stocul de bunuri de capital din societatea respectivă este redus imediat iar capacitatea acesteia de producție de bunuri de consum imediat afectată. Impactul asupra prosperității generale este imediat și negativ. Astfel, Imperiul Otoman solicita adesea Moldovei plata de bunuri în natură, plăți care distorsionau structura de bunuri de capital, împiedicând orientarea către relațiile de piață, capitaliste, ale societății moldave.

Dimitrie Cantemir, prin experiența sa politică de domn al Moldovei, se află într-o poziție de invidiat în a trece în revistă numeroase aspecte istorice ale guvernantei politice. Printre acestea, el detaliază poate pentru prima dată forma obligațiilor moldovenești față de Imperiul otoman. La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir menționează tributul de 65.000 de galbeni. Alături de acesta, se plătesc *sultanului, la bairam, cu numele de peșkeș (dar) 12.500 de imperiali, două blăni, una desamur de 1.500 de imperiali alta de răs; sultanei valide (mama împăratului) cinci mii de imperiali și o blană de răs, 6.000 pentru ceara lumânărilor dela palatul imperial; 12.000 de imperiali pentru seul cu care se ung corăbiile de războiu; 2.500 de lei și o blană de*

samur șefului eunucilor, vizirului cinci mii imperiali și o blamă de samur foarte de preț; 2.500 și o blană de samur pentru kehaia; tefterdarului 1.000 de taleri și o blană de samur; lui reis effendi cinci sute și o blană de samur. Celelalte daruri, cari se împart funcționarilor curții împărătești și ai vizirului, stofe, mătăsuri, și blăni de samur mai ieftine (numite pacea, cari se socot pe picioarele animalelor) fac aproape 40.000 de imperiali. Pe lângă acestea, dacă se pornește vreun războiu cu Polonii sau cu Rușii, vizirul poruncește să se facă pod peste Dunăre sau să se dea cai pentru grajdul împărătesc, sau să se care tunurile cele mari de războiu sau să se adune grâne; toate acestea trebuie să le dea țara cu cea mai mare îngrijire, dar toate aceste cheltuieli se scad din tributul anual¹⁰.

Pe lângă aceste considerații cu privire la plata în sine a tributului însă, Dimitrie Cantemir surprinde poate aspectul cel mai nefast al dominației politice otomane asupra țărilor române și, în particular, asupra Moldovei. Este vorba de guvernanta politică și relația sa directă cu povara fiscală. Este o dilemă majoră și o provocare adresată istoricilor din perspectiva economiei politice dacă statutul politic al Principatelor Române și sistemul de alegere al domnitorilor nu duce cumva la o exploatare mai dramatică a resurselor decât situația în care aceste formațiuni politice ar fi fost sub ocupație totală otomană. Astfel, făcând o paralelă cu teoria avansată de către Hans Hermann Hoppe¹¹ care consideră – cu privire la situația politică modernă – că democrația ca sistem politic are un dezavantaj comparativ major față de monarhia ereditară și anume orizontul de timp scurt al decidenților din acest sistem, dat de natura ciclului electoral. Astfel, un politician ales democratic este stimulat să acționeze pe un orizont de timp redus, el vizând în mod fundamental rezultate care trebuie să se manifeste înainte de următoarele alegeri. De cealaltă parte, în cadrul unei monarhii ereditare, orizontul de timp pe care operează monarhul este pe termen lung și poate depăși chiar mai multe generații. În termeni economici, apelând și la teoria intereselor speciale, politicienii democrați doresc să își maximizeze propriile venituri pe perioada următorului mandat în timp ce monarhul vizează maximizarea veniturilor sale pe perioada dinastiei sale (evitând deci taxarea confiscatorie, respectiv maximizarea

---

¹⁰ Cantemir, *op.cit.*, pag. 111 – 112.

¹¹ Hoppe, Hans Hermann, *Democracy, the God that Failed*, Transactions Publishers, 2001.

veniturilor pe termen scurt). Evident, o asemenea analiză se concentrează exclusiv pe dimensiunea orizontului de timp pe care acționează indivizii și ignoră alte aspecte care pot deveni critice, precum dimensiunea psihologică și antropologică care pot apărea (când monarh ajunge un individ irațional, pentru care conservarea stocului de capital din societatea pe care o conduce este lipsită de orice relevanță).

Dimitrie Cantemir prezintă pe larg în *Descrierea Moldovei* sistemul de alegere al domnitorilor moldoveni de către sultan. Mai mulți alți factori – printre care statutul de zonă de graniță al principatului (și posibilitatea de pierdere rapidă a dominației de către turci), răsturnările frecvente de situație din politica internă moldovenească (deci nesiguranța politicianilor otomani cu privire la loialitatea principilor moldavi) precum și „lăcomia” celor care decideau alegerea domnului (care, în mod normal, fiind mituiți de către candidații la tron, preferau ca alegerile de noi domni să se desfășoare cât mai frecvent) – au făcut ca durata medie a unei domnii să fie extrem de redusă, mai redusă chiar decât un ciclu electoral dintr-o democrație modernă. În aceste condiții, principala problemă care a dus la sărăcia Moldovei a fost tocmai acest statut special la care era supus din punct de vedere politic. Paradoxal, interesul otoman în regiunile care erau provincii turcești viza un termen mai lung decât în cazul principatelor române de unde se poate deduce că exploatarea era mai dramatică în acestea din urmă. Orice individ dispus să obțină credit de la elitele financiare din Imperiul Otoman putea licita o sumă pentru obținerea tronului moldav. Astfel, prin concurență, se putea deduce că acești candidați erau dispuși să liciteze până la limita veniturilor maxime pe care le putea genera economia moldavă pe orizontul de timp al unei domnii medii. Câștig de cauză vor avea, *ceteris paribus*, cei dispuși să exploateze cât mai dramatic economia moldavă pentru a obține venituri personale cât mai mari și a-și recupera investiția realizată în prețul plătit pe tron.

Dimitrie Cantemir percepe această cauzalitate și o afirmă în repetate rânduri. Astfel, *îndată ce vizirul află că a murit Domnul Moldovei sau când hotărăște el din ură sau pentru vre-o vină să-l mazilească, caută în locu-i pe cineva din fiii domnitorului sau din alți nobili Constantinopolitani. Dacă este timp de pace, promite tronul aceluia care dă mai mulți bani; dacă amenință vre-un războiu, celui*

mai devotat și cunoscut pentru calitățile ostășești¹². Atunci când discută despre problema confirmării domnitorilor deja aleși în scaunul Moldovei (capitolul VI *Despre confirmarea domnilor*), precizează: *Când au văzut Turcii că Moldova slăbită n'ar putea refuza îndeplinirea unei condițiuni, îndată sub domnia lui Miron Barnovski, au impus altă regulă: ca Principele să vie însuși la Poartă să-și ia semnele demnității sale și la fiecare trei ani să vie la Înalta Poartă să se închine împăratului. Pentru a se îndeplini aceasta mai sigur, domnitorii au fost după aceea schimbați și destituiți mai des și aceștia atât au fost de înfricoșați încât nu numai că s'au supus să vie de bună-voie, după primul sau al doilea an, la Poartă pentru a dobândi confirmarea domniei lor dela îndurarea Împăratului dar, de teama lăcomiei vizirilor, să ceară și să dorească decretul de întărire ... acest decret le dădea ușor domnilor, câtă vreme nu avea vizirul nicio bănuială pentru fidelitatea lor și dacă altul nu oferea o sumă mai mare¹³.*

Impactul acestui sistem de concurență politică asupra prosperității Moldovei este dramatic, în opinia cărturarului moldovean: *dacă timpurile sunt liniștite, se adună în tezaurul public la treizeci sau patruzeci de mii de imperiali, dar când se trimit dela Poartă domn nou sau cel vechiu se întărește din nou în domnie prin firman trebuie să se adune vreo cincizeci de mii de imperiali cari toți se răpesc și se storc dela nenorociții supuși pentru a mulțumi nesăturata lăcomie a Curții otomane. De aceea se mărește din zi în zi primejdia ruinii generale mărindu-se numărul nenorocirilor și mizeriilor¹⁴.*

În plus față de asuprirea externă a economiei moldovenești dată de statutul său politic față de Imperiul Otoman, Dimitrie Cantemir amintește și de un interesant fenomen politic intern care a dus la creșterea exploatării societății de către elita politică internă, moldovenească, respectiv a boierilor locali. Astfel, cărturarul moldovean amintește cum că *odinioară Moldova statornicită de către Dragoș, a fost proprietatea numai a domnului și cronicile țării, precum și hrisoavele vechilor domni confirmă îndeajuns aceasta¹⁵*. Practic, Moldova era ca orice alt stat feudal în care proprietatea funciară – feuda – era dată de către domnitor spre folosință – și nu proprietate absolută – supușilor săi: *noii locuitori ai Moldovei nu puteau să își*

---

¹² Cantemir, *op.cit.*, pag. 52.

¹³ Cantemir, *op.cit.*, pag. 67.

¹⁴ Cantemir, *op.cit.*, pag. 109.

¹⁵ Cantemir, *op.cit.*, pag. 107.

aleagă proprietăți, ci după cum se distingea mai mult fiecare prin virtuțile sale, asemenea era dăruit de principe cu cinstea de boierie și cu pământuri și sate spre a-și susține demnitatea pe care o primise. Cu toate acestea, Cantemir observă că în cursul timpului, s'a mărit foarte mult numărul boierilor și se părea că acele donațiuni au absorbit tot venitul țării, domnii au împărțit veniturile pentru necesitățile domnului cu cele pentru trebuințele țării, cari înainte se adunau amândouă la un loc. Astfel, se poate specula dacă nu cumva sistemul de competiție politică existent la nivelul domniei moldovenești nu se aplica și la nivelul boierimii moldave. În caz afirmativ, exploatarea resurselor țării și a populației era și mai dramatică.

Pe lângă aceste discuții cu privire la natura conducerii politice a Moldovei și impactul său asupra prosperității principatului românesc, Dimitrie Cantemir explorează accidental și alte subiecte de economie politică, fapt care face citirea *Descrierii Moldovei* o întreprindere interesantă pentru orice economist. Un asemenea exemplu este problema monopolului. Cărturarul moldovean amintește că și în alte locuri se găsesc asemenea zăcăminte de sare, dar domnitorii au oprit să fie deschise ca nu cumva belșugul sării extrase să îi micșoreze prețul căci cele în care se lucrează acum îndestulează toate trebuințele ... din această sare cel mai mare câștig intră în tezaurul domnitorului¹⁶. Aici cărturarul moldovean prezintă extrem de concentrat practic întreaga teorie a monopolului (restrângerea producției are ca efect creșterea prețului) precum și principala motivație istorică în adoptarea acestuia de către suveranii feudali: prețurile și profiturile de monopol pot fi suprataxate de către aceștia, deci spori visteria publică. Acest aspect a fost de multe ori ignorat de către economiști, care s-au concentrat adeseori doar pe exploatarea consumatorilor de către producători.

Concluzii

Fără a-și fi propus să avanseze o lucrare de economie politică, Dimitrie Cantemir avansează mai multe afirmații extrem de provocatoare și interesante pentru această disciplină în lucrarea sa *Descrierea Moldovei*. Lucrarea sa conține succinte analize ale unor subiecte fundamentale de economie politică iar cele mai multe dintre concluziile sale personale – bazate pe o intuiție remarcabilă, fructificată de dubla sa condiție de cărturar și om politic – sunt

---

¹⁶ Cantemir, *op.cit.*, pag. 27.

valide. Mai mult, Dimitrie Cantemir evită unele erori majore pe care le-au cunoscut chiar primii mari economiști, din perioada clasică.

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul operațional sectorial Dezvoltarea resurselor umane 2007-2013, proiectul nr. POSDRU89/1.5/S/59184 „Performanță și excelență în cercetarea postdoctorală în domeniul științelor economice din România”.

BIBLIOGRAFIE

1. Cantemir, Dimitrie, (1931), *Descrierea Moldovei*, Editura Cartea Românească, București (traducere din latină de Gheorghe Adamescu).

2. Hoppe, Hans Hermann, (2001), *Democracy, the God that Failed*, Transactions Publishers.

3. Rădulescu, Dragoș Marian, (2011), *Elemente fundamentale de drept*, Editura Universul Juridic, București.

4. Rothbard, Murray, (2009), *Man, Economy and State with Power and Market. Scholars Edition*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama (original publicată în 1962).

IDEAS OF POLITICAL ECONOMY IN THE WORK OF DIMITRIE CANTEMIR

**Senior lecturer Radu Cristian Muşetescu Ph.D.,
The Academy of Economic Studies,
Senior lecturer Adina Muşetescu Ph.D.,
Christian University „Dimitrie Cantemir”**

Abstract: *Without exposing a systematic economic theory, Dimitrie Cantemir advanced several statements in his work which reveals the existence of a particular attitude regarding the core issues of political economy. The relationship between the nature of the governance system and economic prosperity is presented by the Moldavian scholar when he describes the political governance in Moldavia. In his work, „The Description of Moldavia”, he has a particular contribution by presenting the taxation system in the medieval Moldavia as well as the economic activity in that particular context.*

Keywords: *history of economic thought, Moldavia, Ottoman Empire, political economy.*

In this paper, we will scrutinize the political economy dimension of one of the most important works of Dimitrie Cantemir and that is „*The Description of Moldavia*”. In this rather short work, written at the request of the Berlin Academy of Sciences, the erudite Moldavian scholar makes, first of all, a presentation of the geography, history and political organization of the Romanian province. He never intended to write a treaty on political economy as long as other scholars from his age didn't considered this knowledge as a separate field of science. In consequence, Dimitrie Cantemir does not develop a full and systematic theory in what regards the laws that underlie the process of acquiring and keeping wealth in a society – the fundamental task of political economy. By his empirical remarks, specific to the geographic specialist and to the historian, he spells several valuable statements that can be qualified as laws of political economy. In this regard, the Moldavian scholar manifests an impressive intuition regarding the causes of general welfare of human society which he validates however only through empirical observations. It is worth mentioning that the „*Description of Moldavia*” is written somewhere after 1714 and it is

kept under manuscript till 1769. At that moment, it is published in a specialized geographical review in Germany.

The moment of writing this work is significant as there hadn't been, till that moment, any systematic treaty of political economy. Taking into consideration the universal culture of Dimitrie Cantemir, it is highly probable that he would have had consulted such a work. The European intellectual elites still does not discover even at the beginning of the XVIIIth century a direct causality between the political organization of a society and its prosperity. The general intuition was that the military power of a state is most probable the source of general wealth of a society. It will be the financial-economic crisis of France in 1721 (the so-called "*Mississippi Bubble*") in order to witness the emergence of the first true economic analysis of the so-called father of political economy, that is, Richard Cantillon and his "*Essay sur la Nature de Commerce en General*", written somewhere between 1730 and 1734. Even the book of Richard Cantillon will remain obscure as it will be consulted by a small number of contemporary scholars and published only at the beginning of the XXth century by the British economist Stanley Jevons. In consequence, for the large majority of the intellectual and political European elites, the moment of the dissemination of the science of political economy will start only after 1776, the year of the publishing of the "*Wealth of Nations*", written by the now well-known Adam Smith.

We could differentiate among the statements of political economy made by Dimitrie Cantemir in his "*Description of Moldavia*" in two large categories: statements of "*catallactic*" nature that is, regarding the principles of operation of a market free of political intervention (that is, pure economic theory). In the second category, we could include his statements specific to the nature of political economy, that is, laws determined by the impact of the operation of political factors on economic processes. As a fundamental epistemological option, Dimitrie Cantemir could be qualified as an empirical economist, who does formulates such laws based on historical observation and who does validates them in the same manner. The Moldavian scholar does not have the option of an *a priori* theory as the first systematic economists from the beginning of the XIXth century, when scientific political economy started. As it is already known, empiricism is always exposed to reinterpretations given by social change and it usually fails to advance "*universal*" laws of knowledge. However, this

method of knowledge allows, from time to time, some economists with remarkable intuition, to correctly see the reality.

From the perspective of his fundamental options, Dimitrie Cantemir declares himself as a supporter of political and economic freedom. He does put a direct relationship between freedom (including the economic one) and social wealth. His core statement in this regard is that the freedom that the Moldavian society enjoyed during its independence coincided with prosperity while, later on, the loss of political autonomy caused general poverty. Describing the urban settlements from the principality, he states that “*almost all of them were towns and fairs of Moldavia, to whom freedom allowed their blossoming that they lost through unjust tyranny that was the enemy of commonwealth affluence*”¹. In his understanding, the political tyranny (always of a minority) could be considered as the enemy of the general interest of the majority². Such a statement seems to be similar to the classical liberal theory of the state and aggression. This proposition could be qualified as the most unequivocal of his entire work.

The political economy of the absolute and relative advantage

One of the realities that Dimitrie Cantemir presents in his “*Description of Moldavia*” as obvious is the natural wealth of the territory of the principality. He permanently points to images of absolute advantage that different districts or regions of Moldavia enjoy in producing certain goods not only among them but as compared to districts and regions from other countries.

Dimitrie Cantemir explicitly spells what seems to be a formulation of the theory of absolute advantage in international trade based on the natural spread of resources and quality of environments. He mentions, when describing the viticulture from the principality, that “*it seems that nature, while depriving the northern regions of the production of wine, wanted to concentrate all its powers in a single place*”³. Moreover, he bases his theory of absolute advantage in domestic and international trade not on

---

¹ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, „Cartea Românească” Publishing House, Bucharest (translated from Latin by Gheorghe Adamescu), 1931, page 22.

² Rădulescu, Dragoș Marian, *Elemente fundamentale de drept*, „Universul Juridic” Publishing House, Bucharest, 2011, page 189.

³ Cantemir, page 29.

artificial standards – as Adam Smith would later do by advancing the labor theory of value – but on market prices. In other words, international trade emerges due to differences in local market prices, which at their turn are manifestations of differences in what regards the natural endowment with resources and the specialization of labor in the production of certain economic goods: *“the inhabitants of mountains have small oxen; those from plains have however large herds of big and beautiful oxen, from which they take each year more than 40,000 through Poland to Danzig and they sell them there through neighboring regions under the name of Polish oxen. In Moldavia, they sell the pair of oxen with 5 imperials, while in winter even with 3 imperials; and in Gedan, I heard that they are sold with 40 or 50 imperials”*⁴. In these statements, as all over the work, the Moldavian scholar does avoid some of the gravest pitfalls in later economic theory. Keeping as the source of all his observations with regard to political economy the system of market prices is, from this perspective, remarkable.

Dimitrie Cantemir takes into consideration not only the natural endowment with resources of a territory but also the building of capital goods used as well as the specialization of the population in their production: *“I do consider that our mountains are not deprived of the usual gift of such regions, namely mineral resources: however, in ancient times, the temperate rulers as well as the lack of specialized miners prevented their exploitation and, in our times, the well-known greed of the Turks and the fear of the loss of resources and vain labor in the discovery of treasures stopped Moldavians”*. As opposed to the labor specialization needed for the exploitation of minerals, Cantemir notices that the exploitation of salt, for example, does not need the same competences and that could be a reason of the development of such industry in his country: *“it does not need any skill for clearing salt; if you dig for half or a full meter, you will find brilliant salt such as crystal or porphyry, without being mixed with dirt”*⁵. Practically, he recognizes a precarious state of historical development of the Moldavian society manifested in the lack of specialized labor. He identifies also the role played by the lack of incentives to develop such an industry in the condition of the Ottoman exploitation and expropriation.

---

⁴ Cantemir, page 31.

⁵ Cantemir, page 26.

Dimitrie Cantemir explores also the apparent paradox of the theory of relative advantage in international trade, based on relative differences in the production of economic goods and not in their natural productivity: “*these wineries serve not only the local inhabitants but, due to the smallness of prices, attract Russian, Polish, Cossack, Transylvanian and even Hungarian traders who transport in their countries large quantities of wine even if it is not as good as theirs*”⁶. In consequence, even if the wine produced in other countries is better than the Moldavian one, due to the specialization of local producers in an activity in which they are not the best performing (because of natural conditions), they succeed in being the most competitive from the perspective of price and, in consequence, relatively specialize in this production and attract foreign traders. Such a statement of the Moldavian scholar could be easily put on the same footing with the conclusions of David Ricardo regarding the relative advantage. Obviously, Cantemir does not develop a full understanding of such a theory but his intuition and ability to notice it is impressive.

Coming back to the natural endowment with resources, Dimitrie Cantemir speaks of “*the plains of Moldavia, praised for their wealth by ancient and contemporary writers. Those lying in the middle of most provinces are separated by mountains and waters and are not taken care of by anybody but supply enough food for everybody ... the ploughman, in best years, takes 24 times more wheat seeds, 30 times more rye, 60 times more barley as for the millet ... he takes 300 times the seed he put into land*”⁷.

Such a statement regarding the physical “*rate of return*” of different cultures raises some logical challenges. The first would be that such differences would convince all Moldavian producers to cultivate millet as its production is spectacularly more efficient than the others. The fact that it did not happen – Moldavia has never been a heaven of the production of millet – could suggest that either the production is consumed in autarchy (there is no trade that could allow the exploitation of absolute advantages) or either that the final prices of agricultural products will annul the differences in physical output. In consequence, the maintenance of such differences in physical output on longer term would suggest that the dynamics of the prices adjust to such realities and, for

---

⁶ Cantemir, page 29.

⁷ Cantemir, page 27.

example, the price of millet decreases abruptly on the medium and long term.

The Political Economy of Ottoman Domination

One of the core issues explored by political economy is the relationship between the state – and its public policies – and economics, that is, how the first impacts the allocation of resources in society. The classical political economy emerged from the debates regarding the public policies applying to foreign trade: protectionism versus free trade or monetary mercantilism versus market production of money. Dimitrie Cantemir does not explore such issues in his work but is interested in what would later become also a fundamental field of inquiry in economics: taxation. In the case of “*Description of Moldavia*”, he presents the financial obligation of the Romanian principality towards the Ottoman Empire, especially in the XIVth chapter “*About the taxes and gifts that Moldavia pays to the Ottoman Court*”. Here, he describes the historical evolution of the financial dimension of the Ottoman domination and makes several statements. Among them, he points that “*very prudent Moldavian rulers have succeeded in avoiding pain by paying money, after the praised example of the rulers of the Venetian Republic who preferred to sacrifice their purse than their country and subjects*”⁸. It is obvious that Dimitrie Cantemir is aware of the dramatic impact of the military conflict on the stock of capital goods in a society and seems to prefer, at least from a theoretical perspective, the payment of taxes to the damages incurred in a military conflict. His declared admiration for the governance of the Republic of Venice also suggests a more profound admiration towards the commercial success of such the political system in this state.

The issue of the taxes paid by Moldavia to the Ottoman Empire and their alleged negative impact on the prosperity of the Romanian principality raise several challenging theoretical questions. It is obvious, according to Cantemir, that this is the fundamental cause of the Moldavian poverty. However, the historical causality is more difficult to trace as the lack of statistical information prevents a full value and relevance judgment regarding the actual situation of Moldavia in those times. From a theoretical perspective, we could make several statements.

---

⁸ Cantemir, page 110.

A first aspect regards the form that such taxes took: gold versus economic goods. It must be stressed that the annual payment of a gold sum from a state to the other does not imply, in absolute terms, the poverty of the first. That could be termed as a paradox that Cantemir does not seem to grasp or be aware of. As some modern economists argue⁹, the gold quantity in an economy is irrelevant from the perspective of its monetary function of medium of exchange: “*we conclude that there is no such thing as too little or too much money and, whatever the money stock in a society, the benefits of money will be fully exploited*”. The payment by Moldavia of an annual sum of money to the Ottoman Empire – taken in isolation and ignoring other dimensions of the Ottoman domination – does not imply, *ceteris paribus*, poverty and a reduction in the stock of capital goods in his economy. It is exactly the reverse conclusion of that reached by Adam Smith who, in his “*Wealth of Nations*”, states that the massive silver entries from Latin America into Spain didn’t lead to the prosperity of the Iberic Kingdom but rather have sowed the seeds of its later misery.

From the perspective of political economy, the reduction in the stock of gold in an economy won’t determine but an effect of an increase in the purchasing power of the monetary unit and won’t affect its role of medium of exchange. The allocation of resources in that particular economy won’t be greatly affected. The payment of gold *per se* cannot but generate a secular deflationary pressure on the Moldavian economy which, under the condition of a free market (what the medieval Moldavia wasn’t, by any standard), could have been dealt with no problem. Several remarks regarding the prices seem to confirm this conclusion.

More harmful and dramatic from the point of view of Moldavian prosperity is however the payment of a tax under for of economic goods and especially of capital goods. In this case, the stock of capital goods in that society is immediately and its production capacity of consumer goods also negatively affected. In consequence, the impact of a tax in consumer goods in immediately and negatively manifested. Cantemir recalls that the Ottoman Empire frequently asked Moldova the transfer of goods in kind and in labor. In that case, even if the monetary value of these transfers were deducted from the overall tax, the structure and stock of capital goods in the economy of the principality were

---

⁹ Rothbard, page 766.

affected, further preventing the transition towards a market-based, capitalistic economy.

Dimitrie Cantemir, by his experience as a political ruler of Moldavia, was in a unique position of presenting the numerous dimensions of political governance in this principality. Among these, he is one of the first commentators to present the detailed obligations of Moldavia towards the Ottoman Empire. At the beginning of the XVIIIth century, the Moldavian scholar mentions the tax (tribute) of 65,000 *Galbeni*. Besides this direct tax, the Moldavian ruler paid “to the sultan, at bairam, under the title of *peşkeş* (gift) 12,500 *Imperials*, two furs, one of sable of 1,500 *Imperials* and another of lynx; to the sultana valide (the mother of the emperor) 5,000 *Imperials* and a lynx fur, 6,000 for the wax of the candles from the Imperial palace; 12,000 *Imperials* for the tallow with which they lubricate the war ships; 2,500 *Imperials* and a sable fur for the chief of the eunuchs, 5,000 *Imperials* and a very expensive sable fur for the Vizier, 2,500 *Imperials* and a sable fur for kehaia; to the *tefterdar* 1,000 tallers and a sable fur; to *reis effendi* 500 and a sable fur. The other gifts, which are given to the servants of the Imperial Court and of the Vizier, such as clothes, silks, and cheaper sable furs (named *pacea*, which are taken from animals legs) reach almost 40,000 *Imperials*. Besides these, if a war is started against Poland or Russia, the Vizier orders the building of a bridge over Danube and the taking of horses for the Imperial stable, or to transfer the big artillery and to collect corn; all these have to be given by the country with utmost diligence but all of them are deducted from the annual tax”¹⁰.

Besides these considerations related to the *per se* payment of the tribute, Dimitrie Cantemir notices maybe the most negative impact of the political domination of the Ottomans on the Romanian principalities and, in particular, to Moldavia. It is the quality of the political governance and its direct relationship with taxation. It is a major dilemma and a real challenge to historians from the perspective of political economy whether the political status of the Romanian principalities and the system of election of their rulers by the Ottomans didn't lead to an even more dramatic exploitation of resources than in the case that these principalities would have been under direct Ottoman occupation. Making a

---

¹⁰ Cantemir, page 111 – 112.

parallel to the theory advanced by Hans Hermann Hoppe¹¹ who considers – with regard to the modern situation – that democracy as a political system has a major competitive disadvantage as compared to the hereditary monarchy and that is the time horizon on which the decision makers operate and which is fundamentally given by the nature of the electoral cycle. In his vision, a democratically elected politician is stimulated to act on short term as he targets results which should be manifested before the next election. On the other hand, in the case of a hereditary monarchy, the time horizon on which the monarch – and his family – operates is longer term and can surpass even a generation. In economic terms, making appeal to the theory of special interests, democratically elected decision makers want to maximize their personal incomes in the period of the next mandate while the monarch want to maximize the incomes over the period of his entire dynasty (so he avoids confiscatory taxation, that is, maximizing income on short term). Obviously, such an analysis focuses almost exclusively on the dimension of time horizon on which individuals act and it ignores other dimensions that could become critical at some moments, such as the psychological and anthropological aspects that may emerge (the natural possibility of existence of irrational or even idiotic monarchs, Caligula-style, for whom the conservation of the stock of capital goods in society is irrelevant).

Dimitrie Cantemir presents in „*Description of Moldavia*” the elective system of Moldavian rulers by the Ottoman elite. Several factors – among which, the status of the Romanian principality as a border / buffer zone (and the real possibility of conquest by neighboring powers such as Russia, Poland or Austria), the frequent domestic quarrels and internal dismissal of rulers (so the uncertainty of the Ottoman elite regarding the loyalty of Moldavian elite) as well as the natural „*greed*” of those deciding the ruler (the corrupted Ottoman officials normally preferred as frequent as possible changes in their nominations) – have determined that the period of a rule in Moldavia to be extremely short, even shorter than in a contemporary democracy. In consequence, the main cause of the poverty of Moldavia has been exactly the special status that it enjoyed from a sovereignty perspective. Paradoxically,

---

¹¹ Hoppe, Hans Hermann, *Democracy, the God that Failed*, Transactions Publishers, 2001.

the Ottoman interest in the regions that became Turkish provinces targeted a longer term than in the case of Romanian principalities and, in consequence, the exploitation of the latter had been more dramatic. Any individual willing to get credit from the financial elites in the Ottoman Empire could auction the Moldavian throne. In consequence, by competition, we could conclude that these candidates were willing to bid till the maximum annual incomes that could extract from the Moldavian economy during an average rule. Obviously, the winner would be, *ceteris paribus*, those willing to exploit more dramatically the Moldavian society in order to maximize their personal income and take back their investment paid for the throne.

Dimitrie Cantemir perceives such causality and he restates it several times. For example, „as soon as the Vizier learns that the ruler of Moldavia died or when he decides because of hate or because of a certain fault that he wants to expel the ruler, he looks for someone among the sons of the rulers or other aristocrats from Constantinople. If it is peace, he promises the throne to the one who bids the highest amount of money; if there is a threat of war, to the one who is the most devoted and known for his military qualities”¹². When he presents the issue of the confirmation of the existing Moldavian rulers on the throne (chapter VI, „About the confirmation of the rulers”), he specifies that „When the Turks have seen that Moldavia couldn’t refuse any requirement, immediately after the rule of Miron Barnovsky, they imposed another rule: that the Principe to come by himself to Istanbul and take the signs of his dignity and every three years to come to swear to the Sultan. In order to fulfill easier this requirement, the rulers have been changed and expelled more frequently and they have been so scared that not only they willingly accepted the principle but, after the first or the second year, they came by themselves in order to get the confirmation from the mercy of the Emperor but, because of the fear of the greed of the Viziers, to ask and wish the decree of confirmation ... this decree was very easily given to the rulers, as long as the Vizier had no suspicion or there wasn’t anybody to offer more money for the throne”¹³.

The impact of such a political competition on the prosperity of Moldavia is dramatic, in the opinion of the Moldavian scholar: „if

---

¹² Cantemir, page 52.

¹³ Cantemir, page 67.

*the times are quiet, the public treasury collects 30 to 40,000 Imperials but when a new ruler is sent by Istanbul or an existing one is confirmed through firman, it must be collected about 50,000 Imperials which all are extracted and squeezed from the poor subjects in order to satisfy the unlimited greed of the Ottoman Court. That is the reason why the threat of general bankruptcy increases each day*¹⁴.

Besides the foreign exploitation of the Moldavian economy given by its political status related to the Ottoman Empire, Dimitrie Cantemir also recalls a very interesting domestic political phenomenon that led to the increase of the exploitation of the local society by the internal, Moldavian, political elite. The scholar recalls how *„in ancient times, Moldavia ruled by Dragoş was the ownership of the ruler and the chronicles of ancient rulers confirm enough times such a reality*¹⁵. Practically, Moldavia was as any state of that age a feudal system where the land was awarded by the ruler for use – and not as personal ownership – to all his subjects: *„the new inhabitants of Moldavia couldn't choose their properties but, as they distinguished themselves by their virtues towards the ruler, they were given by the latter with the status of aristocracy and with lands and villages in order to support their dignity he received*". However, Cantemir notices that *„as time passed, the number of aristocrats increased and it seemed that the entire income of the country was consumed by this allocation and the rulers have differentiated between the income allocated for the needs of the ruler with those allocated for the needs of the country, which before were mixed*". In consequence, we could speculate whether the system of political competition existing at the level of the Moldavian state didn't apply also to the level of the local aristocracy. In the affirmative case, the exploitation of the resources of the country and of its population was even more dramatic.

Besides such discussions related to the nature of the political governance of Moldavia and its impact on the affluence of the Romanian principality, Dimitrie Cantemir accidentally explores other issues of political economy. Such a fact makes the reading of the *„Description of Moldavia*" an interesting enterprise for any economist. Such an example is, for example, the problem of

---

¹⁴ Cantemir, page 109.

¹⁵ Cantemir, page 107.

monopoly. The Moldavian scholar points that „such deposits could be found in other places too but rulers prevented them to be open in order that the abundance of the salt deposits not to reduce its price as those which are exploited fulfills all the needs ... from this salt, the largest income enters the treasury of the ruler”¹⁶. Here, the Moldavian scholar presents in a condensed way the entire theory of the monopoly (how the reduction of production raises the price and vice-versa) as well as the main historical motivation in the adoption of monopoly licenses by rulers: increased prices and profits could be over-taxed by the monarchs, so they increase their income. Such an aspect has frequently been ignored by economists who concentrate instead only on the exploitation of consumer by monopolists.

Conclusions

Without proposing a work of political economy, Dimitrie Cantemir advanced several interesting and provoking statements in this field through his „*Description of Moldavia*”. His work includes short considerations on fundamental issues even in modern political economy and most of his personal conclusions – based on a remarkable intuition, supported by his condition of a scholar but also of a politician – are valid. Moreover, Dimitrie Cantemir avoided several pitfalls that even more known economists from the classical period didn’t.

Acknowledgements: This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectorial Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU89/1.5/S/59184 „*Performance and excellence in postdoctoral research in Romanian economics science domain*”.

REFERENCES

1. Cantemir, Dimitrie, (1931), *Descrierea Moldovei*, „Cartea Românească” Publishing House, Bucharest (translated from Latin by Gheorghe Adamescu).
2. Hoppe, Hans Hermann, (2001), *Democracy, the God that Failed*, Transactions Publishers.

---

¹⁶ Cantemir, page 27.

3. Rădulescu, Dragoș Marian, (2011), *Elemente fundamentale de drept*, „Universul Juridic” Publishing House, Bucharest.

4. Rothbard, Murray, (2009), *Man, Economy and State with Power and Market. Scholars Edition*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama (originally published in 1962).

ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ ȘI PROCEDURA DE JUDECATĂ ÎN DREPTUL CUTUMIAR ROMÂNESC

*Conf. univ. dr. Sorina Siserman,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Cluj-Napoca*

Abstract: *A Greek scholar by the name of Mihail Schendo said about Prince Cantemir: “He was loved by muses, valued by educated people and honoured by emperors.”*

We, the professors and students of the university that bears his name have the duty to know and to understand his work.

The present study reveals the way the legal proceedings were conducted in the Romanian customary law, using as an inspiration point the work entitled “The Description of Moldavia”.

Keywords: *law, legal proceedings, communities, rules, Moldavia, Wallachia.*

Avant la letree...

Se împlinesc, în această primă zi a conferinței, 339 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, voivodul cărturar care a atras curiozitatea Europei științifice pentru țara și poporul din care provenea.

Acest studiu mi-a permis să mă întorc în timp, la vremurile în care, sub îndrumarea marelui profesor Dumitru Firoiu, aprofundam istoria dreptului în vederea întocmirii lucrării de doctorat. Cu acea ocazie, am constatat că, în domeniul acesta, avem puține surse care să indice cum se desfășura judecata până la apariția legilor scrise. Ca într-un puzzle, am încercat să acopăr aceste goluri apelând la „Descrierea Moldovei”, opera marelui savant ce poartă numele universității noastre. Și pentru că tema lucrării îmi permite să scot la iveală dulcele grai în care acesta a prezentat procedura de judecată în dreptul cutumiar, mă voi folosi din plin de șansa pe care o am.

Această șansă îmi permite mie, studentul de ieri, dascălul de azi, să adresez un gând de mulțumire unui profesor care a însemnat mult pentru facultatea noastră. Prodecan al Facultății de drept din Cluj, domnul profesor univ. dr. Dumitru Firoiu s-a născut tot într-o zi de 26 octombrie. Prin urmare, să-i sărbătorim pe toți cei care

iubesc istoria și...., pentru că suntem creștini, pe toți care poartă sau au purtat numele marelui mucenic, „Sfântul Dimitrie, izvâtorul de mir”.

1. Obiceiul

Voi încerca să acopăr lipsa golurilor existente în istorie și implicit în istoria dreptului, cu privire la primul secol și ceva din istoria noastră, făcând apel la „Descrierea Moldovei”.

În capitolul XI. Intitulat „Despre legile Moldovei”, Dimitrie Cantemir afirma următoarele:

„Ce fel de pravile au fost în Dacia în vremele vechi, este neștiut, pentru tăcerea Istoricilor.

Însă pentru asemănarea obiceiului de pe la celelalte popoare barbare putem să presupunem, cum că voea Domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și o lege scrisă.

Însă după aceia cu biruirea craiului Decebal, de Împăratul Traian, s-au gonit popoarele Dace din Dacia și țara s-a făcut ținut Românesc, umplându-se de popoare Românești și au primit și legile Românești de la locuitorii ei cei noi și au ținut atâta cât a fost țara supt stăpânirea împăraților Romanești și Țarigradești.

Iar după ce ea a fost golită de locuitorii săi prin năpădirile barbarilor și împărații Țarigradului văzându-să siliți a o părăsi purtând grijă numai de dânșii; au început apoi și legile Românești între Daci până într-atât a se strica și a se schimba, încât, după descălecarea cea norocoasă a lui Dragoș, mai că nu știea judecătorii să judece drept”.

Deși criticat pentru imperfecțiunile sale, dreptul penal feudal a fost, de fapt, un drept în pas cu ideile epocii sale. Ca doinele și cântecele în care se oglindește sufletul poporului român, cu bucuriile și durerile lui, tot așa și vechiul drept penal a fost expresia unor concepții proprii, cu care el a trăit dela început și până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Condițiile sociale vitrege, împrejurarea că, în unele regiuni, trecerea de la orânduirea gentilică la sclavagism s-a făcut pe calea obștei sătești și nu în condițiile sclavagismului tipic, reprezintă explicația faptului că poporul român s-a bazat, în așezarea sa socială, pe cutume.

Într-o orânduire insuficient definită din punct de vedere socio-politic, cu vestigii din așezările precedente, dreptul scris propriu feudalismului, a întârziat să apară până în secolul al XVII-lea.

După introducerea în Principatele Române a legiuirilor scrise în secolul al XVII-lea, ar fi trebuit ca acestea să se aplice exclusiv, înlocuind pretutindeni obiceiul pământului.

Lucrurile s-au petrecut tocmai invers. Forța obiceiului a fost așa de mare încât, pravilele, au ajuns în pericolul de a cădea în desuetudine. Ceea ce a contribuit, într-o oarecare măsură, la crearea acestei situații, a fost faptul că, pravilele, împrumutând dispozițiile lor din dreptul romano-bizantin sau din legile și publicațiile apusene, cuprindeau un sistem juridic prea savant și prea complicat în raport cu starea de cultură și cu mentalitatea celor chemați să le aplice, care nu se pricepeau bine, mai ales când se întâmpla ca aceste pravile să fie scrise în grecește¹.

Cercetând hrisoavele vechi, putem observa că majoritatea infracțiunilor erau considerate ca având un caracter public și nu privat.

Aceasta, probabil, din dorința manifestată de domnie de a-și spori veniturile, știut fiind că, în cazul infracțiunilor ce intrau în categoria *nota infidelitatis* și aveau caracter public, bunurile supuse confiscării reveneau șefului statului. Cu toate acestea, în țările românești s-au întâlnit elemente de justiție privată, cum ar fi compozițiunea. De asemenea, s-a păstrat caracterul privat al unor infracțiuni cu posibilitatea efectuării compoziției între părți.

Iată ce spunea Cantemir în legătură cu acest aspect:

„Chinurile și pedepsile sunt de mai multe feluri pe tâlhari îi spânzură; pe prădătorii de biserici îi ard; boierilor care omoară pe cineva le taie capetele; iară pe țărani care fac vre-o ucidere de om, îi pun la țepă, având moarte mai prelungită și mai cumplită; și acest fel de greșale, pre rareori poate să aibă pedeapsa mai lină, de către stăpânitori, fără numai atuncea când se poate învoi ucigașul cu rudeniile celui ucis, împăcându-se de față înaintea Domnului, zicând că ei iartă lui greșala și nu cer să se răsplătească sânge cu sânge, sau moarte pentru moarte. Și dacă poate ucigașul să dobândească iertarea aceasta dela dâșii, atuncea poate el oareșce să se nădăjduiască spre mila Domnească; însă pentru aceea tot nu poate el să fie încredințat că va rămâne cu viață. Căci având Domnul știință pentru purtările lui cele dinainte, că nici c-un fel de pedeapsă nu l-a putut face să înceteze dela răutățile sale; sau fiind

---

¹ Ioan. D. Condurachi, *Formarea Vechiului Drept Românesc nescris*, Tipografia Unirea, Brașov, 1935, pag. 47.

măcar alte pricini, pentru care nu voește el să-i dăruiască viața; atuncea el le dă răspuns după obicei, zicând: că jăluitorii și rudeniile celui ucis, pot să-i erte greșala lui, însă el nu poate suferi ca să trăească în țara sa ucigași de oameni și răpitori de odihnă, ca să umple cu puroile lor și mădularele cele sănătoase ale țării; și cu acest cuvânt hotărește el pe unii ca aceea să-i pedepsească cu moarte, sau să-itrimită la ocne”.

În legătură cu compoziția, despre care s-a tot vorbit în istoria dreptului, trebuie să mai subliniem faptul că, după ce intervenția statului feudal, s-a făcut tot mai simțită, răscumpărarea de pedeapsă înlătura răspunderea penală doar în cazul infracțiunilor cu caracter privat. Când era vorba de infracțiuni îndreptate împotriva ordinii feudale, nimeni nu putea scăpa de moarte, ocnă sau surghiun pe cel vinovat.²

În concepția feudală, elementul esențial al infracțiunii l-a constituit prejudiciul cauzat, însoțit adesea de concepția mistică a păcatului.³

Consacrând dreptul celui mai tare, la cercetarea infracțiunii se ținea cont, mai puțin de împrejurările în care a fost comisă fapta și mai mult de prejudiciul cauzat. Pentru asigurarea reparării acestuia, în caz de dispariție a făptuitorului, s-au instituit anumite obligații pentru comunitatea din care acesta făcea parte.

Un document din 1800 relatează că un individ „Berbanti în vremile de mult ar fi plătit numai pentru sine 100 lei și un cal gloabă pentru o moarte de om ce s-au fost ucis pe hotarul acelei moșii”.

La fel, pentru pieirea unei vite, care a căzut într-un șanț, întreg satul este condamnat deoarece nu a astupat groapa.

Răspunderea colectivă, în cele două forme ale sale, răspunderea solidară și răspunderea familială, a fost considerată de unii juriști o încălcare a principiului răspunderii personale.⁴ Tragerea la răspundere a obștii și obligarea solidară a acesteia la plata unei amenzi (dusegubina) s-a dovedit eficace într-o perioadă în care obiceiul pământului a consfințit că sarcina descoperirii autorilor necunoscuți ai unei fapte penale revenea colectivității.

---

² Colectiv, responsabil de volum, Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc, tratat, vol. I*, București, Editura Republicii Socialiste România, 1980, pag. 487.

³ D.V. Firoiu, 1998, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1998, pag. 194.

⁴ M. Ruja și H. Oprean, *Istoria dreptului românesc*, Editura Servosat, Arad, 1998, pag. 116.

Răspunderea familială, cea de-a doua formă a răspunderii colective, a fost practică de unii domnitori pentru a-și consolida poziția și a evita infidelitățile unor boieri.

În istoria țării se cunosc situații în care s-a procedat la uciderea și confiscarea averii deținute, nu numai de cel ce a comis acte de infidelitate față de domn, dar și la uciderea, urmată de confiscarea averii deținute de copiii, frații, surorile, și chiar rudele mai îndepărtate ale făptuitorului.

Cazurile lui Neagoe Basarab, Vasile Lupu și Ștefan Tomșa sunt semnificative în acest sens. Astfel, Neagoe Basarab a dispus confiscarea ocinei lui Radu, condamnat pentru hiclenie, dar și a fraților și nepoților acestuia, iar Vasile Lupu, pedepsind pentru necredință pe boierul Pătrașcu Ciogolea, l-a executat „împreună cu fiul său, pe care îl luase cu el”. Abuzul cel mai grav l-a făcut Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, care, după înăbușirea răscoalei boierești din 20 septembrie 1612, a confiscat chiar și proprietățile rudelor boierilor răsculați precum și moșiile de zestre ale soțiilor lor⁵.

Aplicarea răspunderii colective s-a dovedit, așadar, în unele situații, excesivă și exagerată, iar condamnarea la moarte a persoanelor apropiate inculpatului reprezenta, neîndoielnic, o încălcare a principiului răspunderii personale⁶.

Reparația acestor neajunsuri s-a realizat chiar în această perioadă, mai precis în faza ei de descompunere, prin apariția unor texte de lege ce excludeau expres răspunderea membrilor familiei pentru anumite infracțiuni comise de către una din persoanele ce o compun.

De exemplu, Pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab, Pravilniceasca Condică și Codul lui Caragea nu au admis decât răspunderea individuală⁷.

Nu același lucru putem afirma despre obligarea solidară a obștii la repararea prejudiciului.

Năpasta abătută asupra colectivității nu presupunea răspunderea penală, ci obligația de a „da pe față”, răufăcătorul sau de a plăti daunele.

Observăm că, în cazul răspunderii solidară a obștii, distincția dintre răspunderea civilă și cea penală era clară, iar explicația obligării acesteia la repararea prejudiciului își are originea în

---

⁵ Colectiv, responsabil de volum, Vladimir Hanga, *op.cit.*, pag. 433.

⁶ S. Siserman, *Infracțiunea și pedeapsa în dreptul penal român*, Editura Albastră, Cluj-Napoca, 2006, p. 19.

⁷ *Ibidem*.

vremurile îndepărtate, când relațiile dintre membrii comunității erau așa de strânse încât era imposibil, pentru cineva din afara ei, să descopere și să tragă la răspundere pe vinovat.

Am putea spune că temeiul răspunderii avea la bază ideea de garanție a colectivității, pentru individul ce a încălcat normele de conviețuire.

De altfel, actualele dispoziții ale Codului civil referitoare la răspunderea comitentului pentru faptele prepusului sau răspunderea pentru prejudiciile cauzate de animale și ruina edificiului, au la bază tot ideea de garanție⁸.

Faptul că această instituție nu a dispărut din istorie odată cu trecerea timpului, că ea s-a transmis mai departe până în zilele noastre, e drept că într-o formă nouă, dovedește că prin sita vremii au trecut și au rămas doar acele instituții care, mai presus de interese de clasă, au răspuns cerințelor echității. Ori, aceasta cerea, în primul rând, asigurarea unor garanții și pentru părțile vătămate.

2. Organizarea judecătorească și procedura de judecată

Organizarea judecătorească și procedura de judecată în dreptul cutumiar românesc au purtat marca epocilor în care s-au născut și au evoluat. În Moldova și Țara Românească, instanța supremă de judecată era domnul țării. Separația puterilor în stat nefiind cunoscută, aparatul administrativ, în frunte cu monarhul, avea și atribuții judecătorești iar procesul civil se desfășura după aceleași reguli ca și cel penal. Domnul putea să judece orice pricină deoarece competența sa era nelimitată. De asemenea, el putea să judece pricinile, fie singur, fie împreună cu sfatul său alcătuit din înalți ierarhi și mari boieri, de regulă fără dregătorii (sec. XIV-XV) și mai apoi cu dregătorii (sec. XVI-XVII)⁹.

Uneori, domnul putea convoca și adunarea obștească a țării, pentru ca împreună să judece procesele mai importante¹⁰. În „Descrierea Moldovei”, Dimitrie Cantemir, relatează cu lux de amănunte procedura de judecată în fața domnului¹¹. Scaunul de

---

⁸ Liviu Pop, *Drept civil, Teoria generală a obligațiilor*, vol. II, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, pag. 312.

⁹ V. Hanga, *Istoria dreptului românesc, Drept cutumiar*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, pag. 111

¹⁰ S. Siserman, *op.cit.*, pag. 26.

¹¹ Apud Ș. Pascu și V. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, București, Editura Științifică, București, 1996, pag. 808.

judecată se ținea de trei sau patru ori pe săptămână, în tot cursul anului, „afară de zilele pe care biserica le-a hotărât pentru posturile cele mari”. Divanul era așezat, întotdeauna, în mijlocul palatului domnesc. La peretele din fund era așezat scaunul domnesc iar deasupra lui era aninată o icoană de-a lui Isus Hristos dinaintea căreia ardea neconținut o lumânare. În partea stângă se afla scaunul mitropolitului iar în continuare locurile boierilor cu dregătorii. În față, lângă peretele din dreapta își aveau locul boierii fără dregătorii. În mijloc, lângă domn, la dreapta sa, ședea spătarul cel mare cu spada domnească. Tot în această parte, ceva mai departe, stătea marele postelnic iar în continuare, așezați în șir, ceilalți postelnici. Judecata se făcea numai până la amiază, iar dacă rămâneau procese de judecat, se amânau pe a doua zi. În general, procesele mici se terminau într-o zi, iar cele mari durau câteva zile. După o scurtă rugăciune „cătred Hristos judecătorul”, domnul se așeza în scaun, în sală se făcea liniște, iar „jăluitorii” erau conduși de către aprozi în fața domnului. După ce li se asculta jeluirea, aceștia erau lăsați să iasă afară prin altă ușă a divanului sau erau duși la temniță. Această judecată era așa de înfricoșătoare și nepărtinitoare încât, însuși logofătul cel mare, dacă ar fi fost pârât de un țaran, trebuia să se scoale de la locul său și să se așeze în stânga țaranului până ce acesta își isprăvea jeluirea.

În lucrarea sa, D. Cantemir a descris cu mare precizie și momentul deliberării¹². Astfel, după ce pricina era expusă, mitropolitul și boierii își spuneau părerea cu privire la problema dezbătută. Când cel acuzat era găsit vinovat, domnul întreba pe mitropolit ce pedeapsă i se cuvine. Acesta „citea cuvântul legii” și își exprima opinia. La urmă, domnul își spunea „gândul său și lăsa slobod pe pârât” sau îl osândește la moarte.

Suveranul feudal nu judeca decât procesele mai importante. Pentru restul pricinilor, competența aparținea dregătorilor centrali și locali. Din prima categorie făceau parte vornicii (Țara Românească și Moldova), banul (Țara Românească) și alți dregători, pentru cauzele legate de activitatea lor.

Pe plan local, la nivelul județelor și ținuturilor, competența generală o aveau pârălabii, iar în Oltenia banii, dar mai aveau drept de judecată și subalternii acestora: vornicii și bănișorii¹³.

---

¹² *Ibidem*, pag. 809.

¹³ Apud, M. Ruja și H. Oprean, *op.cit.*, pag. 124.

Ca un rest al vieții de comunitate sătească, în satele libere sfatul oamenilor buni și bătrâni a soluționat în continuare procesele mai simple, soldate cu împăcarea părților.

Alături de instanțele dreptului comun, țările românești au cunoscut și două categorii de instanțe speciale¹⁴: cele orășenești și cele bisericesti.

Competența judiciară a organelor orășenești se limita la populația orășenească. Șeful comunității orășenești (județi, șoltuzi în Țara Românească și Moldova iar în Transilvania juzi, primari, „burgărmeșteri”), era asistat în soluționarea treburilor administrative și judiciare de un consiliu alcătuit din 12 persoane numite pângari în Țara Românească și Moldova și jurați în Transilvania.

În materie penală, competența instanțelor orășenești era limitată la soluționarea unor infracțiuni minore (loviri, furturi, injurii).

A doua categorie de instanțe erau cele bisericesti, competente a soluționa cauze ce priveau viața de familie sau cauze în care una dintre părți era un for bisericesc.

În ceea ce privește procedura de judecată, dreptul cutumiar nu a făcut nicio distincție între procesele civile și cele penale. Reclamantul se adresa direct la instanța competentă, cu o plângere formulată oral, iar la termenul de judecată părțile se prezentau personal pentru a-și dovedi pretențiile. Reprezentarea era posibilă doar în cazul comunităților sătești iar asistarea era posibilă în cazul minorilor și femeilor măritate.

Citarea părților și a martorilor se realiza prin cartea de soroc¹⁵, ce era înmănată acestora prin aprozi sau vatafi.

Probele folosite de părți în procesul penal erau orale și scrise. Din prima categorie făceau parte mărturisirea, jurământul părții, declarațiile martorilor, cojurătorii. Din a doua, hrisoavele, diresele și cărțile domnești.

În dreptul nostru cutumiar nu a existat nicio ierarhizare a mijloacelor de probă; prin urmare ele aveau o forță probantă egală. Recunoașterea pârâtului sau făptuitorului făcea, însă, dovada dreptului nemaifiind cazul administrării altor probe.

Mărturisirea consta în recunoașterea afirmațiilor făcute de reclamant. Când aceasta nu se făcea de bună-voie, partea adversă

---

¹⁴ Apud, V. Hanga, *Istoria dreptului românesc, Drept cutumiar*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, pag. 113.

¹⁵ M. Ruja și H. Oprean, *op.cit.*, pag. 132.

recurgea la jurământ: reclamantul pentru a-l determina pe pârât să-i recunoască pretențiile, iar pârâtul pentru a-l determina pe reclamant să renunțe la acțiune.

Practica feudală a cunoscut metoda depunerii jurământului de către împicinați, martori, cojurători, pe „cărți de blestem”, la cererea instanței sau a părților. Înalții prelați, inclusiv mitropolitul și episcopii, aveau puterea să întocmească astfel de cărți. Mai mult, părțile se puteau adresa și ele autorităților bisericești să plâsmuiască cărți de afurisenie, aplicabile la spețe concrete¹⁶.

Mijlocul de probațiune caracteristic cutumei feudale a fost, însă, cel al cojurătorilor. Aceștia erau numiți la cererea părților, de cei ce soluționau pricina. Spre deosebire de martori, care declarau în legătură cu cele văzute sau constatate de ei, cojurătorii constituiau un mijloc subiectiv de dovadă, întrucât ei jurau că cele spuse de una din părți sunt adevărate¹⁷.

Numărul de cojurători era stabilit prin actul de numire (răvaș) și varia de la caz la caz. De regulă, se începea cu 6 sau 12 jurători iar partea potrivnică putea cere „lege peste lege”, adică îngăduința de a aduce un număr dublu de cojurători. Astfel, dobânda câștig de cauză, chiar dacă adevărul era altul, acela care combătea adversarul cu un număr dublu de cojurători¹⁸.

Într-un document din veacul al XVI-lea¹⁹ era redat modul de soluționare a unei pricini de către Ieremia Movilă, domn al țării Moldovei, înaintea căruia s-a prezentat Ion Forfodie pentru a se plânge împotriva lui Eremia, Trifan, Istratie și a tuturor rudelor acestora. Deoarece pârâții au negat faptul că reclamantul ar avea ocină sau dedină, deci un drept de proprietate pe suprafața revendicată, domnul a admis proba cu cojurătorii „...noi am dat mai sus-zișilor Eremia și Trifan, și Istratie monah și rudelor lor, să vină cu 24 de oameni și să se lepede de acela. Deci, când a fost la zi, ei au jurat și s-a îndreptat înaintea noastră și și-au pus fierie 24 zloți”.

Chiar dacă datele furnizate de documentul respectiv privesc, în principal, modul de utilizare a cojurătorilor în procesele civile, apreciem că ele sunt extrem de importante, procedura de judecată fiind aceiași indiferent de natura litigiului.

---

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Apud, Ș. Pascu și V. Hanga, *op.cit.*, pag. 719.

¹⁸ Apud, D.V. Firoiu, *op.cit.*, pag. 131.

¹⁹ Doc. A., veac. XVI, vol. IV, p 182, apud, Ș. Pascu și V. Hanga, *op.cit.*, pag. 720.

Regulile cutumiare au prevăzut amenzi grele pentru cojurătorii, al căror jurământ a fost infirmat de cojurătorii celeilalte părți.

Un alt mod de probațiune, folosit cu precădere în procesele penale, au fost ordaliile.

Existența ordaliilor pe teritoriul țării noastre este confirmată de cele 389 cazuri judecate prin proba fierului roșu, menționate de Registrul de la Oradea rogerius dar și de expresiile „a trece prin foc și apă” sau „a pune mâna în foc”, expresii care au pătruns în vocabularul nostru și s-au transmis peste veacuri.

Într-un document din veacurile XI-XII, cuprins în Registrul de la Oradea²⁰ au fost descrise fazele acestei proceduri străvechi, de origine dacă, care a ieșit treptat din uz, pe măsura dezvoltării feudalismului. Ea începea cu o binecuvântare a episcopului asupra fierului pregătit pentru judecată: „Binecuvântează doamne părinte, Dumnezeuule atotputernic și veșnic prin chemarea preasfântului tău nume și prin venirea fiului tău, unul născut, domnul nostru Isus Hristos și prin darul sfântului duh, întru arătarea dreptei tale judecăți, acest fier ca să fie el sfințit și consacrat, pentru ca, alungându-se deoparte orice viclenie a diavolilor, să se arate credincioșilor tăi adevărul dreptei tale judecăți...”.

Odată terminată această fază, episcopul stropea fierul cu apă sfințită și trecea la binecuvântarea locului, iar apoi a focului. Procedura continua cu o slujbă religioasă, iar învinuitul era împărțășit. După terminarea slujbei, preotul cu crucea și apa sfințită, împreună cu tot poporul, se deplasa la locul unde se desfășura proba. Acolo, preotul rostea o altă rugăciune, sfințea încă o dată fierul și împărțășea pe inculpat. Acesta era întrebat dacă este „curat”, iar dacă răspunsul era afirmativ, i se întindea fierul încins pe care trebuia să-l poarte 9 sau 12 pași. Apoi, i se lega mâna cu o fașă care se sigila. După 8 zile, se verifica dacă nu s-a încercat o vindecare a rănitului prin fraudă și se rupea sigiliul. Dacă mâna era vindecată, învinuitul era declarat „desvinovățit” iar dacă rana era vizibilă era declarat vinovat.²¹

Preoții și judecătorii aveau însă mijloace suficiente pentru a fraudă judecata divină. Fierul cu care se făcea proba putea fi, mai

---

²⁰ Doc. C., veac XI-XIII, vol. I. p. 37-42 (regist. lat. în Reg. din Oradea) apud, Ș. Pascu și V. Hanga, Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R., *op.cit.*, pag. 744.

²¹ Apud V. Hanga, *Istoria statului și dreptului*, R.P.R., *op.cit.*, pag. 539.

mult sau mai puțin, încins iar declararea vindecării rănii era relativă²².

Principalul mijloc de fraudare a constat, însă, în înlocuirea celui ce se supunea probei printr-un reprezentant al lui²³.

Pricinile la care se aplicau proba fierului roșu erau variate. Astfel, în materia dreptului civil, s-a aplicat la cele referitoare la dreptul de proprietate, iar în domeniul dreptului penal la cele referitoare la furt, omor, vrăjitorie²⁴.

Ordaliile au constat și în expunerea persoanei bănuite de comiterea vreunei fapte, 3 zile și 3 nopți în pădure, legată de un pom, tuturor intemperțiilor și pericolelor. Dacă în acest interval de timp nu i se întâmpla nimic, persoana era considerată nevinovată²⁵.

Înainte de a pune punct acestui studiu vreau să fac câteva precizări în legătură cu opera folosită ca sursă principală de inspirație.

“Descriptio Moldaviae” este scrisă în 1716, în limba latină, la cererea Academiei din Berlin. Ea cuprinde trei părți. Prima parte este consacrată descrierii geografice a Moldovei, a munților, a apelor și câmpiilor. Dimitrie Cantemir elaborează prima hartă a Moldovei. Sunt prezentate, de asemenea, flora și fauna, târgurile și capitalele țării de-a lungul timpului. În partea a doua a lucrării este înfățișată organizarea politică și administrativă a țării, cu referiri detaliate la forma de stat, alegerea sau scoaterea din scaun a domnilor, la obiceiurile prilejuite de înscăunarea domnilor sau de mazilirea lor, de logodnă, nunți, înmormântări etc. În ultima parte a lucrării găsim bogate informații despre graiul moldovenilor, despre slovele folosite, care la început au fost latinești, “după pilda tuturor celorlalte popoare a căror limbă încă e alcătuită din limba cea romana, iar apoi înlocuite cu cele slavonești”.

Lucrarea prezintă interes nu numai pentru documentația descriere geografică sau politică, ci și pentru observații etnografice și folclorice, Dimitrie Cantemir fiind primul nostru cărturar care cuprinde în sfera cercetărilor sale etnografia și folclorul.

---

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ S. Siserman, *Organizarea judecătorească și procedura de judecată în feudalism, Fiat Justiția, nr. 1-2*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001 pag. 40.

²⁵ Ruja și H. Oprean, *op.cit.*, pag. 133.

BIBLIOGRAFIE

1. Colectiv, responsabil de volum, Hanga, Vladimir, (1980), *Istoria dreptului românesc, tratat, vol. I*, București, Editura Republicii Socialiste România.
2. Condurachi, Ioan, (1935), *Formarea Vechiului Drept Românesc nescris*, Brașov, Tipografia „Unirea”.
3. Firoiu, V. Dumitru, (1998), *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași.
4. Hanga, Vladimir și Pascu, Ștefan, (1963), *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, București, Editura Științifică.
5. Hanga, Vladimir, (1993), *Istoria dreptului românesc, Drept cutumiar*, Iași, Editura Fundației „Chemarea”, Iași.
6. Pop, Liviu, (2006), *Drept civil, Teoria generală a obligațiilor, vol. II*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași 1993.
7. Ruja, Mihai și Oprean, Horea, (1998), *Istoria dreptului românesc*, Arad, Editura Servosat.
8. Siserman, Sorina, (2006), *Infrațiunea și pedeapsa în dreptul penal român*, Cluj-Napoca, Editura Albastră.

JUDICIAL ORGANIZATION AND LEGAL PROCEEDINGS IN THE ROMANIAN CUSTOMARY LAW

*Senior lecturer Sorina Siserman Ph.D.,
„Dimitrie Cantemir”, Christian University, Cluj-Napoca*

Abstract: *A Greek scholar by the name of Mihail Schendo said about Prince Cantemir: “He was loved by muses, valued by educated people and honoured by emperors.”*

We, the professors and students of the university that bears his name have the duty to know and to understand his work.

The present study reveals the way the legal proceedings were conducted in the Romanian customary law, using as an inspiration point the work entitled “The Description of Moldavia”.

Keywords: *law, legal proceedings, communities, rules, Moldavia, Wallachia.*

Avant la lettre...

In the first day of this conference, we are celebrating 339 years since the birth of Dimitrie Cantemir, the Romanian scholar who stirred up the curiosity of the European scholars regarding the country and people he came from.

This study allowed me go back in time to the days when, under the guidance of Professor Dumitru Firoiu, I was deepening my knowledge on the history of law in order to write my doctoral thesis. At that time, I found out that, in this field, there were only few sources that indicated how the legal proceeding were conducted before the written laws appeared. Just like in a puzzle, I tried to cover up these gaps by recurring to "The Description of Moldavia", the work of the great scholar after which our university was named.

And because the theme of this paper allows me to reveal the sweet tone of the ancient language in which he presented the legal proceedings in the customary law, I would like to fully use this chance, by taking the opportunity to express my appreciation to a teacher who meant so much to our faculty. I am directing my thoughts to Professor Dumitru Firoiu, who was the dean of the Faculty of Law in Cluj-Napoca and who was born on a day of 26 of

October. Therefore, let's celebrate all those who love history and.... because we are Christians, all those who have or had the name of the martyr Saint Demetrius.

1. The Custom

I will try to cover the gaps in our history and, by default, of the history of Romanian law regarding the first century of our history, by recurring to the "Description of Moldavia". In the IXth chapter, entitled "About Moldavian laws", Dimitrie Cantemir stated: "What kind of laws were in the old days of Dacia is unknown to us, the historians. However, because of the resemblance of customs that we had with the other barbarian people, we can assume, that the the words of the Princes and the customary law had the same force as a written law. Yet after the conquer of king Decebal by the Emperor Traian, the Dacians were drove away from Dacia and the country became Romanian land, filled with Romanian people and they received new laws from their inhabitants that were kept for as long as the country was under Romanian and Tarigradian dominion. And after that it was emptied of its inhabitants by barbarians and the Tarigradian kings were forced to leave in order to save themselves; and then the Dacian laws began to decay and change so much that by the dismounting of Dragos the judges almost did not know any more how to rightfully judge."

Although criticized for its imperfections, the feudal criminal law was actually a system in line with the ideas of its time. Just as the old ballads and songs reflect the soul of the Romanian people, with its joys and sorrows, in the same manner, the old criminal law was the expression of these views, and it was kept until the beginning of the second half of the XIXth century. The adverse conditions, the fact that in some regions, the transition from gentile ordination to slavery was done through the intermediary of village communities and not in the conditions of typical slavery provides an explanation for the fact that the Romanian social arrangements were based on customs.

In this poorly defined settlement, from a socio-political point of view, containing remains from the previous settlements, the written feudal law delayed to appear until the XVIIth century. Following the introduction in the XVIIth century of written laws in the Romanian principalities, the feudal law should have been applied in order to replace the customary law everywhere. However, the things happened differently. The force of customs was so

powerful that written laws were endangered to disuse. The fact that contributed, to some extent, to the creation of this situation was that the written laws, borrowing their provisions from Byzantine or Roman law and from the Western laws and publications, comprised a legal system that was too complicated in rapport to the state of culture and mentality of those called to apply it. Moreover, this was also due to the fact that these written laws were in Greek language¹.

By studying the ancient charters of that time, one can learn that most of the offences were considered as having a public and not private character. The public character can be due, probably, to the manifested desire of the reign to increase its revenue. It was well known that the offences falling within the category of *nota infidelitatis* had a public character and the confiscated goods pertained to the chief of the state. However, in the Romanian countries one could also observe elements of private justice such as the “composition”. The private character of the crimes has also been preserved with the possibility of applying the “composition” between the parties.

This is what Cantemir wrote about this aspect: “The tortures and punishments were of different types: the thieves were hanged, the church predators were burned, the noblemen who killed someone had their heads cut; and the peasants who murdered a person were impaled suffering a longer and more terrible death; and these types of wrongdoings could have had a smoother punishment from the masters only when there was a consent between the murderer and the relatives of the killed person and a reconciliation in the presence of the God, by which the relatives would agree to forgive the murderer's mistake and not demand to repay blood with blood, and death with death. And if the murderer could obtain forgiveness from the relatives, then he could maybe had also the hope to receive the royal pity; but even in this case the murderer could still not have been entrusted that he would remain alive. For the Lord having knowledge of the murder's previous behaviour, that neither punishment was able to make him cease his wickedness, or there were even other reasons, for which the Lord did not want to grant his life, then he [the Lord] would answer them based on the custom by saying, that the mourners and the

---

¹ Ion. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept românesc nescris*, “Creation of the Old Unwritten Romanian Law”, Tipografia Unirea Brasov, 1935, p. 47.

relatives of the murdered person can forgive the murderer's mistake, but he cannot accept that in his country would live murderers and kidnappers that would infect with their pus also the sound members; and with these words he would decide whether he would punish [the wrongdoer] with death or send him to work in the mines”.

Concerning the “compensation”, about which was widely spoken in the history of law, it must be pointed out that after the intervention of the feudal state increased, the “compensation” could discard the criminal liability only for private offences. When it came to crimes against the feudal order, no one could escape death, prison or exile.² In the feudal conception, the essential element of the offence was the caused damage, often accompanied by the mystical conception of sin.³

Enshrining the “law of the strongest”, during the investigation of the crime the circumstances in which the offence was committed were taken into account to a lesser extent than the damage resulting from the offence. To ensure its reparation in the case in which the perpetrator was missing or he run away, certain obligations were established for the community to which he belonged. A document dating from 1800 records that an individual, “Berbanti would have paid only 100 lei and a hack horse for the death of man who have been killed on the estates of that farm”. Equally, for the loss of cow, which fell into a ditch, the whole village would have been condemned for not having filled the hole.

The collective responsibility in its two forms, the joint liability and the family liability, was considered by some lawyers as a breach of the principle of personal responsibility.⁴ The prosecution of the community and the obligation for it to pay a fine has proven effective in a time in which customary law provided that the duty to discover the unknown authors of a criminal offence belonged to the community. The family liability, the second form of collective responsibility, was practised by some rulers to consolidate their position and avoid the infidelities of some landowners. In the

---

² Collective, responsible for the volume, Vladimir Hanga, *Istoria dreptului românesc*, “The history of Romanian law”, Vol. I, Bucharest, Socialist Republic of Romania, 1980, p. 487.

³ Firoiu DV, *Istoria statului și dreptului românesc*, “History of the Romanian state and law”, Editura Fundației “Chemarea”, Iași, 1998, p. 194.

⁴ M. Ruja and H. Oprean, *Istoria dreptului românesc*, “History of Romanian law”, Editura Servosat, Arad, 1998, p. 116.

history of the country there are known situations when it was proceeded to the murder and confiscation of the owned property, not only of the one who committed acts of infidelity towards the Lord, but also the killing and confiscation of the property owned by the children, brothers, sisters, and distant relatives of the perpetrator.

The cases of Neagoe, Vasile Lupu and Stefan Tomşa are significant in this respect. Thus, Neagoe Radu ordered not only the confiscation of the house of Radu, convicted for trickery, but also of his brothers and nephews. Vasile Lupu, having punished the Lord Pătraşcu Ciogolea for disbelief, he executed him "along with his son, whom he had with him". The worst abuse was made by Stefan Tomşa, Prince of Moldavia, who after the ambush of the aristocratic uprising in 20 of September 1612, he confiscated the properties of the rebellious nobles and the dowers of their wives⁵.

The enforcement of collective responsibility proved to be in some situations, excessive and exaggerated, and the sentencing of the defendant's relatives to death was undoubtedly a violation of the principle of personal responsibility⁶. The compensation of these shortcomings was achieved even during this period, specifically its decaying phase, through the emergence of some legal texts that expressly excluded the liability of the family for certain offences committed by one of the persons composing it. For example, the laws of Vasile Lupu and Matei Basarab, and the Code of Caragea admitted only the individual responsibility⁷. The same cannot be said about the joint obligation of the community to repair the prejudice. The misfortune of the community did not involve criminal liability, but the obligation to "reveal" the villain or to pay the damages.

It can be observed that in the case of joint liability of the community, the distinction between civil and criminal liability was clear. The community's obligation to repair the damages has its origins in ancient times, when the relations between the members of the community were so tight that it was impossible for someone from the outside to find and bring the guilty to justice. One can say that the grounds of the liability had its basis on the idea of the

---

⁵ Collective, responsible for volume, Vladimir Hanga, *op.cit.*, p. 433.

⁶ S. Siserman, *Infraţiunea și pedeapsa în dreptul penal român*, "Crime and punishment in the Romanian criminal law", Editura Albastra, Cluj Napoca, 2006, p. 19.

⁷ *Ibid.*

guarantee of the community for the individual that has violated the norms of cohabitation. Moreover, the current provisions of the Civil Code relating to the liability of the employer for the acts of his employees, the liability for damages caused by animals and the ruin of the buildings, are all based on the idea of guarantee⁸. The fact that these principles have not disappeared with the time and that they were passed on until the present day, of course in a new form, proves that only the institutions, which met the requirements of equity, were passed through the sieve of time and remained above all class interests.

2. Judicial organization and legal proceedings

The judicial organization and proceedings in the Romanian customary law bore the mark of the epoch in which they were created and through which they evolved. In Moldavia and Wallachia, the supreme instance of judgment was the Lord of the land. Because the separation of powers was not known, the administrative apparatus, led by the monarch, also had judicial powers and the civil trials were held under the same rules as the criminal ones. The Lord was entitled to hear any kind of matter because his jurisdiction was unlimited. He could hear the cases, either alone or together with his council which consisted of senior bishops and landowners, usually without governors (XIV-XV century) and then with governors (XVI-XVII century)⁹.

Sometimes the Lord could command the communal gathering of the country so that they can judge together the most important trials¹⁰. In the "Description of Moldavia", Dimitrie Cantemir reported in detail the procedure of trial before the Lord¹¹. The judgments were held three or four times a week, throughout the year, except the days consecrated by the church for lent." The Divan was always positioned in the middle of the palace. On the back wall there was the royal seat and above it there was an icon of Jesus Christ with a burning candle. On its left side there was the

---

⁸ L. Pop, *Drept civil, Teoria generală a obligațiilor*, „Civil Law: The general Theory of Obligations” vol. II, Editura Fundației “Chemarea”, Iași, 1993, p. 312.

⁹ Hanga, Vladimir, *Istoria dreptului românesc*, “History of Romanian Law”, *Drept cutumiar*, Iași, Editura Fundației “Chemarea”, Iași, 1993, p. 111.

¹⁰ S. Siserman, *op.cit.*, p. 26.

¹¹ Hanga, Vladimir și Pascu, Ștefan, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, “Anthology for the Study of the Old History of State and Law”, București, Editura Științifică, 1963, p. 808.

seat of the metropolitan bishop and then the nobles' places. In front, near the right wall there was the place for the nobles. In the middle, on the right side of the Lord, there was usually the sword bearer holding the royal sword. Also on this side, there was the great chamberlain together with the other chamberlains waiting in row. The proceedings normally lasted only until noon, and the remaining trials were postponed to the next day. In general, the small trials lasted for one day, and the bigger ones lasted up to a few days. After a short prayer to Christ, the Lord used to take his seat, the silence in the room was restored and the "mourners" were brought by ushers before the Lord. After the Lord listened their lament, they were either allowed to get out through another door of the divan or they were taken to prison. This judgment was so scary and unbiased that even the great scribe himself, had he been accused by a peasant, would have had to get up from his seat and wait on the left side of the peasant until he finished his lament.

In his work, Dimitrie Cantemir described with great precision the moment of deliberation.¹² Thus, after the case was exposed, the metropolitan bishop and the nobles had to say their opinion regarding the issue discussed. When the accused was found guilty, the Lord used to ask the metropolitan bishop what kind of punishment the accused deserved. The metropolitan bishop used to read the "word of law" and he would express his opinion. Finally, the Lord would also express his view on the case by letting the defendant loose or by condemning him to death.

The feudal sovereign used to judge only the most important trials. For the rest of the cases, the jurisdiction belonged to the central and local governors. In the first category one can mention the vornics (in Wallachia and Moldova), the bans (in Wallachia) and other officers for trials related to their work. Locally, at the level of counties and provinces, the general competence belonged to the "pârcălabii" (heads of the counties) and in Lesser Wallachia it belonged to the bans, but their subordinates (the vornics and other nobles) also had the right to trial¹³. As a remnant of the village community life, in the free villages, the council of wise and old people would settle the simple trials, which ended with the reconciliation of the parties. Besides the customary law courts, the

---

¹² Ibid, p. 809.

¹³ Apud, M. Ruja and H. Oprean, *op.cit.*, p.124.

Romanian countries knew two kinds of special¹⁴ courts: the city courts and the clerical courts. The jurisdiction of the municipal bodies was limited to the urban population. The chiefs of the town (aldermen in Moldavia and Wallachia and mayors in Transylvania) were assisted by a council consisting of 12 persons (“pârgari”, members of the local council of a town, in Moldavia and Wallachia and jurors in Transylvania) in solving administrative and judicial affairs. In criminal matters, the jurisdiction of the municipal courts was limited to solving petty crimes (strikes, theft, slander). A second category of courts were the clerical courts having jurisdiction to hear cases which concerned the family life or cases in which the church was a party.

Regarding the proceedings, the customary law made no distinction between civil and criminal cases. The complainant would directly address the competent jurisdiction, with an oral complaint and the parties would come at the hearing personally in order to prove their claims. Representation was possible only in the case of rural communities and the assistance was possible for minors and married women. The summoning of parties and witnesses was achieved by letters containing the fixed dates of the trial¹⁵, which were handed to them by ushers or bailiffs.

The evidence used by the parties in criminal proceedings were oral and written. The first category was comprised of the confession, the oath of the parties, witness statements etc. The second category consisted in charters and royal books. In the Romanian customary law there was no hierarchy of evidence; consequently, all the evidence had an equal probative value. The confession by the defendant or perpetrator was enough to prove ones rights and the administration of other proofs was no longer necessary. The confession consisted in recognizing the claims made by the plaintiff. When the confession was not obtained voluntarily, the opposing parties resorted to oath: the plaintiff to determine the defendant to recognize his claims, and the defendant to determine the plaintiff to abandon the action.

In the feudal practice, it was common to use the oath on a “curse book” by the defendant, witnesses and juries, whenever the the court or the parties demanded it. Only the high dignitaries,

---

¹⁴ Hanga, Vladimir, *Istoria dreptului românesc*, “History of Romanian Law”, *Drept cutumiar*, Iași, Editura Fundației “Chemarea”, Iași, 1993, p. 113.

¹⁵ M.Ruja and H.Oprean, *op.cit*, p. 132.

including the metropolitan bishop and the other bishops were entitled to produce such books. Moreover, the parties could also ask the clerical authorities to design anathema books applicable to concrete cases¹⁶.

The characteristic means of probation in the feudal times was that of more people making a common oath. They were called at the request of the parties, by those who were entitled to solve the case. Unlike witnesses who declared in connection with what they have seen or understood, the oath made by more persons in common constituted a subjective means of proof, as the persons who made the oath assumed the fact that the words of one party were true¹⁷.

The number of people who would take the common oath used to be settled through the act of appointment and used to vary from case to case. Usually, the trial would start with 6 or 12 persons and the opposing party could ask the permission to bring a double number of persons. Thus, the winner of the case would normally be the part who could bring twice as many persons as the other party.¹⁸

A document from the XVIth century¹⁹ shows the way in which Ieremia Movilă, ruler of the Moldova country, handled the case of Ion Forfodie who complained against Eremia, Trifan, Istratie and all their relatives. Because the defendants denied that the plaintiff would have a property on the surface of land he claimed, the Lord accepted more people to make the common oath as a means of evidence. "We asked to the above-called Eremia and Trifan, to the monk Eustratie and their relatives, to come up with 24 people and deny that. So when the day came they swore and went before us and put on their iron armourers". Although the data provided by this document concerns mainly the usage of the common oath in the civil trials, we consider that this procedure was extremely important and the legal proceedings were the same regardless the nature of the dispute. The customary rules provided heavy fines for those persons whose oath was not confirmed by the oathers of the other party.

---

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Apud, Hanga, Vladimir și Pascu, Ștefan, 1963, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, "Anthology for the Study of the Old History of State and Law", București, Editura Științifică, p. 719.

¹⁸ Apud, D.V. Firoiu, *op.cit.*, p. 131.

¹⁹ Doc. A., XVIth century, Vol. IV, p. 182, cited, Ș. Pascu and V. Hanga, *op.cit.*, p. 720.

Another way of probation, used mainly in criminal trials were the ordeals. The existence of ordeals in our country is confirmed by 389 cases judged using the trial by iron, referred to by the Register Oradea Rogerius, but also because of expressions, which have entered our vocabulary and were transmitted over the centuries, such as "to pass through fire and water" or, "to put the hand in fire".

A document from the XI-XII centuries, mentioned in the Register of Oradea²⁰, describes the phases of this old procedure, of Dacian origin, which gradually got out of use, with the development of feudalism. It begun with the bishop's blessing of the iron prepared to be used in the trial. "Please God, our parent and eternal father, bless by invoking your holy name, the name of your unique son, our Lord Jesus Christ and the gift of the Holy Spirit, in the name of your rightful judgment, this iron to be sanctified and consecrated, so that it would banish any deception of the demons, to show to your faithful believers the righteous truth of your judgment..." After this phase was completed, the bishop used to sprinkle the iron with holy water, he would bless the place, and then he would put the iron into the fire. The trial used to continue with a religious service, and the accused was then brought in front of the public. After the service, the priest, carrying a cross and holy water, would go together with all the present people to the place where the trial was supposed to happen. Once there, the priest used to utter another prayer, he would bless the iron again and he would call the defendant. The defendant would be asked if he was "clean" and if the answer was yes he was made to hold the hot iron in his hand and carry it for 9 or 12 steps. Then his hand was bind in a bud that was sealed. After 8 days, the hand was checked to see if the defendant did not fraudulently seek to heal his injure, by breaking the seal. If the hand was healed, the accused would be declared innocent and if his wound was still visible he would be declared guilty²¹.

The priests and judges had sufficient means to fraud the divine judgment. The iron could have been more or less hot before being applied to the accused hand and then, the declaration that the wound was healed could have been also relative²². However, the

---

²⁰ Doc. C. XI-XIII century, Vol. I, p 37-42, cited by Ș. Pascu and V. Hanga, *op.cit.*, p. 744.

²¹ Apud V. Hanga, *History of State and Law*, RPR: *op.cit.*, p. 539.

²² *Ibid.*

main means of fraud was to substitute the accused with a replacement of his²³. The cases in which the iron ordeal was applied varied. In matters of civil law, the red iron was applied in cases related to property rights and in criminal matters, in cases related to theft, murder and witchcraft.²⁴ The ordeal could also consist in exposing the person suspected of having committed an offences for 3 days and 3 nights in the woods tied to a tree, despite all weather hazards. If during this time nothing happened, the person was considered innocent.²⁵

Before ending this study, I would like to make some clarifications about the main book used as the main source of inspiration for this article. "Descriptio Moldaviae" was written in 1716, in Latin, at the request of the Berlin Academy. It consists of three parts. The first part is devoted to geographical description of Moldova, mountains, rivers and plains. Cantemir developed the first map of Moldova. There are also presented, the flora and fauna, the fairs and capitals of the country over time. In the second part of the book, there is a presentation of the political and administrative organization of the country, with detailed references to the form of state, the procedure of election or removal of the Lords, to the habits and celebrations relating to the enthronement of the Lords, their engagements, weddings, funerals, etc. In the last part of the book, we one can find rich information about the Moldavian language, about the letters used, which at the beginning were Latin, "after the example of all other nations whose language is still based on the Romanian language and then replaced by Slavonic".

"Descriptiae Moldavae" is of interest not only because of the geographical or political description of this region, but also because of the ethnographic and folkloric observations. Therefore, Dimitrie Cantemir is our first scholar covering in his research the field of ethnography and folklore.

REFERENCES

1. Colectiv, responsabil de volum, Hanga, Vladimir, (1980), "History of Romanian law", *Tratat, vol. I*, București, Editura Republicii Socialiste România.

---

²³ Ibid.

²⁴ S. Siserman, *op.cit.*, p. 40.

²⁵ Ruja și H. Oprean, *op.cit.*, p., 133.

2. Condurachi, Ioan, (1935), *“Creation of the Romanian customary law”*, Braşov, Tipografia „Unirea”.
3. Firoiu, V. Dumitru, (1998), *“History of the Romanian State and law”*, Editura Fundatiei “Chemarea”, Iaşi.
4. Hanga, Vladimir şi Pascu, Ştefan, (1963), *“Anthology for the Study of the Old History of State and Law”*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
5. Hanga, Vladimir, (1993), *“History of Romanian Law”*, *Drept cutumiar*, Iaşi, Editura Fundatiei “Chemarea”, Iaşi.
6. Pop, Liviu, (2006), *„Civil Law: The general Theory of Obligations” vol. II*, Editura Fundaţiei „Chemarea”, Iaşi 1993, p. 312.
7. Ruja, Mihai şi Oprean, Horea, (1998), *“History of Romanian Law”* Arad, Editura Servosat.
8. Siserman, Sorina, (2006), *“Crime and Punishment in the Romanian Criminal Law”* Cluj-Napoca, Editura Albastră.

SUFLETUL RUS – CARACTERISTICI ȘI PERCEPȚIE

*Lect. univ. dr. Emil Dumitru,
Ecaterina Ștefania Dumitru,
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București*

Abstract: *The paper “Russian soul – characteristics and perception” attempts to sum up few peculiarities of Russia and Russian soul. Situated at the crossroads of cultures and influences, Russia has been always divided between West and East and its historical self-perception as a frontier between Europe and Asia has acquired a real, not just symbolic significance: she is called to play a great role in the leading of mankind towards unity.*

Keywords: *Russian soul, Russian identity, Russian character.*

Generații de scriitori ruși, și nu numai, și-au obosit penița în încercarea de a rezolva enigma Rusiei, încercând să-i definească scopul și locul în univers, descriind caracteristicile unice ale „Sufletului rus”. Acestea au fost definite în mod variat ca fatalism, talentul de a îndura suferințele și de a suferi fără a se plânge, precum și o instabilitate emoțională, spontaneitate, candoare și o deschidere asemănătoare unui copil (sau unui sfânt). Sunt aceste trăsături specifice pentru ruși și pentru cultura rusă sau măcar unele dintre acestea?

Următoarele versuri dintr-un vestit poem al poetului rus Feodor Tiutcev, «Умом Россию не понять», relevă unicitatea Rusiei și sunt adânc gravate în inimile rușilor:

*„Prin rațiune Rusia nu poate fi-nțeleasă,
Și nici cu-arșinul s-o măsoari nu poți:
Ea are propria esență –
În Rusia poți doar să crezi”¹.*

Rusia rămâne pentru toți un mare mister. Rusia este plină de contradicții, este insondabilă pentru rațiune și nemăsurabilă pentru orice doctrină sau teorie. Pentru a ne putea apropia de sufletul rus trebuie să admitem aspectul paradoxal al Rusiei, contradicțiile istoriei sale, ale stilului de viață care și-au găsit

---

¹ În traducere proprie.

întotdeauna reflectarea în literatura rusă și în gândirea filosofică rusă. Virginia Wolf mărturisea următoarele despre trăsăturile literaturii ruse în comparație cu cele ale literaturii engleze:

„Într-adevăr, sufletul este principala caracteristică în ficțiunea rusă. Delicat și subtil la Cehov, subiect de umor și nenumărate schițe, atinge o profunzime remarcabilă la Dostoevski; este predispus la boli violente și febră delirantă (...). Sufletul este cel care contează, pasiunile lui, tumultul, amestecul său uimitor de frumusețe și josnicie, (întrucât) elementele sufletului sunt văzute nu separat în scene de pasiune sau scene de umor așa cum mințile noastre încete, englezești îl concep, ci pătat, încurcat, indisolubil confuz, o panoramă nouă a minții umane este revelată. Vechile divizări s-au topit una în cealaltă. Oamenii sunt totodată țărani și sfinți; faptele lor sunt deopotrivă frumoase și demne de dispreț. Iubim și urâm în același timp. Nu este niciuna din demarcările precise între bine și rău cu care suntem obișnuiți. Adesea cei pentru care simțim o mare afecțiune sunt cei mai mari criminali, și cei mai abjecți păcătoși ne induc cea mai puternică admirație și chiar dragoste ... (nicio) restricție nu este la Dostoevski. Pentru el este tot una dacă ești un nobil sau om simplu, o cârpă sau o mare doamnă. Oricine ai fi, ești vasul pentru acest lichid complex, această chestie vapoasă, înspumată, prețioasă – sufletul. Sufletul nu este limitat de bariere. El se revarsă, inundă, se amestecă cu sufletele altora...” (Virginia Woolf, "The Russian Point of View", 1925)².

Cuvântul rusesc „dusha” este tradus prin termenul de suflet: un suflet care în limba maternă este de genul feminin – *душа* – și este într-o strânsă legătură cu taina Pământului-Mamă. Termenul „Sufletul rus” (misticul suflet rus) a fost folosit pentru a descrie spiritualitatea rusă. Spiritul rus poate fi descris ca o tendință culturală a rușilor de a descrie viața și evenimentele dintr-o perspectivă religioasă și simbolicofilosofică. Folosirea pe scară largă și flexibilitatea acestei expresii în limbajul cotidian este o modalitate prin care sufletul rus se manifestă în cultura rusă. Cei care au citit capodopera satirică a lui Gogol, „Suflete moarte”, cunosc deja că în multe cazuri cuvântul rusesc „dusha” este sinonim cu om, persoană. Rușii par să nu fi acceptat dihotomia greacă trup – suflet. În mod evident, în limba rusă sufletul este cheia pentru identitatea unei persoane și a comportamentului său. «У неѣ душа нараспашку» – „Ea are sufletul larg deschis, ca o

---

² <http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=1003.5;wap2>

carte deschisă” – spun rușii depre cineva onest și sincer. Când o persoană este îngrijorată, ei spun «у него душа не на месте» – „sufletul nu îi este la locul lui” - sau «это у него тяжело на душе» – „are o greutate pe suflet”. Când o persoană vrea ceva sau este entuziasmat de o idee, «у него душа горит» – „sufletul lui e aprins”. Expresia «этот разговор мне не по душе» – „discuția aceasta nu e pe sufletul meu” – ascunde irascibilitatea. Rușii au de asemenea o expresie deosebită pentru cineva căruia îi este teamă când înfruntă un pericol neașteptat: «у него душа ушла в пятки» – „sufletul i s-a dus în călcâie” sau «у него душа упала в пятки» – „sufletul i-a căzut în călcâie”. Ei consideră că sufletul unui necunoscut este o pădure întunecată – «чужая душа – тёмный лес». Dorința de armonie este exprimată tot cu ajutorul sufletului: «жить душа в душе» – „a trăi suflet în suflet”, iar uneori auzi un bărbat strigându-și soția «душа моя!» - „sufletul meu!” sau «Душенька!» - „Suflețel!”.

Rușii înșiși consideră că posedă anumite particularități care îi deosebesc de alte popoare. Ei cred, chiar subconștient, în existența unui suflet rus care este unicul suflet deplin al națiunii ruse. Sufletul rus se descoperă în limbă, în cântece, în tradiții. Mulțumită variațelor terminații care exprimă cazul gramatical, genul, numărul, limba rusă permite aproape orice ordine a cuvintelor în propoziție, conferind o varietate de nuanțe ale sentimentelor, o mai precisă exprimare a gândurilor și totodată o notă de vag care este atât de caracteristică sufletului rus. De pildă, să luăm exemplul numelui Ivan. Dacă te adresezi persoanei cu numele de alint, îi vei spune Vania, pe când Vanka sună oarecum nepoliticos. Femeia iubită îl va chema Vaniușa, Vaniușka sau chiar Vaniușenka, iar un prieten îl va numi Vaniuha sau Ivașka, ambele având nuanță de alint.

Conceptul de suflet național a fost pentru prima dată exprimat în epoca romantică și era asociat cu expansiunea naționalismului. Conceptul a început cu forțe puternice în Germania, unde romantici precum Friedrich Schiller au dezvoltat ideea de spirit național pentru a distinge cultura germană de celelalte. Schelling i-a inspirat pe mulți literați ruși care au proclamat un scop măreț pentru Rusia. Ideile lui Schelling, Hegel și alții, au format bazele câtorva ideologii, uneori opuse în Rusia. Slavofilii și Occidentalii au cultivat un nou naționalism îndrăzneț care valoriza omul obișnuit și puterea relațiilor interumane.

În continuare, în secolul al XIX-lea, mulțumită operei sale „Suflete moarte” și cu ajutorul lui Belinski, Gogol a consacrat conceptul de „Măreț suflet rus”. În opoziție cu precedentul termen de spirit rus, care era centrat pe trecutul Rusiei, «Sufletul rus» este o expresie a optimismului. El subliniază tinerețea istorică a Rusiei și abilitatea sa de a urma înțelepciunea țăranilor, de a-și îndeplini misiunea pe care o are – aceea de a deveni salvatorul lumii. Însă, pentru atingerea acestui scop, conștiința mesianică a rușilor trebuie să se elibereze de orice egoism și note excesive și, sub călăuzirea divină, să-și urmeze vocația:

“Și tu, Rusie, nu zbori oare ca o înflăcărată troică, pe care nimeni n-ar putea-o întrece? Drumul fumegă sub tine, podurile duduie, totul rămâne în urmă și nimic nu te întrece. Trecătorul se oprește, uluit de această dumnezeiască minune. Să fi căzut oare trăsnetul din cer? Ce înseamnă această goană nebună, care înspăimântă? Ce tainică putere se ascunde în acești cai, cum nu s-au mai văzut încă pe lume? Oh, telegari, minunați telegari rusești, ce vârtejuri năprasnice de vânt se încurcă în coamele voastre? S-ar spune că trupul vostru neastâmpărat e numai urechi. Auzind deasupra capetelor lor cântecul cu care sunt deprinși, și-au umflat — cu toți deodată — piepturile lor de aramă și, abia atingând pământul cu copitele, iată-i aidoma unor săgeți ce despică aerul. Așa zboară Rusia, sub o inspirație divină... Încotro te avânți? Răspunde. Nici un răspuns. Zuruitul zurgălăilor răsună melodios. Aerul, spintecat de goană, vâjâind, se preface în vânt puternic. Zboară pe de lături, rămânând în urmă tot ce-i iese în cale; și, cu priviri invidioase, se dau la o parte — ca să-i facă loc — celelalte popoare, celelalte state.”³

Sufletul rus a fost descris ca sensibil, fascinant, imaginativ, cu o înclinare spre lacrimi, compasional, supus și totodată încăpățânat, cu o răbdare care îi permite să supraviețuiască în circumstanțe imposibile, poetic, mistic, fatalist, introspectiv, și, brusc, în mod nemotivat crud, pesimist, vanitos, neîncrezător în rațiune. Aceste antinomii apar în toate domeniile vieții ruse. Conflictul dintre sașietatea spirituală și foamea spirituală este fundamentală pentru Rusia și prin ea pot fi explicate multe din contradicțiile sale. De aici și problema privind corelația dintre principiul masculin și cel feminin. Poporul rus este pasiv, întotdeauna în așteptarea unui mire, a unui bărbat, a unui

---

³ N.V. Gogol, *Suflete moarte*, București, Editura Mondero, 1997, p. 224.

conducător. Rusia este pământul supus și feminin. Rădăcina acestei profunde contradicții se află în inegalitatea distribuirii principiilor masculin și feminin în interiorul sufletului rus și a caracterului rus.

„Pasivitatea, receptivitatea feminină în ce privește puterea de stat este atât de caracteristică pentru poporul și istoria rusă. Nu există limite pentru forța de a îndura și a suferi a poporului rus. Autoritatea conducătoare a fost întotdeauna externă, și nu un principiu intern al poporului rus; aceasta nu a fost creată de el, ci cumva a venit din afară precum un mire la o mireasă”, afirma Berdiaev în studiile sale dedicate sufletului rus.⁴

Ca un rezultat al întinderii nesfârșite a teritoriului său, a mulțimii de religii și fonduri culturale pe care le reunește laolaltă, s-a stabilit un fenomen unic al sufletului rus. Caracteristicile sufletului rus nu sunt solul sau tendința către un țărm stabil, ci mai degrabă perindarea unui suflet dincolo de orice limite și granițe. Acest fenomen a fost expus prin diferite evenimente istorice. Vastitatea și natura largă - sunt primele lucruri pe care le vei auzi de la un rus când este întrebat despre caracterul național rus. Fraza a devenit un loc comun, în timp ce sensul este greu de pătruns. Poporul rus este unul vast, la fel ca și pământul său și este extrem de inclinat către fantastic și dezordine - spunea un personaj din „Crimă și pedeapsă”. Citindu-l pe Dostoevski, pătrundem în profunzimea metafizică ale spiritului rus. Așa cum afirma și Berdiaev, *„Dostoevski a revelat polaritatea sufletului rus ca pe cea mai profundă particularitate. Ce deosebire este între sufletul german și cel rus! Când un german se afundă în adâncimile spiritului, el găsește divinitatea, iar polaritățile și contradicțiile dispar. Rusul este mult mai contradictoriu, antinomic, decât occidentalul, pentru că în noi se conjugă sufletul Asiei cu cel al Europei, al estului cu al vestului.... Rusia nu reprezintă nici Estul, nici Vestul. Ea este marele Est-Vest, locul de întâlnire și de interferență a începuturilor orientale și occidentale. În aceasta constă complexitatea și misterul Rusiei”*⁵.

În „Scrisori filosofice”, Piotr Ceaadaev, atât de cunoscut pentru punctul său de vedere intransigent față de Rusia, permite să se întrevadă același presentiment că Rusia este predestinată pentru

---

⁴ http://www.berdyaev.com/berdiaev/berd_lib/1915_007.html

⁵ Бердяев Н.А. Русская идея, Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. с. 366.

ceva măreț, că este un tărâm special față de celelalte de pe acest pământ:

“Noi nu suntem nici ai Occidentului, nici ai Orientului și nu avem tradițiile nici ale unuia, nici ale celuilalt. Situați parcă în afara timpului.... Într-un anumit sens, putem spune că suntem un popor de excepție. Ne numărăm printre acele națiuni care par să nu facă parte integrantă din specia umană, ci există pentru a da lumii o lecție”⁶.

Doar imaginați-vă enormitatea acestei țări care depășește continentele, unind Europa și Asia, cu o largă varietate de peisaje, națiuni și culturi... și veți percepe ceva din reverberația infinită a inconștientului colectiv al acestui popor. O viață întreagă nu ar fi suficientă să vezi toate aceste locuri; spațiul său este greu de controlat și bogățiile sale par nesecate...

BIBLIOGRAFIE

1. Бердяев, Н.А., (2000), *Русская идея*, Харьков: Фолио.
2. Ceaadaev, Piotr, (1993), *Scrisori filosofice*, București, Humanitas.
3. Gogol, N.V., (1997), *Suflete moarte*, București, Editura Mondero.
4. http://www.berdyaev.com/berdiaev/berd_lib/1915_007.html
5. <http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=1003.5;wap2>

---

⁶ Piotr Ceaadaev, *Scrisori filosofice*, București, Humanitas, 1993, p.25.

RUSSIAN SOUL – CHARACTERISTICS AND PERCEPTION

*Lecturer Emil Dumitru Ph.D.,
Ecaterina Ștefania Dumitru,
„Dimitrie Cantemir”, Christian University, Bucharest*

Abstract: *The paper “Russian soul – characteristics and perception” attempts to sum up few peculiarities of Russia and Russian soul. Situated at the crossroads of cultures and influences, Russia has been always divided between West and East and its historical self-perception as a frontier between Europe and Asia has acquired a real, not just symbolic significance: she is called to play a great role in the leading of mankind towards unity.*

Keywords: *Russian soul, Russian identity, Russian character.*

Generations of Russian (and other) writers and thinkers have spent a lot of ink trying to solve the enigma of Russia, to define its purpose and place in the world, describing the unique characteristics of the "Russian soul". These have been variously defined as fatalism, a talent for endurance and suffering without complaint, as well as an emotional volatility, spontaneity, candor and openheartedness not unlike a child's (or a saint's). Are such traits really specific to Russians and to Russian culture, or at least once specific to them and to it?

Here is a very famous poem by the Russian poet F.I. Tiutchev about the uniqueness of Russia in the landscape of the world. It is engraved in most Russians' hearts:

*„Through reason Russia can't be known,
No common yardstick can avail you:
She has a nature all her own –
Have faith in her, all else will fail you.”¹*

Russia remains for all of us an enormous mystery. Russia is full of contradictions, it is incomprehensible for the mind and immeasurable by any sort of doctrines. The shaping of the identity of each people is a long and continuous process, with decisive historical items. To get closer to the Russian soul we must admit

---

¹ Feodor I. Tiutchev, 1866, translation by Alan Myers.

the paradoxical aspect of Russia, his contradictions of history, of lifestyle that has always found reflection within Russian literature and Russian philosophic thought. Virginia Woolf said about the distinguishing characteristics of Russian literature from English literature:

“Indeed, it is the soul that is the chief character in Russian fiction. Delicate and subtle in Chekhov, subject to an infinite number of humors and distempers, it is of greater depth and volume in Dostoevsky; it is liable to violent diseases and raging fevers, but still the predominant concern [...] It is the soul that matters, its passion, its tumult, its astonishing medley of beauty and vileness [...as] the elements of the soul are seen, not separately in scenes of passion or scenes of humour as our slower English minds conceive them, but streaked, involved, inextricably confused, a new panorama of the human mind is revealed. The old divisions melt into each other. Men are at the same time villains and saints; their acts are at once beautiful and despicable. We love and hate at the same time. There is none of that precise division between good and bad to which we are used. Often those we feel most affection for are the greatest criminals, and the most abject sinners move us to the strongest admiration as well as love... [no] restraints were laid on Dostoevsky. It is all the same to him whether you are a noble or simple, a tramp or a great lady. Whoever you are, you are the vessel of this perplexed liquid, this cloudy, yeasty, precious stuff, the soul. The soul is not restrained by barriers. It overflows, it floods, it mingles with the souls of others”².

The Russian word “dusha” is most closely translated into word soul: a soul that in the mother tongue is feminine in gender - душа [dushá] - and is intimately connected with the mystery of Mother Earth. The term Russian Soul (mystic Russian soul) has been used in literature to describe Russian spirituality. The Russian soul can be described as a cultural tendency of Russian to describe life and events from a religious and philosophical symbolic perspective. This word’s widespread use and flexibility of its use in everyday speaking is one way in which Russian Soul manifests itself in Russian culture. Those who have read Nikolai Gogol's satiric masterpiece "Myortvye Dushy," or "Dead Souls," already know that in many circumstances the Russian word *dusha* is a synonym for

---

² Virginia Woolf, “*The Russian Point of View*”, 1925,
<http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=1003.5;wap2>

chelovek (person). Russians seem never to have bought into the Hellenistic division of mind, body and soul that post-Enlightenment Europe adopted. Clearly, in the Russian language, the soul is the key to a person's identity and behavior. «У неё душа нараспашку» - her soul is wide open, an open book - Russians say about someone who is honest and sincere. When a person is worried, they say «у него душа не на месте» (literally, his soul isn't in the right place) or «это у него тяжело на душе» (that is heavy on his soul). When a person really wants something or is particularly excited by some idea, «у него душа горит» - his soul is on fire. «Этот разговор мне не по душе» (I don't feel like having this conversation) is a useful expression which can disguise mere petulance as spirituality. Russian also has a fabulous expression for someone who becomes afraid when faced with sudden danger, «у него душа ушла в пятки» - literally, his soul ran into his heels. Sometimes this expression is rendered even more dramatically as «у него душа упала в пятки» - his soul fell into his heels. They think that «чужая душа – тёмный лес» (*the soul of a foreign, unknown person is like a dark forest*), and they hope «жить душа в душу» (*to live in perfect harmony*) with the person they love. And you might hear sometimes a man calling his wife «душа моя!» (*my soul*) or «Душенька!» (*my little soul*).

Russians themselves believe that they have their national peculiarities. They believe, though unconsciously, in the existence of the Russian soul that is the single whole soul of the Russian nation. The Russian soul is revealed through language, songs and traditions. Due to various endings expressing the grammar case, gender, and number, the Russian language allows nearly any order of words in a sentence which gives full play for expressing various shades of feelings, for more exact presenting the thoughts and at the same time for that delightful vagueness which appears to be so close to the Russian soul. Plenty of suffixes enrich and multiply the meanings of the words. Let's take the Russian name Ivan as an example. If you want to address a person with a tender name you should call him Vanya, whereas Vanka would sound somehow rude. A woman loving him would call him Vanyusha, Vanyushka or even Vanyushenka, a boon companions however would call him Vanyukha, Ivashka sounds both tender and slightly.

The concept of a national soul was first expressed in the Romantic era and is closely associated with the rise of nationalism. The concept started most strongly in Germany, where Romantics

like Friedrich Schelling developed the idea of a national spirit as a means to distinguish German culture from others. Schelling inspired many literate Russians by proclaiming a “great purpose” for Russia. The ideas of Schelling, Hegel and others formed the bases of several, sometimes opposing, ideologies in Russia. Slavophiles and Westernizers alike cultivated a bold new nationalism that increasingly valued the common man and the power of human connection.

In 19th century, thanks to his “Dead Souls” and with the help of Belinskii, Gogol paved the way for a new concept of Russian identity - the great Russian soul. As opposed to the preceding “Russian spirit,” which focused on Russia’s past, “Russian soul” was an expression of optimism. It stressed Russia’s historical youth and its ability, by following the wisdom of the peasant, to become the savior of the world. But Russia ought first of all to set free of selfishness and excessive idealizations and, under divine guidance, to follow his mission:

“And you, Russia of mine - are not you also speeding like a troika which nought can overtake? Is not the road smoking beneath your wheels, and the bridges thundering as you cross them, and everything being left in the rear, and the spectators, struck with the portent, halting to wonder whether you be not a thunderbolt launched from heaven? What does that awe-inspiring progress of yours foretell? What is the unknown force which lies within your mysterious steeds? Surely the winds themselves must abide in their manes, and every vein in their bodies be an ear stretched to catch the celestial message which bids them, with iron-girded breasts, and hooves which barely touch the earth as they gallop, fly forward on a mission of God? Whither, then, are you speeding, O Russia of mine? Whither? Answer me! But no answer comes—only the weird sound of your collar-bells. Rent into a thousand shreds, the air roars past you, for you are overtaking the whole world, and shall one day force all nations, all empires to stand aside, to give you way!”³

The Russian soul has been described as: sensitive, reverent, imaginative, an inclination to tears, compassionate, submissive mingled with stubbornness, patience that permits survival in what would seem to be unbearable circumstances, poetic, mysticism, fatalism, introspective, sudden unmotivated cruelty, pessimism and a sudden resignation, mistrust of rational thought,

---

³ <http://www.gutenberg.org/files/1081/1081-h/1081-h.htm>

fascination. This antinomic aspect occurs throughout all Russian life. The conflict between spiritual satiety and spiritual hunger is fundamental for Russia and from it can be explained many other contradictions of Russia. Hence the question about the correlation of the masculine and the feminine principles. The Russian people is passive, always awaits a bridegroom, a man, a ruler. Russia is a land submissive and feminine. The root of these deep contradictions is in the disunitedness of the masculine and the feminine within Russian soul and the Russian character. *“The passive, the receptive femininity in regard to the state power is so characteristic for both the Russian people and Russian history. There are no limits to the humble indurance of the much-suffering Russian people. The state ruling authority always was an external, and not an inward principle for the non-statist Russian people; it was not created by it, but the rather it came as it were from outside, like a bridegroom to the bride”.*⁴

As a result of being spread out over different religions and cultural backgrounds there has been established a unique phenomenon of the "Russian Soul". The wanderer type is so characteristic of Russia, Russian man has no roots into the earth, in his soul is a sort of endless searching. This phenomenon has been exhibited throughout different events in history. "Spacious soul" or "big nature" - that will be the first thing to hear from a Russian if asked about the Russian national character. The phrase has become a commonplace, while its meaning is not so easy to define. "Russian people are altogether spacious people, just like their land, and extremely inclined to the fantastic and disorderly", - a Dostoyevsky's character says in "Crime and Punishment". Reading Dostoyevsky's novels, we penetrate into the profoundest metaphysics of the Russian spirit. As Berdyaev considered, *“Dostoevsky revealed the polarity of the Russian spirit as its profoundest peculiarity. What distinctness there is in this Russian spirit from the monism of the German spirit! When a German plunges himself into the depths of his spirit, he finds Divineness in the depths, and all polarities and all contradictions dissipate. Russian man is more contradictory and antinomic, than is the Western, within us is conjoined the soul of Asia and the soul of Europe, of East and West... Russia is neither East nor West. It is the great East-*

---

⁴ http://www.berdyaev.com/berdiaev/berd_lib/1915_007.html

West, the meeting place and interference of Eastern and Western beginnings. Herein lies the complexity and mystery of Russia.”⁵

In his “Philosophical Letters Addressed to a Lady” (1829), Petr Chaadaev, in spite of his strikingly uncomplimentary views of Russia, allows to foresee the same presentiment that Russia is predestined for something great, that Russia is a special land, not like any other land in the world: “*We are not a part of any of the great families of the human race; we are neither of the West nor of the East, and we have not the traditions of either. We stand, as it were, outside of time. (...) In a way, one could say that we are an exception among peoples. We are one of those nations, which do not seem to be an integral part of the human race, but exist only in order to teach some great lesson to the world.*”⁶

Just picture the vast expanses of this country stretching over the continent and uniting Europe and Asia, with a great variety of landscapes, nations and cultures ... and you will perceive its infinity reverberating in the unconscious collective mind of its people. One life would not be enough to visit all the places of this land; its spaces are hard to take control over and its riches seem impossible to waste.

REFERENCES

1. Berdiaev, N.A., (2000), *Russkaya idea*, Harkov: Folio.
2. Ceaadaev, Piotr, (1993), *Scrisori filosofice*, București, Humanitas.
3. Gogol, N.V., (1997), *Suflete moarte*, București, Editura Mondero.
4. <http://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=1003.5;wap2>
5. <http://www.gutenberg.org/files/1081/1081-h/1081-h.htm>

---

⁵ Бердяев Н.А. Русская идея, Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. с. 366.

⁶ Piotr Ceaadaev, *Scrisori filosofice*, Humanitas, București, 1993, pag. 25, 29.

NORME DE CONDUITĂ ȘI MORALĂ ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR ȘI EVOLUȚIA LOR

*Lect. univ. dr. Elena Paraschiv,-
Universitatea „Spiru Haret”, Rm. Vâlcea,
Asist. univ. drd. Ramona Paraschiv,-
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București*

Abstract: *The notion of Dimitrie Cantemir’s world has known along the scholar’s life an evolution towards an emphasis on secular and rationalistic tendencies. His early works, while paying a tribute to theology and scholasticism, confess the contact between their author and Renaissance science and philosophy and Aristotelian rationalism.*

Keywords: *Dimitrie Cantemir, legal rules, conduct, ethic, Dimitrie Cantemir’s work, humanism.*

Dimitrie Cantemir s-a născut în Iași, la 26 octombrie 1673. Încă din copilărie a avut înclinație către studiu, spre deosebire de fratele său mai mare, Antioh, care era descris de către Ion Neculce ca fiind „cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept”.

Ieremia Cacavela a fost cel ce i-a servit drept mentor lui Dimitrie Cantemir în perioada formării sale, acesta fiind un teolog preocupat în special de problemele de politică religioasă în sprijinul ortodoxiei, în acea vreme „atras și de aspecte teoretice ale culturii, de logică, de studiul limbilor vii și moarte și de chestiuni teoretice și practice totodată, de anume chestiuni adică interesând istoria timpului său”.¹

Familia Cantemir l-a prețuit extrem de mult pe Ieremia Cacavela, Constantin-vodă, tatăl lui Dimitrie, afectându-i o sală specială pe domeniul său, în vederea promovării culturii și științei, de cele mai multe ori asistând la acele lecții însuși tatăl.

În anul 1698, având vârsta de 15 ani, Cantemir este trimis ostatic la Țarigrad², unde rămâne până în anul 1691, când este înlocuit de fratele său mai mare, Antioh.

---

¹ Bădărău, Dan, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1864, p.54.

² Era un obicei al acelor timpuri, ca domnitorii să își trimită copiii “ostatici” la Poartă, pentru a-l asigura pe marele-vizir și pe sultan de loialitatea lor.

În această perioadă de trei ani Dimitrie Cantemir frecventează Academia grecească de la Constantinopol, iar dascălul Ieremia rămâne în timpul domniei lui Constantin-vodă la Curte, la Iași. Fără îndoială, această perioadă pe care o petrece Dimitrie Cantemir învățând la Constantinopol, la o școală de „învățăături superioare”³, între 15 și 18 ani este hotărâtoare pentru viitorul său de om de știință.

În anul 1691 Dimitrie Cantemir se întoarce în Moldova, reluând traiul său la Curtea domnească din Iași, urmărind evenimentele politice din timpul domniei tatălui său. Tânărul principe a fost martorul, din ordinul tatălui, la decapitarea lui Velicica Costin, care a avut loc noaptea, lângă fântâna Curții, acolo unde urmele de sânge puteau fi spălate mai ușor. Tânărul de 18 ani nu a putut să nu rămână îngrozit de scenele la care a asistat, chiar dacă în lumea feudală membrii clasei dominante erau obișnuiți să exercite violența, uneori în mod direct, făcând abuzuri, spre a-și potoli furia de moment, prin omoruri. Decapitarea Costineștilor, boierii care erau apropiați și confidenți ai domnitorului și ai întregii sale familii nu a constituit totuși un fapt asupra căruia Dimitrie Cantemir să poată trece prea ușor.⁴

În anul 1710, după scurta domnie a lui Nicolae Mavrocordat (noiembrie 1709 - noiembrie 1710), Dimitrie Cantemir devine domnitor al Moldovei, fiind descris ca un om împlinit în acea perioadă, căsătorit cu principesa Casandra, fiica lui Șerban-vodă Cantacuzino din Brașov, ce îl însoțea în această perioadă ca fiind doamnă a țării Moldovei, având împreună cu aceasta șase copii, patru băieți și două fete.

Persoană distinsă a acelor timpuri, principele filosof era descris, lăsând o impresie plăcută interlocutorilor săi, ca „un om mic de stat, cu trupul șlefuit în chip delicat, bărbat frumos, grav și cu o înfățișare plăcută; un om politicos, binevoitor, cu vorbirea blândă, exprimându-se cu politețe și în chip curgător, folosind o limbă latină aleasă, spre marea satisfacție a aceluia care cunosc

---

³ Bădărău, Dan, *ibidem*.

⁴ Ulterior, Dimitrie Cantemir oferă explicații în opera sa, *Vita Constantinii Cantemyrii*, justificând acțiunile tatălui său prin faptul că familia Costineștilor a primit multe beneficii de la domnitor, iar aceștia, fiind nerecunoscători, au complotat împreună cu Brâncoveanu, domnitor al Țării Românești și cu armata poloneză, plănuiind uciderea lui Constantin-vodă și înlocuirea acestuia la domnie cu Velicico, această apărare fiind legitimă în viziunea principelui.

această limbă și care au prilejul fericit de a se întreține cu acest principe”.⁵

Numit domnitor în capitala sa de origine, Dimitrie Cantemir nu a trebuit să elaboreze un program de lucru, planul său, aspirațiile și dorințele pe care și le propusese să le înfăptuiască fiind conturate încă din perioada tinereții, trebuind doar să aplice ideile sale, în contextul unor circumstanțe favorabile.

În concepția sa, perioada conducerii nu ar fi fost una dominantă și răsunătoare, atât timp cât Moldova nu ar fi fost eliberată de suveranitatea sublimiei Porți, iar însăși țara ar fi fost săracă, în cazul în care ar fi acceptat asupra turcească și jugul său economic. Antipatia totală a lui Cantemir față de Imperiul Otoman și ura sa împotriva corupției politice, dușmănia pe care o resimțea față de jaful căruia îi erau supuse țările române, teama ca această dependență să nu se agraveze, toate acestea au inspirat, cu șase ani înainte de domnie, opera sa „Istoria ieroglifică”, unde Țarigradul apare ca „templul lăcomiei”, conform dezvăluirilor sale.

Pentru a combate feudalismul turcesc, Dimitrie Cantemir creează o alianță în plan politic cu Țarul Petru I al Rusiei, acest fapt dându-i o forță nebănuită, mai ales în contextul în care Rusia beneficia de un avânt economic considerabil în domeniul producției, în timp ce Moldova avea parte de un declin economic din cauza asupririi turcești.

Ceea ce îi unește însă și îi animă pe cei doi – Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir – este, deopotrivă, dorința comună de a înfrânge rezistența interioară a nobilimii, pornită fiind să zădărnicească constituirea, atât în Rusia, cât și în Moldova, a unui stat puternic centralizat, care să privilegieze acest sector de activitate al lor.

Reformele politice întreprinse în acest sens de Petru al Rusiei și proiectate de Domnul Moldovei implicau și o reformă culturală, care antrena o laicizare a învățământului și totodată o reorganizare a bisericii de stat, pe bazele unei asocieri a acesteia la politica întreprinsă de monarh.

Când Dimitrie Cantemir îi anunță pe boieri că a trecut de partea Rusiei, aceștia au presimțit că interesele lor vor fi amenințate, ceea ce îl determină pe boierul Iordachi Ruset să declare: „Te-ai cam grăbit, Măria-ta, cu chieatul moscalilor”⁶, aducând clar în lumină dezaprobarea lor față de acest fapt.

---

⁵ Moreau de Brassei, *Memoires politiques*, vol. I, Amsterdam, 1716, p.47.

⁶ Neculce, Ion, *Letopisețul*, E.S.P.L.A. București, 1955, p.270.

După ce, în urma complotului său împotriva sistemului turcesc, Dimitrie Cantemir a pierdut domnia Moldovei, acesta se retrage în Rusia, unde își petrece ultimii ani din viață, devenind un apropiat al lui Petru cel Mare.

Doi dintre copiii voievodului, Maria și Antioh Cantemir au dus mai departe faima pe care părintele lor o dobândise pe tărâmul culturii universale, Maria moștenind un vădit talent literar, iar Antioh fiind unul dintre marii scriitori și poeți ai Rusiei, precum și diplomat de carieră, celebru la acea vreme ca ambasador al Rusiei la Londra și la Paris, lăsând în urma lui o operă incontestabilă, fiind și editorul unora dintre scrierile tatălui său.

În ceea ce privește doctrina socială, Antioh Cantemir susținea că toate problemele din societate provin din ignoranță, din prejudecățile și superstițiile celor care se dovedesc a fi „disprețuitorii științelor”, acesta fiind un susținător vehement al umanitarismului, al evoluției omului în general și al dragostei față de cultură și știință.

În măsura în care Cantemir face parte dintr-un curent, din curentul umanist românesc din secolele XVII – XVIII, problema genezei sociale a umanismului său nu poate fi despărțită de cea a rădăcinilor sociale ale curentului umanist românesc, în general. Pe de altă parte, între poziția și concepțiile politico-sociale ale lui Cantemir și cele ale majorității celorlalți cărturari umaniști (Ureche, Miron și Nicolae Costin, Stolnicul Cantacuzino, frații Grecianu) există deosebiri, baza socială a umanismului lui Cantemir fiind diferențiată față de cea a celorlalți umaniști români din secolele XVII – XVIII.⁷

Spre deosebire de ceilalți cărturari umaniști, care au fost, din punct de vedere politic, exponenții marii boierimi deținătoare a puterii în cadrul regimului nobiliar, Cantemir a fost, după cum este bine știut, un adversar al acestui regim. El a luptat, în condițiile crizei regimului nobiliar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pentru reforma statului feudal, în vederea instaurării unui stat autoritar domnesc de tipul monarhiei absolute, în Moldova.

Cantemir a fost, poate, dintre toți cărturarii umaniști români, adversarul cel mai conștient, consecvent și mai îndrăzneț al turcilor, el prevăzând declinul Imperiului Otoman. Niciun alt cărturar român din epoca lui Cantemir sau dintre ascendenții acestuia nu critică de

---

⁷ Vaida, Petru, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Editura Minerva, București, 1972, p.245.

asemenea manieră Imperiul Otoman, cum se regăsește acest fapt în „Istoria ieroglifică”, sau nu analizează efectele exploatării otomane asupra Moldovei, ca în „Descrierea Moldovei”.

Este de asemenea cunoscut faptul că Dimitrie Cantemir a fost singurul dintre cărturarii români din acea vreme care a protestat împotriva acaparării, accesiei pământurilor razeșești de către boieri⁸, precum și împotriva deposedării micii nobilimi de către marea boierime⁹.

Toate acestea explică faptul consacrării lui Cantemir a tezei umaniste a „adevăratei nobleți” („*vera nobilitas*”), a aprecierii oamenilor nu după „sânge”, ci după meritul personal, după calitățile firești și după cultură¹⁰.

Ideea de „*vera nobilitas*” nu apare numai în „Istoria ieroglifică”¹¹, ci și în operele științifice de maturitate ale lui Cantemir. Istoricii, geografil și scriitorii umaniști se foloseau adeseori de descrierea moravurilor altor popoare pentru a-și exprima părerile social-politice. Așa a procedat și Nicolae Milescu, folosindu-se de descrierea moravurilor (pretinse sau reale) ale chinezilor, pentru a expune teza umanistă prezentată: „În China nu se ia în seamă noblețea... la ei, cel mai nobil este cel mai învățat. Și cel care știe mai multă carte, chiar dacă s-a născut din părinți simpli, primește cea mai mare parte”¹².

Tot așa procedează și Cantemir în „Istoria Imperiului Otoman”, descriind moravurile, comportamentul turcilor: „Turcii nu leagă noblețea de o lungă scară de strămoși, căci ei se cred toți la fel de nobili; ei socot că onorurile nu trebuie acordate aceluia care s-au născut din părinți nobili, ci oamenilor înțelepți și cu multă experiență, care, prin practicarea virtuților, și-au înnobilit spiritul”¹³.

---

⁸ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Institutul cultural român, 2007, cu studiu introductiv de Valentina și Andrei Eșanu, p. 234.

⁹ Panaitescu, Petre P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opere*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, p. 53.

¹⁰ Virgil Cândea consideră tema „innobilării prin cultură” ca o notă definitorie generală a umanismului românesc și semnalează prezența ei, printre alții, la Daniil Panonianul, traducătorul „Îndreptării legii” din 1652 și la Mitropolitul Dosoftei.

¹¹ Prezența acestei idei a fost remarcată și de Ioan Verdeș (Ideile filozofice și social politice ale lui Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, p.83 și 84).

¹² Academia R.P.R., *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Editura Academiei R.P.R., p. 62.

¹³ Cantemir, Dimitrie, *Istoria Imperiului Otoman*, carte publicată în 1876 de Academia Română - traducere de Dr. Ios. Hodosiu, p. 58.

Bogdan Petriceicu Hașdeu a atras primul atenția asupra *problematicii sociale* din „Divanul”. Practica îmbogățirii nedrepte este descrisă și adnotată opera marelui filolog¹⁴.

Este de necontestat faptul că Dimitrie Cantemir era în mod particular sensibil la procesul îmbogățirii abuzive, pentru că în perioada în care redacta „Divanul”, el însuși era deposedat de averea părintească de către fratele său, Antioh, domn al Moldovei. Dar, în atitudinea sa împotriva bogaților lumii, care prin puterea economică dobândeau puterea politică, se poate observa și un accent îndreptat împotriva omului politic bogat din Țara Românească, principalul adversar al Cantemireștilor, „Altin-bei”, Brâncoveanu.

Practica obținerii domniei prin mită și menținerii în scaunul domnesc cât timp resursele financiare îndestulau aviditatea dregătorilor otomani era principalul obstacol al revenirii la tron a lui Cantemir, care nu își putea compara mijloacele financiare cu ale lui Brâncoveanu. Astfel, critica lui este una a înavușirii nedrepte, a parvenirii politice prin bani, a corupției. Dar nu este o critică a averii în sine, pentru că ordinea feudală prevedea și mijloace de dobândire a bogăției considerate legitime, pe care, adept fiind al acestei ordini, Cantemir nu le critică¹⁵.

Promotor al valorilor morale și culturale, Dimitrie Cantemir a contribuit substanțial și la promovarea tradițiilor naționale, observându-se pregnant în opera sa faptul că ritualurile descrise de acesta sunt cele stabilite de învățătura creștină, în Biblie, fie în Vechiul sau Noul Testament și preluate de Biserica Ortodoxă, practicându-se în prezent în aceeași formă¹⁶.

Cu privire la raporturile juridice, la originea și evoluția dreptului românesc, Dimitrie Cantemir relevă faptul că, specific epocii sale, normele dreptului scris se aplicau în paralel cu

---

¹⁴ Revista Arhiva istorică a României, nr. 1 din anul 1865, referitor la Cartea I a lui B.P. Hașdeu, <http://www.lisr.ro/6-berciu.pdf>, accesat în data de 14 octombrie 2012.

¹⁵ Dimitrie Cantemir. *Opere. Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechinei a romano-moldo-vlahilor*, Editura Academiei Române, Univers enciclopedic, București, 2003, p.63.

¹⁶ Dumitrescu, Corina Adriana, Rădulescu, Dragoș Marian, *Promovarea tradițiilor în opera lui Dimitrie Cantemir*, Conferința internațională „Opera lui Dimitrie Cantemir - simbol al convergenței civilizațiilor”, București, România, 20 octombrie 2010, publicată în volumul *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Editura Pro Universitaria, București, 2011, p. 19.

dispozițiile Legii țării. În ceea ce privește regimul juridic ce guverna succesiunea tronului, se observă în opera lui Cantemir cele două sisteme fundamentale – alegerea și ereditatea – încă din epocile anterioare, fapt atestat și de cercetările ulterioare. Potrivit acestui sistem, aveau vocație la tron nu numai rudele în linie directă, ci și cele în linie colaterală, din rândul cărora boierii și țara alegeau domnitorul ce urma să le reprezinte interesele¹⁷.

Într-un mod remarcabil, Dimitrie Cantemir dovedește o preocupare constantă pentru problemele etice și încearcă să le găsească un răspuns, ce se dovedește a fi surprinzător de modern. Cetatea, considera Dimitrie Cantemir, trebuie consolidată din interior, prin promovarea virtuților și acțiunilor vrednice în întreaga viață publică. Desăvârșirea personală – conform concepției umaniste împărtășită de Wissowatius și însușită în bună măsură de Dimitrie Cantemir – reprezintă sensul vieții („nu te liniști și nu te mulțumi că ai atins vreuna din treptele de jos ale virtuții, ci înaintează neîntrerupt spre treapta de mai sus și spre cea mai înaltă, pentru ca să fii în stare, pe cât posibil, să te urci și să te așezi pe multdoritul și cel mai bun pisc, devenind desăvârșit”), al cărei scop final apare ca fiind armonia, ordinea¹⁸.

Voievodul Dimitrie Cantemir, prin amploarea și universalitatea operei sale, a scos în evidență toate patimile poporului român aflat sub auspiciile Imperiului otoman și a luptat tot timpul vieții sale, atât ca ostaș, cât și din perspectiva cărturarului, omului de știință, care s-a sacrificat pentru a elibera poporul său de crunta exploatare la care era supus de Poarta otomană, în complicitate cu marii boieri autohtoni.

BIBLIOGRAFIE

1. Academia R.P.R., *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Editura Academiei R.P.R.

---

¹⁷ Ciutacu, Ionuț, *Valoarea juridică a operei lui Dimitrie Cantemir*, Volumul I al Conferinței „330 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, personalitate marcantă a culturii europene”, Editura „Dimitrie Cantemir”, București, 2004, pp. 128-130.

¹⁸ Uță Lucia, *Unele aspecte privind justiția domnească și percepțiile creștine în opera lui Dimitrie Cantemir*, Conferința internațională „Opera lui Dimitrie Cantemir - simbol al convergenței civilizațiilor”, București, România, 20 octombrie 2010, publicată în volumul *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Editura Pro Universitaria, București, 2011, pp. 266 și 267.

2. Bădărău, Dan, (1864), *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.

3. Cantemir, Dimitrie, (1876), *Istoria Imperiului Otoman*, carte publicată de Academia Română - traducere de Dr. Ios. Hodosiu.

4. Ciutacu, Ionuț, (2004), *Valoarea juridică a operei lui Dimitrie Cantemir*, Volumul I al Conferinței „330 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, personalitate marcantă a culturii europene”, Editura „Dimitrie Cantemir”, București.

5. Dimitrie, Cantemir, (2003), *Opere. Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechinei a romano-moldo-vlahilor*, Editura Academiei Române, Univers enciclopedic, București.

6. Dumitrescu, Corina Adriana, Rădulescu, Dragoș Marian, *Promovarea tradițiilor în opera lui Dimitrie Cantemir*, Conferința internațională ”Opera lui Dimitrie Cantemir - simbol al convergenței civilizațiilor”, București, România, 20 octombrie 2010, publicată în volumul *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Editura Pro Universitaria, București, 2011.

7. Institutul cultural român, Cantemir Dimitrie, (2007), *Descrierea Moldovei*, cu studiu introductiv de Valentina și Andrei Eșanu.

8. Moreau de Brassei, (1716), *Memoires politiques*, vol. I, Amsterdam.

9. Neculce, Ion, (1955), *Letopisețul*, E.S.P.L.A. București.

10. Panaitescu, Petre P., (1958), *Dimitrie Cantemir. Viața și opere*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.

11. Uță, Lucia, *Unele aspecte privind justiția domnească și percepțiile creștine în opera lui Dimitrie Cantemir*, Conferința internațională ”Opera lui Dimitrie Cantemir - simbol al convergenței civilizațiilor”, București, România, 20 octombrie 2010, publicată în volumul *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Editura Pro Universitaria, București, 2011.

12. Vaida, Petru, (1972), *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Editura Minerva, București.

RULES OF CONDUCT AND ETHIC IN DIMITRIE CANTEMIR'S WORK AND THEIR EVOLUTION

*Lecturer Elena Paraschiv Ph.D.,-
„Spiru Haret” University, Rm. Vâlcea,
Assistant Ramona Paraschiv,
Christian University „Dimitrie Cantemir”, Bucharest*

Abstract: *The notion of Dimitrie Cantemir's world has known along the scholar's life an evolution towards an emphasis on secular and rationalistic tendencies. His early works, while paying a tribute to theology and scholasticism, confess the contact between their author and Renaissance science and philosophy and Aristotelian rationalism.*

Keywords: *Dimitrie Cantemir, legal rules, conduct, ethic, Dimitrie Cantemir's work, humanism.*

Dimitrie Cantemir was born in Iași, on October 26th,1673. From childhood he had inclination to study, unlike his older brother, Antioh, who was described by Ion Neculce as “honest, handsome, mind seated, fair judge”.

Ieremia Cacavela was the one that served Dimitrie Cantemir as a mentor during his training, he was a theologian concerned with the problems of religious policy in support of orthodoxy, at that time “attracted by the theoretical aspects of culture, logic, study of living and dead languages and also theoretical and practical issues, of certain issues concerning the history of his time”¹.

Cantemir family appreciated very much Ieremia Cacavela, Constantin-prince, Dimitrie's father, affecting a special room on its domain to promote culture and science, often assisting to those lessons father himself.

In 1698, at the age of 15 years, Cantemir is sent hostage at Țarigrad², where he remains until 1691, when he is replaced by his older brother, Antioh.

---

¹ Bădărău, Dan, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1864, p.54.

² Was a custom of those times, as rulers send their children "hostages" to Țarigrad, to ensure the big-vizier and the sultan of their loyalty.

In the three years Cantemir attends Greek Academy in Constantinople, and the teacher Ieremia remains in the reign of Constantine-prince at the Court, in Iasi. Without any doubt, this period which Dimitrie Cantemir spend learning in Constantinople at a school of “Superior Teachings”³, between 15 and 18 years is a decision for his future as a science man.

In 1691 Dimitrie Cantemir comes back to Moldova, resuming his life at the royal court in Iasi, following political events during his father’s reign. The young prince witnesses, at his father’s order, the beheading of Velicica Costin, which took place at night, near the Court’s fountain, where the traces of blood could be washed easily. 18 years old young man could not remain appalled by scenes witnessed, even if in feudal world ruling class members were accustomed to exercise violence, sometimes directly, making abuses to quell anger by killing. Decapitation of the Costinesti nobles, nobles who were close confidants of the rules and hid family, was not yet a fact on which Cantemir can move very easily⁴.

In 1710, after the short reign of Nicolae Mavrocordat (November 1709 – November 1710), Dimitrie Cantemir becomes prince of Moldova, being described as a man fulfilled at that time, married to Princess Cassandra, Daughter of Serban-Voda Cantacuzino in Brasov, which accompanied him during this period as the Lady of Moldova country, having together six children, four boys and two girls.

Distinguished person of those times, the philosopher prince was depicted, leaving a pleasant impression on his speakers as “a little man, with his body polished in delicate face, handsome man, seriously and with good looks; a gentleman, kind, with gentle speech, speaking politely, using a chosen Latin language, to the great satisfaction of those who know the language and have the opportunity to entertain with this prince⁵.

Named prince of his home capital, Dimitre Cantemir didn’t have to develop a work program, his plan, aspirations and desires

---

³ Bădărău, Dan, *ibidem*.

⁴ Later, Dimitrie Cantemir explains in his work, *Vita Constantinii Cantemyrii*, justifying his father’s actions in that the Costinesti family received to many benefits from the prince, who being ungrateful, plotted together with Bracoveanu, Prince of Romanian Country and Polish Army, to murder Prince Constantin and replace him with Velicico this defense being legitimate in the eyes of the prince.

⁵ Moreau de Brassei, *Memoires politiques*, vol. I, Amsterdam, 1716, p.47.

which he proposed to accomplish were outlined from his youth, he only needed to apply his ideas in the context of favorable circumstances.

In his conception, his reign wasn't a sounding and dominant one, as long as Moldova would not be released from the Sublime Sovereignty of the Gate, and if he had accepted Turkish oppression and its economic yoke, the country would have been very poor. Total antipathy of Cantemir towards the Ottoman Empire and his hate against politic corruption, hostility he felt from the robbery to which the Romanian lands were subject, fear that this addiction does not get worse, all these inspired, six years before the reign, his work „Istoria ieroglică”, where Țarigradul appear as a “temple of greed”, according to his disclosure.

To combat Turkish feudalism, Dimitrie Cantemir creates a political alliance with Tsar Petru I of Russia, giving him an unexpected force, especially given that Russia was enjoying a considerable upswing in production, while Moldova was part of an economic decline due to Turkish oppression.

But what unites and animates the two – Petru cel Mare and Dimitrie Cantemir – are common desire to overcome internal resistance of the nobility, who was against the establishment, both in Russia and Moldova of a highly centralized state which will favor this sector of their activity.

Political reforms undertaken in this respect by Petru of Russia and designed by Price of Moldova also assumed a cultural reform, which lead to a secularization of education and also a reorganization of the state church, on the basis of its association to the policy undertaken by the monarch.

When Dimitrie Cantemir announces the noblemen he joined Russia, they sensed that their interests will be threatened, which causes the nobleman Iordache to declare: „You have rushed, your Majesty, in calling the moscals”⁶, clearly bringing to light their disapproval of this.

Two of the prince children, Maria and Antioh Cantemir led on the fame that their father acquired in the land of universal culture, Maria inherited an obvious literary talent and Antioh was one of the greatest writers and poets of Russia, as well as a diplomat, famous at that time as the Russian ambassador in London and

---

⁶ Neculce, Ion, *Letopiseșul*, E.S.P.L.A. Bucharest, 1955, p.270.

Paris, leaving behind him an indisputable work, being also the publisher of some of his father's writings.

Regarding social doctrine, Antioh Cantemir claimed that all problems of society came from ignorance, prejudices and superstitions of those who prove to be "despisers of science", he was a vocal supporter of humanitarianism, of human development in general and of love to culture and science.

As far as Cantemir is part of a current, Romanian Humanist Current of the XVII-XVIII centuries, the problem of social genesis of his humanism cannot be separated from the social roots of the Romanian Humanist Current in general. On the other hand, between position and social and political conceptions of Cantemir and those of most other humanist scholars (Ureche, Miron and Nicolae Costin, Steward Cantacuzino, Grecianu brothers) there are differences, the social basis of Cantemir's humanism is distinguished from that of the other Romanian Humanists of the XVII-XVIII centuries⁷.

Unlike other humanist scholars, who were politically representatives of boyars holding power in the noblemen regime, Cantemir was, as is well known, an opponent of that regime. He fought in the crisis of noblemen regime at the end of XVIII century for a feudal state reform in order to establish an authoritarian reign of absolute monarchy in Moldova.

Cantemir was, perhaps, of all Romanian Humanist Scholars the most conscious, consistent and boldest opponent of the Turks, he foreseeing the decline of the Ottoman Empire. No other Romanian scholar from Cantemir's era or of his ancestors criticizes this manner the Ottoman Empire, as it can be found in "Istoria ieroglifica" or analyzes the effects of Ottoman exploitation of Moldova, as in "Descrierea Moldovei".

It is also known that Cantemir was the only Romanian scholar of that time who protested against the seizure, accession of peasants' land by boyars⁸ and dispossession of little boyars by the great boyars⁹.

All this explains the consecration of Cantemir's humanistic thesis of "real nobility" („vera nobilitas”), of appreciating people not

---

⁷ Vaida, Petru, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Minerva Publisher, Bucharest, 1972, p. 245.

⁸ Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Romanian Cultural Institute, 2007, with introductory study by Valentina și Andrei Eșanu, p. 234.

⁹ Panaitescu, Petre P., *Dimitrie Cantemir. Viața și opere*, Publisher of Romanian Republic Academy, Bucharest, 1958, p. 53.

by “blood”, but by personal merit, by his natural qualities and culture¹⁰.

The idea of „vera nobilitas” does not appear only in „Istoria ieroglică”¹¹, but also in Cantemir’s scientific works of maturity. Historians, geographers and humanist writers often used description of other people morals to express their social and political view. So did Nicolae Milescu, using description of Chinese morals (alleged or actual) to expose the humanist thesis presented: “In China nobility doesn’t count...the most noble is the most learned. And who knows more, even if born of ordinary parents receives most”¹².

So proceeds Cantemir in „History of Ottoman Empire”, describing manner and behavior of Turks: „Turks do not bind nobility of a long scale of ancestors, because they believe they are all nobles; they believe the honors should not be granted to those who were born of noble parents, but to wise and experienced people, who, through the practice of virtue, have ennobled their spirit”¹³.

Bogdan Petriceicu Hașdeu was the first to draw attention on *social problems* in „Divanul”. The practice of unjust enrichment is described and annotated work of the great philologist¹⁴.

It is undeniable that Cantemir was particular sensitive to the unfair enrichments, because while he was writing “Divanul”, he was himself stripped of parental wealth by his brother, Antioh, prince of Moldova. But, in his attitude towards the rich people which by their economic power gained political power, you could see an emphasis on the rich political man in Romanian country, the main opponent of Cantemirestilor, “Altin-bei” Brancoveanu.

---

¹⁰ Virgil Căndea considers the theme „ennoblement through culture” as a general note defining Romanian humanism and signals its presence, among others, at Daniil Panonianul, translator of „Îndreptării legii” in 1652 and at Metropolitan Dosoftei.

¹¹ The presence of this idea was also observed by Ioan Verdeș (“Philosophical and political and social ideas of Dimitre Cantemir in *Istoria ieroglică*”, p.83-84).

¹² Academy R.P.R., *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, R.P.R., Academy Publisher p. 62.

¹³ Cantemir, Dimitrie, *Istoria Imperiului Otoman*, a book published in 1876 by Romanian Academy – translated by Dr. Ios. Hodosiu, p. 58.

¹⁴ Arhiva istorică a României Magazine, n1. 1 from 1865, concerning *Cartea I a lui B.P. Hașdeu*, <http://www.lisr.ro/6-berciu.pdf>, accessed on October 14th, 2012.

The practice of obtaining the reign by bribe and maintaining the royal seat as long as financial resources were enough for the greed of Ottoman leaders were the main obstacle in Cantemir's returning to the throne, which could not compare his financial means with Braconveanu's. Thus, his criticism is one of unfair enrichment, political enrichment by money and corruption. But there isn't a criticism of wealth itself, because feudal order also provided means of acquiring wealth considered legitimate, which, being an adept of this order, Cantemir do not criticize them¹⁵.

Promoter of moral and cultural values, Dimitrie Cantemir substantially contributed to the promotion of national traditions, observing in his work that described rituals by him are those established by Christian teaching in the Bible, either in the Old or New Testament and taken by the Orthodox Church, currently practicing in the same form¹⁶.

On legal relations, origin and evolution of Romanian law, Dimitrie Cantemir reveals that specific to his epoch, written law rules applied in parallel with the laws of the country. Regarding the legal regime governing the succession of the throne, we can observe in Cantemir's work the two fundamental systems – selection and heredity – since previous eras, attested also by further research.

According to this system, to the throne not only relatives in direct line had vocation, but also the sideline, from which the boyars and the country choose a prince that would represent their interests¹⁷.

Remarkably, Dimitrie Cantemir proves a constant concern for ethical issues and tries to find an answer, which turns out to be surprisingly modern. Citadel, Dimitrie Cantemir considers, should be strengthened from inside by promoting worthy virtues and actions throughout public life. Personal perfection – according to

---

¹⁵ *Dimitrie Cantemir. Opere. Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechinei a romano-moldo-vlahilor*, Romanian Academy Publisher, encyclopedic universe, Bucharest, 2003, p.63.

¹⁶ Dumitrescu, Corina Adriana, Rădulescu, Dragoș Marian, *Promovarea tradițiilor în opera lui Dimitrie Cantemir*, International Conference "Dimitrie Cantemir's work – symbol of the convergence of civilizations", Bucharest, România, October 20th, 2010, published in volume *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Pro Universitaria Publisher, Bucharest, 2011, p. 19.

¹⁷ Ciutacu, Ionuț, *Valoarea juridică a operei lui Dimitrie Cantemir*, Volume I of „330 years from Dimitrie Cantemir birth, leading figure of European culture” Conference, „Dimitrie Cantemir” Publisher, Bucharest, 2004, pp. 128-130.

humanist conception shared by Wissowatius and endorsed by Dimitrie Cantemir – is the meaning of life (“do not settle and do not be satisfied that you reached one of the bottom steps of virtue, but go forward to the highest step, in order to be able to climb and sit on the very wanted and the best peak, becoming perfect”), whose ultimate goal appears to be harmony, order¹⁸.

Prince Dimitrie Cantemir, by the extent and universality of his work, he revealed all passions of Romanian people under the auspices of Ottoman Empire and fought throughout his lifetime, both as a soldier and from a scholar’s perspective, the scientist, who sacrifice himself to free his people of the cruel exploitation of the Ottoman Gate in collusion with local boyars.

REFERENCES

1. Bădărău, Dan, (1864), *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Publisher of Romanian Republic Academy, Bucharest.
2. Cantemir, Dimitrie, (1876), *Istoria Imperiului Otoman*, published book in by Romanian Academy – translation by Dr. Ios. Hodosiu.
3. Ciutacu, Ionuț, (2004), *Valoarea juridică a operei lui Dimitrie Cantemir*, Volume I of „330 years from Dimitrie Cantemir birth, leading figure of European culture” Conference, „Dimitrie Cantemir” Publisher, Bucharest.
4. Dimitrie, Cantemir, (2003), *Opere. Divanul, Istoria ieroglifică, Hronicul vechinei a romano-moldo-vlahilor*, Romanian Academy Publisehr, Encyclopedic Universe, Bucharest.
5. Dumitrescu, Corina Adriana, Rădulescu, Dragoș Marian, *Promovarea tradițiilor în opera lui Dimitrie Cantemir*, International Conference ”Dimitrie Cantemir’s work – symbol of the convergence of civilizations”, Bucharest, România, October 20th, 2010, published in volume *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Pro Universitaria Publisher, Bucharest, 2011.

---

¹⁸ Uță, Lucia, *Unele aspecte privind justiția domnească și perceputele creștine în opera lui Dimitrie Cantemir*, International Conference ”Dimitrie Cantemir’s work – symbol of the convergence of civilizations”, Bucharest, România, October 20th, 2010, published in volume *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Pro Universitaria Publisher, Bucharest, 2011, p. 19.

6. Moreau de Brassei, (1716), *Memoires politiques*, vol. I, Amsterdam.
7. Neculce, Ion, (1955), *Letopisețul*, E.S.P.L.A. București.
8. Panaitescu, Petre P., (1958), *Dimitrie Cantemir. Viața și opere*, Publisher of Romanian Republic Academy, Bucharest.
9. R.P.R. Academy, *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, Academy Publisher, R.P.R.
10. Romanian Cultural Institute, Cantemir Dimitrie, (2007), *Descrierea Moldovei*, with introductory study by Valentina and Andrei Eșanu.
11. Uță, Lucia, *Unele aspecte privind justiția domnească și percepțiile creștine în opera lui Dimitrie Cantemir*, International Conference "Dimitrie Cantemir's work – symbol of the convergence of civilizations", Bucharest, România, October 20th, 2010, published in volume *Dimitrie Cantemir A Prince among Philosophers and a Philosopher among Princes*, Pro Universitaria Publisher, Bucharest, 2011.
12. Vaida, Petru, (1972), *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Minerva Publisher, Bucharest.